KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI (1939- 1945)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:

Tuğba EYERTAŞ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa ALBAYRAK

KIRIKKALE, 2019

KİŞİSEL KABUL SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası (1939- 1945)" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

01/07/2019

Tuğba EYERTAŞ

KABUL- ONAY

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Albayrak danışmanlığında Tuğba Eyertaş tarafından hazırlanan "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası (1939-1945)" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

12/07/2019

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa ALBAYRAK (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2019

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

ÖNSÖZ

İkinci Dünya Savaşı, dünya tarihinin belki de en kanlı savaşlarından biri olmuştur. Böylesi kanlı ve üç kıtada da hüküm süren bir savaşta Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik konumu, onun savaştaki rolünü bütün devletler için kritik ve önemli bir duruma sokmuştur. Bu çalışma ile hem Mihver devletlerin hem de Müttefik devletlerin Türkiye'nin kendi saflarında savaşa katılması yönünde yaptığı baskılar ve yaptırımlar karşısında, yeni kurulmuş ve görece daha az güce sahip bir devlet olarak Türkiye'nin hem bağımsızlığının korunması hem en az zararla bu savaşı atlatmak hem de savaş sonunda uluslararası sistemde etkili bir aktör olarak yer alması için izlediği dış politikanın, başarı oranının ve sonuçlarının tüm yönleriyle ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın hazırlanması sırasında bilgi ve tecrübesiyle bana yol gösteren hocam Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Albayrak'a şükranlarımı sunmak benim için bir görevdir. Ayrıca bu süreçte her zaman yanımda olan değerli anneme ve ruhuyla bana destek olan sevgili babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tuğba EYERTAŞ

ÖZET

Devletlerin dış politikalarını etkileyen en önemli unsur, ulusal çıkarlardır. Bu yüzden de devletler varlıkları boyunca ulusal çıkarlarını elde etmek ve korumak adına, sahip oldukları ekonomik, askeri, kamuoyu vb. güçlerle, içinde *savaş* kavramının da bulunduğu çeşitli dış politika araçlarını kullanarak ve belirli bir strateji izleyerek bir dış politika çizgisi oluştururlar. İkinci Dünya Savaşı da, Almanya, İtalya ve Japonya'nın, belirledikleri ulusal çıkarları elde etmek için yürüttükleri saldırgan politikaların bir sonucu olarak patlak vermişti. Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan barış ortamında 1931'den itibaren harekete geçen revizyonist Mihver devletleri karşısında statükocu Müttefik devletlerinin, bir toparlanma sürecinde olmalarından dolayı savaşa hazır olmamaları ve Mihver devletlerini tavizler ve yatıştırma politikalarıyla dizginlemeye çalışmaları, onları daha da cesaretlendirmiş ve sonunda tüm dünya önü alınmaz kanlı bir savaşa sürüklenmiştir.

1939- 1945 yılları arasında çıkan İkinci Dünya Savaşı dönemi, Türk tarihi ve diplomasisi açısından da önem arz etmektedir. Türkiye, savaş sırasında jeopolitik konumu sebebiyle hem Müttefik hem de Mihver devletlerinin Türkiye'nin kendi saflarında savaşa katılması için uyguladıkları yoğun baskılarına maruz kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile uğradığı büyük yıkımdan gerekli dersleri alan Türkiye, bir kez daha böyle bir savaş yaşamamak için dış politika ilkelerini tamamen değiştirmiştir. Yeni Türk devletinin dış politikaya dair en belirgin ilkesi ise "statükoculuk" olmuştur. Birinci Dünya Savaşından itibaren statükoculuktan ayrılmayan Türkiye, İkinci Dünya savaşı sırasında da bu çizgisini korumak için üstün gayret sergilemiştir. Bu doğrultuda Atatürk'ün yeni Türk devletine kazandırdığı "Yurtta Barış, Dünyada Barış" sloganı da, İsmet İnönü ve kadrosuna ışık tutmuştur.

Türkiye hem askeri ve ekonomik yetersizliği hem de savaş karşıtlığı nedeniyle başından itibaren aktif olarak savaşa girmemeye karar vermişti. Türkiye, bir taraftan kendisi gibi statükocu olan Müttefik devletlere yakın olarak ve onları anlaşmalar ve taahhütler yoluyla tatmin ederek, diğer taraftan da Mihver devletlerini doğrudan karşısına alacak girişimlerden kaçınıp onlarla da ilişkilerini sürdürerek devletler arasında bir denge politikası izlemiştir. Savaşın sonuna doğru Mihver

devletlerin yenilgisi kesinleşince sembolik de olsa Mihver devletlerine savaş ilan etmiş ve fiili olarak katılmadığı bir savaşta galip devletlerin yanında yerini almıştır. Türkiye, her ne kadar stratejik konumu sebebiyle savaştan özellikle ekonomik anlamda kötü etkilense de taraf devletlerin tüm baskılarına rağmen izlediği akılcı denge politikasıyla hem savaşın dışında kalmayı hem de savaş sona erdikten sonra kurulan yeni düzende yerini almayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türk Dış Politikası, Denge Politikası

ABSTRACT

National interests are the most important factors affecting the foreign policies of states. Therefore, states form a foreign policy line with their economic, military and public powers, using various foreign policy tools including the concept of war and following a certain strategy in order to obtain and protect their national interests during their existence. The Second World War broke out as a result of the agressive policies of Germany, Italy and Japan in order to achieve their national interests. In the peace environment that was created after yhe First World War, the status quo allied states moved aganist revisionist Axis Powers that tookaction after 1931. The revisionist allied states were in the period of recovery and thus not ready fort the war and also their reining efforts for allied states with concessions and setting politics encouraged status quo allied states and eventually the whole was dragged to a bloody and inevitable war.

The period of the World War II, which took place between 1939- 1945, is also important for Turkish history and diplomacy. During the war, because of the geopolitical position, Turkey has been exposed to the intense pressure fort o involve in war by both of Axis- Allied Powers. After the devastation suffered by the lessons of the World War I, Turkey totally changed the foreign policy principles to live once again such destruction. The most prominent principle of the new Turkish state regarding foreign policy was “status quo”. No wonder the status quo since the World War I, Turkey has demonstrated outstanding efforts to maintain this line during the World War II. In this respect, the slogan “Peace at home, Peace in the World” that Atatürk brought to the new Turkish state shed light on İsmet İnönü and his staff.

Turkey had decided not to enter the war because of both military and economic inability and anti- war. On the one hand Turkey as close to the status quo itself as the Allied Powers and satisfy them through angreements and commitments, and on the other hand followed by the balance avoiding to the against the Axis Powers. Towards the end of the war, when the defeat of Axis Powers become definite, it declared war on the Axis Powers, albeit symbolically and took its place in the war with the victorious states. Although Turkey from the war economically

possible adverse effects, it has managed tos tay out of the war and took its place in the new world order.

Keywords: The Second World War, Turkish Foreign Policy, Balanced Policy

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

a.g.t. : Adı Geçen Tez

AKDTYK : Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

ARMHG : Anadolu ve Rumeli Müdafaa- i Hukuk Grubu

BM : Birleşmiş Milletler

çev. : Çeviren

der. : Derleyen

ed. : Editör

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi (Fırkası)

GSMH : Gayrı Safi Milli Hâsıla

KİT : Kamu İktisadi Teşebbüsü

KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

MC : Milletler Cemiyeti

NATO : North Atlantic Treaty Organization
(Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

NSDAP : Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
(Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi)

RAF : Royal Air Force (Kraliyet Hava Kuvvetleri)

s. : Sayfa

ss. : Sayfa Aralığı

SA : Strum Abteilung (Hücum Kıtaları)

SCF : Serbest Cumhuriyet Fırkası

SS : Schutz Staffeln (Muhafız Kıtaları)

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TpCF : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TTK : Türk Tarih Kurumu

vb. : Ve Benzeri

vd. : Ve Diğerleri

Vol. : Volume

yy : Yüzyıl

Y.y. : Yayınevi Yok

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……i
ÖZET……...ii
ABSTRACT……...iv
KISALTMALAR……vi
İÇİNDEKİLER……viii

GİRİŞ……1

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI İLKELERİ VE STRATEJİLERİ

1.1. DIŞ POLİTİKA……..6

1.2. DIŞ POLİTİKAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER……11
1.2.1. Güç…….....11
1.2.2. Coğrafya…….13
1.2.3. Askeri Güç……..15
1.2.4. Ekonomik Güç……16
1.2.5. Ulusal Karakter ve Ulusal Moral……17
1.2.6. Diplomasinin Niteliği……19
1.2.7. İçsel Çevre……..19
1.2.8. Dışsal Çevre……....23

1.3. TÜRKİYE VE DIŞ POLİTİKA……...25

1.4. TÜRK DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER……32

1.5. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ……37

1.5.1. Batıcılık……...37

1.5.2. Statükoculuk……...40

1.6. TÜRK DIŞ POLİTİKASI STRATEJİLERİ……42

1.6.1. Tarafsızlık……...42

1.6.2. Denge Politikası……..43

1.6.3. İttifaklara Dâhil Olma……46

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ VE SIRASINDA TÜRKİYE'NİN İÇ DİNAMİKLERİ

2.1. SİYASİ DURUM……48

2.1.1. Atatürk Dönemi (1920- 1938)……48

2.1.2. İnönü Dönemi (1938- 1950)……...53

2.1.2.1. İsmet İnönü'nün Çocukluğu ve Eğitim Hayatı……..53

2.1.2.2. İsmet İnönü'nün Askerlik Hayatı……..54

2.1.2.3. Lozan Barış Antlaşması ve İsmet İnönü……57

2.1.2.4. Başbakan İsmet İnönü……...60

2.1.2.5. Atatürk- İnönü Anlaşmazlığı ve İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan İstifası……...62

2.1.2.6. Atatürk'ün Son Zamanları ve İsmet İnönü……64

2.1.2.7. İsmet İnönü'nün Kişiliği……66

2.1.2.8. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü……..68

2.1.2.9. Milli Şef İsmet İnönü……72

2.1.2.10. İnönü Dönemi Hükümetleri……74

2.2. EKONOMİK DURUM……78

2.3. ASKERİ DURUM……...84

2.4. KAMUOYU VE BASIN…….86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRKİYE'NİN DIŞ DİNAMİKLERİ

3.1. TÜRKİYE'NİN SAVAŞAN DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ…….89
3.1.1. İngiltere ile İlişkiler……89
3.1.2. Fransa ile İlişkiler……...96
3.1.3. İtalya ile İlişkiler……...103
3.1.4. Almanya ile İlişkiler……107
3.1.5. SSCB ile İlişkiler……..113
3.1.6. ABD ile İlişkiler……...119
3.1.7. Japonya ile İlişkiler……...122

3.2. TÜRKİYE'NİN SAVAŞ ÖNCESİ BARIŞI KORUMA GİRİŞİMLERİ……..123
3.2.1. Briand- Kellog Paktı……123
3.2.2. Cenevre Silahsızlanma Konferansı……...124
3.2.3. Milletler Cemiyeti Üyeliği……126
3.2.4. Balkan Paktı……..127
3.2.5. Akdeniz Paktı……131
3.2.6. Montreux Boğazlar Sözleşmesi……132
3.2.7. Sadabad Paktı……138

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ULUSLARARASI GELİŞMELER

4.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA ORTAM HAZIRLAYAN UNSURLAR……141

4.1.1. İtalya'da Mussolini'nin İktidara Gelmesi……142
4.1.2. Almanya'da Hitler'in İktidara Gelmesi……145
4.1.3. Japonya'da Militarizmin Yükselişi……...150
4.1.4. İspanya İç Savaşı……..152
4.1.5. 1929 Ekonomik Bunalımı……155

4.2. İŞGALLER ve MİHVER İTTİFAKI……156

4.2.1. Japonya'nın Mançurya'yı İşgali……...156
4.2.2. Almanya'nın Versailles Antlaşması'nı Feshi……...158
4.2.3. İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali……160
4.2.4. Berlin- Roma Mihveri ve Antikomitern Pakt……..……..162
4.2.5. Japonya'nın Çin'i İşgali……165
4.2.6. Almanya'nın Avusturya'yı İlhakı……167
4.2.7. Almanya'nın Çekoslovakya'yı İşgali……...169
4.2.8. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali ve Çelik Pakt……172

4.3. MİHVER DEVLETLERİNE KARŞI BARIŞ CEPHESİ OLUŞTURMA ÇABALARI……173
4.3.1. Polonya'ya Garanti……...173
4.3.2. Yunanistan ve Romanya'ya Garanti……175
4.3.3. İngiltere- Fransa- SSCB İttifak Girişimi……...176
4.3.4. İngiltere- Polonya İttifak Antlaşması……178
4.3.5. Türkiye- İngiltere- Fransa Üçlü İttifakı ve Türkiye- SSCB ile İttifak Girişimi……..178
4.3.6. Türkiye'nin Balkan Bloku Oluşturma Çabaları……183

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAVAŞIN BAŞLAMASI VE TÜRKİYENİN DIŞ POLİTİKASI

5.1. ALMANYA'NIN POLONYA'YA SALDIRISI VE SAVAŞIN BAŞLAMASI……184

5.2. SSCB'NİN BALTIK DENİZİ'NE YERLEŞMESİ…….185

5.3. ALMANYA'NIN DANİMARKA VE NORVEÇ'İ İŞGALİ……..186

5.4. FRANSA'NIN ÇÖKMESİ VE İTALYA'NIN SAVAŞA GİRMESİ KARŞISINDA TÜRKİYE……187

5.5. İNGİLTERE- ALMANYA SAVAŞI……190

5.6. İTALYA'NIN YUNANİSTAN'I İŞGALİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE BASKILAR……...193

5.7. TÜRKİYE ÜZERİNE SOVYET- ALMAN PAZARLIĞI……197

5.8. ALMANYA'NIN BALKANLARA İNMESİ VE TÜRKİYE'NİN TUTUMU……199

5.9. TÜRK- ALMAN SALDIRMAZLIK PAKTI……204

5.10. ALMAN- SOVYET SAVAŞI VE İNGİLİZ- SOVYET İTTİFAKI KARŞISINDA TÜRKİYE'NİN TUTUMU…….208

5.11. KROM MESELESİ…….211

5.12. ABD'NİN SAVAŞA GİRMESİ……..212

ALTINCI BÖLÜM

TÜRKİYE'Yİ SAVAŞA SOKMA ÇABALARI VE TÜRKİYENİN DENGE POLİTİKASI

6.1. TÜRKİYE'NİN MÜTTEFİK DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ VE ALMANYA'NIN TÜRKİYE ÜZERİNE BASKISI….....218

6.2. TÜRKİYE'NİN MÜTTEFİK DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE'Yİ SAVAŞA SOKMAK İÇİN YAPILAN KONFERANSLAR……..221

6.2.1. Casablanca Konferansı…….224

6.2.2. Adana Görüşmesi……..226
6.2.3. Washington Konferansı……236
6.2.4. Quebeck Konferansı ……238
6.2.5. Moskova Konferansı ……239
6.2.6. Birinci Kahire Konferansı……242
6.2.7. Tahran Konferansı……243
6.2.8. İkinci Kahire Konferansı……..245

YEDİNCİ BÖLÜM

SAVAŞIN SONU VE TÜRKİYE'NİN BATI İTTİFAKINDA YER ALMASI

7.1. İTALYA'NIN YENİLMESİ……..251

7.2. MÜTTEFİK ZAFERLERİ……252

7.3. TÜRKİYE- MÜTTEFİK İLİŞKİLERİNİN GERGİNLEŞMESİ……..254

7.4. YALTA KONFERANSI VE TÜRKİYE'NİN ALMANYA VE JAPONYA'YA SAVAŞ İLAN ETMESİ……258

7.5. MOLOTOV- SARPER GÖRÜŞMESİ VE SOVYET NOTASI……...261

7.6. ALMANYA'NIN VE JAPONYA'NIN YENİLMESİ……..……264

7.7. SAN FRANCISCO KONFERANSI VE TÜRKİYE……..264

7.8. POTSDAM KONFERANSI VE TÜRK BOĞAZLARI……266

7.9. TÜRKİYE'NİN DENGE SİYASETİNİN SONU VE BATI İLE İŞBİRLİĞİ……270

SONUÇ……271

KAYNAKÇA……274

EKLER……..299

GİRİŞ

1939-1945 yılları arasını kapsayan İkinci Dünya Savaşı, tüm dünyanın etkilendiği ve savaşa fiilen katılmayan devletlerin bile felaketini yaşadığı, tarihin bilinen en yıkıcı en kanlı savaşıdır. Dünyanın en büyük devletlerinin tüm güçlerini ve imkânlarını kullanarak altı yıl sürdürdüğü bu savaş, sonuçları ile de uluslararası sistemin ve güç dengelerinin tamamen değişmesine sebep olmuştur. Böylesine büyük bir savaşın çıkmasına ortam hazırlayan sebeplere değinecek olursak, bu savaşta en büyük pay, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında kurulan yeni dünya düzenidir.

Yıkıcılığı ve sonuçları açısından İkinci Dünya Savaşı ile kıyaslanamasa da, 1914'te başlayıp 1918'de fiilen sona eren Birinci Dünya Savaşı da, tüm dünya devletlerini etkileyen ve tıpkı İkinci Dünya Savaşı gibi dünya düzenini değiştiren bir savaş olmuştur. Savaş sona erdiğinde, mağlup devletlerden biri olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu beş parçaya bölünmüştür. Diğer bir mağlup devlet olan Almanya'da Weimar Cumhuriyeti kurulmuş ve Rusya'da Çarlık rejimi sona ermiştir.[1] Osmanlı Devleti ise yıkılırken, topraklarında yirmi beş yeni devlet ortaya çıkmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sona ermesinden sonra 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan galip olarak ayrılan ABD, İngiltere ve Fransa savaştan sonra uluslararası sistemi istedikleri gibi şekillendirmiş ve bu savaştan kârlı çıkmışlardı. Bu doğrultuda öncelikle tüm dünya için büyük bir tehdit unsuru olan Almanya, Versay Antlaşması ile önemli ölçüde etkisiz hale getirilmiş ve Locarno Antlaşması'na kadar olan süreç, imzalanan barış antlaşmalarıyla daha barışçıl bir uluslararası ortam yaratılmaya çalışılmıştı.[2] Barış ortamının ve statükonun devamı için; Milletler Cemiyeti, Silahsızlanma Konferansı, Akdeniz Paktı, Briand-Kellog Paktı gibi birçok uluslararası antlaşma, konferanslarla barış ve uzlaşma içinde bir dünya yaratılması amaçlanmıştır.

Fakat bu barış ortamı bu yeni düzenden memnun olmayan devletlerin saldırgan faaliyetleriyle yerini bir süre sonra bir kaos ortamına bırakmaya başlamıştır. Bu devletlerin başında gelen Almanya'nın, Versailles Antlaşması ile gücünü

[1] Fahir H. ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980), 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984,* s. 226
[2]Fahir. H.ARMAOĞLU, a.g.e., s. 229

kaybetmesine tepki gösteren Adolf Hitler'in 1933 yılı başında iktidara gelmesiyle başlayan süreçte yeni düzeni kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeye ve kendi yaşam sahasını oluşturmaya sevk etmiştir. Savaş sonunda imzalanan gizli anlaşmalarla kendisine vaat edilen toprakları alamayan İtalya ise bu dönemde hayal kırıklığına uğrayıp saldırgan politikalar izlemeye başlamıştır. Japonya'nın da yetersiz kaynaklara sahip olması daha fazla toprağın daha fazla güç getireceğine olan inancı, SSCB ve ABD'ye olan düşmanlığı, onu Pasifik'te revizyonist politikalar izlemeye başlamasına yol açmıştır. İlerleyen zamanlarda bir ittifak oluşturan bu devletlerin politikaları, Avrupa'yı ve Türkiye'yi endişeye sürüklemiştir. Özellikle İngiltere ve Fransa, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurdukları düzenin bozulmasına sebep olacak bu tehlikeli gidişe karşı, diğer devletlerle denge oluşturmak ve önlemler almak için, paktlar ve ittifaklar yapmaya başlamışlardır.

Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra izlediği dış politikasının temelini Atatürk'ün "*Yurtta Barış, Dünyada Barış"* politikası oluşturmuştur. Bu politikanın amacı; Lozan Antlaşması'nda elde ettiği Misak-ı Milli sınırlarını korumak, yeni yönetim sisteminin gerektirdiği düzenlemeleri yapmak, savaştan arta kalan sorunları barışçıl yollarla çözmek ve tüm bunları yaparken de etrafında da bir güvenlik sistemi oluşturmaktı.[3] Türkiye'nin savaş sonrası kötü olan ekonomik durumu ve askeri yetersizliği de bu dış politika çizgisinin nedenlerinden birini oluşturmuştur. Dolayısıyla Türkiye yeniden bozulmaya ve istikrarsızlığa yüz tutan bu uluslararası ortamda statükocu tarafta yer almış ve bu saldırgan devletlere karşı statükoyu korumaya çalışan devletlerle barış cephesi oluşturmak için iş birliği yoluna gitmiştir.[4] Ayrıca kendi bölgesinde 1934 yılına kuruculuğuna önderlik ettiği Balkan Paktı ve 1937 yılında yine kuruluşunda önemli rol aldığı Sadabad Paktı gibi girişimlerle barışa katkıda bulunmaya büyük özen göstermiştir.

Statükocu devletlerin tüm çabalarına rağmen, bu barışçıl girişimler sonuçsuz kalmış, 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla resmen başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik önemi onu ortaya çıkan iki blok arasında önemli bir çıkmaza sürüklemiştir. Türkiye'nin iki savaş arası dönemde izlediği *"tarafsızlık"* politikası, kendi sınırlarına doğrudan bir

[3] Cemil KOÇAK, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945) Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, Cilt: I, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 230

[4] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, "1939- 1945 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1995)*, 9. Baskı, Ankara: Siyasal Yayınevi, 1996, s. 138

saldırı olmadığı sürece, savaşın dışında kalmayı öngörüyordu.[5] Fakat 1939 yılında statükocu devletlerle, revizyonist devletler arasındaki gerginlikler artmış ve her iki taraf da Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesi için baskı yapmaya başlamışlardır. Türkiye'yi bu aşamada cazip ve değerli kılan en önemli şey Türkiye'nin mevcut jeopolitik konumuydu. İki taraf da savaş sırasında Türkiye'nin eşsiz jeopolitik konumundan faydalanmak, ya da karşı tarafın faydalanmaması için stratejiler geliştirmiş ve bu doğrultuda Türkiye'yi yoğun bir baskı altına almışlardır.[6] İşte Türkiye'nin tüm bu baskılar karşısında sergilediği tutum ve uyguladığı strateji, hem devleti savaşın yıkıcılığından koruması, hem de herhangi bir tarafa katılmadan çıkarlarını koruması için büyük önem teşkil etmekteydi.

Türkiye bu gelişmeler olurken, Birinci Dünya Savaşı'nda yaptığı hatanın farkında olarak maceracı-hayalperest politikalar izlemek yerine, realist bir politika anlayışıyla hareket etmiş ve bu doğrultuda her şeyden önce ulusal çıkarlarının korunmasını temel alarak bunu büyük bir kararlılıkla uygulamıştır.[7] Türkiye bu süreçte düşman devletleri birbirine karşı oynayarak ve onların çelişkilerini fırsata çevirerek, taraflar arasında bir denge politikası uygulama yoluna gitmiştir.[8] Büyük güçleri birbirine karşı kullanarak bir denge politikası izlemiş, ne savaş yanlısı bir tavır sergilemiş ne de güvenliğini tehlikeye atacak şekilde savaş yanlısı bir politika izlemiştir. Türkiye hiçbir devlet tarafından kaybedilmesi göze alınacak bir konumda olmadığı için, hem saldırganlık paktları ve dostluk anlaşmalarıyla revizyonist devletleri dizginlemeye çalışmış hem de savaş sonrası düzende yer alabilmek için deklarasyon ve birtakım görüşmelerle Müttefik devletlerin karşıtlığını engellemiştir. Türkiye, tıkandığı yerlerde oyalama taktiklerine girişerek, jeopolitik konumunun ona kazandırdığı pazarlık gücüyle kararlı dış politika çizgisinden sapmamıştır.[9] Savaşın felaketini topraklarından uzak tutmayı başaran Türkiye, savaş sonrası dünyasında yapılacak barış antlaşmalarında yer alabilmek amacıyla, Müttefik devletlerin yanında yer aldığını kanıtlamak için, önce Almanya ve Japonya ile diplomatik ilişkilerini kesmiş, daha sonra da 23 Şubat 1945 tarihinde bu iki devlete karşı savaş ilan etmiştir.

---

[5] Edward WEISBAND, *2. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası,* çev. M. Ali KAYABAL, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974, s. 9

[6] Selim DERİNGİL, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, 4. Baskı,İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 3

[7] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 48

[8] Mehmet GÖNLÜBOL, Cem SAR, "1919- 1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1995),* Mehmet GÖNLÜBOL, vd., 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, s. 9

[9] Cemil KOÇAK, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)*, Cilt: I,…,ss. 229- 230

Diğer taraftan Türkiye'nin savaş sırasında izlediği denge politikası başarılı olmuştur. Weisband'ın da vurguladığı gibi, "*etkin tarafsızlık*"[10] politikası, ona sadece savaş esnasında kazanımlar sağlamakla kalmamış, savaş sonrasında kurulan yeni düzeninde aktif rol almasına önemli katkılarda bulunmuştur. Türkiye'nin hem savaş dışı kalabilmesi hem de yeni düzende yerini alabilmesi şüphesiz Türk diplomasi tarihinin en büyük başarılarından biri olmuştur.

Çalışmamızın amacı, temel olarak büyük güçlerin revizyonist ve statükocu olarak ikiye bölünmesi ve yayılmacı ve saldırgan olan Mihver devletlerle statükocu Müttefik devletlerin karşı karşıya geldiği İkinci Dünya Savaşı'nda, Türkiye'nin kuruluşundan itibaren benimsediği genel dış politika ilkeleri doğrultusunda nasıl bir dış politika izlediğinin, izlediği bu dış politika ile yürüttüğü diplomatik faaliyetlerin başarı oranı ve sonuçlarının tüm yönleriyle ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, genel olarak dış politika kavramı hakkında bilgi verilecek ve Türkiye'nin özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında belirlediği dış politika hedefleri, bu hedeflere ulaşmak için kullandığı araçlar, iki savaş arası dönemde oluşturduğu strateji ve temel ilkelerine yer verilecektir.

İkinci bölümde, iki savaş arası dönemde Türkiye'nin iç politik durumu, sosyal, ekonomik ve askeri durumu hakkında bilgi verilerek, bu unsurların Türk dış politikasına olan etkilerinden bahsedilecektir.

Üçüncü bölümde, iki savaş arası dönemde Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı tarafı devletleriyle olan ilişkilerinden söz edilerek, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesi dış politikada aldığı birtakım önlemler üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, İkinci Dünya Savaşı öncesi uluslararası alanda gelişen ve İkinci Dünya Savaşı'na ortam hazırlayan olaylarla, İkinci Dünya Savaşı'nın fitilini yakan Mihver İttifakı'nın ilk işgallerinden, İngiltere- Fransa-Türkiye üçlüsünün bu işgallere ve genel olarak İkinci Dünya Savaşı'na karşı barış cephesi oluşturma çabalarına yer verilecektir.

Beşinci bölümde; İkinci Dünya Savaşı'nı 1 Eylül 1939'da resmen başlatan Almanya'nın Polonya'ya saldırısından, 11 Aralık 1941'de Amerika'nın savaşa girmesine kadar geçen işgaller, paktlar, ittifaklardan söz edilecektir.

[10]Edward WEISBAND, a.g.e., s. 38

Altıncı bölümde; 14 Ağustos 1941 Atlantik Bildirisi'nden başlamak üzere, Müttefik ve Mihver devletlerinin Türkiye'yi savaşa sokmak için düzenlediği görüşmeler ve konferanslardan söz edilerek, tüm bunlara karşı Türkiye'nin politik manevraları anlatılacaktır.

Çalışmamızın altıncı bölümünde; İtalya'nın, Almanya'nın ve Japonya'nın yenilmeleri ve teslim olmalarıyla savaşın bitimi anlatılacak ve savaşın sonuçlarına yer verilecektir.

Çalışmanın yedinci bölümünde ise; savaşın ne şekilde sonuçlandığından bahsedilerek, hem savaş başlamadan önce, hem savaş süresince, hem de savaş sona erdikten sonra Türkiye üzerinde Mihver ve Müttefik devletlerinin uygulamaya çalıştığı planlar, politikalar ve stratejilerine karşı Türkiye'nin nasıl bir politika izlediği ve Türkiye'nin savaştan sonra kurulacak olan yeni düzende nasıl yer aldığı hakkında bilgi verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI İLKELERİ VE STRATEJİLERİ

1.1. DIŞ POLİTİKA

"*Dış politika*" kavramı devletlerin uluslararası alanda sergilediği tutumları analiz etme açısından oldukça önem taşımaktadır. Dış politika, Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar uluslararası alanda pek tartışılmayan bir konuydu. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce "*devletlerinin ulusal çıkarları*" öne sürülerek, yetkili birkaç kişinin tekelinde tutulan dış politika konusu, savaştan sonra irdelenmeye başlandı.[11]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaşın getirdiği uluslararası değişikler ve gelişmeler, dış politika konusunda çalışmalar yapılması gerektiğini ortaya koymuştur.[12] Fakat uzun yıllar kapalı bir kutu misali olan dış politika kavramı üzerine tam anlamıyla bir tanım bulmak zordu. Bu durumun sebepleri arasında uluslararası alanda tek aktör olarak devletin tanınması[13] ve dış politika açısından karar verme sürecinde iç politikanın etkisi sayılabilir.[14] Ayrıca uluslararası teoriler arasındaki farklı odak noktaları da dış politika kavramının tanımlanmasında güçlüklere sebep olmuştur.[15] Örneğin; Realizmde, dış politikanın ana aktörü devlet olarak görülmekteyken; İdealizmde, devlet dışı aktörlerin dış politikadaki önemli etkisi kabul edilmektedir.[16] Dolayısıyla hiçbir uluslararası teori dış politikayı tanımlamaya tek başına yetmemektedir.

Bununla birlikte birçok dış politika tanımı da karşımıza çıkmaktadır. En genel tanımıyla dış politika, uluslararası siyasal sorunlara devletlerin hedefleri ve amaçları açısından uluslararası sisteme ve birbirlerine karşı davranışlarını inceler.[17] Diğer bir tanıma göre de, devletlerin ulusal çıkarlarını ve ideallerini korumak için dış

---

[11] Ömer KÜRKÇÜOĞLU, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXV, Sayı: 1- 4, Ankara, Ocak, 1980, s. 309
[12] Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 310
[13] Tayyar ARI, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 3. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınevi, 1999, s. 15
[14] Emre CENGİZ, "İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı Yılları Türk Dış Politikası", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2012), s. 17
[15] Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 311
[16] Mustafa AYDIN, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım Teori ve Analiz", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C: LI, Sayı:1- 4, Ankara, Ocak, 1996, ss. 90- 92
[17] Tayyar ARI, a.g.e., s. 12

dünyaya karşı gerçekleştirdiği politikadır.[18] Tanımlardan da anlaşılacağı üzere, dış politikaya yalnızca siyasi açısından bakılması doğru olmayacaktır.[19] Dış politika siyaseti kapsadığı gibi, ekonomik, hukuki ve kültürel ilişkileri de içine alır. George Modelski ise dış politikayı, toplumların, başka devletlerin davranışlarını değiştirmek ya da kendi davranışlarını uluslararası ortama uyumlu hale getirmek için geliştirdikleri faaliyet sistemi olarak tanımlamıştır.[20]

Yukarıda verilen bilgilerin ışığında değerlendirildiği zaman, devletlerin dünyada varlıklarını ve çıkarlarını koruyabilmeleri için dış politikaları birincil önem taşımaktadır. Dolayısıyla öncelikle bir devletin rasyonel ve hedeflere yönelik araştırmalara dayanan, uzun vadeli bir dış politika tespit etmesi gerekmektedir.[21] Devletlerin tespit edecekleri dış politika için öncelikle bu dış politikayı uygulayacak ulusal güce sahip olup olmadıklarını ve bu gücün uluslararası alanda geçerli olup olamayacağını analiz etmeleri gerekmektedir. Bu iki unsur aynı zamanda devletlerin dış politikalarının etken veya edilgen nitelikte olmasını da belirlemektedir. Yalnızca dış politik gelişmelere bağlı olarak oluşturulan dış politika, edilgendir. Etken dış politika ise ulusal çıkarlara ve hedeflere ulaşmak için uluslararası sistemi etkileme ve değiştirme çabasında olan dış politikadır.[22]

Bu bağlamda devletlerin etkili bir dış politika belirlemeleri ve bu konuda kararlılık göstermeleri son derece önemlidir. Fakat uluslararası sistemde her şeyin açık ve net olmaması, iç politik süreçte oluşan fikir farklılıkları ve bürokratik baskılar sebebiyle karar verme süreci oldukça zordur. Bu doğrultuda, devletlerin karar verme sürecinde etkili olan üç faktör vardır. Bunlardan birincisi; karar verici olan bireyler, ikincisi; içsel çevre ve sonuncusu da; dışsal çevredir.[23]

Karar alıcı birey (lider), karar verme sürecinde oldukça merkezi bir rol oynar. Fakat karar alıcının etkinliği, devletin yönetim sistemine, yani siyasi rejime bağlıdır. Örneğin: tek lider hâkimiyetinin olduğu devletlerde, tüm önemli politik kararlar, danışmanlar olsa dahi, çoğunlukla en yetkili kişi veya kişilerce alınır. Ama demokratik sistemle yönetilen devletlerde karar alma süreci, belli başlı kurallar ve

[18] Ramazan GÖZEN, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğü Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara: Palme Yayıncılık, 2009, s. 4
[19]Mustafa AYDIN, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım Teori ve Analiz",…,s. 73
[20] Erman AKILLI, *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013, s. 11
[21] Kamran İNAN, *Dış Politika*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1999, s. 47
[22]Ramazan GÖZEN, a.g.e., s. 5
[23]Ramazan GÖZEN, a.g.e.,s. 10

Yasama, Yürütme Yargı gibi ayrılan güçlerin denetlediği bir sistemle yürür.[24] Diğer taraftan karar vericinin kişisel özellikleri, deneyimi ve sahip olduğu siyasal kültürü de aldığı kararlar açısından önem teşkil etmektedir.

İçsel çevre denince, iç politika, bürokrasi, siyasi partiler, kamuoyu ve baskı grupları akla gelmektedir.[25] Öncelikle karar vericiler her ne kadar devletin çıkarları için çalışsa da, öncelikli hedefi iktidarlarını muhafaza etmektir. Bu nedenle iç politika, dış politikanın bir uzantısı sayılabilir.[26] Dolayısıyla devletlerin ne kadar başarılı bir iç politikası olursa, dış politikası da bundan iyi anlamda sebeplenecektir. Bununla birlikte, dış politikanın oluşturulması açısından yabancı ülkelerde dış işleriyle ilgili faaliyet yürüten, karar vericilere bilgi aktaran, alternatif tutum önerileri sunan ve bazı hallerde uygulanacak politikadan sorumlu olan bürokrasi kanadı da, karar alma sürecinde önemli bir faktördür.[27]

Daha çok demokratik ülkelerde anlam ifade eden, gelişimi 20. yüzyılın başından itibaren devam eden ve etkisi son yıllarda daha çok hissedilen kamuoyu odağı ise dış politikayı etkileyen içsel çevrenin vazgeçilmez bir unsurudur.[28] Dış politika açısından kamuoyu, dış politikayla ilgilenen bireylerin oluşturdukları grupların kanaatleri olarak ifade edilebilir.[29] Bir meselede halkın desteğinin sağlanması hatta daha ileri bir boyuta geçip milli olarak halk tarafından benimsenmesi şüphesiz etkinliğini artıracaktır.[30] Kamuoyu oluşturma konusunda ise en büyük etki şüphesiz siyasi partiler ve baskı gruplarına aittir.

Devletlerin davranışlarını etkileyen diğer önemli faktör olan dışsal çevre ise, devletin sınırları dışında gelişen olaylar ve diğer devletlerin eylem ve davranışlarının yer aldığı fiziki çevredir.[31] Uluslararası alanda, uluslararası sistem, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütler aracılığıyla birbirlerine bağımlı hareket eden devletler, dış politik kararlar verirken de bağımsız olmayacaklar, tüm değişkenleri ve uluslararası alanda sahip oldukları konumları da hesaplayarak hareket edeceklerdir.

---

[24]Ramazan GÖZEN, a.g.e.,ss. 10- 11
[25] Bahar T. HURMİ, "Uluslararası İlişkilerde Dış Politikayı Etkileyen Etmenler", *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, ed. İdris BAL, 2. Baskı, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2008, s. 140
[26] Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2005, s. 614
[27]Faruk SÖNMEZOĞLU,*Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 618
[28]Tayyar ARI, a.g.e., s. 135
[29]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*,s. 624
[30]Kamran İNAN, a.g.e., s. 23
[31]Tayyar ARI, a.g.e., s. 127

Devletler, yukarıda bahsi geçen etkenleri dikkate alarak dış politikalarını belirlemekle birlikte, ulusal ve uluslararası çıkarları ve hedefleri doğrultusunda hareket etmelidir. Dolayısıyla devletler, yalnızca dışarıdan gelen davranışlara tepki olarak hareket edip, uluslararası sisteme göre şekil almak yerine, belli başlı amaçlar doğrultusunda politikalar belirlemelidir.[32]

Tıpkı "*dış politika*" kavramı gibi, tam anlamıyla objektif bir tanımı yapılamayan ve üzerinde en fazla yazılıp çizilen konulardan biri de devletlerin dış politika amaçlarıdır. Devletlerin dış politikalarının belirli amaçları korumaya ya da gerçekleştirmeye yönelik olup olmadığı, eğer öyleyse bu amaçların neler olduğu, uluslararası politikada muğlak bir konu olagelmiştir.[33] "*Dış politika amaçları"* kavram olarak, devletlerin, politikacıları aracılığıyla uluslararası sistemde meydana getirdikleri etkilerle, diğer devletlerin tutum ve davranışlarını değiştirmek ya da devamını sağlayarak gerçekleştirmek istedikleri durumları anlatmaktadır.[34] Bahsi geçen bu durumlar ya da amaçlar çok çeşitli olmakla birlikte Sönmezoğlu, başlıca dış politika amaçlarını; var olmaya ilişkin amaçlar, güvenlik/ prestij yelpazesi üzerindeki amaçlar ve uzun dönemli/ jeopolitik amaçlar olarak üç grupta sınıflandırmıştır.[35] Bununla birlikte devletlerin, içerisinde barındırdığı halkı korumak, ekonomik hedeflerine ulaşmak ve tarihsel bağlarından kaynaklı, vb. amaçları da vardır. Tüm bu amaçlar, her devlet açısından önem sırası değişmekle birlikte, tüm riskleri ve tehlikeleri göze alarak gerçekleştirecekleri değerlerdir. Dolayısıyla devletler belli başlı amaçlarına ulaşmak ve varlıklarını sürdürmek için rasyonel hedefler belirleyip, o doğrultuda hareket etmelidir.[36]

Devletlerin dış politika amaçlarını gerçekleştirmek, dış dünyaya karşı tutumunu belirlemek ve çıkarlarını korumak için belirledikleri dış politikaları, belirgin bazı dış politika stratejileri benimsenerek yürütülmelidir. Dış politika stratejisi genel anlamıyla; devletlerin dışarıya karşı tutum ve davranışlarını, dışarıyla olan bağlantılarını, iç ve dış amaçlara ulaşmak için izlediği yön ve kararlar topluluğudur.[37] Devletlerin, belirledikleri dış politikayı kesintisiz sürdürmek için,

[32] Mehmet, GÖNLÜBOL, *Uluslararası Politika İlkeler Kavramlar Kurumlar,* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978, s. 86
[33]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 267
[34]Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s. 87
[35]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*,s. 271
[36] Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s. 89
[37]Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s. 64

değişen şartlara göre revize edilmekle birlikte temel bir dış politika stratejisi belirlemesi oldukça önemlidir. Bu, devletlere, dış politika amaçlarını gerçekleştirirken önündeki engelleri aşmak ve kapasitelerini ölçmek adına yarar sağlayacaktır. Devletlerin başlıca dış politika stratejilerini; tarafsızlık, yalnızcılık, bağlantısızlık ve ittifak oluşturma olarak dört başlıkta sıralayabiliriz.[38] Devletlerin yukarıda bahsettiğimiz dış politika stratejilerinden herhangi birini seçmesinde, sahip olduğu koşulların ve uluslararası sistemin yapısının büyük etkisi vardır.[39] Burada devletlerin sahip olduğu koşullardan kastımız, öncelikle iç siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısıdır. Örneğin: Batı tipi piyasa ekonomisini benimseyen bir devletin sosyalist bir piyasa ekonomisine dâhil olması düşünülemez.[40] Ayrıca politika yapıcıların dış dünyaya olan tutumları ve devletine yönelecek tehditleri algılama derecesi ve biçimi de benimseyeceği strateji açısından önem taşımaktadır.[41] Diğer bir unsur, devletlerin sahip olduğu coğrafi ve topoğrafik özellikleri ile doğal kaynaklarıdır. Örneğin: ABD coğrafi olarak Avrupa kıtasında yer alsaydı, İkinci Dünya Savaşı öncesi, *yalnızcılık* stratejisi izlemesi pek mümkün olamazdı.[42] Tüm bunlar kadar önemli diğer bir unsur olan uluslararası sistemin yapısı da, devletlerin strateji tercihlerinde belirleyici role sahiptir. Örneğin: bir devletin *yalnızcılık* politikası izlemesi, iki kutuplu sistemde ne kadar mümkün değilse de, ittifak oluşturma politikası da bir o kadar mümkün ve duruma göre gereklidir.[43] Anlaşılacağı üzere devletlerin dış politika yapmasının en önemli sebebi olan nihai amaçları ve hedeflerini rasyonel bir şekilde sürdürmeleri için bir dış politika stratejisi belirlemesi son derece önemlidir.

Devletler, çıkarlarını korumak, uluslararası sistemde varlığını sürdürmek, dış politikada etki yaratabilmek ve sözünü ettiğimiz diğer dış politika amaçlarına ulaşmak için uygun stratejiler belirler ve icraata geçirebilmek adına bazı dış politika araçlarına başvururlar. Bu araçlar, önem sıralaması her bir devlet için değişmekle birlikte, uluslararası sistemde standartlaşmış bulunan beş ana kategoriden oluşur.[44] Bunlardan birincisi, siyasal etki aracı olan, diplomasidir. Bir devletin dış politikada belli konulardaki görüş ve isteklerini direkt olarak diğer devletlerin karar vericilerine

[38]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 293
[39]Tayyar ARI, a.g.e., s. 181
[40]Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s. 64
[41]Tayyar ARI, a.g.e., s. 181
[42]Tayyar ARI, a.g.e., s. 182
[43]Tayyar ARI, a.g.e., s. 181
[44]Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s. 111

iletmesi süreci olarak tanımlanan [45] diplomasi, Türkiye'nin de İkinci Dünya Savaşı'nda başarılı bir çizgi yakalamasına olanak sağlayan ve sıklıkla kullanılan en önemli etki aracı olmuştur. İkincisi ise, en az diplomasi kadar yaygın kullanılan ekonomik araçlardır. Devletlerin sahip oldukları doğal kaynakları, sermayesi, sanayisi, teknolojisi vs. içeren ekonomik kapasitesi, onlara, diğer devletleri etkileme imkânı sunar. Üçüncüsü, en belirgin örneği propaganda olan psikolojik etki araçlarıdır.[46] 20. yüzyıla kadar belirgin bir örneği olmayan, ilk olarak Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere tarafından kullanılan daha sonra da Nazi Almanya'sının İkinci Dünya Savaşı'nda kullandığı propaganda, günümüzde en çok başvurulan dış politika aracı olmuştur.[47] Dördüncüsü, içişlere karışma olarak karşımıza çıkan müdahaledir. Beşincisi ise, silahlar ve bunları fiilen kullanma tehdidi olan askeri etki araçlarıdır.[48] Devletler, bu araçlardan uluslararası sistemde cereyan eden şartlara ve güçlerine göre uygun olanı kullanarak dış politika amaçlarına ulaşmayı hedefler.

1.2. DIŞ POLİTİKAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1.2.1. Güç

Devletlerin, belirledikleri dış politikayı uygulamak için gerekli olan faktörlerden en önemlisi güçtür. Tıpkı dış politika kavramı gibi birbirinden farklı ve birçok tanımı olan güç kavramı, göreceli bir kavramdır. Bu kavramın tanımını ve onu oluşturan unsurları belirlemek üzere birçok yazar ve araştırmacı, farklı görüş açılarıyla bilgiler vermişlerdir.

Bunlardan birkaç tanesine bakacak olursak; Karl Deutsch'a göre güç; "*çatışmalarda üstün gelme ve engelleri aşma yeteneği*"dir.[49] Michael Sullivan ise gücü "*etki*"yle bağdaştırmış ve gücün bir etki, etkinin ise diğer devletleri etkilemek olduğunu söylemiştir.[50] Robert Keohone ve Joseph Nye'a göre ise güç, bir aktörün diğer devletlere normal olarak yapmayacakları bir şeyi yaptırabilme yeteneğidir.[51] A. F. K. Organski ise gücü, "*başkalarının davranışlarını kendi amaçları doğrultusunda*

[45]Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s. 111
[46]Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s. 111
[47]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 365
[48]Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s. 111
[49]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 173
[50]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 173
[51]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 174

etkileme kapasitesi" olarak tanımlamıştır.[52] Aynı zamanda güç, sadece bir devletin diğerini herhangi bir şey yapmaya zorlaması değil, bu durumun süreklilik arz etmesini sağlamak ya da bir şeyi yapmamasını sağlamaktır.[53] K. J. Holsti ve Frankel gücü, kapasite olarak tanımlamışlar ve gücün ancak diğer devletlerle karşılaştırıldığında anlam kazanacağını öne sürmüşlerdir.[54]

Bazı yazarlar ise gücü, bazı unsurlara sahip olmak görmüş ve daha çok ulusal güç ve bunu oluşturan unsurlar üzerinde durmuşlardır. Örneğin: Walter Jones gücü, "*uluslararası alanda bir aktörün maddi ve manevi kaynak ve kıymetleri, uluslararası olayların sonuçlarını kendi istediği yönde etkilemede kullanma yeteneğidir*." [55] Güç kavramına oldukça önem veren ve sıklıkla kullanan H. J. Morgenthau ise gücü, amaçlara ulaşmak için kullanılan bir araç olarak görmüş ve politikayı bir güç mücadelesi olarak tanımlamıştır.[56]

Bir devletin sahip olduğu güç unsurları, devletlerin dış politikalarına yön verenler ve uygulayıcılar tarafından, zamanın gerektirdiği şartlara göre değerlendirilmeli ve biçimlendirilmelidir. Bu sayede hem mevcut veriler yenilenmiş olmakta, hem de yeni unsurlar hesaba katılmış olmaktadır. Zira geleceğe yönelik rasyonel adımlar atmanın en önemli gereklerinden biri, eldeki güç unsurlarının değişen şartlara uyarlanmasıdır. Mehmet Gönlübol, devletin gücünü oluşturan unsurları iki kategoriye ayırmıştır. Bunlardan birincisi somut nitelikli unsurlardır ki bunlar; coğrafi konum, nüfus ve işgücü, doğal kaynaklar, endüstriyel ve tarımsal kapasite ve askeri güçtür. İkincisi ise soyut nitelikli olan; ulusal moral, diplomasinin kalitesi ve hükümetin niteliğidir.[57] Burada önemli olan, sahip olunan güç unsurları değil, bu unsurların hangilerinin hangi devlete nasıl etki edeceğinin tahlil edilmesidir.

Bazı yazarlar ise, gücün fiziksel ve niceliksel özelliklerinden çok, var olan güç unsurunun kullanılabilme kapasitesine önem vermişleridir. Yani, güç unsuruna sahip olan değil, güç unsurlarını akıllıca kullanıp, diğer devletleri etkileyebilen devletleri "*güdü devlet*" olarak adlandırmışlardır.[58]

---

[52]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 175
[53]Tayyar ARI, a.g.e., s. 45
[54] Tayyar ARI, a.g.e., s. 46
[55]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 174
[56] Tayyar ARI, a.g.e., s. 43
[57] Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s. 99
[58] Tayyar ARI, a.g.e., s. 44

1.2.3. Coğrafya

Devletlerin coğrafi ve topoğrafik özellikleri, geçmişten günümüze, uluslararası politika ve dış politika açısından önemli bir güç unsuru olarak dikkate alınmakta ve devletlerin dış politikasını önemli ölçüde etkilemektedir. Bir devletin topraklarının büyüklüğü, komşularının siyasi ve ekonomik yapısı, dünya üzerindeki konumu, bir kara ülkesi ya da bir ada ülkesi olması, vb. faktörler devletler için avantaj veya dezavantaj olabilmektedir.[59]

Devletlerin topraklarının nispeten geniş ve büyük olması, coğrafi topoğrafik yapıyla ilgili önemli bir unsurdur. Devletlerin sahip olduğu toprakların nispeten geniş olması, devletlere avantaj kazandırabilmektedir. Örneğin: 8,5 milyon mil kare genişliğinde toprağa sahip olan Rusya[60] hem Birinci Dünya Savaşı'nda, hem de İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın saldırıları ve istilalarına karşı topraklarının genişliği sayesinde Alman ordularını epey uğraştırmış, mağlup etmiş ve hiçbir zaman tam anlamıyla işgal edilememiştir.[61]

Devletlerin dünya üzerindeki konumu da, uygulayacağı dış politika stratejileri açısından büyük önem arz etmektedir. Örneğin: Polonya gibi geniş düzlüklere ve birçok sınır komşuna sahip olan bir devletin, "*dünyanın çatısı"* olarak adlandırılan Nepal gibi izolasyonist bir dış politika stratejisi uygulaması mümkün görünmemektedir.[62]

Bir devletin, coğrafi olarak tehlikelere açık ya da kapalı olması durumu da devletlerin izleyeceği dış politika bakımdan oldukça önemlidir. Öncelikle bu durum, devletler açısından güven/ güvensizlik hissini beraberinde getirir. Bahsi geçen güvensizlik hissi, devletleri bir paranoya güdüsüyle hareket ettirebilir ve diğer devletlerin etki alanına girmesine sebep olabilir.[63]

Coğrafi konum ve topoğrafik özelliklerin devletlerin dış politikalarına etkilerinden bahsederken, "jeopolitik" kavramına da değinmek gerekmektedir.

---

[59] Bahar T. HURMİ, a.g.m., s. 130
[60] Tayyar ARI, a.g.e., s. 49
[61] Hans J. MORGENTHAU, *Uluslararası Politika Güç ve Barış Mücadelesi*, çev. Baskın ORAN, Ünsal OSKAY, Cilt I, Ankara: Sevinç Matbaası, 1970, s. 143
[62] Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 532
[63] Bahar T. HURMİ, a.g.m., s. 131

Genellikle coğrafi konumla karıştırılsa da, jeopolitik, devletlerin sahip oldukları coğrafi özelliklerin, dış politikanın belirlenmesindeki etkisini ele almaktadır.[64] Diğer bir tanıma göre de jeopolitik, "*uluslararası politika ve strateji konularının coğrafya verilerine göre anlatılması*" anlamına gelmektedir.[65] Kısaca, jeopolitik terimi, coğrafi, tarihi ve sosyoekonomik verilere dayanan devlet gücünü ifade etmek için kullanılmaktadır.[66] Jeopolitik alanında bazı durumlara açıklama getirmek üzere de birçok kuramcı, kendi bakış açılarıyla kuramlar ortaya koymuşlardır.

Çağdaş jeopolitiğin kurucusu olarak adlandırılan Alman kuramcı Friedrich Ratzel, bir devletin uluslararası alanda güçlü ve etkili olabilmesini, geniş bir toprağa ve dünya üzerinde hâkim bir konuma sahip olmasına bağlamıştır.[67] Öyle ki, 1930'lu yıllarda, Nazi Almanya'sının kendine bir hayat sahası yaratmak için Avrupa'da işgallere başlamasının ilham kaynağının, Ratzel'in görüşleri olduğu söylenmektedir.[68]

Önemli bir jeopolitik kuramcı olan Amerikalı Alfred Thayer Mahan, "*Deniz Gücünün Tarihe Etkisi"* adlı çalışmasında, denizlere ve ulaşım yollarına hâkim olan devletlerin bir dünya gücü olabileceğini ileri sürmüş, jeopolitik açıdan denizler ve ulaşım yollarına büyük önem atfetmiştir.[69]

İngiliz coğrafyacı Halford J. Mackinder da diğer önemli bir jeopolitik kuramcısıdır. Mahan, nasıl ki, deniz hâkimiyetinin önemine vurgu yaptıysa, Mackinder da kara hâkimiyetini jeopolitik güç unsuru olarak görmektedir.[70] Mackinder, "*Heartland"* olarak adlandırdığı; Doğu Avrupa ve Sibirya bölgesine hükmetmeyi, güç ile bağdaştırmış ve "*Heartland'*a hükmeden, dünya adasına hükmeder, dünya adasına hükmeden de dünyaya hükmeder" görüşüyle, jeopolitik anlamda güç unsurunu bu şekilde ortaya koymuştur.[71]

Mackinder'in, Heartland bölgesine gerektiğinden fazla önem verdiğini düşünerek eleştiren Nicholas J. Spykman, "*Rimland*" olarak adlandırdığı ve Batı

[64]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 537
[65] Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s. 100
[66] Kenan ERZURUMLU, *21. YY. 'da Türk Cihan Hâkimiyetinin Jeopolitiği*, İstanbul: Bilge Oğuz Yayınevi, 2013, s. 11
[67]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 538
[68]Sait YILMAZ, "Jeopolitik ve Strateji", *Jeopolitik,* Sayı: 61, İstanbul: Şubat, 2009, s. 75
[69] Tayyar ARI, a.g.e., s. 50
[70] Ahmet DAVUTOĞLU, *Stratejik Derinlik*, 34. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s. 104
[71] Murat YEŞİLTAŞ, "Jeopolitik", *Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih Teori Kavram ve Konular*, ed, Şaban KARDAŞ, Ali BALCI, 6. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2017, s. 354

Avrupa, Türkiye, Irak, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya'yı içine alan "*kenar kuşak hattı*"na dikkat çekmiştir ve bu bölgeye hâkim olan devletin dünyaya hâkim olabileceğini savunmuştur.[72]

Son olarak, hava jeopolitiğinin öncüsü olan A. P. de Seversky ise ABD'nin hâkimiyet alanı ve SSCB'nin hâkimiyet alanı olarak dünyayı ikiye bölmüş ve bu alanlar dışında kalan "*karar bölgesi*"nde hava hâkimiyeti kuran devletin, nispeten üstünlük kazanacağını ileri sürmüştür.[73]

Coğrafi duyarlılığa sahip olan devletler, dışardan gelebilecek tehlikelere açıktır ve bu durum da devlet için bir zafiyettir. Bu zafiyet ancak, siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal üstünlükler ile giderilebilir.[74] Ulaşım imkânlarının ve haberleşme teknolojilerinin gelişmesinin, coğrafi konumun önemini azalttığı görüşleri mevcut olsa da, tam anlamıyla ortadan kaldırdığını söylemek güçtür. Zira Habeşistan'ın, büyük ölçüde dağlık bir alanda olması, yüksek teknolojili askeri güce sahip olan İtalya'yı, 1930'lu yıllarda oldukça zorlamıştır.[75]

1.2.3. Askeri Güç

Uluslararası alanda, güçlü bir devlet olmanın gereklerinden biri, şüphesiz, askeri güçtür. Morgenthau, devletlerin sahip olduğu coğrafi konum unsuruna, ekonomik güç unsuruna veya fiili ulusal gücüne önem kazandıran faktörün, askeri açıdan güçlü olma ve hazır bulunma durumu olduğunu söylemiştir.[76] Nitekim bir devletin gücü analiz edilirken, en önemli ölçüt, askeri kapasitedir. Uluslararası alanda, değişen koşullara bağlı olarak, her devletin; kara, deniz ve hava gücüne sahip olması, varlıklarını sürdürmek ve dış politikada etkide bulunabilmek adına elzemdir. Askeri güç esasen; savaş teknolojisi, silahların niteliği/ niceliği ve liderlik unsurlarından oluşmaktadır.[77]

Geçmişten günümüze, askeri alanda keşfedilen her bir yenilik ve teknolojik gelişme, hem durağan hem de savaş halindeki uluslararası sistemde büyük ölçüde

[72] Ahmet DAVUTOĞLU, a.g.e., s. 105
[73] Ahmet DAVUTOĞLU, a.g.e., s. 107
[74] Suat İLHAN, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 55
[75] Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 532
[76] Tayyar ARI, a.g.e., s. 52
[77] Tayyar ARI, a.g.e., s. 53

değişikliklere sebep olmuştur. Örneğin: 14. ve 15. yüzyıllarda kullanılan silahlara, top, tüfek ve piyade sınıfının katılması, bunları elinde bulunduran devletler lehine büyük üstünlükler sağlamıştır.[78] Diğer taraftan Pearl Harbor ile İngilizlerin ve Hollandalıların, 1941 ve 1942'de uğradıkları yenilgiler, onların Almanya ve Japonya karşısında teknolojik anlamda geri kalmışlıklarının bir göstergesiydi.[79]

Bir devletin askeri gücü için önemli olan bir unsur da, sahip olduğu asker ve silahların niteliği ve niceliğidir. Her ne kadar güçlü bir savunma teknolojisine sahip olunsa da, bu üstünlüğü doğru kullanma yetisine sahip olmayan bir ordu, devleti hem askeri hem de siyasi bakımdan oldukça güçsüz bir duruma sokar.[80]

Bu iki unsur yanı sıra, askeri liderliğin niteliği de devletin askeri kapasitesini büyük oranda etkilemektedir. Örneğin: Büyük Frederick'in öldüğü 1786 yılına kadar büyük bir askeri dehaya sahip olan Prusya, 1806'da askeri taktik ve stratejileri büyük bir ustalıkla uygulayan Napolyon karşısında yenilgiye uğramıştır.[81]

1.2.4. Ekonomik Güç

Devletlerin gücünü irdelerken, yalnızca askeri kuvvete yoğunlaşmak ve gücü askeri kapasiteyle özdeşleştirmek, tam anlamıyla gerçeği yansıtmayacaktır. Güç, analiz edilirken, askeri unsurların yanı sıra özellikle ekonomik kapasite gibi diğer ögelere de dikkat çekilmelidir. Hatta ekonomik gücün, askeri gücü tamamlayıcı niteliği öne çıkarılarak ele alınması gerekmektedir.[82]

E. H. Carr ve Klaus Knorr gibi yazarlar, ekonomik güç ile askeri güç arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmişlerdir.[83] Askeri kapasiteleri eşit olan birimler arasında, son tahlilde çatışmanın sonucunu belirleyecek olan faktörler içinde ekonomik güç oldukça önemlidir.[84]

Ekonomik kapasite deyince akla ilk gelen şey, elbette bir devletin endüstriyel gelişmişliğidir. Bir devlet, elinde ne kadar zengin hammadde kaynağı

[78] Hans J. MORGENTHAU, a.g.e., s. 152
[79] Hans J. MORGENTHAU, a.g.e., s. 153
[80] Hans J. MORGENTHAU, a.g.e., s. 156
[81] Hans J. MORGENTHAU, a.g.e., s. 155
[82] Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 177
[83] Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 177
[84] Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 177

olursa olsun, eğer bunu işleyecek bir endüstriye sahip değilse, bu zenginlik hiçbir anlam ifade etmemektedir.[85] Endüstriyel olarak gelişmemiş bir devletin, uluslararası alanda güçlü olması mümkün görünmemektedir. Hali hazırda, dünyadaki en güçlü devletler listesinin başında; ABD, İngiltere ve Japonya gibi endüstriyel olarak üstün ve gelişmiş devletler yer almaktadır.

Endüstriyel gelişmenin yanı sıra, bir devletin doğal kaynak rezervi de, ekonomik kapasitenin önemli bir unsurudur. Örneğin: Arap ülkelerinin petrol bakımından zengin olması, onlara uluslararası alanda büyük ayrıcalıklar ve avantajlar sağlamaktadır.[86] Diğer taraftan bir devletin, ihracat kapasitesi, üretim ve iç tüketim kapasitesi, gayrı safi milli hasılası vb. faktörler de ekonomik gücün tamamlayıcı unsurlarıdır.[87]

Diğer unsurların yanında her ne kadar önemsiz gibi görülse de, bir devletin tarım kapasitesi de ekonomik güç içinde büyük önem arz etmektedir. Tarım ürünleri rezervi zayıf olan devletler, önemli gıda ürünlerinde dışa bağımlı hale gelmekte ve kıtlık/ savaş gibi durumlarda, devletlerin büyük bir sıkıntıya girmesine sebep olabilmektedir.[88]

1.2.5. Ulusal Karakter ve Ulusal Moral

Morgenthau, devletin güç unsurlarını "*sabit"* ve *"değişken*" olarak ikiye ayırmış ve buna göre, bir devletin güçlü olabilmesi için gerekli olan; coğrafi avantaj, güçlü ekonomi, endüstriyel gelişmişlik, zengin doğal kaynak rezervi ve askeri kapasite gibi somut göstergelerin yanında; ulusal karakter, ulusal moral, güçlü diplomasi ve tarihi miras gibi soyut göstergelerin de iyi durumda olması gerektiğini söylemiştir.[89]

Devletlerin inanç ve değer sistemleri, kendilerini diğerlerinden ayırt eden özellikleri, toplumsal yapıları ve kültürleri de, devletin gücü üzerinde büyük bir

[85] Tayyar ARI, a.g.e., s. 52
[86] Bahar T. HURMİ, a.g.m., s. 132
[87] Tayyar ARI, a.g.e., s. 52
[88] Yüksel YENTÜRK, "II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı), İstanbul, 2016, s. 9
[89] Ramazan GÖZEN, a.g.e.,s. 37

etkiye sahiptir.[90] Devlet içerinde halkın, devleti benimsemesi, yürütülen politikalara destek vermesi, devlet içinde toplumsal bir bölünmüşlük olmaması gibi faktörler, devletin dış politikadaki gücüne önemli katkı sağlamaktadır. Aksi halde devletler ya da dış politikayı yürüten hükümetler, bir dış desteğe ihtiyaç duyarlar ve dolayısıyla etkin ve bağımsız bir dış politika yürütemezler.[91]

Bir ulusun yapısında sık sık ortaya çıkan entelektüel ve karakteristik nitelikler, o ulusun karakterini oluşturmaktadır.[92] Devlet içinde politikadan sorumlu olanlar, politikayı uygulayanlar, destekleyenler, eylemde bulunanlar ve kamuoyunu yönlendirenler, bu ulusal karakterin izlerini taşıdıkları için, ulusal güç üzerinde büyük bir etki alanına sahiptir.[93]

Ulusal güç üzerinde ulusal karakter kadar etkili olan diğer bir unsur da ulusal moraldir. Ulusal moral, ulusun, kendi hükümetinin dış politikasını iyi ya da kötü, her durumda destekleme derecesi anlamına gelmektedir.[94] Özellikle devlet, herhangi bir uluslararası sorunla karşı karşıya kaldığında, ulusal moral daha önemli hale gelmektedir. Örneğin: uluslararası bir sorun karşısında, devletin belirlediği politikanın çıktıları neticesinde halktan destek alınamazsa veya herhangi bir kesim, diğerlerine nazaran dışlanmışlık hisseder ve bazı siyasal, ekonomik ve sosyal haklardan mahrum bırakıldığını düşünürse, ulusal moral derecesi azalacak ve dolayısıyla devletin eylem ve politikasına verilen destek de kesilecektir.[95] Bu durum, iç politikada bir takım huzursuzluk ve çıkmazlar yaratacak ve dış politika da bu durumdan olumsuz etkilenecektir.

1.2.6. Diplomasinin Niteliği

Morgenthau'ya göre: bir devletin gücünü oluşturan unsurlar arasında en önemlisi, diplomasinin niteliğidir. Öyle ki, diplomasiyi, dış politikanın beyni olarak görmüş ve büyük önem atfetmiştir.[96]

Diplomasi, devletin, sahip olduğu bütün güç unsurlarını bir araya getirip, bütünlük oluşturup, potansiyel gücü canlandırması olarak tanımlanabilir.[97] Nasıl ki,

[90] Tayyar ARI, a.g.e., s. 55
[91] Tayyar ARI, a.g.e., s. 55
[92] Tayyar ARI, a.g.e., s. 56
[93] Tayyar ARI, a.g.e., s. 56
[94] Tayyar ARI, a.g.e., s. 56
[95] Tayyar ARI, a.g.e., s. 56
[96] Hans J. MORGENTHAU, a.g.e., s. 181

savaş zamanında askeri liderlerin taktik ve stratejileri hayati önem taşıyorsa, barış zamanında da diplomatlar aynı derecede önem taşımaktadır.[98]

Yürüttüğü diplomasi, rasyonalizmden uzak, yanıltıcı ve kararsız bir nitelik taşıyan devletin, sahip olduğu; jeopolitik avantaj, ekonomik üstünlük, askeri güç ya da ileri teknoloji gibi güç unsurları, kısa vadede gün ü kurtarsa da, uzun vadede fayda sağlamayacaktır.[99] Böyle devletlerin aksine, diplomasi ağı gelişmiş, rasyonel ve aynı zamanda pragmatist nitelikte olan devletler, bu meziyetlere sahip olmayanlara karşı, ellerindeki kaynakları da kullanarak büyük bir galibiyet elde edecektir.

1.2.7. İçsel Çevre

İçsel çevre; iç politika, kamuoyu, siyasi partiler, çıkar grupları ve coğrafi konumu içermektedir.[100] Dolayısıyla, devletin örgütleniş biçimi, siyasi rejimi ve bütünüyle içsiyasal sistemini de içermektedir.

Devletin örgütleniş biçimi, dış politikayla ilgili karar verme sürecinde oldukça önemli bir noktadır. Devletin; federal, konfederal ya da üniter yapıda olması, karar mekanizması açısında farklılıklar yaratmaktadır.[101] Örneğin: konfederal yapılarda yönetim yetkisi merkez tarafından hayli az kullanılırken, bu yetkinin büyük bir kısmı, konfederal yapıyı oluşturan organlar tarafından kullanılmaktadır. Federal yapılarda ise, yetkinin bir kısmını merkez kullanırken, diğer kısmını federe yapılar kullanmaktadır. Üniter yapılarda ise, bütün kararlar merkez tarafından verilir, bütün yetkiler merkeze aittir ve yerel yönetimler, merkezin direktifleri doğrultusunda yalnızca bu kararları uygulamakla yükümlüdürler.[102]

Devletlerin örgütleniş biçimlerinin yanı sıra, devletten devlete değişen siyasi rejim sistemleri de, dış politika karar mekanizması açısından farklılıklar doğurmaktadır. Örneğin: başkanlık sisteminde, hemen hemen tüm yetkiler başkanın elinde toplanmaktayken, yarı başkanlık sisteminde bu yetkiler, cumhurbaşkanı ve başbakan tarafından kullanılmaktadır. Klasik parlamenter sistemlerde ise, devlet

[97] Hans J. MORGENTHAU, a.g.e., s. 181
[98] Hans J. MORGENTHAU, a.g.e., s. 181
[99] Hans J. MORGENTHAU, a.g.e., s. 181
[100] Tayyar ARI, a.g.e., s. 128
[101] Tayyar ARI, a.g.e., s. 129
[102] Tayyar ARI, a.g.e., s. 130

başkanına daha sembolik yetkiler verilmekteyken, yetkilerin neredeyse hepsi başbakan tarafından kullanılmaktadır.[103]

Bir devlet, eşsiz bir coğrafi konum, ekonomik kapasite, üstün teknoloji ya da askeri kapasite gibi güç unsurlarına ne kadar sahip olursa olsun, dengeli ve rasyonel bir şekilde yönetilmedikçe, hiçbir etki yaratmayacaktır.[104] Kısacası, devletin iç ve dış politikasını yöneten hükümetin iyi nitelikli ve yetenekli olması gerekmektedir. Morgenthau, nitelikli ve yetenekli bir hükümetin, sahip olması gereken özelliklerini üç başlıkta sıralamıştır. İlk olarak ulusal gücü oluşturan maddi ve beşeri kaynaklarla dış politika arasında denge kurabilmelidir. İkinci olarak, bahsi geçen kaynakların birbirleri arasındaki dengeleri de gözetmelidir. Son olarak, iyi bir hükümetin, belirlediği politikalarda halkın desteğini almış olması gerekmektedir.[105] Özetle, iyi bir hükümetin, mevcut gücünün kaldırabileceği oranda bir dış politika oluşturması ve ona göre strateji ve hedefler belirlemesi gerekmektedir.

Bir devletin uluslararası alandaki etkinliğini ve başarısını ölçmede olmazsa olmaz bir unsur daha vardır ki, o da siyasi iradedir. Siyasi irade sergileyemeyen, devletlerinin çıkarlarıyla yakından ilgili konularda bile pasif politikalar yürüten ve politikasını konjonktürel dalgalanmaların akışına bırakan devletler, diğer devletlerin belirledikleri gündemlere bağlı kalarak, edilgen bir dış politika yürütmek zorunda kalmaktadırlar.[106]

Uluslararası ilişkilerde ve dış politikanın belirlenmesi sürecinde, karar verici, yani liderin önemi de oldukça büyüktür. Hem sınırlı sayıdaki karar alıcıların ya da tek bir kişinin belirleyici oldukları totaliter rejimlerde, hem de her ne kadar kurumlar ve kurallar önemli olsa da, kişilerin, ağırlığını hissettirdiği demokratik rejimlerde, karar vericiler ön planda olmaktadır.[107] "*İyi bir lider nasıl olmalıdır?"* sorusunun cevabı ise toplumdan topluma ve konjonktüre bağlı olarak değişiklikler göstermektedir. Fakat genel olarak bahsetmek gerekirse; öncelikle lider, uluslararası alandaki sınırlamalar ve zorlukların dışında iç baskılara ve iç sorunlara da cevap

[103] Tayyar ARI, a.g.e., s. 130
[104] Hans J. MORGENTHAU, a.g.e., s. 186
[105] Hans J. MORGENTHAU, a.g.e., ss. 186- 187
[106] Ahmet DAVUTOĞLU, a.g.e., s. 33
[107] Ali F. DEMİR, "Dış Politikada Lider ve Dış Politika", *Türk Dış Politikasında Liderler*, ed. Ali F. DEMİR, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007, s. 11

vermelidir.[108] Yani, iç politika ve dış politikayı konjonktüre göre dengelemek zorundadır. Burada liderin kişisel özellikleri, deneyimi, rolü ve sahip olduğu siyasi kültür, alacağı kararlar açısından önem arz etmektedir. Liderin karar vereceği konular hakkında bilgisi ne kadar fazlaysa, rasyonellik de o derece fazla olur.[109] Aynı şekilde bir liderin, sorunları çözme yeteneği mevcutsa, teknik ve stratejileri özenle uygulayabilir, konunun diğer konularla bağlantısını sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilir ve entelektüel bilgi birikimiyle somut ya da soyut, tüm problemlere akılcı çözümler getirebilir.[110] Diğer taraftan, kişinin deneyimli olması, sorunları daha iyi anlayıp değerlendirmesi açısından önemli bir noktadır. Son olarak, liderlerin sahip olduğu siyasi kültür, inanç sistemi ve tarih bilinci de dış politika kararları açısından büyük bir etkiye sahiptir.[111]

Burada bürokrasinin etkisinden bahsetmek de yerinde olacaktır. Karar vericiler, ulusal çıkarları bakımından, nelerin yararlı ya da yararsız olduğuna karar verirken, bürokrasiden büyük oranda etkilenmektedir.[112] Dış politika açısından, bürokrasi, dışişleri bakanlığına bağlı olarak yabancı devletlerde faaliyet gösteren diplomatik birimler ve diğer bazı bakanlıkların da dış işlerini yürüten bölümlerden oluşur.[113] Dışişleri bakanlığı bürokrasisi, dış politika konusunda yetişen uzmanlardan oluşur ve iş bölümü esasına dayanarak faaliyet gösterir. Dış politika sürecine doğrudan katılabilirken, hükümete tavsiyeler ve bilgiler vererek dolaylı olarak da dış politikanın uygulanmasında önemli rol oynamaktadır.[114]

İçsel çevre içerisinde, dış politikayı etkileyen diğer önemli bir faktör de kamuoyu etkisidir. Kamuoyu etkisini dış politika açısından; dış politika konusuyla ilgilenenlerin ve bu bireylerin oluşturdukları grupların kanaatleri olarak tanımlayabiliriz.[115]

Karmaşıklığı ve gizemiyle dış politikaya ilişkin gündemler, nispeten daha açık ve net olan iç politika konularına nazaran, insanlar tarafından daha çok ilgi görmektedir. Aynı zamanda insanlar, dış politika konularında daha bilgisiz ve geri

[108] Ali F. DEMİR, a.g.m., s. 15
[109] Bahar T. HURMİ, a.g.m., s. 136
[110] Tayyar ARI, a.g.e., s. 121
[111] Tayyar ARI, a.g.e., s. 126
[112] Tayyar ARI, a.g.e., s. 134
[113] Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 618
[114] Ramazan GÖZEN, a.g.e., s. 13
[115] Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 624

kalmıştır. Örnek vermek gerekirse, 1964'te ABD'de yapılan bir araştırmaya göre, ABD halkının sadece %58'i, ABD'nin NATO'ya üye olduğunu bilirken, %38'i SSCB'nin NATO'ya üye olduğunu belirtmiştir.[116]

Özellikle demokratik devletlerde, karar vericiler kamuoyunu önemsemekte ve kamuoyunun tepkisinden çekinmektedirler. Kamuoyunu kendi politikaları çerçevesinde yönlendiren hükümetler olsa da, genellikle iktidarlarını ve meşruiyetlerini kaybetme korkusuyla dış politika kararlarını, kamuoyunun desteği doğrultusunda almayı yeğlerler.[117] Çünkü halk, sivil toplum örgütleri aracılığıyla ya da düşüncelerini desteklemedikleri partilere seçimlerde oy vermeyerek tepki gösterebilmektedir.[118] Ayrıca dış politikayla ilgili kararların veya eylemlerin kamuoyuna mal edilmesi, dışarıda daha etkili olma ve kabul görme imkânını da artırabilmektedir.[119]

Siyasi partiler ve çıkar grupları da bir ülkede kamuoyu yaratılmasında rol oynayan odaklardandır. Siyasi partiler, iç ve dış politikaya ilişkin parti programları, parti olarak genel ilke ve tutumları ve toplumda birbirinden farklı grupların özelliklerini benimsemeleri ve dahi bunları yansıtmaları bakımından, kamuoyu yaratmada oldukça önemli bir faktördür.[120] Bireyler ile hükümet arasında iletişimi sağlayan bir aracı konumunda olan çıkar grupları ise, bu grupları oluşturan bireylerin ortaç çıkar ve kazançlarını bir araya getirip, bunları elde etmeye yönelik hareket ederler ve böylece onlar da kamuoyu yaratıcılarının güçlü bir parçası olurlar.[121]

1.2.8. Dışsal Çevre

Dışsal çevre, devletin sınırları dışında gelişen olaylar ve diğer devletlerin ve devlet dışı aktörlerin eylem ve tutumlarının yer aldığı, tüm global sistemi ve güç ilişkilerini kapsayan fiziki çevredir.[122] Devletler öncelikle, içinde bulunduğu bu global ve bölgesel sistemi iyi analiz etmeli ve dış politika çizgisini ona göre belirlemelidir.

---

[116]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 624
[117] Bahar T. HURMİ, a.g.m., s. 140
[118] Bahar T. HURMİ, a.g.m., s. 140
[119] Kamran İNAN, a.g.e., s. 23
[120]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 630
[121]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 633
[122] Tayyar ARI, a.g.e., s. 128

Uluslararası sistemin yapısının, devletlerin dış politikalarını etkilediği gerçeği, birçok yazar tarafından işlenmiştir. Ortaya çıkışının en eski tarihi 1648'te imzalanan Westphalia Antlaşması olduğu bilinen, tipik görünümünü ise 17. yüzyılda kazanan "*klasik güç dengesi sistemi*"nin[123] ve İkinci Dünya Savaşı sonrasından başlayarak 1990'lara kadar geçen süre içinde ortaya çıkan "*iki kutuplu sistem*"in[124] özellikleri, birbirinden çok derin farklılıklarla ayrıldığı için elbette ki devletlerin dış politikalarını aynı biçimde etkilememiştir. Dolayısıyla, bu iki uluslararası sistem yapısının özelliklerini ve bu doğrultuda devletleri nasıl etkilediklerini özetlemek faydalı olacaktır.

İki kutuplu sistem, sistemi ikiye bölen ve bu doğrultuda blokların ortaya çıktığı ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin arttığı bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, devletlerin amaçlarında değişiklikler yaratmaktadır. Örneğin, kutuplaşma yumuşadıkça, devletlerin şahsi amaçları, bloğun amaçlarından sıyrılabilmiş, fakat kutuplaşma sertleştikçe tam tersi bir durum söz konusu olmuştur.[125] Hiçbir bloğa dâhil olmak istemeyen devletler ise *"bağlantısızlık*" stratejisi izlemişlerdir. Fakat bu sistem, blok dışı devletleri bloklara katılmaya teşvik etmiş ve blok dışı devletler de bloklara karşı mesafeleri anlamında çoğu zaman endişeyle hareket etmişlerdir.[126]

İki kutuplu sistemden farklı olarak, klasik güç dengesi sisteminde devletlerin birincil amacı, mevcut sistemin korunması üzerine belirlenmiştir.[127] Yani bu dönemde devletler şahsi amaçlarını dahi, statükonun korunmasına hizmet edecek şekilde belirlemiştir. Klasik güç dengesi sisteminde, devletlerin amaçlarına ulaşmak için izledikleri temel strateji; ittifak ve koalisyon oluşturmaktır. Dolayısıyla bu sistemde, bağlantısızlık ve tarafsızlık gibi stratejilerin izlenebileceği bir ortam bulunmamaktadır.[128]

Uluslararası sistemin yapısı, devletlerin izleyebilecekleri stratejileri etkilediği gibi, amaçlarına ulaşmak için kullanacakları dış politika araçlarına da etki etmektedir. Örneğin: klasik güç dengesi sisteminde en çok başvurulan dış politika

[123]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. s. 693
[124]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 715
[125]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 762
[126]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*,ss. 762- 763
[127]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 761
[128]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 763

aracı; diplomasidir. Diğer bir dış politika aracı olan savaş da en son çare olarak görülse dahi, klasik güç dengesi sisteminde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir.[129] İki kutuplu sistemde ise, bazı teknolojik gelişmeler neticesinde diplomasinin önemi azalmıştır. Bu sistemin bir gerçeği olan nükleer güç dengesi, nükleer diplomasiyi ortaya çıkarmış ve bu doğrultuda, savaş, önemini kaybetmiş, *"caydırma"* önem kazanmıştır.[130]

Uluslararası sistem açısından, devletlerin dış politikalarını etkileyen bir diğer faktör; uluslararası hukuktur. Uluslararası sistemde, uluslararası hukukun en genel kurumu, Milletler Cemiyeti ile birlikte kurulan ve daha sonra Birleşmiş Milletler Örgütü bünyesinde yerini alan Uluslararası Adalet Divanı'dır.

Uluslararası hukuk, genel anlamda, uluslararası ilişkileri düzenlemek için oluşturulan ilkeler bütünüdür.[131] Her ne kadar uluslararası hukukun uluslararası sistemde düzenleyici rolünün olması konusuna şüpheyle yaklaşanlar mevcutsa da, çoğunlukla, "insanlığın ortak hukuku" olarak görülmüş ve büyük önem atfedilmiştir.[132] Uluslararası hukuk konusunda bu denli bir çelişkinin, müeyyide sorunundan kaynakladığı söylenebilir. Bilindiği üzere, uluslararası hukukun iç hukuktan en büyük farkı, müeyyide eksikliğidir. Anlaşma imzalayan devletlerin, anlaşma metnine aykırı hareket etmesi sonucu, anlaşmanın feshi ya da o devletin üyelikten çıkarılması söz konusu olsa da, büyük bir yaptırım uygulanmamaktadır. Fakat örgüt üyeliğini, uluslararası sistemde bir hukuk çatısı altında barınabilmeyi ve dış kamuoyunun tepkilerini önemseyen devletler için, anlaşma metinleri, caydırıcı özellik taşımaktadır.[133]

Uluslararası sistemde belli ölçüdeki düzeni sağlamak için oluşturulan ve devletlerin dış politikalarını etkileyen diğer bir faktör, uluslararası örgütlerdir. Küresel ya da bölgesel düzeyde oluşturulan örgütlerin amaçlarını sıralamak istersek, üyelerinin bağımsızlıklarını, toprak bütünlüklerini ve egemenliklerini korumak, ilk

[129]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*,s. 764
[130]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*,s. 765
[131]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 679
[132]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*, s. 679
[133]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*,s. 684

sıraya oturmaktadır.[134] Bunun yanında, ekonomik, askeri ve kültürel olarak entegrasyon sağlamaya yönelik amaçlar edinen AB, NATO vb. örgütler de mevcuttur.

Küresel çapta kurulan örgütler üzerinden örnek verecek olursak, Milletler Cemiyeti ve devamı niteliğinde olan Birleşmiş Milletler Örgütü'nden bahsetmek yerinde olacaktır. Öncelikle küresel bir örgütün, çatışmaların çözümü konusunda başarılı olabilmesinin en büyük koşullarından biri, uluslararası sistemdeki güç merkezlerinin tümünü bünyesinde toplayabilmesidir. Milletler Cemiyeti, bu koşulu sağlayamamıştır. Fakat bu koşulu sağlayan ve gerekli olan diğer şartlara da sahip olan Birleşmiş Milletler bile bu konuda istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bunun en temel sebebi, üye devletlerin gerekli iş birliğini sağlayamamış olmasıdır.[135] Fakat her şeye rağmen, "*barışçıl önlemler"* ve "*zorlayıcı önlemler"* olarak iki çatı altında topladığı yöntemlerle uluslararası çatışmaların çözümüne önemli katkılarda bulunduğunu belirtmemiz gerekmektedir.[136] Sadece bu yönüyle bile, uluslararası örgütlerin dış politika yapımında ve bu politikanın uygulanmasında destekleyici ya da engelleyici rolü olduğunu söylenebilir.

1.3. TÜRKİYE VE DIŞ POLİTİKA

Türk dış politikasının temelleri, ardılı olduğu Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle kurduğu ilişkilere ve izlediği genel dış politikaya dayanmaktadır.[137] Osmanlı Devleti'nde, Kurtuluş Savaşı yıllarında aynı anda iki farklı dış politika yürütülmekteydi. Bunlardan biri, İstanbul hükümetinin (padişah), İngiltere ve müttefikleriyle yürüttüğü dostluk politikasıydı.[138] Diğeri ise İstanbul hükümetinin izlediği politika ile taban tabana zıt bir nitelik taşıyan, Mustafa Kemal Atatürk'ün yürüttüğü kurtuluşun tek çaresinin, millet olduğu inancına dayanan ve *"milli dava"* olarak adlandırdığı dış politikadır.[139] Atatürk, daha Milli Mücadele'nin başında, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, milli sınırları çizmiş ve dış politika ilkelerini

[134]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*,s. 687
[135]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*,ss. 689- 690
[136]Faruk SÖNMEZOĞLU, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi…*,s. 690
[137] Yüksel YENTÜRK, a.g.t., s. 15
[138] Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 319
[139] Mehmet GÖNLÜBOL, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, Ankara, Mart, 1985, s. 472

"Misakı Milli" adı altında toplamıştır.[140] Aynı zamanda bu *"Anadolu Harekâtı'"*nın saldırgan bir niyet taşımadığını, yalnızca tam bağımsız bir devlet olma amacı taşıdığını ortaya koymuştur.[141] Atatürk, Kurtuluş Savaşı boyunca, diğer büyük devletlerin bir büyük savaşa daha giremeyecek durumda olduklarını ve aynı zamanda bu devletlerin kendi aralarında var olan sorunları, büyük bir ustalıkla analiz ederek, Türkiye'nin lehine çevirmeyi bilmiştir.[142] Atatürk, bir yandan tam bağımsızlık yolunda savaşırken, diğer yandan devletlerle diyalog kurmayı da ihmal etmemiş, tek amacının, belirlediği *"milli sınırları"* korumak olup, fazlasında gözü olmadığını açıkça belirtmiştir.[143]

Kurtuluş Savaşı'nın ardından, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma 6 Ağustos 1924'te yürürlüğe girmiştir.[144] Türkiye'nin isteği dışında oluşan birkaç sorun dışında olumlu sonuçlar doğuran Lozan Antlaşması'ndan sonra Batılı devletlerle uzun süreli bir barış yapılmıştır.[145] Türkiye, bu antlaşmada her ne kadar şartlarının tamamı gerçekleştirilmediyse de, Batılı devletlerle olan diğer anlaşmazlıklarını gideremediği ve onlardan duyduğu güvenlik endişesiyle, bahsi geçen sorunların çözümünü ileri bir zamana bırakmak zorunda kalmıştır.[146] Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye, neredeyse bir çokgüçlü devletle komşu olmuştur. Doğu Bölgesi'nde SSCB, Irak mandası ve Kıbrıs dolayısıyla İngiltere, Suriye mandası nedeniyle Fransa, 12 Ada ve Meis Adası nedeniyle İtalya, Türkiye'nin sınır komşusu olmuşlardır ve bu durum da Türkiye'yi daha gerçekçi bir dış politika izlemeye sevk etmiştir.[147]

29 Ekim 1923 tarihiyle kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası, Osmanlı Devleti'nin dış politikasıyla tamamıyla farklı ilkeler üzerine

---

[140] Fahir H. ARMAOĞLU, "Atatürk Diplomasisi", *Kemalizm*, Sayı: 165, Ankara, Nisan, 1976, s. 20
[141] Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 20
[142] Haydar ÇAKMAK, "Mustafa Kemal Atatürk", *Cumhurbaşkanları ve Dış Politika"*, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Kripto Yayınevi, 2016, s. 10
[143] Haydar ÇAKMAK, a.g.m., s. 27
[144] Şevket S. AYDEMİR, *Tek AdamMustafa Kemal (1922- 1938)*, Cilt: III, 14. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s. 311
[145]Hakan AKYOL, "Realizm ile İdealizm Arasında Yeni Türk Dış Politikası: Hedefler, Yöntemler ve Araçlar Karşılaştırması", *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları*, ed. Mehmet S. EROL, Ankara: Barış Kitabevi, 2011, s. 15
[146] Haluk A. ÜLMAN, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923- 1968)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXIII, Sayı: 3, Ankara, Eylül, 1968, s. 245
[147] Şevket S. AYDEMİR, *Tek AdamMustafa Kemal (1922- 1938),* Cilt: III …, ss. 311- 312

oturtulmuştur.[148] Fiziksel olarak imparatorluk ardılı bir devlet olsa da, Osmanlı Devleti'nden tamamen farklı bir ruhla, ulus- devlet, olarak kurulmuştur.[149] Cumhuriyetin kurucusu Atatürk, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat dönemi ile birlikte nasıl sömürüldüğünü[150], son döneminde uluslararası alanda nasıl yalnız bırakıldığını ve yanlış izlenen politikalar nedeniyle nasıl yıkıldığını göz ardı etmemiş, yeni kurulan devletin dış politikasını da realist bir anlayışla inşa etmiştir.[151]

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türk dış politikasında realist bir algı ortaya çıkmış ve devletin varlığını tehlikeye sokacak politika ve uygulamalardan kaçınmaya çalışılmıştır.[152] Gerçekten de Atatürk'ün en önemli dış politika ilkesi *"gerçeklik"* ilkesidir.[153] Atatürk'ün bu konuda; *"Yeni Türkiye'nin takip edeceği siyaset, belirsiz ve keyfi olamaz. Bizim siyasetimiz mutlaka milletin kabiliyet ve ihtiyacıyla uyumlu olacaktır…"* [154] şeklindekisözleri, Türkiye'nin realizme dayalı dış politikasını açıklamaktadır. Sözü edilen dış politika ilkeleri, Atatürk'ün dünya görüşüyle paralellik göstermektedir. Bu dünya görüşünü; tam bağımsızlık, ulusal egemenlik ve çağdaşlaşma olarak özetlersek[155], hem iç hem dış politikada tüm adımların ve reformların bu çerçeveler üzerine oturtulduğunu görebiliriz. Atatürk'ün bu dünya görüşünün yanı sıra, kişisel özellikleri ve karakter yapısı da Türk dış politikası ilkelerini önemli ölçüde etkilemiştir.[156] Kendisi dış politika yapımında da bu tutumundan sapmamış ve devleti hayalperest politikaların ardından sürüklememiştir. Atatürk savaş ya da barış dönemlerinde, her zaman, devletlerarası diyaloğa önem vermiş ve ülke çıkarları gerektirdiği durumlarda ittifak ilişkileri kurmaktan çekinmemiştir.[157] Atatürk'ün, gerçekçi ve pragmatist politikaları ustalıkla uygulama yeteneği vardı. Dünü, bugünü ve yarını çok iyi bir şekilde analiz ve tahmin etmesi,

---

[148] Hüner TUNCER, "Atatürkçü Dış Politikanın İlkeleri", *Türk Dış Politikası Son On Yıl*, ed. Yelda DEMİRAĞ, Özlen ÇELEBİ, Ankara: Palme Yayıncılık, 2011, s. 22
[149] Haydar ÇAKMAK, a.g.m., s. 10
[150] Mustafa ALBAYRAK, "Atatürk'ün Dış Politika Uygulamalarından Bazı Örnekler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 80. Yıldönümünde Türk Dış Politikasının Genel Durumu", *Bir Çağdaşlaşma Modelinin 100. Yıl Yolculuğu ODTÜ Atatürkçü Düşünce Topluluğu 15. Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu (11- 13 Aralık 2003)*, Ankara, 2005, s. 99
[151] Yuluğ T. KURAT, "Atatürk'ün Dış Politika Görüşü", *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi*, Sayı: 137, 1974, s. 11
[152] Ali AYATA, Gökberk, YÜCEL, *Yeni Küresel Düzende Türk Dış Politikasının Kimlik Arayışı*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015, s. 82
[153] Hüner TUNCER, a.g.m., s. 26
[154] Ali AYATA, Gökberk YÜCEL, a.g.e., ss. 82- 83
[155] Hüner TUNCER, a.g.m., s. 26
[156] Nejat TARAKÇI, *Küresel Sistemde Dış Politika Stratejileri*, İstanbul: Tasam Yayınları, 2012, s. 165
[157] Mehmet GÖNLÜBOL, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 463

akılcı bir dış politika izlemesinde önemli rol oynamıştır. En önemlisi de Atatürk, barış yanlısı bir liderdi ve hem iç hem de dış politikada barış ortamı tesis etmek için büyük çaba harcamıştır. Sonuç olarak Atatürk, kişisel özelliklerinin de verdiği güvenle, bazı önemli noktaları saptamış ve Türkiye'nin genel dış politikasını, belirlediği bu ilkeler üzerinden yürütmüştür. Bu ilkeleri; ulusların ortak çıkarı, barış için önlemler ve işbirlikleri, komşularla iyi geçinmeye yönelik politikalar, uluslararası hukuka saygı ve bağlılık, silahsızlanmanın yeterli düzeye indirilmesi, anti- emperyalist politikalar, uluslararası sorunların barış yöntemiyle çözülmesi, siyasi ve ekonomik konularda bağımsızlık gibi genel ve barış yanlısı girişimler oluşturmaktadır.[158]

Atatürk'ün öncelikli hedeflerini; milli bir devlet kurmak, bağımsızlığın ve barışın korunması, modernleşme ve demokratlaşma oluşturmaktaydı.[159] Atatürk, Kurtuluş Savaşı öncesi düzenlenen Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden itibaren tüm iç ve dış politika ilkelerini bu hedeflere ulaşmak üzere tasarlamıştı. Özellikle 1919- 1923 döneminin temel oluşturan tam bağımsızlık isteği[160], Lozan Antlaşması'ndan sonra da devletin birinci sıraya koyduğu önemli bir hedef olmuş ve tüm dış politika ilkeleri ve stratejileri tam bağımsızlığı korumak üzere oluşturulmuştur. Nitekim Atatürk'ün de en belirgin karakteristik özelliği, bağımsızlıktı.[161] Onun, bağımsızlığa verdiği önem şu sözlerinden de anlaşılmaktadır:

> *"Tam bağımsızlık demek, elbette siyasa, maliye, iktisat, adalet, askerlik, kültür… gibi her alanda tam bağımsızlık ve tam özgürlük demektir. Bu saydıklarımdan herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulusun ve memleketin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir."*[162]

Atatürk'ün bağımsızlık kadar önem verdiği ve Milli Mücadele döneminden itibaren uğrunda savaş verdiği diğer bir unsur da ulusal egemenlikti. Nitekim bunu Atatürk'ün;

> *"Bir toplumda en yüksek özgürlüğün, en yüce eşitlik ve adaletin sağlanması ve korunması ancak ve ancak tam ve kesin olarak ulusal*

---

[158] Mustafa ALBAYRAK, "Atatürk ve Barış", *Kemalist Atılım Dergisi*, Sayı: 20, Ankara, Mart 1983, s. 18

[159] Atilla SANDIKLI, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi: Hedefler ve Prensipler*, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2014, s. 105

[160] Mustafa BARUT, *Türk Devrim Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İstanbul: Der Yayınları, 2008, s. 338

[161] Mustafa ALBAYRAK, "Atatürk ve Barış"…, s. 18

[162] Mustafa ALBAYRAK, "Atatürk'ün Dış Politika Uygulamalarından Bazı Örnekler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 80. Yıldönümünde Türk Dış Politikasının Genel Durumu", *Bir Çağdaşlaşma Modelinin 100. Yıl Yolculuğu…*, s. 102

egemenliğin kurulmasıyla sürekli olabilir. Bundan dolayı özgürlüğün de,eşitliğin de adaletin de dayandığı temel nokta ulusal egemenliktir."[163]

sözlerinden anlamak mümkündür.

Türk dış politikası tüm bu hedeflere ulaşmak ve onları korumak adına *"Batıcılık"* ve *"Statükoculuk"* olarak iki temel dış politika ilkesi belirlemiştir.[164] Türkiye'yi *"Batıcılık"* ilkesini benimsemeye iten en büyük etken hiç şüphesiz duyduğu güvenlik endişesidir. Bu anlamda Türkiye'yi, 1923- 1930 arası dönemde, en çok Batılı devletler endişeye sürüklemiştir.[165]

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde ve hatta daha öncesine dayanan bir süreç içerisinde, Batılı devletlerin emperyalist politikaları Türkiye'yi hem Batı'ya karşı duyduğu endişe sebebiyle yakınlık göstermesi, hem de sözü edilen emperyalist emellere karşı durup dirençli politikalar izlemesi gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

19. yüzyıldan beri Batı emperyalizminin bir sömürgesi haline gelen Osmanlı Devleti, anti- emperyalist bir amaçla yapılan Kurtuluş Savaşı ve sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması ile son bulmuştur.[166] Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen bu emperyalizm karşıtı mücadele, Batı'nın çağdaş düşünürleri tarafından da haklı bulunmuş ve böylece yeni Türkiye'nin uluslararası alanda saygın bir yer kazanmasını sağlamıştır.[167] Tüm bu sebeplerden dolayı, Atatürkçü dış politikanın temel hedefi, emperyalist büyük devletlerin, Türkiye'nin milli sınırlarına ve güvenlik alanına girmesini engelleyecek bir güvenlik sistemi oluşturmak ve uluslararası alanda etkin bir barış ortamı tesis edilebilmesi için çaba göstermektir.[168] Atatürk, tüm dünya halklarının refahı ve huzuru için tam anlamıyla bir dünya barışını gerekli görmekteydi. Dünya barışı için en önemli kriteri, milletler arasında tam bir

---

[163] Mustafa ALBAYRAK, "Atatürk'ün Dış Politika Uygulamalarından Bazı Örnekler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 80. Yıldönümünde Türk Dış Politikasının Genel Durumu", *Bir Çağdaşlaşma Modelinin 100. Yıl Yolculuğu*…,s. 102

[164] Nezir AKYEŞİLMEN, "Türkiye Dış Politikasında İnsan Hakları: Sorundan Değere Bir Değer Hikâyesi", *Türkiye'nin Dış Politikası*, ed. İdris DEMİR, Bursa: Dora Yayınları, 2014, s. 53

[165] Yusuf SARINAY, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 48, Kasım, 2000, s. 861

[166] Mustafa ALBAYRAK, "Atatürk ve Anti- Emperyalizm", *Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 20, Ankara, 1999, s. 351

[167] Mustafa ALBAYRAK, "Atatürk ve Anti- Emperyalizm"…, s. 361

[168] Zehra ÖNDER, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, çev. Leyla USLU, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010, s. 11

eşitliğin sağlanması ve bu devletlerin bağımsızlık ve egemenlik haklarına saygı duymaktı.[169]

Atatürk, barışa o denli önem veriyordu ki, bizzat ismini verdiği *"Yurtta Barış Dünyada Barış"* ilkesi Türk dış politikasının geleneksel bir ilkesi haline gelmiştir.[170] Yurtta barış; halkın devlete güvenini, devletin de içeride asayiş ve huzuru sağlamasını, dünyada barış ise; uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını ve anlaşmazlıkların uluslararası hukuka dayanan barışçıl yollarla çözülmesini ifade etmektedir.[171]

Böyle bir ilkenin ışığında özellikle SSCB, Yunanistan, Bulgaristan ve İran gibi yakın komşularıyla olan sorunlarını çözmeye ve güvenlik ortamı oluşturmaya yönelik, Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmaları aracılığıyla iyi komşuluk ilişkileri kurulmaya çalışılmıştır.[172] Diğer taraftan Lozan Antlaşması'ndan kalan İngiltere ile Musul, Fransa ile Hatay, Yunanistan ile nüfus mübadelesi ve boğazlar konusu gibi sorunları, güce başvurmadan uluslararası hukuka dayanarak, Milletler Cemiyeti ilkeleri doğrultusunda barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmuştur.[173] Türkiye bunların yanı sıra; Briand-Kellog Paktı, Silahsızlanma Konferansı, Milletler Cemiyeti, Balkan Paktı ve Sadabad Paktı gibi tüm barışçıl ittifakların ve işbirliklerinin tamamında yer almıştır.[174]

1929 Dünya Ekonomik Bunalımının aşırı devletçi ve milliyetçi akımları güçlendirmesi ve aynı zamanda liberal rejimleri zayıflatması, Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi gibi sebeplerle, İtalya ve Almanya, Versailles Sistemi kapsamında kurulan statükoyu değiştirme girişimlerinde bulunmaya başlamış, bu da uluslararası sistemi ikiye bölmüştü: Revizyonist; İtalya, Almanya ve sonrasında onlara katılan Japonya ve anti- revizyonist; İngiltere ve Fransa.[175] Bu durum karşısında Türkiye,

[169] Yuluğ Tekin KURAT, "Atatürk'ün Dış Politika Görüşü"..., s. 12
[170] Hamza EROĞLU, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, Ankara, Mart, 1985, s. 437
[171] Atilla SANDIKLI, a.g.e., s. 166
[172] Yuluğ T. KURAT, "50 Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923- 1973)", *Belleten*, Cilt: XXXIX, Sayı: 154, Nisan, 1975, ss. 265- 269
[173] Yusuf SARINAY, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme"…, ss. 861- 862
[174] İsmail SOYSAL, "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 4, Kasım, 1985, ss. 112- 113
[175] Arzu AL, *Türk Dış Politikası*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014, ss. 76- 77

başından itibaren kendine ilke edindiği, *"statükoculuk"* gereği elbette, anti-revizyonist devletler arasında yer almıştır.[176]

Sonuç olarak, Lozan Antlaşması'ndan sonra Misakı Milli emellerini tam anlamıyla gerçekleştirememesine rağmen, Avrupa'nın içinde bulunduğu buhranları lehine çevirmiş, barış ve güvenliğin en kararlı savunuculuğunu yapmıştır.[177] Gerek Lozan Antlaşması'nda, gerekse diğer sorunlarında daima uluslararası hukuka uygun davranmış, haklı olduğu Musul, Boğazlar ve Hatay sorunlarında dahi güce hiçbir zaman başvurmamıştır.[178] Atatürk'ün *"Savaş zaruri değilse bir cinayettir"*[179] sözü onun ne denli savaş karşıtı olduğu ve savaşı, başvurulacak en son çare olarak gördüğünün bir işareti olmuştur.

Atatürk'ün bizzat yönettiği gerçekçi ve barışçıl dış politika, Türkiye'nin bölgede bir istikrar unsuru olmasını sağlamış ve onu Avrupa'da oluşan her iki blok (revizyonist- statükocu) tarafından dostluğu aranan bir devlet durumuna getirmiştir.[180]Atatürk'ün gelecekle ilgili tahminleri de çok güçlüydü. Nitekim Kasım 1935'te Amerikalı gazeteci Mis GladyaBaker ile görüşmesinde, İkinci Dünya Savaşı'nın yakın gelecekte patlak vereceğini, Amerika'nın dahi bu savaşta tarafsız kalamayacağını, bu savaşa engel olmak için Milletler Cemiyeti'nin yeterli olmayacağını; milletlerin güçlerini birleştirmeleri gerektiğini ve bölgesel paktların kurulmasının yararlı olacağını,Milletler Cemiyeti'nin daha etkili ve güçlü hale getirilmesi gerektiğini söylemesi;O'nun bu öngörü yeteneğini ortaya koymaktadır.[181] Fakat bu öngörüleri ne kadar güçlüyse, yaşamında önyargılara da bir o kadar yer yoktu. O, değişen durumları iyi analiz edip, Türkiye'nin çıkarları neyi gerektiriyorsa onu yapmış ve olaylar içinde sürüklenmemiş, kendi azmi ve iradesiyle, olayları doğru bir inanışa sürüklemiştir.[182]

Atatürk'ün temellerini attığı bu Türk dış politikası anlayışı ve ilkeleri, ölümünden sonra da özenle takip edilmiş ve özellikle hemen ardından

---

[176] Hüner TUNCER, *Atatürkçü Dış Politika*, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001, s. 197
[177] Yusuf SARINAY, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme"…,s. 862
[178] Hüner TUNCER, *Atatürkçü Dış Politika*…, s. 197
[179] Haydar ÇAKMAK, a.g.m. s. 28
[180] Yusuf SARINAY, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme"…, s. 863
[181] "Atatürk'ün Amerikalı Gazeteci Mis Gladya Baker'e Söyledikleri", *Ülkü Halkevleri Dergisi,* Cilt: V, Sayı: 29, Temmuz, 1935, ss. 321- 322
[182] Fahir H. ARMAOĞLU, "Atatürk Diplomasisi"..., s. 20

Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği dış politikaya da ilham kaynağı olmuştur.

1.4. TÜRK DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Türk dış politikasının analizi yapılırken, Türkiye'nin en çok coğrafi konum, askeri ve ekonomik yapı, tarihi doku, ulusal özellikler[183] ve liderlik unsurundan[184] etkilendiği birçok yazar tarafından ortaya konmuştur.

Napolyon'un da söylediği gibi, "*Bir devletin yeryüzünde işgal ettiği alan, yani coğrafi konumu, o devletin kaderini tayin eder*".[185]Bu durum sabit olan bir güç unsurudur. Türkiye'nin coğrafi konumu da bu açıdan önem arz etmektedir. Türkiye iki kıtada da toprağı olan, Rusya ve Mısır ile birlikte üç ülkeden biridir.[186] Anadolu, üç büyük kıtanın, Asya, Avrupa ve Afrika'nın, geçiş noktasında ve doğu- batı doğrultusunda bulunan tek yarımadadır.[187] Bu da ona aynı anda Asya, Avrupa, Ortadoğu ve hatta bir Avrasya ülkesi olma özelliği kazandırmaktadır.[188] Türkiye aynı zamanda Avrasya'da birinci kara ulaşım yolu olan İpek Yolu üzerindedir.[189]Aynı zamanda Karadeniz ve Kafkasya'nın güneyinde, Rusya'dan Arap ülkelerine giden yolun üzerinde, Akdeniz'in doğusunda da Batıdan Ortadoğu ülkelerine ve Hint Yarımadası'na açılan yolun başındadır.[190] Türkiye'nin denizlere göre konumu da önemlidir. Bildiğimiz gibi Türkiye, Anadolu ve Trakya olmak üzere iki yarımadadan oluşmaktadır.[191] Karadeniz, Akdeniz, Hazar Denizi ve Ege Denizi olmak üzere dört denizin havzasına hâkim olup, İstanbul, Çanakkale Boğazlar ve Süveyş Kanalı'nın

[183] Müslüm GÜZEL, "Ulusal Özelliklerin Türk Dış Politikasına Yansımaları", *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları*, ed. Mehmet S. EROL, Ankara: Barış Kitabevi, 2011, s. 40
[184] Ertan EFEGİL, "Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler", *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Ertan EFEGİL, Rıdvan KALAYCI, Cilt: I, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012, s. 91
[185] Kamran İNAN, a.g.e., s. 15
[186] Suat İLHAN, *Jeopolitik Duyarlılık…*, s. 56
[187]Oral SANDER, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 3. Baskı, der. Melek FIRAT, Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s. 80
[188] Ali KÜLEBİ, *Türkçe Jeopolitik*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2009, s. 5
[189] Kenan ERZURUMLU, a.g.e., s. 103
[190] Haluk A. ÜLMAN, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923- 1968)",…, s. 267
[191] İbrahim GÜNER, "Türkiye'nin Coğrafi Konumu Sınırları ve Jeopolitiği", *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, ed. Hakkı YAZICI, Mehmet K. KOCA, 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi, 2012, s. 14

kontrol noktasında bulunmakta ve Messine, Bab-ül Mendeb, Hürmüz ve Cebelitarık Boğazları üzerinde de dolaylı bir etkiye sahiptir.[192]

Coğrafi açıdan diğer etkili bir faktör de komşularımızdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin dördü büyük devlet olmak üzere, yedi devletle sınırı vardı. Yunanistan, Bulgaristan, SSCB, İran, İngiltere (Irak), Fransa (Suriye), İtalya (Oniki Ada). Bu durum İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bazı değişikliklere uğramıştır. Başka bir deyişle Türkiye; Yunanistan, Bulgaristan,İran, Irak, Suriye, SSCBile komşu olmuştur. [193] Nihayet 1990'lardan sonra da SSCB'nin dağılmasıyla, günümüzdekikomşuları arasında karadan; Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan (Nahcivan), İran, Irak, Suriye, Yunanistan, Bulgaristan; denizden; Rusya, Romanya, Moldova ve KKTC bulunmaktadır.[194] Komşu sayımızın böylesine fazla olması ise şüphesiz birçok sorunu beraberinde getirmektedir.[195]

Bu coğrafi özellikler Türkiye'ye bir yandan avantaj kazandırmakta diğer yandan da çatışmaların ortasına taşımaktadır. [196] Batılı devletlerin Orta Doğulu devletlerle ilişki kurabilmesinin en kısa yolu ise Türkiye'dir.[197] Zira zengin ve aynı zamanda enerji yoksunu Batı ile büyük petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip Ortadoğu/ Orta Asya arasında çok önemli bir geçit noktasındadır. [198] Bu durum Türkiye'nin jeopolitik önemini vurgularken, tehlikelerin de artmasına neden olmaktadır.[199]Bu anlamda Türkiye'nin en büyük tehdit unsurları ABD ve Avrupa devletleri olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak dünya üzerinde Türkiye'yi bir merkez olarak düşünürsek, etrafının çok az bir kısmının dost ve fakat büyük çoğunluğunun düşman devletleri barındıran bir tehlike çemberiyle sarılı olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'nin bu denli stratejik öneme sahip jeopolitik konumu, devleti tehdit ve baskılara maruz bıraktığı gibi, yeri geldiğinde zor kararlar almaya da mecbur bırakmıştır. Bunun en büyük örneği de İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında savaşan tarafların Türkiye'yi

[192] Kenan ERZURUMLU, a.g.e., s. 103
[193] Oral SANDER, *Türkiye'nin Dış Politikası*...,s. 81
[194] Nejat TARAKÇI, a.g.e., s. 27
[195] Baskın ORAN, "Türk Dış Politikasını Etkileyen Temel Ögeler", *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, 20. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 24- 25
[196] Ertan EFEGİL, a.g.m., s. 90
[197] Suat, İLHAN, *Jeopolitik Duyarlılık…*, s. 57
[198] Ayhan KAMEL, *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası Diplomasisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014, s. 21
[199] Ali KÜLEBİ, a.g.e., s. 8

yanlarına çekmek için giriştiği muazzam çabalar ve Türkiye'nin tüm bunlar karşısında takındığı tavırlardır. Dolayısıyla Türkiye'nin böyle bir ortamda uygulayacağı dış politika hayati önem taşımaktadır.[200]

Dış politikada geçmişten günümüze önem arz eden diğer önemli bir faktör de ekonomi ve ekonomik ilişkilerin yapısıdır. Zira ekonomik çıkar, dış politikanın savunmadan sonra gelen en önemli hedefidir.[201] Türkiye ise ekonomik menfaatin sağlanması konusunda genellikle zayıf kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik sorunlarını da devralan yeni Türkiye için ekonomik kalkınmayı sağlamak öncelikli hedeflerden biri olmuştur. Atatürk, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının ve Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin temel sebeplerinden birinin kapitülasyonlar ve dışa bağımlılık olduğunun bilinciyle, öncelikle bu durumu düzeltecek girişimlerde bulunmuştur. 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi sonrası belirlenen ekonomi politika, bazı çevrelerce her ne kadar liberal bir sistem olarak algılansa da özel girişimi teşvik etmekle birlikte temel olarak *"millileştirme"* üzerine planlanmış ve bu doğrultuda birçok gelişme elde edilmiştir.[202] Fakat elde edilen bu gelişmeler ekonominin gelişmesine katkı sağlayamamış ve o nedenle 1930 tarihli iktisadi programın TBMM'ye sunulmasıyla devletin ekonomiye müdahale etmesi ve düzenlemesinin öngörüldüğü devletçilikilkesi benimsendi.[203]

Askeri güç devletlerin varlıklarını devam ettirebilmesi ve uluslararası alanda saygı kazanabilmesi için en önemli unsurlardan birisidir.[204] Türkiye'nin de oldukça fazla komşuya sahip olması ve bunların yarattığı tehdit ortamında, varlığını koruması; siyasi ve ekonomik güç unsurlarının desteğinde ancak güçlü bir orduya sahip olmasıyla mümkündür.[205] Devletlerin uyguladıkları dış politikanın etkinliği, askeri gücünün büyüklüğüyle doğru orantılıdır. Niteliği ve niceliğiyle Türk ordusu da

---

[200] Fahir H. ARMAOĞLU, "Türkiye'nin Jeopolitik Durumu", *Milli Işık*, Cilt: III, Sayı: 27, Ankara, 1969, s. 7

[201] Kamran İNAN, a.g.e., s. 21

[202] Mustafa ALBAYRAK, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt IX, Sayı 18, Ankara, 1998, s.101

[203] Mustafa ALBAYRAK, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi"…,ss. 101- 102

[204] Emre CENGİZ, a.g.t., s. 30

[205] Suat İLHAN, *Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999, s. 59

dış politikanın daima en önemli güç kaynağı olmuştur.[206] Askeri güç, başvurulmayacak olsa da, *"kuvvet gösterisi"* ya da *"caydırıcılık"* anlamında, devletlerin davranışlarını önemli ölçüde sınırlandırmaktadır.[207] Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na aktif olarak girmese bile ki savaşın sonuna doğru dâhil olmuştur,ordusunu hazır ve silah altında tutması, herhangi bir tehdit durumunda savaşa girebileceğini, tehdit unsuru olan devletlere göstermek amacıyla caydırıcı nitelik taşımıştır.[208] Öyle ki, İkinci Dünya Savaşı esnasında, Türkiye'den gidiş daha kestirme olduğu halde Almanya, Kafkas petrollerine Kuzey Afrika'dan gitmeyi tercih etmiştir.[209]

Bir devletin dış politikasında ve özellikle milli güç değerlendirmelerinde dikkate alınması gereken diğer önemli bir faktör de ulusal karakterdir. Bu unsurun diğer devletlerde olduğu gibi,Türkiye'nin uyguladığı dış politika ve aldığı kararlarda geçmişten günümüze önemli etkileri olmuştur. Örneğin: Türk milleti, Kurtuluş Savaşı'nda çok zayıf durumundaki bir ordudan, üç yıl içinde büyük bir ordu yaratmışsa, bunu ulusal karakterine borçludur.[210] Aynı şekilde, altı ayda zor geçileceği öngörülen Afyon'daki Yunan savunma mevzilerini, Türk ordusunun üç gün gibi kısa bir sürede geçmişse, tam anlamıyla ulusal karakter, moral, azim ve inançla ilgilidir.[211]

Devletlerin dış politikalarında yukarıdaki faktörler kadar etkili olan ve psikolojik bir faktör olarak kabul edilen liderlik unsuru da son derece önemlidir.[212] Türkiye de bu devletlerin içerisinde yer almaktadır. Bu unsur, maceracı ve hayalperest liderlerin peşinden giden milletler için ne kadar dezavantaj ise, gerçekçi ve sağduyulu bir lider çıkarabilmiş devletler için bir o kadar avantajlı bir durumdur.[213] Bu açıdan Türkiye, şanslı devletler arasında yerini almaktadır. Bunun en bilinen örneği, Kurtuluş Savaşı'nda dünyanın büyük güçlerine meydan okuyarak, savaşı kazanıp bağımsızlığını himaye eden, sonrasında devlet içinde rasyonalist ve pragmatik adımlarla devrimler yapan, toplumu çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak için hayatının son demine kadar gayret eden, barış zamanında ise her zaman

[206] Kamran İNAN, a.g.e., s. 22
[207] Suat İLHAN, *Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası…*, s. 57
[208] Yüksel YENTÜRK, a.g.t., s. 20
[209] Suat İLHAN, *Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası…*, s. 57
[210] Nejat TARAKÇI, a.g.e., s. 35
[211] Nejat TARAKÇI, a.g.e., s. 37
[212] Ertan EFEGİL, a.g.m., s. 91
[213] Bahar T. HURMİ, a.g.m., s. 138

kararlılığını ve devletinin milli çıkarlarını korumak üzere günümüze kadar etkinliğini koruyan dış politika ilke ve stratejilerini inşa eden Atatürk'ten başkası değildir. Atatürk, yaşadığı döneme damgasını vurmuş ve bu yönüyle tüm dünyada hayranlık uyandırmıştır. Örneğin 10 Kasım 1963 yılında, Amerikan Başkanı John F. Kennedy;

> *"Atatürk adı, bu yüzyılın büyük insanlarından birinin tarihî başarılarını, Türk milletine ilham veren liderliğini, modern dünyayı ileri görüşle anlayışını ve bir askeri lider olarak kudret ve yüksek cesaretini hatırlatmaktadır."*

diyerek Atatürk'e hakkı olan değeri vermiştir.[214]

Aynı şekilde Fransa eski Cumhurbaşkanı Eduard Herriot da Atatürk için;

> *"Atatürk gibi milletiyle kaynaşan, onun için didinen, acı çeken ve birçok güçlüklere rağmen onu asıl alınyazısını gerçekleştirmeye yönelten bir öndere tarihte pek az rastlanır."*

sözlerini sarfetmiştir.[215]

Türk dış politikasında liderliğiyle öne çıkan İkinci Dünya Savaşı sürecini yönlendiren bir diğer liderimiz de İsmet İnönü'dür. Bu konu ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı anlatılacak olup, şimdilik kısaca söz etmek yerinde olacaktır. İnönü döneminde de hem iç hem de dış politikada tek liderin ağırlığı modeli aynen devam etmiştir.[216] *"Milli Şef"* dönemi diye adlandırılan bu dönemde hem tecrübeli bir asker hem de siyaset adamı olması, İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği başarılı denge politikasını açıklamaktadır. Aynı zamanda ihtiyatlı kişiliği de onu, temkinli ve rasyonel politikalar izlemeye teşvik etmiş, İkinci Dünya Savaşı'nda devletini savaş dışı tutmak için elinden geleni yapmıştır.[217]

1.5. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ

1.5.1. Batıcılık

[214] Bekir TÜNAY, "Atatürk ve Liderlik", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, Mart, 1985, s. 555
[215] Bekir TÜNAY, a.g.m., s. 557
[216] İlhan UZGEL, "Türk Dış Politikasının Oluşturulması", *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, 20. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 75
[217] Çağrı ERHAN, Ersin EMBEL, "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler", *Bilig*, Sayı: 72, İstanbul, Kış, 2015 s. 153

Daha önce de belirttiğimiz gibi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, dünyaya bakış açısını, iç ve dış yapılanmasını Osmanlı Devleti'nden tamamıyla farklı ilkeler üzerine oturtmuştur.[218] Bunların en başında şüphesiz *"Batıcılık"* ilkesi gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde Batıcılık eğilimi esasen, Tanzimat Dönemi'ne, hatta Lâle Devri'ne kadar dayanmaktadır.[219] Fakat bu dönemde gerçekleştirilen hareketler, askeri modernleşmenin yanı sıra; devlete yönelen dış müdahalelere karşı koymak ve bu nedenle devlet içindeki gayrimüslimlerin haklarını korumaya yönelikti.[220] Bu nedenle Cumhuriyet dönemindeki Batılılaşma hareketleri, Tanzimat Dönemi'ndekilerle karıştırılmamalıdır. Atatürk, Osmanlı Devleti'nin gerilemesi ve çöküşünün bir sebebini de Batıyla temasın koparılmasına bağlamaktaydı. Bu nedenle, yeni Türkiye'ye Batılı bir yapı kazandırmayı hem çağdaşlaşma hem de devletin güvenliği açısından bir zorunluluk olduğu inancıyla hareket etmiştir.[221] Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda Batı emperyalizmine karşı savaşan Türkiye, Cumhuriyet sonrası çağdaşlaşmanın yolunu, Batıyla yakınlaşmakta görmüştür.[222] Dolayısıyla Atatürk Türkiye, Batı'nın emperyalizmine karşı savaşını her daim sürdürmüş fakat Batıya karşı giriştiği silahlı mücadele, Kurtuluş Savaşı ile sınırlı kalmıştır[223]

Burada öncelikle *"Batıcılık"* ya da *"Batılılaşma"* kavramlarının ne anlama geldiklerini açıklamakta fayda vardır. Batıcılık ilkesinden iki anlam çıkarmak mümkündür. Bunlardan biri; modernleşmedir. Yani devletin siyasi, ekonomik, kültürel ve özellikle toplumsal düşün hayatında, içinde bulunduğumuz çağın değerlerini benimseme isteğidir.[224] Atatürk'ün *"muasır medeniyet seviyesine ulaşmak"* şeklinde ortaya koyduğu Batılılaşma,[225] esasen bir taklitçiliği ya da coğrafi bir yönelmeyi değil; Batının sistemi, demokrasisi, hukukunun üstünlüğü ve insan hakları gibi değerlerine sahip olma arzusuna işaret etmektedir.[226] Bu amacını da şu sözleriyle ifade etmiştir:

---

[218] Hüner TUNCER, a.g.m., s. 22
[219] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları, 2011, s. 258
[220] Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938)*, Cilt: III …, s. 240
[221] Mehmet GÖNLÜBOL, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 471
[222] Mustafa BARUT, a.g.e., s. 341
[223] Baskın ORAN, "Atatürk'te ve Günümüzde Bağımsızlık ve Batılılaşma Kavramları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXVI, Sayı: 1, Ankara, Ocak, 1981, s. 205
[224] Atilla SANDIKLI, a.g.e., s. 123
[225] Ramazan GÖZEN, a.g.e., s. 46
[226] Haydar ÇAKMAK, a.g.m., s. 27

"Biz, Batı uygarlığını bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya uygarlık seviyesi içinde benimsiyoruz."[227]

Bu doğrultuda Türkiye'de, hukuk sistemi başta olmak üzere, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel inkılap hareketleri yapılmıştır. Atatürk'e göre çağdaş uygarlığa sahip olmak, bu uygarlığınbir bütün halinde alınmasıyla mümkündü.[228] Bu nedenle Türkiye, Osmanlı Devleti'nden kalan eski uygulamaları ve kurumları tasfiye etmekle işe başladı. Çözülmesi gereken ilk sorun, devletin şekli ve yapısıydı. Bu doğrultuda ilk önce, 1921'de hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ve halkın kaderini bizzat kendisinin tayin ve idare etmesi esasına dayalı olan Teşkilatı Esasiye Kanunu kabul edildi. Daha sonra sırasıyla, 1922'de Saltanat, 1924'te Halifelik, Şeriye Vekâleti ve Şeriyye Mahkemeleri kaldırıldı, yerine,Avrupa hukuk sistemi Türk toplumunun yapısına uygun hale getirilerek kabul olundu ve doğal hukuk uygulaması yapan mahkemeler kurulmaya başlandı. Ayrıca 1925 yılında Ankara'da bu hukuk sistemini öğreten bir Hukuk Fakültesi açıldı.[229] 1924'te yeni anayasa ilan edildi ve TBMM'nin milletin yegâne temsilcisi olduğu bu anayasada bir defa daha vurgulandı.[230] Hukuk reformu adı altında, eski İslami medeni kanun kaldırılarak, 1926'da yeni Türk Medeni Kanunu kabul edildi.[231] Daha sonra sırasıyla, ceza ve ticari kanunlar da kaldırılarak yerine, İtalya ve İsviçre'nin laik yasaları, Türk toplumuna uygun hale getirilerek kabul edildi.[232] Yeni anayasa ile çok partili Parlamenter demokrasiye geçişi kolaylaştıran değişiklikler yapıldı. Bu doğrultuda çok partili siyasi hayata geçiş denemeleri yapıldı. 1924'te kabul edilen Tevhid- i Tedrisat Kanunu ile seki eğitim sisteminden vazgeçilerek daha çağdaş bir eğitim sistemine geçilmesi ve eğitim-öğretim birliği sağlandı. Girişilen bu reformlardan en önemlisi ise laiklikti. Zira bütün kanunlar bu ilke doğrultusunda düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde siyasi ve ekonomik hayatta önemli bir yer verilmeyen kadınlar, Cumhuriyet döneminde siyasi ve ekonomik hak ve yükümlülüklere sahip oldular. Tüm bu modernleşme hareketlerini, kılık kıyafet, harf, ölçü, takvim vs. gibi sosyal ve toplumsal inkılâplar takip etmiştir. Kısacası; yeni kurulan devlet, her açıdan modern

[227] Hüner TUNCER, a.g.m., s. 32
[228] Atilla SANDIKLI, a.g.e., s. 126
[229] Bernard LEWIS, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç, B. TURNA, 7. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2014, s. 345
[230] William HALE, *Türk Dış Politikası (1774- 2000)*, ed. Petek DEMİR, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003, s. 49
[231] Muhsin METE, "50 Yıla Bakış", *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi*, Sayı: 136, 1973, s. 27
[232]Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938),* Cilt: III …,s. 241

bir yapılanmayı ilke edindi ve Atatürk liderliğinde gerçekleştirilen birçok inkılâp hareketleriyle, Batı medeniyetine ulaşma yolunda ilerleme kaydedildi.

Batıcılığın bir diğer anlamı da, Batılı devletlerle yakın ilişkiler kurmaktı. Bunun en önemli sebeplerinden biri, Batılı devletlerin işgalci ve müdahaleci politikalarına karşı savaşmak yerine işbirliği ile çözüm bulmak istenmesidir.[233] Bilindiği gibi, Türkiye için en büyük tehdit ve tehlike kaynağı Batı idi. Bu nedenle Türkiye, varlığını muhafaza etmek ve uluslararası sorunlarını çözebilmek için Batı ile bir işbirliği içinde olmalıydı. Dolayısıyla Türkiye Lozan Antlaşması'ndan sonra, devlet güvenliğini destekleyecek şekilde Batı ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda, Yunanistan, İngiltere ve Fransa ile Lozan Antlaşması'ndan kalan sorunlarını çözüp ilişkilerini normalleştirmiş ve Batıya dönmenin en büyük göstergesi olan Milletler Cemiyeti'ne üyeliğini gerçekleştirmiştir.[234] Diğer taraftan, güvenli ittifak sistemlerinde yer almış ve Balkan Paktı, Akdeniz Paktı ve Sadabad Paktı'na öncülük etmiştir. Böylece Türkiye'nin Batıya karşı değil, Batıyla işbirliği içerisinde barış yanlısı bir devlet olduğunu ispat etmiştir.

Atatürk ilke ve inkılâpları ve genel olarak Batılılaşma hareketleri, kendi içerisinde çağdaş bir toplum yaratabilmesinin ötesinde, dış dünyada da özellikle az gelişmiş devletlere örnek teşkil etmiştir. Atatürk'ün bu başarısından esinlenen devletler ve liderler arasında, Şah Rıza Pehlevi liderliğindeki İran, Kral Amanullah Han liderliğindeki Afganistan, Mahatma Gandhi liderliğindeki Hindistan, Abdülkerim Kasım liderliğindeki Irak, Cemal Abdül Nasır liderliğindeki Mısır ve Hüsnü Zaim liderliğindeki Suriye'yi sayabiliriz.[235] Türkiye'deki bu Batıcılık hareketleri, İkinci Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında da etkinliğini koruyarak devam etmiş ve Türkiye'nin, kuruluşundan itibaren değişmeyen ilkeleri arasında yer almıştır.

1.5.2. Statükoculuk

Uluslararası ilişkilerde *"status quo"* ya da *"statüko"* sözcüğü, belli bir dönemde, uluslararası sistemin yapısı ve sistemdeki güç dağılımının korunması

[233] Ramazan GÖZEN, a.g.e., s. 47
[234] Yusuf SARINAY, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme"…, s. 862
[235] Mustafa ALBAYRAK, "Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi'nin Ortadoğu Toplumları Üzerindeki Etkileri (1919-1960)", *Dünyada ve Türkiye'de Siyasetin Sosyolojik Temelleri,* Editör: D. Ali Arslan, Çanakkale: Paradiğma Akademi Yayınları, 2017, s.971.

anlamına gelmektedir.[236] Kendi gücünün ve kendi lehine olan güç dağılımının değiştirilmesini önlemek isteyen bir devlet, statüko politikası izler.[237] Emperyalist ve revizyonist politikaların karşıtı olan statükoculuk, genellikle savaş sonrası dönemlerde kurulan yeni düzeni ve dengeleri korumak üzere uygulanmaktadır. Statükoculuk politikası izleyen devletler genellikle, aynı politikayı güden devletlerle giriştiği, ittifak, anlaşma ve sözleşmelerle, istikrarı sağlamaya çalışırlar.[238]

Türkiye'nin, Kurtuluş Savaşı'nda, Osmanlı Devleti topraklarında Türklerin çoğunlukta bulunduğu bölgeleri kurtarmaya yönelik izlediği *"Misakı Milli"* politikası, o günlerde Pan- İslamist ve Pan- Türkist politikaları terk ettiğini göstermekteydi.[239] Kurtuluş Savaşı sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması da savaş sonrası kurulan düzene bağlılığını bir kez daha göstermekteydi. Dolayısıyla Türkiye, temelini Lozan Antlaşması'na dayandırdığı statükoculuk politikasını benimsemiş ve bu politikasını hiç ödün vermeden uygulamaya özen göstermiştir.[240] Öyle ki, Türkiye Lozan Antlaşması'ndan sonraki süreçte, kendisini sorumluluk yükleyeceğini ve sınırlarını tehlikeye sokacağını da göz önünde bulundurarak, özellikle kendi bölgesindeki sınır veya siyasi rejim değişikliklerine yol açan gelişmelere karşı çıkmıştır.[241]

Türkiye'nin statükoculuk politikası izlemesinin bazı nedenleri vardır. Bunlardan birincisi; Kurtuluş Savaşı sonrası dönemde, rejimin ve kurumların sağlamlaştırılması yani kuruluş dönemi olduğu için, Türkiye'nin tehdit edilmedikçe, dışa dönecek hali yoktu.[242]İkinci sebep ise 1921 yılında Türkiye'nin SSCB ile yaptığı; Türkiye'nin SSCB'de Turancılığı, SSCB'nin de Türkiye'de komünizmi kışkırtmayacağını garanti eden Moskova Antlaşması'dır.[243] Üçüncü sebep de hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'tür. Atatürk daha devletin kuruluş aşamasında *"Yurtta Barış Dünyada Barış"* ilkesini benimsemiş ve saldırgan hiçbir politika

[236] Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s. 337
[237] Hans J. MORGENTHAU, a.g.e., s. 47
[238] Nesrin KENAR, Serdar ÖRNEK, "Uluslararası İlişkiler ve Devletlerin Dış Politika Tercihleri", *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, der.İdris BAL, 2. Baskı, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2008, s. 191
[239] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, s. 254
[240] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s. 254
[241] Ramazan GÖZEN, a.g.e., s. 48
[242] Baskın ORAN, "Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri", *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, 20. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 47
[243] Baskın ORAN, "Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri"…, s. 47

izlemeyeceğini ve aynı zamanda bu tür emperyalist politikaların karşısında olmayı benimsemesi, statükoculuk politikasının izleneceğine işaret etmekteydi.[244]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Lozan Antlaşması'nın karşılığı olan Versay Anlaşması'nın getirdiği sınırlardan Almanya ve İtalya rahatsızdı. Aynı zamanda 1929 Ekonomik Bunalımı'nın tetiklemesi sonucu demokratik rejimlerin zayıflaması ve emperyalist emeller, bu iki devleti revizyonist faaliyetlere sevk etmişti. Nihayetinde uluslararası sistem, bir tarafında Almanya ve İtalya'nın bulunduğu revizyonist devletler, diğer tarafında İngiltere ve Fransa'nın yer aldığı statükocu devletler olarak ikiye bölünmüştü. Türkiye, her ne kadar Kurtuluş Savaşı'nda savaşan devlet olduysa da,savaş sonrası düzenden memnundu ve revizyonist devletlerin aksine, cumhuriyetten sonra artık kazanımlarını sağlamlaştırmak gerektiğine inanarak, statükocu devletlerin yanında yerini almıştır.[245]

Türkiye'nin Lozan Antlaşması'ndan sonra, bu antlaşması ile kabul edilen Boğazların durumunu 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile değiştirmesi, 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla Lozan Antlaşması'nın sınırlarını genişletmesi, revizyonizme benzetilmektedir.[246] Aynı şekilde 1950'de Kore'ye asker göndermesi, 1974'te yapılan Kıbrıs çıkartması, 1994'te Bosna'ya asker göndermesi vs. revizyonist amaçlı hareketlere benzetilse de doğru değildir.[247] Çünkü revizyonist devletlerin ilk amacı, devleti dışında yaşayan azınlıkların bulunduğu bölgeleri kendi topraklarına katmaktır. Türkiye'nin böyle bir amacı hiçbir zaman olmamış ve tüm bu faaliyetleri de uluslararası hukuk normlarına uygun olarak, silah kullanmadan, bağdaşmalar yoluyla yapılmıştır.[248] Lozan Antlaşması'yla kesin sonuçlara bağlanmayan haklı davaları olduğu halde, iki savaş arası dönemin çalkantılı havasında, Türkiye hiçbir görüşme ve anlaşma ortamı beklemeden oldu bittilerle ve revizyonist faaliyetlerle sorunlarını çözebilirdi. Fakat Atatürk'ün *"Yurtta Barış, Dünyada Barış"*politikasına uygun olarak hiçbir vakit bu tür emperyalist ve

[244] Baskın ORAN, "Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri"…, s. 48
[245] Baskın ORAN, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: LI, Sayı: 1, Ocak 1996, s. 355
[246] Baskın ORAN, "Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri"…, s. 48
[247] Baskın ORAN, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar"…, s. 355
[248] Baskın ORAN, "Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri"…, s. 48

saldırgan amaçlar gütmemiş, her zaman barış ortamının korunması için üzerine düşeni yapmıştır.

Atatürk'ün ölümünden sonra *"Milli Şef"* İsmet İnönü de, İkinci Dünya savaşı döneminde aynı tutumu sürdürmeye çalışmıştır. Düşünülmeden verilen kararlar neticesinde girilen Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'nin yeni ve belki de daha yıkıcı bir savaştan uzak kalması gerektiğini iyi bilen İsmet İnönü, savaş dışı kalmayı tercih ederek,statükocupolitika anlayışını devam ettirmiştir.[249]

1.6. TÜRK DIŞ POLİTİKASI STRATEJİLERİ

1.6.1. Tarafsızlık

Tarafsızlık, iki veya daha fazla devlet arasındaki savaşa, bir devletin iştirakten çekinmesidir.[250] Daha açık bir ifadeyle, herhangi bir savaşta savaş dışı kalma ve taraflara askeri kolaylıklar sağlamamak anlamına gelir ve dolayısıyla bir savaş hukuku terimi olup, hukuki bir statüye sahiptir.[251] Tarafsızlığın hukuki bir tarafsızlık sayılabilmesi ve taraflar için karşılıklı hak ve yükümlülüklerin söz konusu olabilmesi için, bu durumun savaş baş göstermeden önce veya savaş anında ilan edilmesi gerekmektedir.[252] Aynı zamanda tarafsızlığını ilan eden devletin izlediği bu dış politika stratejisinin diğer devletlerce onaylanması gerekmektedir.[253] Diğer taraftan tarafsızlığın en önemli ilkesi, tarafsız devletin topraklarının dokunulmazlığıdır. Yani tarafsız devlet, ulusal sınırları, kara suları ve ulusal hava sahası ile birlikte *"tarafsız alan"* olarak kabul edilir ve bu alanda herhangi bir düşmanca eylemin ve saldırının gerçekleştirilmesi yasaklanmıştır.[254]

Tarafsızlık çeşitli şekillerde olabilmektedir. Bunlardan biri, alışılmış olan *"mutlak/ tam tarafsızlık"*; bir diğeri ise, savaşa katılmamayı ve fakat taraflardan birine yardım edebilmeyi içeren "*sınırlı tarafsızlık"*tır.[255] *"Geçici tarafsızlık"*, cereyan eden savaş süresiyle sınırlı olup; *"daimi tarafsızlık"* ise, meşru müdafaa

[249] Yüksel YENTÜRK, a.g.t., s. 18
[250] Mehmet A. AYBAR, "Tarafsızlık", *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, Ankara, 1944, s. 212
[251] Nesrin KENAR, Serdar ÖRNEK, a.g.m., s. 158
[252] Nesrin KENAR, Serdar ÖRNEK, a.g.m., s. 159
[253] Yüksel YENTÜRK, a.g.t., s. 20
[254] Nesrin KENAR, Serdar ÖRNEK, a.g.m., s. 160
[255] Nesrin KENAR, Serdar ÖRNEK, a.g.m., s. 158

durumu hariç olmak üzere, hem barış hem de savaş zamanında askeri ittifaklara girme hakkından vazgeçmesi olarak tanımlanmaktadır.[256]

Atatürk döneminde de temel olarak tarafsızlık politikası benimsenmiş ve fakat bu strateji sürekli ve değişmez bir politika olarak düzenlenmemiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar olan dönemde Batılı güçler, SSCB, Balkan devletleri ve Ortadoğu devletlerinin bir kısmı ile yakın ilişkiler kurulmuş ve fakat herhangi bir çatışmaya dâhil olmayarak tarafsızlık politikası titizlikle uygulanmıştır.[257]

Tarafsızlık politikasının önemini yitirdiği ve nerdeyse mümkün olmadığı İkinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde ise, Türkiye savaşın dışında kalmaya yönelik bir denge politikası izleyerek, bir yandan tarafsızlık politikasından yararlanmaya çalışmış, diğer taraftan da ittifaklara dâhil olarak güvenliğini sağlamak adına tarafları birbirine karşı dengelemeyi temel almıştır.[258] Her ne kadar İngilizce metinlerde Türkiye'ye atfedilen rol, *"tarafsız müttefik"* anlamına gelen *"Non- belligerent"* olarak tanımlandıysa da,[259] dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu İkinci Dünya Savaşı'ndaki Türk dış politikasını tarafsız değil, *"savaş dışı"* olarak tanımlamış ve savaşın son anına kadar hiçbir tarafa savaş ilan etmeden, savaştan kaynaklı tehlikelerden Türkiye'yi koruma odaklı bir dış politika izlendiğini belirtmiştir.[260]

1.6.2. Denge Politikası

Güç dengesi politikası; devletlerin güvenliğini ve ulusal egemenliğini korumak için izledikleri klasik bir dış politika stratejisidir.[261] Başka bir deyişle de; başka bir devletin büyümesini veya bir devletin etki alanını genişletmesini engellemeyi amaçlayan bir dış politika stratejisidir.[262] Devletler tüm bu amaçlara ulaşmak için, şartlar gerektirdiğinde, benzer amaçları olan devletlerle ilişkiler geliştirerek kendi gücünü artırmak ve aleyhte olan durumları, lehe çevirmek için

[256] Nesrin KENAR, Serdar ÖRNEK, a.g.m., ss. 160- 161
[257] Emre CENGİZ, a.g.t., s. 33
[258] Ali BALCI, *Türk Dış Politikası İlkeler Aktörler Uygulamalar*, İstanbul: Nesil Yayın Grubu, 2013, s. 55
[259] Emre CENGİZ, a.g.t., s. 34
[260] Ali BALCI, a.g.e., s. 55
[261] Ramazan GÖZEN, a.g.e., s. 61
[262] Nejat TARAKÇI, a.g.e., s. 58

gerekli tüm kararları alarak eylemde bulunurlar.[263] Devletlerin sahip olduğu güç unsurları, değişen şartlar göz önüne alındığında, uluslararası sistemde güçlü bir tavır sergilemek için her zaman yeterli olmayabilir. Bu gibi durumlarda devletler, ortak çıkarları bulunan devletlerle rakip ittifaklara karşı ittifaklar kurarak, yani güç dengesi oluşturarak, dış politikalarını güçlendirebilmektedirler.[264]

Türk dış politikasında denge politikası ise, özellikle Batı ile ilişkilerinde sorunlar çıktığında ve Batı içinde farklı güç odakları belirdiğinde uygulanan ve yine temelde Türkiye'nin varlığını ve bütünlüğünü koruma amacıyla gerçekleştirilen bir dış politika stratejisidir.[265]Türkiye, güç dengesi politikasını, yapabildiği sürece büyük bir başarıyla uygulamıştır. Türk dış politikasında denge politikası denilince dikkat edilmesi gereken üç grup devlet bulunmaktadır: 1. İngiltere- Fransa, 2. Almanya-İtalya, 3. SSCB.[266] Türkiye'nin denge politikası, bu üç grup devleti şartlar oluştuğunda birbirlerine karşı dengelemek üzere uygulanmıştır. Atatürk, özenle uygulamaya koyduğu bu politikaya öncelikle, İngiltere- Fransa bloğuyla ilişkileri yumuşatarak başladı. Nitekim 1926'da Musul meselesi çözülerek bir adım ilerleme kaydedildi.[267] İngiltere, Kurtuluş Savaşı boyunca gerek askeri gerekse siyasi platformlarda uzun süre Yunanistan'ı desteklemiştir. Buna karşın savaşta Yunanistan'ın başarılı olamayacağını anlayan İngiltere, bu tutumundan daha sonra vazgeçmişti. Bu durumda desteği kalmayan Yunanistan, Türkiye karşısında büyük bir yenilgiye uğramış ve Anadolu'yu terk etmek zorunda kalmıştır.[268] Böylece Yunanistan'ın arkasındaki Batı desteği çekilmişve Türkiye, Batılı devletlere gücünü ispat etmiştir. Diğer taraftan ikinci grupta yer alan Almanya ve İtalya'ya karşı Türkiye her zaman uzak kalmayı tercih etmiş ve ittifak oluşturmak gibi bir fikri asla benimsememiştir. Öte yandan Çarlık Rusyası yerine kurulan SSCB ile çeşitli yardım ve dostluk anlaşmaları yapılarak ikili ilişkiler tam bir uzlaşma içinde yürütülmekteydi.

Türkiye tüm bu şartlar altında öncelikle SSCB'yi, Batı'ya karşı denge unsuru olarak kullanmıştır. Savaş dönemi ve sonrası SSCB ile ilişkilerini geliştiren

[263] Ramazan GÖZEN, a.g.e., s. 62
[264] Ramazan GÖZEN, a.g.e., s. 62
[265] Çağrı ERHAN, Ersin EMBEL, a.g.m., s. 152
[266] Baskın ORAN, "1923- 1939: Göreli Özerklik 1, Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, 20. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 253
[267] Baskın ORAN, "Türk Dış Politikasını Etkileyen Temel Öğeler"…, s. 25
[268] Ramazan GÖZEN, a.g.e., s. 63

Türkiye, Batı ile ve özellikle İngiltere ile de yakınlaşmaya gayret göstermiştir. Hatta denebilir ki, Türkiye karada güçlü olan SSCB ile dostluğunu, denizlerde üstün olan İngiltere ile dengelemeye çalışmıştır.[269]

Atatürk'ün izlediği denge politikasının diğer kısmı ise Batılı devletlerin kendi aralarındaki farklılıklardan yararlanarak, bu durumu kendi lehine çevirme girişimleridir.[270] Atatürk burada, İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki çıkar çatışmalarını iyi analiz etmiş ve bu devletleri yanına çekmeye çalışmıştır.[271] Aynı şekilde Fransa ve İngiltere arasındaki Almanya'ya yönelik uygulanması gereken politika konusundaki fikir ayrılıkları da göz ardı edilmemiştir. Bu iki devlet arasındaki söz konusu fikir ayrılıklarının temelini, İngiltere'nin Almanya'ya karşı daha yumuşak bir politika izlenmesini öngörmesi, Fransa'nın ise, tarihi düşmanlıklarını da hesaba katarak, sert politikalar izlenmesini istemesi oluşturmaktaydı.[272] Atatürk bu farklılıkları gözeterek, Türkiye'nin lehine çevirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

Bundan sonra, Atatürk, 1933'te Hitler'in iktidara gelmesi ve aynı zamanda İtalya'nın yayılmacı politikalarının boy göstermesi üzerine, yeni bir savaş ihtimalini de göz önüne alarak, yeni denge arayışlarına girişmiştir. Bu durumda İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alarak onlarla bir ittifaka girişmiş, diğer taraftan SSCB'yi de bu ittifaka dâhil etmeyi planlamıştır.[273] Böylece Türkiye'nin özellikle 1930'lu yıllarda izlediği denge politikası ile, bölgesel ve küresel istikrarsızlıkları ve bu durumun Türkiye üzerinde yaratacağı olumsuz etkileri dikkate alarak, etrafındaki devletlerle pragmatik bir yaklaşımla ittifaklar kurarak, bölgedeki güç dengesini lehine çevirmeyi başarmıştır.[274]

Türkiye'nin Atatürk döneminde izlediği bu dış politika stratejisi, daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nda da Türk dış politikasına kılavuzluk etmiştir. 1939 tarihli Türk- İngiliz- Fransız Saldırmazlık Paktı, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı döneminde izleyeceği denge politikasının da temelini oluşturmuştur.[275]

---

[269] Atilla SANDIKLI, a.g.e., s. 259
[270] Atilla SANDIKLI, a.g.e., s. 259
[271] Ramazan GÖZEN, a.g.e., s. 63
[272] Ramazan GÖZEN, a.g.e., s. 63
[273] Baskın ORAN, "1923- 1939: Göreli Özerklik 1, Dönemin Bilançosu"…, s. 254
[274] Ramazan GÖZEN, a.g.e., s. 65
[275] Ramazan GÖZEN, a.g.e., s. 64

1.6.3. İttifaklara Dâhil Olma

En genel anlamıyla, ittifak, devletler arasındaki belirli bir ya da birkaç konuya ilişkin birlikteliği ifade etmektedir.[276] Devletler; askeri, siyasi, ekonomik, kültürel vs. gibi çeşitli konularda ittifak yapabilirler.[277] Devletleri, ittifak oluşturmaya ya da var olan ittifaklara katılmaya iten birkaç sebep vardır. Bunlardan ilki, devletlerin kendi öz kaynakları ve güç unsurlarının belirledikleri amaçlara ulaşabilmekte yetersiz kalmasıdır.[278] Diğer bir sebep ise, devletlerin kaynakları yeterli olsa bile maliyetleri azaltmak, amaca ulaşmadaki süreyi kısaltmak amacıyla aynı gayeyi paylaşan devletlerle ittifak oluşturma yoluna gidebilmektedir.[279] Aynı şekilde, girişecekleri eylemlerde sorumlulukları paylaşmak ve izledikleri politikaya meşruiyet kazandırmak amacıyla da ittifaklar kurabilmektedirler.[280] Diğer bir sebep de, ittifak oluşturma stratejisinin, güç dengesi sisteminin zorunlu bir fonksiyonu olmasıdır.[281] Ayrıca devletlerin ittifaklar kurup kurmayacağı, bir prensip meselesinden çok, koşulların uygunluğuyla da ilgilidir.[282]

Atatürk'ün bu konudaki temel düşüncesi ise; Türkiye'nin önce kendi gücüne dayanması ve fakat gerektiğinde ittifaklara girmekten de kaçınmamaktır.[283]Öyle ki Kurtuluş Savaşı'nı başlatırken içinde bulunduğu çok ağır şartlara rağmen kendi gücüne dayanmayı esas tutmuş ve başarılı olmuştur.[284] Fakat diğer taraftan Atatürk, şartlar uygun olduğunda ve çıkarları gerektirdiğinde ittifaklara girmesine de karşı değildi. Öyle ki, Atatürk'e göre çıkarlar doğrultusunda, doğru ittifaklar içerisinde yer almak, devletin asıl olan kendi gücünü de artıracak ve temel olarak kendine güvenen devletler de böyle bir ittifak içerisinde ezilmeyecektir.[285] Türkiye bu doğrultuda Balkan, Akdeniz, Sadabad vs. gibi kendi güvenliğini ve egemenliğini sağlayacağını düşündüğü birçok ittifakta yer almıştır.

---

[276] Emre CENGİZ, a.g.t., s. 35
[277] Mehmet GÖNLÜBOL, a.g.e., s. 75
[278] Emre CENGİZ, a.g.t., s. 36
[279] Nesrin KENAR, Serdar ÖRNEK, a.g.m., s. 199
[280] Nesrin KENAR, Serdar ÖRNEK, a.g.m., s. 199
[281] Hans J. MORGENTHAU, a.g.e., s. 235
[282] Hans J. MORGENTHAU, a.g.e., s. 235
[283] Mehmet GÖNLÜBOL, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 465
[284] Atilla SANDIKLI, a.g.e., s. 160
[285] Mehmet GÖNLÜBOL, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., ss. 465- 466

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı döneminde de 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz- Fransız Saldırmazlık Paktına dâhil olarak, hem bu stratejisini uygulamış, hem de SSCB'ye karşı denge politikasını sürdürmeye çalışmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ VE SIRASINDA TÜRKİYE'NİN İÇ DİNAMİKLERİ

2.1. SİYASİ DURUMU

2.1.1. Atatürk Dönemi (1920-38)

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye, ayakları yere sağlam basan bir devlet olmuş ve Atatürk devrimlerinin uygulanması için daha müsait bir hal almıştır. Lozan müzakereleri sürerken, başta İngiltere olmak üzere, tüm katılımcıların en çok merak ettiği ve sürekli olarak sorguladığı unsur yeni Türk devletinin rejiminin cumhuriyet olup olmayacağı meselesiydi.[286] Atatürk, bazı yakın silah arkadaşları da dâhil,halkın büyük bir kısmının Hilafet ve Saltanat yanlısı olduğunu ve bu yüzden büyük çaba sarf etmesi gerektiğinin farkındaydı.[287]

Bu konuda kararlı olan Atatürk'ün çabaları kısa bir süre sonra netice vermiş ve önce Saltanat ve Hilafet birbirinden ayrılmış, 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış; daha sonra 29 Ekim 1923'te toplanan TBMM'de Cumhuriyeti ilan etmiş, 3 Mart 1924'te ise Halifelik kaldırılmıştır.[288] Cumhuriyetin ilanıyla yeni siyasal düzenin adı konulmuş ve Atatürk mecliste yapılan seçim sonucunda oy birliğiyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Tarihte de birçok örneğini gördüğümüz üzere, devrimler, halka rağmen yapılacağı için, otoriter bir yönetim kurulacak ve *"Tek Parti"* ve *"Tek Şef*" rejimi yerleşecektir.[289]

Atatürk, cumhuriyetin ilanından önce devrimlerini ve politikalarını yürüteceği bir siyasi parti kuracaktır. Atatürk'e göre kuracağı parti, bütün milletin fikir ve emellerini karşılayacak ve tam anlamıyla bütün milletin partisi olacaktı.[290]Bu amaçla Mustafa Kemal (Atatürk), 9 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresi devam ederken kurulan ve 1920-22 yılları arasında TBMM'de Başkanlığı'nı yaptığı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (ARMHG) Birinci Grup'un adını Halk

[286]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s. 65
[287]Gothard JAESCHKE, "Türkiye Devleti'nin Kurucusu Atatürk", *Forum*, Cilt: XIV, Sayı: 182, Kasım 1961, s. 8
[288] Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği,...,* ss. 69- 70
[289]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam(1884- 1938)*, Cilt: 1, 6. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, ss. 287- 289
[290]Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938),* Cilt: III …,s. 416

Fırkası olarak değiştirmiştir. Zira ARMHG Sivas Kongresi sırasında kurulduğu için Sivas Kongresi, Halk Fırkası(CHP)'nın Birinci Kongresi(Kurultayı) olarak kabul edilmişti.[291]

Sonuç olarak, 1923- 1945 yılları arasında –muhalefet denemelerinin olduğu süreçler hariç olmak üzere- tek parti olarak yönetimi elinde tutacak olan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) 9 Eylül 1923'te kurulmuştu.[292]Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Kongresi'ni 15- 20 Ekim 1927'de yapmış olup, bu kongrede Cumhuriyetçilik ve Milliyetçilik ilkeleri genişletilmiş ve bu ilkelere Laiklik ilkesi de eklenmiştir.[293] Halk Fırkası'nın ilk programı ise 10 Mayıs 1931'de toplanan Üçüncü Büyük Kongresi'nde kabul edilmiştir. Bu programda; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, İnkılapçılık, Devletçilik ve Laiklik ilkelerini içeren *"6 Ok"* daha açık ve toplu şekilde yer almıştır. Fakat "Halk Fırkası tam anlamıyla bir kuramcı yetiştiremediği için, parti ilkeleri kuramsal bakımdan incelenememiş ve sistemleştirilememiştir".[294] Partinin Genel Başkanı olan Atatürk, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, parti Genel Başkanlığı görevini vekâleten İsmet İnönü'ye bırakmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı ise İsmet İnönü olmuş ve 1923- 1937 sürecini kapsayan dönemde yedi hükümet kurmuştur. İnönü'nün ilk hükümeti, 30 Ekim 1923- 6 Mart 1924 döneminde, ikinci hükümeti ise 6 Mart 1924- 22 Kasım 1924 döneminde faaliyet göstermiştir.[295] Atatürk'ün İnönü'yü başbakanlıkta tutma isteği bir dönem kesintiye uğramıştır ki, bu dönem Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan kapatılışına kadar olan dönemdir. Bu dönemde Atatürk'e yakın diğer bir isim olan Ali Fethi Okyar 22 Kasım 1924- 3 Mart 1925 tarihleri arasında Başbakanlık görevini üstlenmiştir. Ancak A. Fethi Okyar, Şeyh Sait İsyanını bastırmada pasif kalınca, 3 Mart 1925'te istifa etmiş ve yerine tekrar İnönü tayin edilmiştir. Böylece İnönü, üçüncü hükümetini kurmuştur. İnönü'nün üçüncü hükümet dönemi 1 Kasım 1927 tarihine kadar sürmüş ve bu tarihte toplanan

[291]Mustafa ALBAYRAK, "Türk Siyasi Tarihinde Çok Partili Sisteme Geçiş Denemeleri: Cumhuriyet Halk Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası Arasındaki Söylem Farklılıkları", *Dünyada ve Türkiye'de Siyasetin Sosyolojik Temelleri,* ed. D. Ali Arslan, Çanakkale. 2017, s.728.
[292] Hakkı UYAR, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012, s. 81
[293] Fahir GİRİTLİOĞLU, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Cilt: I, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 71
[294]Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938),* Cilt: III …,s. 421
[295] Baskın ORAN, "1923- 1939:Göreli Özerklik 1, Dönemin Bilançosu"…, s. 241

TBMM'de Atatürk ikinci kez cumhurbaşkanlığına seçilmiş, seçimler dolayısıyla istifa eden İnönü ise dördüncü hükümetini kurmak üzere yeniden görevlendirilmiştir.[296] İnönü bundan sonra sırasıyla beşinci hükümetini 27 Eylül 1930- 4 Mayıs 1931, altıncı hükümetini 4 Mayıs 1931- 1 Mart 1935 ve yedinci hükümetini de 1 Mart 1935- 25 Ekim 1937 dönemlerinde kurmuştur.[297] İnönü hükümetlerinde bakan değişiklikleri genel olarak yeni hükümet kuruldukça ve Atatürk'ün tavsiye ve istekleriyle yapılmıştır. İnönü'nün her bakanlar kurulunda sabit olan siyasiler ise; Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'dır.[298] Atatürk döneminde son hükümet ise aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle Atatürk'ün İnönü'yü başbakanlıktan almasıyla, yerine getirilen Celal Bayar tarafından 25 Ekim 1937'de kurulmuş ve bu hükümet 11 Kasım 1938'e, yani Atatürk'ün ölümüne kadar devam etmiştir.[299]

Atatürk döneminde, cumhuriyet ve demokrasinin olmazsa olmaz bir unsuru olan çok partili siyasi hayat denemelerine değinmekte de fayda vardır. Atatürk, iktidara rakip değil, fakat onu eleştirip denetleyebilecek bir muhalefetin varlığını çağdaş demokrasi için gerekli görmekteydi.[300] Devrimlerin gerçekleştirilmesi ve tam anlamıyla kurumsallaşması için bir otoriter rejim gerekli ise de bu, kısa süreli bir araç olarak düşünülmüş ve muhalefet yaratma yolunda engel teşkil etmemiştir.[301] Bu doğrultuda çok partili siyasi hayata geçişin ilk denemesi 17 Kasım 1924 tarihinden 3 Haziran 1925 tarihine kadar faaliyet gösteren Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(TpCF)'dır. TpCF, Halk Fırkası içindeki muhalefet, bazı eski İttihatçılar ve İkinci Grup üyelerinin öncülüğünde, cumhuriyetin ilanı ve ilan ediliş şekline, halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasa'sının kabulüne ve İnönü hükümetine tepki olarak kurulmuştur.[302]İkinci Grup; Müdafaa- i Hukuk grubu olan daha sonra da Halk Fırkası'na dönüşen Birinci Grup'un karşısına aralarında; Adnan Adıvar, Hüseyin Avni Ulaş, Sabit Sağıroğlu, Halis Turgut, Ahmet Şükrü Faik Günday ve Hüseyin Rauf Orbay gibi eski muhaliflerin yanı sıra; Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar Eğilmez, Refet Bele'nin de içinde yer aldığı Milli Mücadele'nin

[296] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1986, s. 205
[297]Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye*,…, s. 216
[298] Aptülahat AKŞİN, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi*, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 157
[299] Baskın ORAN, "1923- 1939:Göreli Özerklik 1, Dönemin Bilançosu"…, s. 241
[300] Mustafa ALBAYRAK, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960)*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004, s. 5
[301] Mustafa ALBAYRAK, a.g.e., s. 8
[302] Hakkı UYAR, a.g.e., s. 115

tanınmış paşaların yer aldığı bir grup yeni bir parti kurmanın ilk işaretlerini vermişlerdir. Bu Grup genellikle Atatürk'ü, tüm yetkileri tekelinde toplamakla suçlamış ve her geçen gün aralarındaki ayrılık daha da büyümüştür.[303] Sonuç olarak sözünü ettiğimiz siyasi meseleler ve reformlar konusundaki anlaşmazlıkların büyümesi sonucunda Kazım Karabekir'in Genel Başkanlığında,17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) adıyla muhalefet partisi kurulmuştur.[304] Dayandığı temel düşünce, otoriter bir idareye karşı durmak, tam anlamıyla bir demokrasi ve liberalizm olan TpCF'nin siyasi hayatının kısa sürmesine sebep olan olay ise Şubat 1925'te patlak veren Şeyh Sait İsyanı olmuştur.[305]Kısaca söylemek gerekirse, isyan döneminde başbakan olan A. Fethi Okyar'ın aldığı güvenlik önlemlerine TpCF de destek vermişti, fakat bu sefer de Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis Grubu, Fethi Bey hükümetine güvensizlik oyu vererek bu hükümeti düşürmüştür. Güvensizlik gösterilen Fethi Bey hükümeti yerine, sıkıyönetim ilanı teklifi reddedildiği için istifa eden, İnönü tekrar bu göreve getirilmiştir.[306]Ayrıca isyan bölgesinde görev yapan İstiklal Mahkemesi, TpCF Urfa sorumlusu Fethi Bey'i de yargılayarak hapis cezasına çarptırmış ve TpCF'nin tüm şubeleri kapatılmıştır. Diğer taraftan, TpCF'nin programında yer alan *"efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkâr"* olduğunu belirten ifade nedeniyle partinin gericiliği kışkırttığı gerçeği de kapatılmasında etkili olmuştur.[307]

Sonuç olarak TpCF, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak 3 Haziran 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla tamamen kapatılmıştır.[308] Kısaca özetlemek gerekirse, Cumhuriyet tarihinin ilk gerçek muhalefet denemesi olan ve siyasi hayatı yedi ay gibi kısa bir zaman süren TpCF ile yapılan çok partili sisteme geçiş denemesi başarısız olmuştur. Bundan sonra 1930 yılına kadar da herhangi bir muhalefet denemesi olmamıştır.[309]

Cumhuriyet döneminin ikinci muhalefet girişimi ise 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'dır. SCF'nin, TpCF'den en

---

[303] Mustafa ALBAYRAK, a.g.e., ss. 8- 9
[304] Bernard LEWIS, a.g.e., s. 357
[305] Saime YÜCEER, "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Türkler*, Cilt: 16, ed. Hasan C. GÜZEL, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 540
[306] Hakkı UYAR, a.g.e., s. 116
[307]Saime YÜCEER, "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"…, s. 537
[308] Mustafa ALBAYRAK, a.g.e., s. 11
[309] Mustafa ALBAYRAK, a.g.e., s. 12

önemli farkı, Atatürk'ün bizzat kendisi tarafından arkadaşı eski Başbakan Fethi Beye kurdurulmasıdır.[310] Bu partinin kurulmak istenmesinin birkaç sebebi vardı. Öncelikle Batı tarzı bir yönetimde olmazsa olmaz unsur, birden fazla siyasi partinin varlığı idi. Özellikle dışarıdan gelen *"diktatör"* yakıştırması, Atatürk'ü rahatsız etmekteydi.[311] Diğer sebepler arasında; toplumdaki yoksulluk, halkın hükümetten şikâyetleri ve iktidarın denetlenme ve eleştiriler doğrultusunda yönlendirilme ihtiyacı gibi nedenler sayılabilir.[312] Böyle bir ortam içinde, Atatürk'ün güvendiği ve rejime bağlılığından emin olduğu ve o sıralarda Paris Büyükelçisi olan A. Fethi Bey'in Atatürk'ü ziyaret etmesi ve devlet sorunlarından bahsetmesi ve hükümeti eleştirmesi üzerine Atatürk, Fethi Bey'e, her türlü desteği vereceğini belirterek, ısrarla bir muhalefet partisi kurmasını teklif etmiştir.[313] Fethi Bey'in bu teklifi kabulü basında büyük yankı uyandırmış ve SCF, 12 Ağustos 1930 yılında resmen kurulmuştur.[314] Atatürk bu partinin, Halk Fırkası'nın sol cenahında yer almasını, Cumhuriyetçilik ve Laikliği rehber edinmesini ve iktisadi teşebbüslere öncülük etmesini arzu etmiştir. SCF de Atatürk'ün tüm bu isteklerini benimsemiş ve bir zaman sonra yurt içinde hızlıca örgütlenmeye başlamıştır. Fakat siyasi hayatı belediye seçimlerine kadar sürmüş, genel seçimlere katılma imkânı bulamamıştır.[315] Belediye seçimlerden sonra iktidar-muhalefet ilişkisi gerilmeye başlamıştır. Bunun başlangıcı ise Fethi Bey'in İzmir mitinginde tanık olduğu bazı kesimlerin devrime karşı tepkileri ve Fethi Bey'e yapılan kötü muamelelerdi.[316] Özellikle devrime karşı olanların SCF'yi barınak olarak görmesi, Atatürk'ü endişelendirmiş ve harekete geçirmiştir.[317] Ayrıca belediye seçimleri sonrası SCF'nin iktidarı, yolsuzluk ve kendilerine baskı yaptığı gerekçesiyle suçlaması da bu gerginliğin artmasında önemli bir etken olmuştur.[318]Fethi Bey de tüm bu olanlardan sonra Atatürk'ün karşısına bir muhalefet partisinin lideri olarak çıkarak onunla siyasi alanda mücadele etmek yerine, Atatürk ile yaptığı görüşme sonrasında partiyi feshetme kararı almış ve 17 Kasım 1930 tarihinde partinin siyasi hayatını sonlandırmıştır.[319]1930 yılında kurulan iki siyasi

[310] Baskın ORAN, "1923- 1939:Göreli Özerklik 1, Dönemin Bilançosu"…, s. 248
[311] Hakkı UYAR, a.g.e., s. 118
[312] Mustafa ALBAYRAK, a.g.e., s. 12
[313]Hakkı UYAR, a.g.e., s. 120
[314] Fahir GİRİTLİOĞLU, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Cilt: I,…,s. 74
[315]Mustafa ALBAYRAK, a.g.e., ss. 14- 15
[316]Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938),* Cilt: III …,ss. 372- 376
[317] Fahir GİRİTLİOĞLU, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Cilt: I,…, ss. 77-78
[318]Mustafa ALBAYRAK, a.g.e., s. 15
[319]Şükrü S. AYDEMİR, *Tek AdamMustafa Kemal (1922- 1938), Cilt: III,...*, s. 377

parti den Mimar Mühendis Kâzım Bey tarafından Edirne'de kurulan Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası ve Abdülkadir Kemali Bey tarafından kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası da, "hükümetçe komünist temayülleri görüldüğü" gerekçesiyle kapatılmışlardır.[320]

Sonuç olarak, Atatürk döneminde her türlü girişime rağmen, sağlıklı bir muhalefet ve denetim mekanizması inşa edilememiştir. 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölümüyle de Atatürk dönemi sona ermiş, İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçilmiştir ve bu tarihten sonra da İnönü dönemi başlamıştır.

2.1.2. İnönü Dönemi (1938-50)

2.1.2.1. İsmet İnönü'nün Çocukluğu ve Eğitim Hayatı

Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 24 Eylül 1884 yılında İzmir'de doğmuştur. İsmi, nüfusa *"Mustafa İsmet"* olarak yazdırılmıştır.[321] Babası Hacı Reşit Bey Bitlis Kürümoğulları'ndandır ve İsmet İnönü doğduğunda yardımcı sorgu hâkimiydi. Annesi ise Tuna Boyu Deliorman Bölgesi Türklerinden Cevriye Hanım'dır.[322] Çocukluk yıllarını, İzmir, Foça, Buldan ve Sivas'ta geçirmiştir. Babasının tayininin Sivas'a çıkması üzerine ilk önce Sivas'ta bir mahalle okuluna kaydedilmiş, bir yıl sonra da Askerî Rüştiye'ye nakledilmiştir. [323] İsmet 12 yaşındayken Askerî Rüştiye'den başarıyla mezun olmuş ve daha sonra lise eğitiminin ilk yılını Sivas'ta bir sivil lisede tamamladıktan sonra 1897'de İstanbul/ Halıcıoğlu'nda Topçu Harp Okulu İdadi bölümüne devam etmiş ve 1903'te topçu teğmen olarak birincilikle mezun olmuştur. [324] Aynı yıl Mühendishane-i Berr-i Humayun'a kaydolmuş ve yine birincilikle mezun olduktan sonra kurmay subay olarak eğitilmek üzere Erkan-ı Harbiye Mektebi'ne girmiş ve en yüksek dereceyle mezun olmuştur. Tüm eğitim hayatını başarıyla bitiren İsmet Bey, son olarak 2 Ekim 1906'da 22 yaşındayken, Edirne'deki ordu merkezi olan II. Ordu'ya kurmay yüzbaşı

[320] Tarık Z. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 2 (1876- 1938) Mütareke Cumhuriyet ve Atatürk*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, ss. 635-638.
[321] *İsmet İnönü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 7
[322] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1884- 1938),* Cilt: I,…, s. 19
[323] Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği…,*s. 2
[324] Yusuf Z. ORTAÇ, *İsmet İnönü: Bir Hayatın Romanı, 3*. Baskı, İstanbul: Yeni Matbaa, 1961, s. 13

olarak atanmıştır.[325] Yabancı dile merakı olan İsmet Bey; Almanca, Fransızca ve İngilizce olmak üzere üç yabancı dili öğrenmiştir.[326]

İsmet İnönü'nün aile hayatından da kısaca bahsetmek gerekirse, 1916 yılında Ziştovi eşrafından Mehmet Efendi'nin oğlu Süleyman Efendi ile yine Ziştovi eşrafından Recep Efendi'nin kızı Saadet Hanım'ın kızı olan Mevhibe Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten1924 yılında Ömer, 1926 yılında Erdal ve 1930 yılında Özden isimlerinde üç çocukları olmuştur.[327]

2.1.2.2. İsmet İnönü'nün Askerlik Hayatı

İsmet Bey, yüzbaşı olarak Edirne'deki II. Ordu'ya atandıktan sonra Sahra Topçu 8. Alay, 3. Bölük Komutanı olarak göreve başlamıştır.[328] İsmet Bey'in siyasetle ilgilenmeye başlanması Edirne'de bulunduğu yıllarda rastlamaktadır. O sıralarda gizli faaliyetlerde bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuştur.[329] Fakat daha sonra ordu mensuplarının siyasi hareketlere karışmaması gerektiği fikrini savunarak, cemiyet ile bağını koparmıştır.[330] 31 Mart Olayı sebebiyle Hareket Ordusu'na katılmış ve bu isyanın bastırılmasında görev almıştır.[331]1909'da bir süre II. Ordu 2. Süvari Tümen Kurmay Başkanlığı yaptıktan sonra, 1910'da Yemen'deki VII. Ordu'ya tayin edilmiştir. İsmet Bey, 1912'de Yemen Mürettip Kuvvetler Kurmay Başkanı olmuştur. Yemen'de Osmanlı idaresine karşı başkaldıran İmam Yahya'ya karşı giriştiği mücadele ve başarılı askerlik hizmetleri, binbaşılığa yükselmesinde etkili olmuştur.[332] Binbaşıyken ordunun en üst kademelerinde bulunan komutan ve paşaların dikkatini çekmiş, sürekli olarak övgü ve takdir almıştır.[333]

İsmet Bey, 1912 yılında Birinci Balkan Savaşı'nın VI. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa ile birlikte İstanbul'a çağrılmış ve 2 Nisan 1913'te Umumi Karargâh'ta Birinci Şube Müdürlüğü'ne memur olarak atanmıştır.[334] Bulgar Ordusu'nun Edirne'yi ve Doğu Trakya'yı büyük ölçüde işgal ettiği sırada,

---

[325]Gürdal ÇETİNKAYA, "İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2014), ss. 3- 4
[326]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği…,*ss. 4-5
[327]Ali K. MERAM, *İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi*, İstanbul: Ahmet Saitoğlu Kitabevi, 1945, s. 7
[328] Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği…,*s.5
[329] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1884- 1938),* Cilt: I,…, s. 43
[330]Yusuf Z. ORTAÇ, a.g.e., s. 27
[331]Gürdal ÇETİNKAYA, a.g.t., s. 5
[332]*İsmet İnönü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı,…, s. 8
[333]Metin HEPER, *İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi*, çev. Sermet YALÇIN, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 62
[334]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1884- 1938),* Cilt: I,…, ss. 66- 74

Çatalca'daki Sağ Cenah Komutanlığı'nın emrine verilmiştir.[335] Birinci safhası başarısız olan Balkan Savaşı'nın ikinci safhası başarılı olmuş ve Edirne kurtarılmıştır. 8- 13 Eylül 1913'te Bulgarlarla İstanbul'da barış görüşmeleri yapmak üzere oluşturulan heyete askerî müşavir olarak İsmet Bey'in gönderilmesi pek çok fayda sağlamıştır.[336] Balkan Savaşı'ndan sonra 15 Aralık 1913'te Erkan-ı Harbiye Umumiye Üçüncü Şubesi'ne atanmış ve başarılı hizmetlerinden dolayı iki yıl kıdem tazminatı verilmiştir.[337] İnönü, askerî kariyerinde oldukça başarılıydı ve kendine olan güvenini büyük oranda sağlayan da buydu.[338]

İnönü Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Alman General Liman von Sanders'in komutanı olduğu I. Ordu Karargâhı' a atanmış ve bu sırada Balkan Savaşı'ndan aldığı iki yıl kıdemden dolayı, 29 Kasım 1914'te yarbaylığa yükseltilmiştir.[339] 12 Aralık 1914'te Başkumandanlık Karargâhı Umumisi Birinci Şube Müdürlüğü'ne tayin edilmiş, bu görevdeyken 29 Haziran 1915'te üç yıl daha kıdem almış ve 16 Nisan 1915'te de Muharebe Gümüş Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 2 Ekim 1915'te Albaylığa terfi etmiş ve II. Ordu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştır. Bu sırada II. Ordu Komutanlığı Vekâleti'ne tayin edilen Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışma imkânı bulmuş ve bu birliktelik daha sonrasında edinecekleri dostluk ve sevgi ilişkisinin bir başlangıcı olmuştur.[340] 1916'da Avusturya Harp Nişanı ile Avusturya Kron dö Merit Nişanı'nın Üçüncü Rütbesini almış ve aynı yıl Kafkas Cephesi'ndeki üstün hizmetlerine karşılık Muharebe Altın Madalyası verilmiştir.[341] 12 Ocak 1917'da, Atatürk tarafından, şehit düşen II. Ordu'ya bağlı 4. Kolordu Kumandanının yerine tayin edilmiş ve bir yıl da kıdem tazminatı almıştır. 1 Mayıs 1917'de Filistin Cephesi'ndeki 20. Kolordu Kumandanlığına atanmış ve 19 Haziran'da da 3. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilmiştir. Atatürk'ün Suriye'deki 6. Kolordu'ya atanmasından sonra iki komutan bir kez daha birlikte çalışma imkânı bulmuşlar ve birlikte savaşmışlardır. Ordunun kötü

[335] *İsmet İnönü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı,…, s. 9
[336] Yusuf Z. ORTAÇ, a.g.e., s. 31
[337] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1884- 1938),* Cilt: I,…, s. 81
[338] Metin HEPER, a.g.e., s. 63
[339] Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği…,* s. 10
[340] Yusuf Z. ORTAÇ, a.g.e., ss. 31- 32
[341] Emre CENGİZ, a.g.t., s. 4

durumu karşısında çekilme kararı alan Osmanlı Ordusu'nun ardından İsmet Bey, ordunun telef olmaması için üstün gayret sergilemiştir.[342]

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile neticelenen Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Atatürk de İnönü de kurtuluşu, Anadolu'da kazanılacak bir zaferden sonra kurulacak olan yeni bir devlette görmekteydiler. Bu doğrultuda çalışmalara başlayan Atatürk'ün çağrısı üzerine İsmet Bey, 8 Ocak 1920'de Ankara'ya gelmiş ve Milli Mücadeleye katılmıştır.[343] Bu mücadelenin bir İstiklal Savaşına dönüşmesi gerektiğini ve bunun için gerekli olan para, asker ve malzemeyi temin etmek üzere bir program yapmışlardır. İnönü, Ankara'da kısa bir süre kaldıktan sonra Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın çağrısı üzerine İstanbul'a gelmiş, fakat 18 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali üzerine Atatürk'ün çağrısı üzerine gizli bir şekilde tekrar Ankara'ya dönmüştür.[344] İsmet Bey daha sonra 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ne Edirne milletvekili olarak katılmış ve 3 Mayıs'ta kurulan İcra Vekilleri Heyeti'nde Erkan- ı Harbiye- i Umumiye Vekili olmuştur.[345] Fakat daha sonra Atatürk'ün isteğiyle 25 Ekim 1920'de Ali Fuat Cebesoy'un yerine Batı Cephesi Kuzey Bölge Komutanlığı'na atanmıştır. Böylece düzenli ordu kurma çalışmaları da hızlandırılmıştır.[346] Bu doğrultuda Kuvayı Milliye birliklerinin orduya katılması emredilmiş ve bunu reddeden Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin başlattığı isyanı, İnönü komutanlığındaki kuvvetler bastırmış ve bu da düzenli ordunun ilk başarısı olarak kaydedilmiştir.[347] İsmet Bey, düzenli ordunun işgalci kuvvetlere karşı ilk zaferi olan Birinci İnönü Savaşı'nı kazanmış ve rütbesi aynı gün meclis tarafından generalliğe yükseltilmiştir. Diğer taraftan, 23 Mart- 4 Nisan 1921 tarihleri arasında cereyan eden İkinci İnönü Zaferi de ona hem itibar, hem de 1935'te çıkarılacak olan Soyadı Kanunu ile *"İnönü"* soyadını kazandırmıştır.[348]

8- 12 Nisan 1921 ve 13- 15 Nisan 1921 tarihleri arasında yaşanan ve mağlubiyetle sonuçlanan Aslıhanlar ve Dumlupınar Savaşları sonrası, 5 Mayıs 1921'deRefet Paşa görevden alınmış ve Batı Cephesi Komutanlığı bütünüyle İsmet

[342]*İsmet İnönü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı,…, ss. 9- 10
[343] Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği…,*ss. 17- 19
[344]*İsmet İnönü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı,…, s. 11
[345] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1884- 1938),* Cilt: I,…, ss. 145- 146
[346]*İsmet İnönü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı,…, s. 11
[347]Gürdal ÇETİNKAYA, a.g.t., s. 5
[348]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği…,*ss. 30- 31

Paşa'nın emrine verilmiştir.[349] Daha sonra cereyan eden Eskişehir- Kütahya Savaşı'nda bir mağlubiyet yaşanmıştır. Fakat Atatürk'ün, İnönü'nün mağlubiyetine nazaran daha küçük bir yenilgi yaşayan Refet Paşa'yı görevden alıp, İnönü'yü görevden almaması, Atatürk tarafından korunup kollandığı yorumlarını da beraberinde getirmiştir.[350] Daha sonra Batı Cephesi Komutanı olarak kazandığı Sakarya Zaferi'nden sonra İnönü'ye TBMM tarafından 29 Eylül 1921'de bir takdirname ve altın madalya verilmiştir. Büyük Taarruz'da ise Atatürk ve Fevzi Paşa'ya göre, Batı Cephesi Komutanı olmasına rağmen, pasif kalmış olsa da, rütbesi Korgeneralliğe yükseltilmiştir.[351] Yunan ordusunun büyük hezimetinden sonra İtilaf Devletleri ve Yunanistan'ın da isteği üzerine bir mütareke yapılması kararlaştırılmıştır. TBMM Başkanı Mustafa Kemal bu görev için İsmet Paşa'nın göndermesini uygun bulmuştur.[352]Mustafa Kemal'in, İnönü'yü seçmesinin sebebi, hem onun usta müzakereciliği hem de sözünden çıkmayacağına olan inancıydı. Mütareke 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da imzalanmış ve Yunanistan ile savaş hali sona ermiştir.[353]

Sonuç olarak İnönü, askerlik hayatı boyunca üstün başarılar elde etmiş ve bu başarıları dolayısıyla üstleri tarafından da sürekli övgü ve değer verilmiş bir komutandır.

2.1.2.3. Lozan Barış Antlaşması ve İsmet İnönü

Mustafa Kemal ve İsmet Paşa, kazanılması olanaksız görünen ulusal Kurtuluş Savaşı'nı kazanıp işgalci güçleri topraklarımızdan attıktan sonra, yeni Türk devletini kurmuş ve bu devletin çağdaş dünyada saygın bir yer kazanması için var gücüyle çalışmışlardır.[354] Mudanya Mütarekesi'nden sonra sıra barış görüşmelerine gelmişti. İtilaf Devletleri'nin, İsviçre'nin Lozan kentinde görüşülmesine karar verdiği barış görüşmelerine, Türkiye'yi temsil etmek üzere kimin gideceği merak konusu olmuştu. Atatürk, Türk Heyeti'nin baş delegesi olarak İsmet Paşa'nın gitmesine karar vermiştir. Bu doğrultuda İsmet Paşa, 26 Ekim 1922'de Dışişleri

[349]*İsmet İnönü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı,…, ss. 35- 36
[350]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1884- 1938)*, Cilt: I,…, ss. 178- 179
[351]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği…*,s. 38
[352]*İsmet İnönü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı,…, s. 14
[353]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği…*, s. 39
[354]Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012, s. 13

Bakanı olarak seçilmiştir.[355] 28 Ekim 1922'de davet edilen Türk heyeti, 11 Kasım 1922 Tarihinde Lozan'a varmıştır. Ancak diğer taraf devletlerin henüz gelmediklerini görünce, Fransa'nın da durumu kurtarmak için İsmet Paşa'yı Paris'e davet etmesi üzerine, Paris'e gitmiştir. İsmet Paşa Paris'te Fransız Başbakanı ve bazı bakanlarla, Lozan'da ele alınacak konuların bir ön görüşmesini yapmışlardır.[356]

Lozan Konferansı belirlenen tarihten bir hafta sonra, 20 Kasım 1922'de, İsviçre Konfederasyon Başkanı Mösyö Haab'ın konferansı açış konuşmasıyla başlamıştır. Davetçi devletler; İngiltere, Fransa ve İtalya idi. Katılan devletler ise; Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Japonya idi. Daha sonra Boğazlar konusu görüşülürken SSCB ve Bulgaristan da katılmış, fakat ABD sadece bir gözlemci göndermekle yetinmiştir.[357]

Konferansa başkanlık edecek olan İngiliz temsilci Lord Curzon açılış konuşmasını yaptıktan sonra, İsmet Paşa da bir konuşma yapmış ve öncelikle Türkiye'nin, egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesini ve konferansa katılan diğer devletlerle eşit hak ve yetkilere sahip olmasını arzu ettiklerini dile getirmiştir.[358] Konferansın ilk toplantısı ise 21 Kasım'da başlamış, konferans güç şartlar ve ağır bir hava içerisinde sürmüştür. Konferansta Türkiye'nin, konferans başkanlıklarından birine Türkiye'nin seçilmesi ve Genel Sekreterliğe de bir Türk temsilcinin atanması istekleri reddedilmiştir.[359] İlk görüşülen mesele Batı Trakya sınırı olmuştur. İnönü, 1913'te kabul edilen sınırı; müttefikler ise Karaağaç hariç olmak üzere Edirne'yi sınır olarak kabul ediyordu. Dolayısıyla bu konuda bir görüş birliği sağlanamamıştır.[360] Üzerinde anlaşma sağlanamayan bir diğer mesele de Boğazlar sorunuydu. Türk heyeti, Karadeniz ve Çanakkale'nin Türkiye'nin hâkim olduğu topraklarda bulunması ve dolayısıyla İstanbul ve Marmara Denizi'nin emniyeti için boğazların Türkiye'nin egemenliği altında olması gerektiğini savunmuştur. Her ne kadar Rus temsilci Çiçerin, bunu kabul etse de, Lord Curzon karşı çıkmış ve bir süre devam eden görüşmeler sonrasında da bir anlaşmaya varılamamıştır.[361] Diğer taraftan azınlıklar ve patrikhane meselesinde de mesafe

[355] Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği...,* s. 42
[356] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1884- 1938),* Cilt: I,…, s. 225
[357] Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938),* Cilt: III …,s. 100
[358] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 15
[359] Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği...,* s. 46
[360] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1884- 1938),* Cilt: I,…, ss. 228- 230
[361] Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938),* Cilt: III …,s. 100

kaydedilememiştir. Konferansın en hareketli meselesi ise Musul sorunu olmuştur. Türkiye'nin, Musul'u başka bir devlete terk etmeyeceğini açıklaması, Lord Curzon'u oldukça sinirlendirmiş ve tehdit yoluyla karşılık vermesine neden olmuştur. Bu arada İtalya ve Fransa da İngiltere'den tarafı davranmışlardır.

Sonuç olarak Musul meselesi üzerinde de bir anlaşma sağlanamamıştır.[362] Kapitülasyonlar, savaş tazminatı ve Osmanlı borçları gibi meselelerde de anlaşma sağlanamayınca, görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış Lord Curzon Londra'ya, Türk heyeti de Ankara'ya dönmüşlerdir.[363]

İsmet Paşa, Ankara'ya dönüş yolunda Eskişehir'e uğramış, orada Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa ile birlikte Lozan'da çözülemeyen konular üzerine istişare etmişlerdir. Nihayetinde yeni önerilerle konferansa tekrar gidilmesi kararı alınmıştır.[364]

Mecliste uzun süren tartışmalar neticesinde bazı kararlar alınmış ve 6 Mart 1923'te alınan kararlar, 8 Mart'ta İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerine iletilmiştir. Bu kararlar özetle; Musul sorununun Türkiye ile İngiltere arasında dokuz ay içinde barışçıl yollardan çözümlenememesi durumunda Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi; Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılması, Boğazlar ve azınlıklar konularında belirlenen koşulların kabul edilmesi, kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı borçlarının o zamanlar Osmanlı Devleti'ne bağlı olan devletlerarasında paylaştırılması konularından oluşmaktaydı.[365]

Karşılıklı bildiriler sürerken, konferansın 23 Nisan 1923'te yeniden başlaması kararlaştırılmıştır. Oldukça uzun, çetin ve ateşli tartışmalarla geçen görüşmeler sonucunda bazı kararlar alınmıştır. Bu kararlar; kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı borçlarının pay edilmesi, Türkiye'nin Yunanistan'dan istediği savaş tazminatı karşılığında Karaağaç'ın Türkiye'de kalması ve Musul sorununun daha ilerde İngiltere ile yapılacak görüşmelere bırakılmasıydı.[366] Böylece Lozan görüşmeleri 17 Temmuz 1923'te tamamlanmış ve 18 Temmuz'da İnönü'nün çektiği bir telgrafla Mustafa Kemal(Atatürk)'e iletilmiştir. Atatürk'ün de alınan kararları

[362]Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938),* Cilt: III …,ss. 109- 110
[363]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1884- 1938),* Cilt: I,…, s. 245
[364]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği…,* s. 50
[365]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği...,* s. 52
[366]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği…,* s. 53

onaylaması üzerine, Lozan Konferansı, İsviçre Cumhurbaşkanı M. Şurer'in başkanlığında yapılan bir törenle, 24 Temmuz 1923'te sona ermiş ve sonrasında Lozan Barış Antlaşması, katılan her devlet tarafından ayrı ayrı imzalanmıştır.[367]

Türkiye, İsmet Paşa'nın öncülüğünü ettiği Lozan Zaferiyle, bazı istisnalar dışında, Misak-ı Milli sınırları büyük ölçüde elde edilmiştir. İsmet Paşa bu başarısıyla, yeni Türk diplomat tipinin en başarılı örneğini teşkil etmiştir. Konferansın açılışında İnönü'nün, protokolde olmamasına rağmen, konuşmakta ısrar etmesi ve bu konuşmayı yapması, daha ilk günden Türkiye'nin ne kadar kararlı olduğunu göstermişti.[368]

ABD temsilcisi Joseph Grew İsmet İnönü için;

> *"İsmet İnönü, Napolyon'un özelliklerine sahip, tarihin en büyük diplomatıdır. Hepimizi köşeye sıkıştırdı. Kendisine kişisel saygı ve hayranlık duyuyorum"* sözleriyle ona verdiği değeri ortaya koymuştur.[369]

Aynı şekilde İngiliz Tarhçi Arnold Toynbee ise;

> *"Bu düelloda kazanılan başarının en büyük onur payı, kulağı ağır işiten fakat her şeyi son derece iyi hesaplayan inatçı devlet adamı ve asker İsmet Paşa'ya ait bulunmaktadır. Ayrıca Türk baş delegesinin gerilemek bilmez karakteri, arkasında bulunan bir cumhurbaşkanının, bir parlamentonun ve Anadolu halkının azmi ile de desteklenmişti."*[370]

diyerek İsmet Paşa'ya hakkı olan değeri vermiştir.

Gerçekten de İsmet Paşa, Lozan'da belki de hayatının en büyük kozunu oynamış ve sekiz ay süren çetin ve tehlikeli bir yolun mücadelesini başarıyla tamamlamıştır.[371]

2.1.2.4. Başbakan İsmet İnönü

Cumhuriyetin 29 Ekim 1923'te ilan edilmesinden sonra Atatürk cumhurbaşkanı seçilmişti. Bundan sonra Teşkilat- ı Esasiye Kanununa göre hükümetin kurulması ve dolayısıyla cumhurbaşkanının bir başbakan ataması ve başbakanın da bir kabine hazırlayıp önce cumhurbaşkanına sonra da meclise sunması

[367]Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938),* Cilt: III …,s. 125
[368]Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950),*…, s. 14
[369]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*..., s. 54
[370]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*..., s. 60
[371]Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938),* Cilt: III …,s. 125

gerekmekteydi.[372] Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk), son derece önem arz eden bu makam için İsmet İnönü'yü seçmiştir. Atatürk Diyarbakır'da II. Ordu komutanı ve İsmet Paşa onun emrinde kolordu komutanıyken, onun için verdiği sicilde; başbakan olabilme niteliklerini de ortaya koyan şu ifadeleri kullanmıştı:

> *"Albay İsmet Bey,... ciddi, çalışkan, zeki ve becerikli, yüksek fikirli, astlarına ve savaş ruhiyatına egemen ve etkili, iyi bir derin görüşe ve çabuk kavrayışa malik, kolordunun her türlü ihtiyacını genişçe düşünmekten ve sağlamasına çalışmaktan bir an geri kalmaz ve başarılı olur... Askerî bilgileri ve anlayışı güzel ve geniş; doğru kesin ve duraksamaksızın karar sahibi, cesur ve kişisel kararlarıyla hareket etmek yeteneğindedir. Ordu ve ülkede, üzerine alacağı görevler ve önemli yurt hizmetlerinde kendisinden büyük başarılar beklenir..."*[373]

Atatürk onu, kendisinden sonra görevi devredecek bir veliaht olarak görmüş ve bu tarihten sonra da Atatürk *"Tek Adam"*, İnönü de *"İkinci Adam"* olmuştur.[374]

İnönü de Atatürk'e bağlılığını 27 Temmuz 1932 tarihinde İzmir'de Atatürk'ün heykelinin açılış töreninde yaptığı şu konuşmasında ortaya koymuştur:

> *"Büyük Gazi!... Sen çok yaşa! Senin ardından gelmek muhakkak muvaffakiyeti (kesin başarıya) yürümenin daimi inşirahı (ferahlığı) vardır. Sen ebediyete intikal edince, Türk nesilleri senin izinden yürüyecektir. Türk milleti davasının çıkar yolu ancak senin izindir."*[375]

Böylece İnönü, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı olup, Cumhuriyetin ilk hükümetini kurmuştur. Başbakanlığından birkaç gün sonra da Halk Fırkası'nın Genel Başkanlığına getirilmiştir. İnönü'nün kurduğu ilk hükümetin yaptığı en önemli işler; Halifeliğin kaldırılması, eğitim-öğretimin birleştirilmesi, Şer'iyye ve Evkâf ile Genel Kurmay Bakanlıklarının kaldırılması olmuştur. İkinci İsmet Paşa hükümetinin önemli işleri ise; 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü ve dolayısıyla eski Osmanlı düzeniyle ilişkinin kesilip, ulusal egemenliğe dayalı cumhuriyet rejiminin güçlendirilmesidir.[376]

17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla, Halk Fırkası yöneticileri muhalefetin karşısında daha güçlü bir hükümet kurulması gereği duymuşlardır. Bu ise işbaşındaki kabinenin çekilmesi anlamını taşımaktaydı. İsmet

---

[372] Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938),* Cilt: III …,s. 152
[373] Süleyman KOCABAŞ, *İnönü Dönemi*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2009, s. 33
[374] Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938),* Cilt: III …,s. 152
[375] Süleyman KOCABAŞ, a.g.e., s. 35
[376] Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği…*,ss. 74- 75

Paşa hem bu sebepten ötürü, hem de o zamanlar amipli dizanteriden rahatsız olması sebebiyle, 22 Kasım 1924'te istifa etmiştir.[377]Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Atatürk başbakanlığa A. Fethi Bey'i getirmiştir. Fakat Fethi Bey'in 13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Sait İsyanını bastırmak konusundaki yetersizliği Atatürk'ün, yeniden İsmet Paşa'yı bu göreve davet etmesine neden olmuştur. İnönü'nün bu teklifi kabul etmesiyle, kurduğu hükümet 4 Mart 1925'te TBMM'den güvenoyu almış ve İsmet Paşa yeniden başbakan olmuştur.[378]

İsmet Paşa (İnönü) bu tarihten sonra, tekrar istifa edeceği tarih olan 25 Ekim 1937'ye kadar, tam yedi kabine kurmuştur. Bu kabinelerin aslî özelliği de *"İdeoloji ve Devrim Hükümetleri"* olmasıdır.[379]

2.1.2.5. Atatürk- İnönü Anlaşmazlığı ve İsmet İnönü'nün Başbakanlıktan İstifası

Atatürk ve İnönü'nün Milli Mücadele yıllarında başlayan, cumhuriyetin ilanından sonra da süren askerî/ siyasi birliktelikleri ve dostlukları, 1925'teki kısa süreli ayrılıklarının dışında devam etmiştir ve İnönü Atatürk'ün başbakanlığını da kesintisiz olarak sürdürmüştür. Fakat bu birliktelik 1937 yılının Eylül ayında sona ermiştir.[380]

Aslına bakarsak 1930'lu yıllar Atatürk- İnönü anlaşmazlıklarının ağır bastığı bir dönemdir. Sözü edilen anlaşmazlıkların ise belli başlı sebepleri vardır. İlk olarak, cumhurbaşkanı Atatürk'ün İnönü'nün başbakanlığındaki hükümete dışardan müdahaleleri ve bunların da İnönü'ye sormaksızın yapılması, İnönü'yü kızdırmaktaydı.[381] İnönü bu müdahalelere zaman zaman sert tepkiler verse de hiçbir zaman tam anlamıyla engel olamamış ve bağımsız bir başbakan olamamıştır. İkinci bir sebep ise, ekonomik politikalarda iki tarafın birbiriyle uyumsuz görüşleriydi. Bu sebeple ilişkili olarak, İş Bankası[382] olayı, Kâğıt Fabrikası meselesi[383] ve Bira Fabrikası meselesi[384], Atatürk ve İnönü arasında büyük tartışmalara sebep olmuştur.

---

[377] Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği...*, s. 75
[378]Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 17
[379]Süleyman KOCABAŞ, a.g.e., s. 50
[380]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1884- 1938),* Cilt: I,…, s. 474
[381]Aptülahat AKŞİN, a.g.e., s. 157
[382]*İsmet İnönü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı,…, s. 75
[383] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1884- 1938),* Cilt: I,…, s. 464
[384] Fahir GİRİTLİOĞLU, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Cilt: I,…, s. 125

Anlaşmazlık konularından üçüncüsü ise Hatay meselesinin çözümündeki görüş farklılıklarıydı. İnönü'nün anılarında da anlattığı üzere; 1936- 1937 döneminde Fransa'nın Hatay sorununda sergilediği olumsuz politikalar karşısında, Atatürk'ün askerî müdahaleyi düşünmesi ve bunun aksine kendisinin, askeri bir müdahalenin devlet için tehlikeli olduğu ve siyasi hamlelerle ve görüşmelerle çözümlenmesi gerektirdiğini bizzat Atatürk'e iletmesi, iki taraf arasında zıtlaşmalara ve tartışmalara sebep olmuştur.[385]

Anlaşmazlığın dördüncü sebebi de 1937 yazında ortaya çıkan Nyon Konferansı'dır. Akdeniz'deki İtalyan tehlikesine karşı İspanya, Almanya, Arnavutluk ve İtalya dışındaki tüm Akdeniz devletlerinin katılımıyla 10 Eylül 1937'de toplanan Nyon Konferansı'na Türkiye de büyük önem vermişti. Atatürk, özellikle önemsediği bu konferansa Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı göndermiştir. İnönü ise İtalyanları direkt hedef alarak onlarla bir savaşa yol açabilecek bu anlaşmayı tehlikeli bulmakta ve bunun yerine her bir devletin kendi karasularını bizzat kendilerinin korumasını uygun bulmaktaydı. Bu sebeple Atatürk ile aralarında büyük tartışmalara sebep olan Nyon Konferansı'na katılma kararı, İnönü'nün başbakanı olduğu hükümetin de mecliste onaylamasıyla, aralarındaki anlaşmazlığı dönülmez noktalara getirmiştir.[386]

Tüm bunlar neticesinde İsmet İnönü, 20 Eylül 1937 tarihinde Cumhurbaşkanı Atatürk ile Başbakan İnönü arasında bir tartışma yaşanmış ve Atatürk başbakan İnönü'ye bir süre izin alarak dinlenmesi önerisinde bulunmuştur.[387] Atatürk, İnönü'ye bir buçuk ay izni vermiş ve yerine vekâleten, İktisat Bakanı olan Celal Bayar'ı atamıştır. İnönü'nün tekrar göreve geleceği düşünülürken, İnönü 25 Ekim 1937 tarihinde istifasını sunmuştur. Bu gelişme üzerine 1 Kasım 1937'de, Celal Bayar asaleten başbakanlık görevine atanmıştır.[388]

İnönü, Atatürk ile aralarının bozulmasının sebebini şu sözleriyle açıklamıştı:

> *"Atatürk ile aramızın açılmasının temel nedeni, bendeki yorgunluk ve uzun süre birlikte çalışmaktan mizaçlarımız arasında zaman zaman oluşan*

[385] Aptülahat AKŞİN, a.g.e., s. 157
[386] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)…*, ss. 19- 20
[387] Aptülahat AKŞİN, a.g.e., s. 158
[388] Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1932)*, 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010, ss. 203-207

tartışmaların, çekişmelerin bir sonucuydu. Bunu doğal bir sonuç olarak kabul etmek gerekir.

"Atatürk İstanbul'a gidiyordu. Ben de beraber gidecektim. Programı bozmadık. Beraber trene bindik. Atatürk beni yanına aldı. Akşam olan çekişmelere, olaylara, tartışmalara kısaca işaret ederek, 'şimdiye değin birlikte çalıştığımız zamanda pek çok defa kavga etmişizdir ama bu kadar açıktan, bu kadar serti olmamıştı. Bu nedenle sizin çalışmanıza biraz aralık vermek doğru olacaktır' dedi. Ben onun bu sözünün çok isabetli olacağını söyleyerek, sözlerini samimi bir tavırla karşıladım. 'Çok müteşekkir olurum' dedim. 'Hakikaten yorgun ve çalışamaz bir hale gelmişimdir. Bana izin verirseniz size çok müteşekkir kalacağım' dedim. Onun üzerine benim yerime getirmek istediği kişinin ismini söyledi. 'Celal Bayar'ı getireceğim' dedi. Pek isabetli olacağını söyledim. Gerçek şudur ki; samimi düşüncelerimi söylüyordum. O günkü söz konusu olabilecek insanlar arasında en iyi seçimin bu olacağını samimi olarak söyledim."[389]

Buradan da anlaşılmaktadır ki, İnönü'nün başbakanlıktan ayrılması kararı, 18 Eylül 1937 akşamı trenle Ankara'dan İstanbul'a giderken Atatürk ile birlikte verilmiştir.[390]

2.1.2.6. Atatürk'ün Son Zamanları ve İsmet İnönü

Atatürk'ün hastalığının ilk belirtileri 1936 yılının sonlarında kendini göstermiş ve 1937'de de sağlığı iyice bozulmaya başlamıştı. Kesin teşhis ise 1938 yılında konulabilmişti. Mart 1938'den itibaren iyice ilerleyen hastalığının tehlikeli ve yakın gelecekte kötü bir sonuca varacağı en azından yakın çevresi tarafından bilinmekteydi.[391]

İnönü'nün istifası da yine Atatürk'ün hasta olduğu yıllara denk gelmektedir. İnönü başbakanlıktan ayrıldıktan sonra Atatürk'e duyduğu sevgi, saygı ve minnetten zaman zaman söz etmiştir. Örneğin: Ankara 19 Mayıs Stadyumu'nda gittiği futbol maçı sonrası şu açıklamaları yapmıştır:

"Bendenizin terbiyeli bir adam olduğunu bilirsiniz. Benim resmî işlerimde olduğu gibi hususi hayatımda da Atatürk benim velinimetimdir. En mühim resmî hayatımda ve karşılaştığım hadiselerin hepsinde muvaffak olmam için Atatürk'ün çok emeği geçmiştir. Fakat kendisi silinmiş, daima bütün muvaffakiyet şerefini bana vermiştir. Tabii bütün bunlar meydan çıkmıştır. Muharebede de böyle yapmıştır."

"Sonra, servetim olmamakla beraber, böyle bir düşünce hiçbir zaman zihnimden geçmedi, amma hususi hayatımda bu memlekette maddi bakımdan rahat bir adamın hayatını geçirdim. Bunu bana Atatürk temin etti. Kendisi bir

[389] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, ss. 21- 22
[390] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…,s. 22
[391] Aptülahat AKŞİN, a.g.e., s. 160

dilim ekmek yerse bana yarısını yedirmeden zevk alır. Onun için gerek resmî hayatta, gerekse hususi hayatta kendisine ne kadar minnettar olduğumu takdir etmek kolaydır.[392]

İnönü'nün bu paylaşımı Atatürk'e yansıtıldığında o da aynı şekilde karşılık vererek İnönü'ye olan sevgisini dile getirmiş ve her daim ona saygı gösterilmesini istemiştir. Zaten Çankaya Köşkü'ndeki Nöbet Defteri'nde İsmet İnönü'nün adının sık sık geçmesi de ilişkilerinin kopmadığını göstermekteydi.[393]

İnönü, Atatürk'ün hastalığıyla yakından ilgilenmişti. 1938 yılının başlarına kadar ziyaretlerine gittiği kayıtlarda da yer almakla birlikte, Atatürk'ün hastalığının artık ilerlediği son dönemlerde ziyaretine gitmediği ve fakat uzaktan takip ettiği de bilinmektedir.[394] Onu son zamanlarında ziyaret etmemesinin sebebi kesin olarak bilinmemekle birlikte, o dönemlerde İnönü'nün ziyarete gelmek istediği fakat bir suikast ihtimaline karşı (İnönü en güçlü cumhurbaşkanı adayı idi ve istemeyeni çoktu) Refik Saydam'ın bunu engellediği rivayetleri mevcuttur.[395] İnönü, Atatürk'ün hastalığı ile ilgili bilgileri genellikle Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Salih Bozok ve Sabiha Gökçen'in getirdiği haberlerden ve mektuplardan alıyordu.[396] Hatta Atatürk'e yazdığı son mektupta şunları yazıya dökmüştü:

"Muhterem Başvekil Celal Bayar bana selamlarınızı getirdi. Sıhhat haberlerinizle gülen yüzlerimizi alicenap selamlarınızla hakiki saadet dalgasına bürüdünüz…"

"Benim hastalık safahatı ile de yakından meşgul olmuşsunuz. Cemiyetimizin, ailelerimizin ve naçiz şahıslarımızın sıhhatlerini engin ve şefkatli yüreğinize kaygı edindiniz. Emin olunuz ki cemiyet, aile ve şahıs olarak sizin huzur ve emniyetiniz bizim tek ve en kıymetli emelimizdir.

"Güzel Atatürk, sevgilim Atatürk! Bin canım olsa bini de sana feda olsun. Ellerinden, yüzünden, gözünden binlerce öperim, velinimetim Atatürk!"[397]

Sonuç olarak Atatürk'ün durumu da iyice kötüleşmiş, 9 Kasım'da ikinci ve son kez girdiği çıkamamış ve 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini yummuştur.[398]

---

[392]Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…,s. 22
[393]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*…, s. 124
[394]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*...., s. 125
[395] Fahir GİRİTLİOĞLU, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Cilt: I,…, s. 122
[396]Şerafettin TURAN,*İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği* …s. 125
[397]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği* …s. 126
[398]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1938- 1950)*,Cilt II, 3. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, s. 18

2.1.2.7. İsmet İnönü'nün Kişiliği

İsmet İnönü'nün izlediği politikalar ve aldığı kararları anlamak açısından, kişilik özelliklerini incelemek faydalı olacaktır.

İnönü'nün öğrencilik, askerlik ve siyasi hayatına genel olarak bakacak olursak, göze çarpan ilk özelliği, çalışkan olmasıdır. Öyle ki, ona karşıt bir yazar olan Firuzan Tekil bile İnönü için; "geldiği mertebeyi özenli çalışmasına borçlu olduğunu ve fazlasıyla hak ettiğini" söylemiştir.[399] İnönü'nün diğer bir özelliği de hayatı boyunca yeni bir görev üstlenmekten çekinmemesi ve sorumluluk sahibi olmasıydı. İnönü, önüne gelen hiçbir işi küçümsemez, gerekirse birçok fedakârlık yapmaktan da geri durmazdı.[400] Bir görevi aldığında onu ertelemez, derhal yapardı. Örneğin: Mart 1920'de Atatürk'ün bir emir subayı aracılığıyla İnönü'yü yanına çağırması üzerine İnönü'nün, derhal paltosunu, şapkasını, şemsiyesini ve bir haritayı da alarak haber getiren subayla birlikte hemen yola koyulduğu söylenmektedir.[401] Görevi ne olursa olsun, ciddiye alır ve yapabileceğinin en iyisini yapmak için gayret ederdi. Bununla ilgili en iyi örnek de Şeyh Sait İsyanının yaşandığı günlerde Çankaya Köşkü'nde vuku bulmuştur. O gün akşam Başbakan A. Fethi Okyar ile İnönü ayrı masalarda briç oynuyorlardı ve Atatürk'e bir telgraf gelmişti. Atatürk yaverine, telgrafı Fethi Okyar'a vermesini söylemiş ve izlemeye koyulmuştu. Fethi Okyar telgrafı okuduktan sonra yavere geri verip oyununa devam etmiş, Atatürk bu defa telgrafı İnönü'ye vermesini söylemiş, İnönü telgrafı okur okumaz ayağı kalkmış kendisini bir telaş sarmış, düşünmeye başlamıştı. O anda Atatürk *"İşte iki adam arasındaki fark…"* demiş. Telgrafta ise *"Şeyh Sait ve çeteleri Şemdinli'ye gelip, dayanmışlar"* yazmaktaymış.[402]

İnönü aynı zamanda güvenilir bir kişiliğe sahipti ve dolayısıyla da iyi bir sırdaştı. Siyasi avantaj sağlayabileceği durumlarda dahi kendisine verilen sırları açık etmezdi. Diğer bir özelliği de verdiği sözleri tutmak için var gücüyle çabalamasıydı. Bu özelliklerinden dolayı da sürekli aranan bir insandı. Öyle ki, gizli bir cemiyet olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Hareket Ordusu dâhil, dönemindeki bütün önemli gelişmelerin içinde fiilen yer almıştır. Örneğin: The Times Gazetesi, İnönü'nün

[399]Metin HEPER, a.g.e., s. 55
[400]Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938),* Cilt: III …,s. 101
[401]Metin HEPER, a.g.e., s. 56
[402]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği* …s. 79

herkesin kendisine güven duymasını sağladığını ve bunun için de yeterli donanıma sahip olduğunu yazmıştı. Aynı şekilde Bulgaristan eski Türkiye büyükelçisi de Türkiye'de yedi yıl görev yaptığını ve İnönü'nün söz verip de tutmadığı durumların hiç olmadığını söylemiştir.[403]

İnönü, öz disiplini yüksek olan biriydi. Başbakanlığı döneminde Dışişleri Bakanı ile görüşüp netliğe kavuşturmadan yabancı devlet adamlarına tebrik mesajı bile göndermezdi.[404] Sabırlı bir insandı. Özellikle beraber çalıştığı arkadaşlarını, onları zorlamadan uzun uzun dinlermiş. Aynı zamanda sinirleri kuvvetli bir insandı ve her daim sakinliğini korumayı başarırdı. Hem aile hem de siyasi hayatında son derece hoşgörülü bir insandı. Aynı zamanda laubali durumlardan haz etmeyen, mesafeli bir insandı. Kişilere ve kurumlara bağlılığı yoktu, en yakınındakileri bile olayların seyrine göre değiştirirdi. Buna en iyi örnek de, Türk- İngiliz ilişkilerinin en kötü döneminde (1944), İngilizleri kaybetmemek uğruna, Alman yanlısı olarak bilinen dönemin en iyi diplomatı Numan Menemencioğlu'nu görevden almasıdır.[405]

İnönü'nün en önemli özelliklerinden biri de olaylara ve meselelere olan dengeli yaklaşımıdır. Bu özelliği onun siyasi ömrünü de uzatmıştır.[406] Hayatı boyunca daima meşruiyetçi olmuştur, yani tabiri yerindeyse tam bir kanun adamıydı. Görev ne olursa olsun, kanunları ve kuralları titizlikle uygulardı. Çok okurdu.[407] Hayatı boyunca nelerin nereden geleceğini, tüm risklerini ve avantajlarını bir kurmay titizliğiyle hesaplamaya özen gösteren bir insandı.[408]

İnönü'nün yakın arkadaşları, onun kötü olduğunu düşündüğü huyları olduğundan da bahsetmiştir. Örneğin: en yakın silah ve çalışma arkadaşı Ali Fuat Erden, onun otoriter bir kişiliği olduğundan ve kendi fikirlerine aykırı fikirlerden hoşlanmadığından, inatçı ve bazen de kinci olduğundan ve methedilmekten de hoşlandığından bahsetmiştir.[409]

---

[403]Metin HEPER, a.g.e., s. 59
[404]Metin HEPER, a.g.e., s. 59
[405]İlyas KAYIŞ, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Genel Durumu ve Uyguladığı Dış Politika", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009), ss. 5- 6
[406]Metin HEPER, a.g.e., s. 72
[407]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*,…, s. 506
[408]Gürdal ÇETİNKAYA, a.g.t., s. 13
[409]Süleyman KOCABAŞ, a.g.e., s. 39

Diğer taraftan İnönü, içe dönük ve açık bir şekilde saldırmaktan uzak duran kapalı bir kişiliğe sahipti. Kavga ve mücadeleyi yalnızca neticelerinden emin olduğu durumlarda uygulardı.[410]

İlber Ortaylı'ya göre; İnönü için siyasi hayatta ciddiyet ve kanuna itaat önemliydi fakat hiçbir zaman alışagelen enerjik bir başbakan olmamıştır. Ortaylı, onu, genel olarak, asayiş, kanun ve sükût kelimeleriyle özdeşleştirmiştir. [411] Gerçekten de İnönü, sükûnetini korumayan birinin gerçekçi kararlar alamayacağına inanan ve bu doğrultuda hareket eden biriydi.[412]

İnönü'nün hiç şüphesiz en iyi bilinen özelliği ise aşırı ihtiyatlı olmasıydı.[413] Hatay meselesinde ve Nyon Konferansı'nda takındığı tavırlar ve düşünceler bu özelliğinin birer örneğidir. Fakat İkinci Dünya Savaşı boyunca gerçekleştirdiği politikalarda bu özelliğinin büyük bir önemi vardır. Zira İnönü 1966'da kendisiyle gerçekleştirilen özel bir görüşmede:

> *"Savaşta izlediğim dış politikayı kararlaştırırken benimsediğim temel ilke daha başlangıçta işlenecek bir hatanın düzeltilmesinin zor olduğunu bilmekti…"*

diye söylemesi onun ihtiyatlılığını ortaya koymaktadır.[414]

2.1.2.8. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü

25 Ekim 1937'de başbakanlık görevinden istifa ederek ayrılan İnönü, bu tarihten Atatürk'ün ölümüne kadar geçen sürede, yalnızca TBMM'de Malatya milletvekili olarak görev yapmış ve aktif siyasi hayattan çekilmiştir.[415]

Atatürk'ün hastalığının ağırlaştığı dönemlerde, ordu, hükümet, meclis ve yakın çevresinde tartışılan tek konu, onun yerini (makamını) kimin alacağı sorunuydu. [416] Bu iktidar mücadelesinin yaşandığı esnalarda, İnönü'ye muhalif olanlar gizli ya da açıkça, onu siyasetten tamamen uzaklaştırmak için girişimlerde bulunmaya başlamışlardı. Zira cumhurbaşkanlığı için en güçlü aday İnönü

---

[410] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1884- 1938),* Cilt: I,…, s. 6
[411] İlber ORTAYLI, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı: 1923- 2023*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 145
[412]Gürdal ÇETİNKAYA, a.g.t., s. 12
[413] Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*…, s. 512
[414]Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*,…, s. 400
[415]Emre CENGİZ, a.g.t., s. 8
[416] Cezmi ERARSLAN, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II,* Cilt: II, 10. Baskı, ed. Durmuş YALÇIN, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, s. 519

idi.[417]Bunun nedenlerinden ilki; Milli Mücadele'ye katkıları, siyasi bir zafer olan Lozan heyetinin başkanı olması ve bizzat imzalaması ve uzun yıllar Atatürk'ün başbakanlığını yapmış olması gibi gerekçelerle, İnönü'nün Atatürk'ten sonra en karizmatik siyasi kişi olmasıdır. Aynı zamanda Atatürk'ün mirasına ve devrimlerine kimin sahip çıkacağı sorusunun cevabı da İnönü idi. Şevket S. Aydemir'e göre; İnönü'yü cumhurbaşkanlığına o zamanki şartlar getirmiştir.[418]

Cumhurbaşkanlığı için adı geçen diğer adaylar ise; Fevzi Çakmak, Celal Bayar, Fethi Okyar ve Abdülhalik Renda idi. Ama aslına bakılırsa adaylık yarışı iki kişi arasındaydı: İsmet İnönü ve Fethi Okyar. Çünkü Celal Bayar daha ilk günden cumhurbaşkanlığına aday olmayacağını açıklamıştır. Aynı zamanda Fevzi Çakmak da hem o zamanlar milletvekili olmadığını ve ordunun başında kalmak istediğini belirtmiştir. O dönemde meclis başkanı olan Renda ise kapalı teklifleri daha en başından reddetmiştir.[419] Diğer bir kaynağa göre ise, adaylar listesinde Dr. Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın da isimleri geçmekteydi, fakat onların da teklifleri geri çevirdiği rivayeti mevcuttur.[420] Hali hazırda Fethi Okyar da o dönemlerde Londra büyükelçisiydi ve milletvekili değildi. Fethi Okyar'ın cumhurbaşkanı olmasını isteyenler bu soruna çareler düşünüyordu, fakat özellikle uluslararası ortamda güçlü bir siyasi kişilik olarak görülmüyordu. O dönemlerde Ankara'daki İngiliz Büyükelçisinin, 10 Ekim 1938'de Londra'ya gönderdiği raporda Fethi Okyar'ın da aday olduğunu, fakat yeterince popüler olmadığını, cumhurbaşkanlığı için gereken meziyetlere sahip olmadığını yazmıştı.[421]

Dolayısıyla İnönü yine en güçlü aday olarak belirmiştir. İnönü'ye muhalif olan isimlerin başında; Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Umumi Kâtip Hasan Rıza Soyak ve yaver Salih Bozok gelmekteydi.[422] Bu isimler, TBMM'nin İnönü'ye olan yakınlığını iyi bilmekteydi ve hatta bu yüzden seçimleri yenilemeyi ve bu sayede İnönü'nün milletvekilliğini düşürmeyi bile düşünmüşlerdi. Hatta Tevfik Rüştü Aras, anılarında, İnönü'yü Washington Büyükelçiliğine atamak istediğini yazmıştır. İnönü'nün olası cumhurbaşkanlığını

[417]*İsmet İnönü*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı,…, s. 80
[418]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam(1938- 1950),* Cilt: II,…, s. 18
[419]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*…, ss. 126- 129
[420]Aptülahat AKŞİN, a.g.e., s. 161
[421]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*…, s. 129
[422]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*…, s. 129

engellemek için suikastlar düzenlendiği üzerine de rivayetler mevcuttur.[423]İnönü'nün, yüksek makamlarda bu kadar istemeyeninin olması ve neredeyse bir yıldır aktif siyasetten uzak kalmış olmasına rağmen bu kadar güçlü bir aday olmasının daha önce işaret ettiğimiz sebepler dışında iki sebebi daha vardır. Bunlar; Celal Bayar'ın, İnönü'ye destek olabilecek siyasi temelleri değiştirmemiş olması ve ona karşı düzenlenen komplolara engel olmasıdır.[424]

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de İstanbul'da hayata gözlerini yumması üzerine cumhurbaşkanı vekili ve TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, bir çağrı yayınlayarak 11 Kasım günü yeni cumhurbaşkanı seçimi için meclis üyelerini toplantıya çağırmıştır. Belirlenen gün yapılan ilk toplantıda İnönü, kullanılan 348 oydan 322'sini almış, ikinci toplantıda da oyların tamamını alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.[425] İnönü, cumhurbaşkanı seçildiği haberi ona iletilince, derhal TBMM'ye gelmiş ve cumhurbaşkanı yemini ettikten sonra bir teşekkür konuşması yapmıştır:

> *"Büyük Türk Milletinin Muhterem Vekilleri,*
>
> *Arkadaşlığınızla müftehir olan, şerefli vazifenizde kendi nefsi için bahtiyarlık bulan bu arkadaşınıza Devletin en yüksek vazifesini tevdi etmek teveccühünü gösterdiniz. Sizlere şimdiden çok samimi şükranımı takdim ederim…*
>
> *Bu anda Atatürk'ün hatırası teselli bulmaz acılarla dolu olarak kalbimizin aziz timsalidir. Atatürk'ün fevkalade hizmetlerini bugünkü Türk devletinin bünyesinde tam ve temiz eserler olarak tecessüm etmiş (somutlaşmış) görüyoruz. Kadir bilen ve büyük evlat yetiştiren milletimizin yüreğinde 'Kemal Atatürk' adı sevgi ve hürmet içinde ebedi olarak yaşayacaktır…*
>
> *Devlet ve milletimizin insaniyet ve medeniyet aslî hedeflerine doğru durmadan ilerleyip yükselmeye katî inancım vardır… İnkılaplar, kalp ve vicdanımızın en aziz varlıklarıdır. Millet hizmetinde vazifemizin iyi ifa bulunmasını emel edinmek başlıca kaygımızdır…"*[426]

Atatürk'ün ölümü sebebiyle memlekette büyük bir üzüntü ve yas havası mevcuttu. *"Milli birlik ve beraberlik"* duygusunun ağır bastığı bu dönemde, İnönü'nün cumhurbaşkanlığı ise bazı küçük aydın çevreler dışında karşıtlık içeren bir tepkiye

[423]Aptülahat AKŞİN, a.g.e., s. 161
[424]Aptülahat AKŞİN, a.g.e., s. 162
[425]Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)…*, ss. 33- 34
[426]*İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920- 1938)*, Cilt: I, der. Ali R. CİHAN, Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1992

maruz kalmamıştır. Kısacası; İnönü'nün cumhurbaşkanlığı halk arasında ve basında en doğru ve doğal bir çözüm yolu olarak kabul edilmiştir.[427]

16 Kasım 1938'de İnönü'nün, Fevzi Çakmak'a yazdığı taziye mektubuna Çakmak'ın ordunun sadakatini belirten cevabi mektubu, ordunun da İnönü'nün cumhurbaşkanlığına duyduğu memnuniyet anlamı taşımaktadır.[428]

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı, dış dünyada da genel anlamda memnuniyetle karşılanmıştır. Yabancı gazete haberlerine göz atacak olursak[429]:

Zora Gazetesi (Bulgaristan/ Sofya):

"Askerî Şef ve strateji, Lozan'da siyaset adamı ve diplomat olarak zekâ ve dirayetini göstermiş olan İnönü… İnönü'nün karakterindeki ayırt edici vasfı, dürüstlüğü ve samimiyetidir."

Proya (Yunanistan/ Atina):

"İsmet İnönü'nün güzel faziletlerinden biri olan katî doğruluğu ve samimiliği, icap ve mantık mahsulü olan ve artık iki memleketin vicdan ve şuurunda yerleşen Türk- Yunan dostluğu için kıymetli destek olmuştur."

Soir (Fransa/ Paris):

"Bugün Paris ve Londra neşe içindedir. Çünkü İsmet İnönü Paris ve Londra ile daima en dostane münasebetler devam ettirmiştir."

Vremya (Belgrat):

"İnönü Atatürk'ün devamcısıdır. Atatürk'ün programından bir nokta bile değiştirilmeyecektir."

İzvestiya (Moskova):

"İsmet İnönü Türkiye Cumhurreisliğine seçilmiştir. Bu, Türkiye'nin reislik makamının Kemal Atatürk'e halef olmaya layık bir adam sahip olduğunu gösterir."

D.N.B. Ajansı (Berlin):

"Alman gazeteleri İnönü'nün Atatürk'e layık bir halef olduğunu müttefikan kaydetmektedirler. Almanya İsmet İnönü'yü selâmlar. Alman matbuatı onun enerji ve başlıca meziyetlerini kaydetmektedir."

---

[427]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam(1938- 1950)*, Cilt: II,…, ss. 28- 29
[428]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam(1938- 1950)*, Cilt: II,…,ss. 29- 30
[429] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam(1938- 1950)*, Cilt: II,…,ss. 30- 32

Times (Londra):

"İsmet İnönü'nün şahsında azimkâr ve tecrübeli bir asker ve devlet adamı ve yirmi senedir beraber çalıştığı milli kahramanın mukadder bir halefini görmekte olan Türk Milleti, bu intihapla bu hislerini açığa vurmuştur. İnönü, yılmaz ve kökten ıslahatçı Atatürk'ün bütün manasiyle erkânıharbiye reisliğini yapmış ve bu makamda kudretli bir idareci ve geniş bir ıslahat programının tahakkukunda, Atatürk'ün başta gelen iş ortağı ve yardımcısı olmuştur."

2.1.2.9. Milli Şef İsmet İnönü

Şevket S. Aydemir'e göre bir devlet yeni baştan kurulmuş, ardı ardına devrimler yapılmış ve bu devrimler de henüz oturmamışsa, bilhassa bahsi geçen devrimlere ön ayak olan kişi devletin sadece başkanı ya da cumhurbaşkanı değil, aynı zamanda lideridir; tıpkı *"Tek Adam"* Atatürk gibi…[430] Tüm bu devrimlerin tamamlanması ve köklenmesi için de gerekli olan tek şef, tek parti ve otoriter bir hükümet nizamıydı. İşte İnönü de Atatürk'ün kurduğu bu otoriter rejimi devralmıştır.[431]

Atatürk'ün ölümü ile boşalan tek makam elbette sadece cumhurbaşkanlığı değildi; diğeri de CHP genel başkanlığı makamıydı. Bunun üzerine, parti tüzüğü gereği yenisinin seçilmesi için, CHP Genel Başkan Vekili Celal Bayar'ın çağrısı üzerine, 26 Aralık 1938'de, CHP 4. Olağanüstü Kurultay toplanmıştır. Kurultaya mecliste tek partiyi teşkil eden CHP'nin 375 milletvekili ve illerden gelen 216 delege katılmıştır.[432] Toplantı başlamadan önce delegelere tüzük tadilatı teklifi dağıtılmıştır. Bayar hükümetinde İçişleri Bakanı, CHP Genel Sekreteri Refik Saydam'ın hazırlamış olduğu teklif maddeleri şunlardı:[433]

Tüzüğün ikinci maddesinin yerine kaim olacaktır:
Madde: 2- Partinin banisi ve Ebedi Başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi (kurucusu) Kemal Atatürk'tür.

B) Yeni üçüncü madde:
Madde: 3- Partinin Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür.

C) Yeni dördüncü madde:
Madde: 4- Partinin değişmez Genel Başkanı aşağıdaki üç surette inhilal (ortadan kalkma) edebilir:

---

[430]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam(1938- 1950)*, Cilt: II,…, s. 49
[431]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam (1884- 1938)*, Cilt: I,…, s. 50
[432]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam(1938- 1950)*, Cilt: II,…, s. 37
[433]Necdet EKİNCİ, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", *Türkler*, Cilt: 16, ed. Hasan C. GÜZEL, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 705

a. Vefat
b. Vazife yapamayacak bir hastalığı sabit olması halinde
c. İstifa

Teklifin başında *"Değişmez Genel Başkanlık"* ifadesinin yanında, Atatürk'ün *"Ebedi Şef"*, İnönü'nün ise *"Milli Şef"* olduğunun altı çiziliyordu. Bu imajın gerekleri anlamında bazı sebepler de açıklanıyordu. Bunlardan biri; milli menfaatlerin gerektirdiği ilkeler konusunda fikirleri birleşmiş olan halkın, kendi aralarında hâsıl olan dağınıklığı, yalnızca bir *"Şef"* in birleştirip tek bir teşkilat altında toplayabileceği düşüncesiydi.[434] Diğer bir sebep ise, parti hayatına girmiş, ilkelerin ve gereklerin iyice olgunlaştırılıp aşılanması ve aynı zamanda siyasi hayata yön verebilmesi açısından şefin rolünün oldukça önemli olmasıydı. Diğer taraftan bu imajı taşıyacak siyasilerin daima hazır bulunmasının pek mümkün olmadığını ve bu niteliğe sahip olan kişinin makamının her dört senede bir (kurultay toplantıları) müzakereye ya da bir anlaşmazlığa konu olmasının otoriteyi korumak anlamında dezavantaj sağlayacağı kanaatidir.[435]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkiye'de inşa edilen devrimler henüz oturmamıştı ve bunun için otoriter bir hükümetin varlığı oldukça önemliydi.[436] Diğer taraftan 1930'larda dünya siyasi konjonktüründe otoriter rejimler benimsenmeye başlamıştı. Türkiye'de *"Şef"*, Almanya'da *"Führer"*, İtalya'da *"Duçe"* vs…[437] Ayrıca, iyice yaklaşan savaş tehlikesi de devletin, kuvvetli ve otoriter bir devlet adamının etrafında milli birlik ve beraberlik içinde toplanmasını gerektiriyordu.[438]
Sonuç olarak, sunulan teklif oybirliği ile kabul edilmiş ve Celal Bayar'ın coşkulu ifadeleriyle ilan edilmiştir. İnönü, bu karar neticesinde Kurultay'a teşekkürlerini bildirerek, şu açıklamayı yapmıştır:

> *"Büyük Partimizin esas bünyesinde aldığınız kalbî ve nizamî kararla, beni Değişmez Başkan seçtiniz. Bu anda omuzlarımda bulunan Genel Başkanlık vazifesini, Partimizin, büyük milletimizin hayrından ve hizmetinden başka gayesi olmayan maksadına uygun bir surette ifa etmek için bütün varlığımı sarf edeceğim…"*[439]

---

[434]Fahir GİRİTLİOĞLU, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Cilt: I,…, s. 141
[435]Fahir GİRİTLİOĞLU, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Cilt: I,…, s. 141
[436]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam(1938- 1950)*, Cilt: II,…, s. 49
[437]Gül İNANÇ, "Yarım Asırlık Bir İmaj: Milli Şef", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 8, 1994, s. 41
[438]Necdet EKİNCİ, a.g.m., s. 704
[439]Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam(1938- 1950)*, Cilt: II,…, s. 39

İnönü, cumhurbaşkanı seçildikten sonra otoritesini artırmak için kabinede yaptığı değişiklikler gibi, parti üzerinde de aynı sebeple makam değişiklikleri yapmıştır. Bu doğrultuda, CHP Genel Sekreterliğine Refik Saydam'ı, Değişmez Genel Başkan Yardımcılığına da Celal Bayar'ı getirmiştir.[440]

Almanya'nın savaş bile ilan etmeden 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması ve bu saldırı sonrasında Avrupa'da başlayan savaşın, bir dünya savaşına dönüşmesi üzerine, hem milletin moralini yükseltmek hem de *"Milli Şef"* yönetimindeki Türkiye'nin gücünü dünyaya göstermek adına, bu imajın basına aktarılması hız kazanmıştır. İmajın sağlamlaştırılması adına İnönü, Atatürk ile özdeşleştirilmiş ve halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Örneğin: devlet dairelerinden ve paraların üzerinden Atatürk resimleri kaldırılmış yerine, İnönü'nün resimleri konulmuştur. Aynı şekilde Atatürk'ün ölümünden önce yazılan inkılap temsillerinden de Atatürk'ün adı kaldırılmış, İnönü'nün adı yazılmıştır.[441]

Esasen Atatürk'ün inşa ettiği otoriter rejimle, İnönü'nün düzeni arasında farklar vardır. İlk olarak İnönü'nün kurduğu düzenin daha otoriter ve hatta *"totaliter"* olduğu göze çarpmaktadır. 1927 CHP İkinci Kurultayda Atatürk'e *"Değişmez Genel Başkan"* sıfatının verilmesine, daha sonra *"Şef"* unvanının eklenmesine, Atatürk'ün açıkça memnun olduğunu gösteren bir davranışı olmamış ve hatta *"meclis beni seçmezse cumhurbaşkanı olmam"* sözlerini sarf ettiği de kesin bir bilgidir. Atatürk'ün bu tavrıyla Şefliğe sürekli sahip olmak istemediği anlaşılmaktadır. Oysa İnönü, Atatürk'ün prestijinin yanında sönük kalması gerçeği ve daha önce de belirttiğimiz nedenlerden ötürü *"Şef"* ve *"Değişmez Genel Başkan"* olmak istediğini açıkça belirtmiştir.[442]

2.1.2.10. İnönü Dönemi Hükümetleri

İnönü cumhurbaşkanı seçildiğinde, teamül icabı başbakanlıktan istifa eden Celal Bayar, İnönü tarafından aynı görev için tekrar atanmıştır. İnönü'nün cumhurbaşkanlığını memnuniyetle karşılayan Bayar, İnönü'nün başbakanlığı döneminde de ona hiçbir zaman saygıda kusur etmemiş ve cumhurbaşkanı seçilmesi için elinden geleni yapmıştır. Fakat Bayar'ı sürekli iktidarda tutmak da

[440]Aptülahat AKŞİN, a.g.e., s. 165
[441]Gül İNANÇ, a.g.m., s. 41
[442]Süleyman KOCABAŞ, a.g.e., s. 69

istememiştir.İlk bakışta İnönü ve Bayar'ın siyasal işbirliği yaptığı görülse de bunun tek sebebi rejimin sarsıntısız ve kesintisiz işleyeceğinin güvencesini vermekti.[443]Dolayısıyla ilerleyen dönemlerde İnönü, hükümet ve parti üzerindeki otoritesini artırmaya yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bunlardan ilki, Bayar'ın 11 Kasım'da sunduğu yeni kabinede, ezelden beri İnönü'ye karşıt olan, Bayar hükümetlerinin de demirbaşı olan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın İnönü'nün isteğiyle kabine dışı kalmasıdır. Böylece İnönü, ilk tasfiyesini gerçekleştirmiştir.[444]

İnönü'nün giriştiği diğer bir iş de, Atatürk döneminde hem onunla olan anlaşmazlıkları hem de başka sebeplerle yönetimden uzaklaştırılan Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, A. Fethi Okyar, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi isimlerle yeniden ilişki kurmak olmuştur. Bu doğrultuda 31 Aralık 1938'de yapılan ara seçimlerde Kazım Karabekir İstanbul'dan, A. Fethi Okyar Bolu'dan, Hüseyin C. Yalçın Çankırı'dan milletvekili seçilirken, Refet Bele ve Ali F. Cebesoy da CHP'ye üye olarak partiden milletvekili seçilmişlerdir. Aynı şekilde İstiklal Mahkemesi mahkûmu olan Rauf Orbay da İnönü sayesinde beraat ederek, 22 Ekim 1939'da bağımsız milletvekili seçilmiştir. Ayrıca Barış Politikası ile (Adnan Adıvar ve Halide Edip Adıvar, vs.) birçok isim siyasi ve akademik hayata tekrar dönmüşlerdir.[445]Bu siyasi yakınlaşmaların bir diğer sebebi ise, İnönü başbakanlıktan ayrıldıktan sonra kurulan Bayar hükümetinden, saldırgan bir tutumla sorulmak istenmesidir. Bayar'ın ikinci hükümetinin, birinci hükümetinden hesap sormak için kullanılmasını ise *"Geçiş Dönemi"* nin şartlarına bağlamak mümkündür.[446] Dolayısıyla İkinci Bayar Hükümetinin de geçici olduğunu anlamak zor değildir.

Bu dönemde ayrıca cumhurbaşkanı tezkereleriyle birçok bakan ve milletvekili değiştiriliyor, tabiri caizse Bayar hükümeti çöküşe sürükleniyordu. Bunların neticesinde de Bayar hükümeti iki buçuk ay gibi kısa bir süre görevine devam etmiş, İnönü 25 Ocak 1939 tarihinde, yeni hükümetin kurulması için İstanbul Milletvekili Refik Saydam'ı görevlendirilmiş, Saydam ilk hükümetinin programını

[443]Aptülahat AKŞİN, a.g.e., s. 164
[444]Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*,…, s. 34
[445]Şerafettin TURAN, *İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği…*,ss. 137- 139
[446]Aptülahat AKŞİN, a.g.e., s. 165

27 Ocak 1939 tarihinde hükümet Programını TBMM'ne sunmuştur.[447] İnönü'nün Refik Saydam'ı seçmesinin sebebini de İnönü'nün tamamen aleyhine bulunduğu durumlarda bile hep İnönü'nün yanında olmasına bağlamak mümkündür.[448]

Refik Saydam'ın ilk kabinesine bakıldığında eski kabine üyelerinin büyük bir kısmının yerini koruduğu görülmektedir. Bu durumda kabinede istenmeyen tek ismin Celal Bayar olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak 25 Ocak 1939'da Celal Bayar'ın gidişiyle *"Demokrasiye Geçiş Dönemi"* sona ermiştir.[449]
Refik Saydam hükümeti, 28 Ocak 1939'da güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Fakat İnönü, TBMM'yi kendisine daha uyumlu hale getirmek için, genel seçimlerin normal zamanını beklemeden, Mart 1939'da yapılmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda yeni seçim 26 Mart 1939'da yapılmış ve teamül icabı istifa eden Refik Saydam tekrar başbakanlık görevine tayin edilmiştir.[450] Refik Saydam'ın ölümü tarihi olan 8 Temmuz 1942'ye kadar sürecek olan bu kabinede de birçok değişiklik yapılacaktı.[451]
Diğer taraftan İnönü, CHP içinde de bazı yenilikler yapılmasını istemiştir. Bu yeniklerden biri, *"Müstakiller Grubu"* nun kurulmasıdır. Bu grup, İnönü'nün atayacağı bağımsızlaştırılmış CHP'li milletvekillerinden oluşturulacak ve TBMM'de bir nevi ikinci bir parti gibi muhalefet görevi yapacaktı. Fakat arzu edilen doğrultuda gelişme gösterilemeyen bu girişim başarısız olmuştur.[452]

8 Temmuz 1942'de Refik Saydam'ın ani ölümü sebebiyle, yine bir hükümet değişikliği söz konusu olmuş ve başbakanlık görevi, Şükrü Saraçoğlu'na verilmiştir. 9 Temmuz 1942'de ataması yapılan Saraçoğlu, aynı gün kabinesini açıklamıştır; bu kabinede Başbakan ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Adalet Bakanı Hasan Menemencioğlu, Savunma Bakanı Ali Rıza Artunkal, İçişleri Bakanı Fikri Tuzer, Maliye Bakanı Fuat Ağralı, Bayındırlık Bakanı Ali Fuat Cebesoy, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Ekonomi Bakanı Sırrı Day, Sağlık Bakanı Hulûsi Alataş, Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Raif Karadeniz, Tarım ve Köy İşleri Bakanı Şevket R.

---

[447]Mahmut GOLOĞLU, *Milli Şef Dönemi (1939- 1945)*, Ankara: Goloğlu Yayınları, 1974, s. 3; Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (Birinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950),* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999, s. 29
[448] Cemil KOÇAK, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)*, Cilt: II, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 14
[449] Cemil KOÇAK, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945),* Cilt: II,…, s. 14
[450]Mahmut GOLOĞLU, a.g.e.,s. 11
[451]Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (Birinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Türkiye (10 Kasım 1938- 14 Mayıs 1950),…,*s. 147
[452]Mahmut GOLOĞLU, a.g.e.,ss. 17- 19

Hatiboğlu, Ulaştırma Bakanı Fahri Engin ve Ticaret Bakanı Behçet Uz gibi isimler yer almıştır.[453]

Daha sonra Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun yerine 13 Ağustos 1942'de Numan Menemencioğlu, İçişleri Bakanı Fikri Tuzer'in ölümü üzerine de yerine 17 Ağustos 1942'de Recep Peker atanmıştır.[454]

İkinci Dünya Savaşı'nda Dışişleri Bakanlığı yapan Numan Menemencioğlu'nu kısaca tanımak, savaş politikalarını daha iyi analiz etmek için yerinde olacaktır. Saraçoğlu'nun ilk kabinesinde Dışişleri Bakanı olarak Menemencioğlu'nu seçmemesinin sebebi, bu kadar önemli bir bakanlığı güvenilir birine teslim etmek istemesi ve dolayısıyla acele etmek istememesidir. Nitekim kabine kurulduktan bir ay sonra bu makama Menemencioğlu'nu atamıştır.[455] Namık Kemal'in torunu olan Menemencioğlu, 1944'te istifa edene kadar, Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Menemencioğlu, bakanlık üzerindeki denetim yetkisini fazlaca önemsediği için, Dışişleri Bakanı olduğunda, bakanlığın personelini çoktan kendi istediği gibi yerleştirmiştir.[456] İnönü, ona ve onun diplomatik görüşmelerdeki yeteneğine çok güveniyordu. Aynı zamanda Başbakan Saraçoğlu ile de yakın bir işbirliği söz konusuydu.[457] Menemencioğlu'nun savaş boyunca öncelikli hedefi, Türkiye'yi savaşın dışında tutmaktı. İnönü gibi o da, Türkiye'nin hangi grupta savaşırsa savaşsın, en nihayetinde kendisinin zararlı çıkacağını ve hatta işgal edilebileceğini düşünüyordu.[458] Türkiye'nin, savaşan taraflar arasında bir denge unsuru olması, bu düşünce sonucu oluşturulan bir politikaydı. SSCB'ye güvenmeyen Menemencioğlu, Avrupa'da güçlü bir devlet olan Almanya yanlısı bir politika izlemiştir. Fakat Almanya'nın yenilgisi kesinleşince, 15 Haziran 1944'te istifa etmiş ve yerine, 15 Eylül 1944'te Hasan Saka atanmıştır.[459]

1943 seçimlerine kadar yapılan tüm seçimler, 20 Temmuz 1908 tarihli İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatı (Milletvekilleri Seçimleri Geçici Yasası) ile

[453]Mahmut GOLOĞLU, a.g.e.,s. 150
[454]Cemil KOÇAK, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)*, Cilt: II,…, s. 280
[455]Cemil KOÇAK, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)*, Cilt: II,…, s. 280
[456]Edward WEISBAND, a.g.e., s. 38
[457]Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 39
[458]Edward WEISBAND, a.g.e., s. 43
[459]Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 40

yapılmaktaydı. Fakat 14 Aralık 1942'de 4320 sayılı Mebus Seçimi Kanunu kabul edilmiş ve yasa ilk olarak 1943 genel seçiminde uygulanmıştır.[460]

2.2. EKONOMİK DURUM

Osmanlı Devleti'nin son dönem ekonomisiyle ilgili göze çarpan durumlar; dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı olması ve fazlaca dış borcunun olmasıdır.[461] Özellikle çöküş döneminde, birkaç fabrika ve yabancıların kurup işlettiği küçük ölçekli az sayıda işletmeden başka sınai yatırım olmadığı için, Batı Avrupa ülkeleri karşısında önemli bir sanayi bağımlılığı içerisindeydi.[462] Kısacası Türkiye'nin, cumhuriyet öncesi siyasi yapısı gibi ekonomisi de milli bir nitelik taşımıyordu ve ekonomik bağımsızlığını koruyamamış, Batılı devletlerin bir yarı sömürgesi haline gelmişti.[463] Dolayısıyla cumhuriyetin ilk yıllarında lider kadronun en büyük hassasiyeti ekonomik bağımsızlık olmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk kabinesi 3 Mayıs 1920'de kurulmuş ve Maliye Bakanlığına Yusuf Kemal Tengirşenk seçilmiştir. 9 Mayıs 1920'de okunan hükümet programında da ekonomik sorunlara oldukça önemli bir yer verilmiştir.[464] Özellikle Atatürk'ün ekonomi politikasını dayattığı temel strateji ve ilkeler, Batının demokratik devletlerinde bile İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ancak geliştirilebilen, zamanına göre çok ileri bir ekonomik düşünceyi temsil etmekteydi. Genel anlamda bu görüşler; kalkınmanın uzun süreli planlara bağlanması zorunluluğu; yani planlı ekonomiydi.[465] Nitekim Atatürk bunu ilk kez 1 Mart 1922'de TBMM'nin üçüncü toplanma yılının açılış konuşmasında dile getirmiştir.[466] Türkiye Cumhuriyeti ekonomik yönden çok güç koşullar altında kurulmuştur. Kurtuluş Savaşı sona erdikten sonra, devlet harap olmuştu, sermayesi yoktu, sanayisi ve tarımı yetersizdi. Ticaret, bankacılık, maden, su, elektrik ve gaz işletmeleri

[460]Cemil KOÇAK, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)*, Cilt: II,…, ss. 285- 288
[461]Nadir EROĞLU, "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923- 1938)", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XXIII, Sayı: 2, 2007, s. 64
[462]Erdinç TOKGÖZ, "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Cilt: II, 10. Baskı, ed. Durmuş YALÇIN, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, s. 319
[463]Mustafa ALBAYRAK, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm: Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi",…, s. 99.
[464]Afet A. İNAN, *Devletçilik İlkesi Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972, s. 8
[465]Mustafa AYSAN, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, Kırklareli: Sermet Matbaası, 1981, s. 29
[466]Veli SARITOPRAK, "Atatürk'ün İktisat Politikası", *Kemalist Atılım*, Sayı: 23, Haziran 1983, s. 11

yabancıların elindeydi. Üretim ve verimlilik düşüktü, kişi başına düşen milli gelir azdı, ulaşım imkânları çok yetersizdi ve halk çok fakirdi.[467]

Tüm bu şartlar altında Atatürk, ekonomik kalkınma hamlelerinin ve izlenecek ekonomi politikanın tespiti için 17 Şubat-4 Mart 1923'te İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi'ni toplamıştır.[468] Bu kongreye, ekonomi ile ilgili tüm grup temsilcileri ve milletvekilleri çağrılmış ve katılımcı sayısı 1135'i bulmuştur. Kongrede temsil edilecek olan dört grup ise; çiftçi, tüccar, sanayii ve işçilerdir.[469] Altı gün süren bu kongrede bayındırlık, bankacılık, sanayii ve tarım meseleleri, işçinin durumu, gümrük politikası ve Avrupa'da öğrenim konuları gibi sorunlar ele alınmıştır.[470] Atatürk, kongrenin açılış konuşmasında;

> *"İstiklâl- i tam için şu düstur var: Hâkimiyet- i Milliye, hâkimiyet- i iktisadiye ile tarsin edilmelidir. Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle tetviç edilemezse netice pâyidar olamaz…"*

diyerek, ekonomik kalkınma ve bağımsızlığa verdiği öneme işaret etmektedir.[471] Atatürk'e göre devlet diğer konularda olduğu gibi ekonomik açıdan da kalkınmalı ve bunun için öncelikle ekonomiye milli bir görünüm kazandırmalıdır.[472]

Kongrede bu doğrultuda, *"Misak-ı İktisadi"* ve *"Çiftçi Tüccar Sanayici ve İşçi Gruplarına Müteallik Eserler"* olarak iki başlıkta kararlar alınmıştır.[473] Kararlardan en önemlileri; yerli üretimin geliştirilmesi ve özellikle yabancı tekelinde olan alanlarda millileştirme/ devletleştirme sağlanmasıydı. Millileştirmeler kapsamında; Reji Örgütü devletçe satın alınmış, Devlet Demiryolları ve Limaları İdare- i Umumiyesi kurulmuştur.[474] Özel sektörde tekelciliği karşı olmakla birlikte, devlet hazinesine gelir sağlamak amacıyla; tütün, şeker, tuz, içki ve kibrit imalat ve ithalatının devlet eliyle yürütülmesine karar verilmiştir.[475] Bankacılık sektöründe de gelişmeler sağlanmıştır. Ziraat Bankası, her türlü bankacılık işlerini yapmaya yetkili

[467]Atilla SANDIKLI, a.g.e., s. 48
[468]Nadir EROĞLU, a.g.m., s. 65
[469]Afet A. İNAN, a.g.e., s. 9
[470]Koray BAŞOL, *Türkiye Ekonomisi*, 2. Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1985, s. 61
[471]Muhsin METE, a.g.m., s. 28
[472]Afet A. İNAN, a.g.e., s. 11
[473]*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923- 1978),* İstanbul: Akbank Kültür Yayın, 1980, s. 77
[474]Mustafa ALBAYRAK, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi"…, s. 101
[475]Koray BAŞOL, a.g.e., s. 62

kılınmıştır.[476] Her türlü sınai ve ticari işlerle bizzat uğraşmak ve bu alanlarda çalışanlara kredi açmak üzere 1924'te yarı resmi nitelikte İş Bankası kurulmuştur. 1925'te ise devlete ait bazı sanayi kuruluşlarını, özel sektöre devredilinceye kadar işletmek ve sanayii ve madencilik alanında yeni kurulacak kurumlara kredi açmak üzere Sanayii ve Maadin (Madenler) Bankası kurulmuştur.[477] Mesken kredisiyle uğraşmak üzere 1927'de Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur.[478] Ayrıca 1930'da Merkez Bankası kurulmuştur. Diğer taraftan, çiftçilerin istekleri doğrultusunda, devlet gelirlerinin %30'unu sağlayan Aşar Vergisi 1925'te kaldırılmıştır. Ayrıca yerli üretim ve özel teşebbüsün teşvikini sağlamak için de 1927'de Teşvik- i Sanayi Kanunu kabul edilmiştir.[479] Kongrede alınan kararlardan biri de, ekonomik gelişmeye katkı sağlaması şartı ile yabancı sermayeye karşı olmamaktır.[480] Türkiye, Lozan Anlaşması'na bağlı Ticaret Sözleşmesi gereğince dış ekonomik ilişkileri denetim altına almaktan uzaktı.[481] Fakat sözleşmenin 1929'da son bulmasıyla Gümrük Tarife Kanunu yürürlüğe girmiş ve dolayısıyla gümrük rejimi ve tarifesi bağımsız olarak saptanmaya başlamıştır.[482]

Sonuç olarak tüm bu gelişmelere rağmen, Türkiye, ekonomik alanda çok sınırlı ve dar bir ilerleme kaydedebilmiştir. Nedenlerine gelecek olursak; ilk sırada Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan çok ağır tahribatla çıkması ve genç nüfusun büyük bir kısmını savaşlarda kaybetmesi yer almaktadır. Diğer bir sebep de, ekonomik büyümeye geçmeden önce tarım ve sanayide uzun bir onarım döneminin yaşanmasıdır.[483] Ayrıca özel teşebbüs de tüm teşvik ve desteklere rağmen, elle tutulur bir gelişme gösterememiştir. Bunun başlıca sebepleri ise; birikmiş sermayenin azlığı, teknik bilgi, teknik personel, kalifiye eleman, teknoloji, girişimcilik ve tecrübe noksanlığıdır.[484] Ayrıca Ticaret Sözleşmesi sona erinceye kadar Lozan Antlaşması'nın ekonomik hükümleri de, ekonomik bağımsızlığı olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca bu sınırlamalardan kurtulduğu 1929 yılında

[476]Mustafa ALBAYRAK, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi"…, s. 101
[477]Nadir EROĞLU, a.g.m., s. 66
[478]*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923- 1978),*…, s. 80
[479]Nadir EROĞLU, a.g.m., s. 66
[480]*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923- 1978),*…, s. 77
[481]Erdinç TOKGÖZ, a.g.m., s. 323
[482]Koray BAŞOL, a.g.e., s. 62
[483]İlyas KAYIŞ, a.g.t., s. 10
[484]Koray BAŞOL, a.g.e., s. 62

Dünya Ekonomik Buhranı'nın patlak vermesi, borç ödemelerinin başlaması ve bunun sonucunda Türk parasının değerinin düşmesi, devletin faaliyet alanını daraltmıştır.[485]

Bu olumsuzluklar neticesinde İkinci Sanayii Kongresi'nin hemen arkasından hükümetin TBMM'ye sunduğu 21 Mayıs 1930 tarihli İktisadi Programı'nın giriş kısmında, devletin ekonomiye müdahale etmesinin gerekliliği açıkça belirtilmiş ve dolayısıyla bir ekonomi politika değişikliği söz konusu olmuştur.[486]

Türkiye'de devletçiliğin benimsenmesinin nedenlerini birkaç maddede sıralamak mümkündür. Bunlardan ilki ve en önemlisi, özel teşebbüs girişimlerinin ve özellikle de tüm desteklemelere rağmen sanayileşmenin başarısız olmasından dolayı, bu girişimlerin devlet eliyle gerçekleştirilmesi zorunluluğudur. Diğer nedeni ise, ekonomik bağımsızlığın kazanılması ve kapitülasyonların kaldırılması sonucu yabancı sermayenin ülkeden çekilmesiyle meydan gelen boşluk ve 1929'da yaşanan ekonomik buhranın da etkisiyle, az gelişmiş ülkelerin serbest ekonomi politikası ile kalkınamayacağının anlaşılmasıdır.[487] Ocak 1931 tarihinde İzmir'de Atatürk'ün devletçilik kavramı üzerine yaptığı konuşmadan birkaç sonra da devletçilik, CHP'nin programına biçimsel olarak girmiştir.[488] Devletçilik ilkesi ve gerekleri açıklanırken, yalnızca sanayiyi gelişmek ve daha sonra da bu sanayi kuruluşlarını devretmek yani örnek olmak amacını güden basit bir anlayışa dayandırılmamış, hem ekonomik kalkınmanın hem de toplumsal adaletin bir sigortası olarak algılanmıştır.[489]

Türkiye'de planlı devletçilik uygulamasına geçilmesi, Mayıs 1934'te Birinci Beş Yıllık Sanayii Planı ile başlamıştır. Türkiye, az gelişmiş ülkeler arasında planlı ekonomiyi benimseyen ilk devlettir.[490] Kâğıt üzerinde kalmayıp başarılı olan bu plan doğrultusunda Türkiye'de kimya, demir sanayii, kâğıt ve çimento başta olmak üzere birçok sanayii tesisi kurulmuş ve bu sayede ihracat artmış, ekonomi güçlenmeye başlamıştır. Sümerbank, Etibank ve kurulan KİT'ler de devletçilik uygulamalarının

[485]Nadir EROĞLU, a.g.m., s. 67
[486]Mustafa ALBAYRAK, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm: Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi"…, ss. 101- 102
[487]Mustafa ALBAYRAK, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi"…, ss. 102- 103
[488]Korkut BORATAV, *Türkiye'de Devletçilik*, 2. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi, 2006, s. 95
[489]Mustafa ALBAYRAK, "Atatürkçü Dış Politikanın Temel İlkeleri", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Atatürkçü Düşünce Topluluğu Düşün Dergisi*, Sayı: 11, Bahar 2000, s. 34
[490]Mustafa ALBAYRAK, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi"…, s. 105

en iyi örnekleri olmuştur.[491] Diğer taraftan yabancı sermaye ve dış ticaret konusunda da yasaklar ve kotalar aracılığıyla bir dışa kapalılık söz konusu olmuştur.[492]

Sonuç olarak, pragmatist bir ekonomi ilkesi olan devletçiliğin etkin olduğu 1930- 1938 yılları genel olarak değerlendirildiğinde, dünya devletleri ekonomik buhranın olumsuz etkileriyle uğraşırken ve bu buhran az gelişmiş devletlerin de birçoğunu içine çekerken Türkiye, bir ölçüde krizin dışında kalmayı başarmış ve sanayileşme adına önemli adımlar atmıştır.[493] Bu dönemin GSMH, ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme oranı gibi somut göstergelere bakıldığında önemli ölçüde artışlar yaşandığı görülmektedir.[494]

Türkiye tüm bu ekonomik gelişmeler neticesinde kalkınmaya başlamıştır fakat bu kalkınma, kuruluş dönemi dikkate alındığında bir anlam ifade etmektedir. Yani İkinci Dünya Savaşı arifesinde Türkiye'nin ekonomik durumu, özellikle Avrupa'daki güçlü devletler karşısında yine de çok gerideydi ve bir savaşı daha kaldıracak durumda değildi. Her şeyden önce bir savaş için gerekli olan silah, uçak ve tank gibi malzemelerin hammaddesini işleyecek bir demir- çelik fabrikası mevcut değildi.[495] Bu yüzden Türkiye savaşa girmemiş fakat hem tarım ülkesi olması hem de savaş öncesi sahip olduğu kötü ekonomik durumu sebebiyle, savaşın etkilerini derinden hissetmiştir.

1939- 1945 dönemi Türkiye'nin ekonomi politika tarihi süreci içerisinde, *"devletçilik ve savaş ekonomisi devri"* olarak tanımlanmaktadır.[496] Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye savaş öncesi olduğu gibi, savaş sırasında da kötü bir ekonomik tabloya sahipti. Öncelikle, genç ve yetişkin nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması, üretimde ve tüketimde düşüşe yol açmıştır. Diğer taraftan, savunma harcamalarının bütçeye hâkim olması nedeniyle savaş öncesinde başlayan planlama ve yatırım programları durmuştur. İthalat iki yıl içinde yarıya düşmüştür.[497] Buna karşın tarım sektörü zarar gören devletlerin toplam tarım ürünleri üretimindeki

[491]Mustafa ALBAYRAK, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi"…, ss. 106- 108
[492]Korkut BORATAV, *Türkiye İktisat Tarihi (1908- 2009)*, 18.Baskı, Ankara: İmge Yayınevi, 2013, s. 53
[493]Nadir EROĞLU, a.g.m., s. 70
[494]Yahya S. TEZEL, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*, 5. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, ss. 132- 139
[495]Süleyman KOCABAŞ, a.g.e., s. 214
[496]Koray BAŞOL, a.g.e., s. 63
[497]Korkut BORATAV, *Türkiye İktisat Tarihi (1908- 2009)*,…, s. 63

paylarının azalması sebebiyle Türkiye'nin tarımsal ürün fiyatlarında artış yaşanmış ve bu da savaş alanı olmayan Türkiye açısından ihracata dayalı bir gelir artışı sağlamıştır. Fakat arz oranın düşmüş olması ve dolayısıyla fiyatların yükselmiş olması, bazı mallarda karaborsaya sebep olmuş, aynı zamanda fırsatçılık ve usulsüzlüğe dayanılarak bazı ellerde bir servet birikimi süreci yaşanmıştır.[498] Tüm bu olumsuzlukları göz önüne alırsak, devletin ekonomik gelişmesi sürecinde bir kesinti ve hatta bir gerileme yaşandığını söylemek yerinde olacaktır.

1930-1939 döneminde izlenen müdahaleci devletçilik politikası, savaş döneminin iktisadi politikalarını da belirlemiş ve bu dönem bir anlamda önceki ve sonraki dönemiler arasında bir köprü işlevi görmüştür.[499] Bu dönemde uygulanan politikaları iki döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem olan Refik Saydam döneminde, katı fiyat kontrolleri ve düşük fiyatlarla tarım ürünlerine el koyma politikaları uygulanmıştır. Bu yaklaşımın bir aracı olarak da 1940'da Milli Koruma Kanunu uygulanmaya konulmuştur.[500] Milli Koruma Kanunu, iş gücüne karşı; ücretli iş yükümlülüğü, çalışma saatlerinin uzatılması ve ücret sınırlaması gibi hükümleri içeren, sermayeye karşı da özel işletmelere geçici olarak el koyma, ithalatta ve iç ticarette azami, ihracatta ise asgari fiyatları saptama ve temel malların vesikayla satılması gibi hükümete geniş yetkiler veren bir kanundu. Bu kanun; askere ucuza beslenme ve giyinme, genç nüfusa ise gelir sınırlarını fazla zorlamadan ekmek ve kömür avantajı sağlamış fakat karaborsanın, istifçiliğin, rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçememiştir.[501] İkinci dönem dediğimiz Şükrü Saraçoğlu döneminde ise, piyasa üzerindeki sıkı denetim mekanizmalarını kaldırma ya da gevşetme yoluna gidilmiştir. Fakat bu politika da bir zaman sonra aşırı kazançlara ve enflasyona yol açmıştır.[502] Bu durumlar karşısında uygulamaya konulan iki olağanüstü vergi söz konusudur. Bunlardan biri, Kasım 1942'de kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu'dur. Bu vergi yasası esasen, hükümete, servet sahibi oldukları bilinen kimselerden, idarece takdir edilen miktarlarda alınacak ve ödemeden kaçanlar için ağır cezaların uygulanmasına imkân sağlayacak hükümleri içermekte idi.[503] Fakat bu uygulama, gayrimüslimlerin ve yabancıların varlıklarına, kaynağı araştırılmadan ele konulması

[498]Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*,…, ss. 402- 403
[499]Korkut BORATAV, *Türkiye İktisat Tarihi (1908- 2009)*,…, s. 63
[500]Korkut BORATAV, *Türkiye'de Devletçilik*,…, s. 289
[501]Korkut BORATAV, *Türkiye İktisat Tarihi (1908- 2009)*,…, ss. 65- 66
[502]Korkut BORATAV, *Türkiye'de Devletçilik*,…, s. 292
[503]*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923- 1978)*,…, s. 88

gibi aşırılıklara sebep olmuştur. Hatta ödemeyenlerin, Erzurum yakınlarındaki Aşkale'ye, zorunlu çalışma merkezine gönderilmesi çok büyük tartışmalara sebep olmuştur. Bu durum, ABD ve Batı dünyasından da tepki alınca bu yasa, 15 Mart 1944'te uygulamadan kaldırılmıştır.[504] Diğer önemli bir vergi olan Toprak Mahsulleri Vergisi ise 1944'te kabul edilmiştir. Tarımsal kazançlar üzerinden %10 oranında alınması ile Aşar Vergisi'ne benzeyen bu vergi de küçük ve yoksul köylünün üzerinde çok ağır bir yük oluşturmuş ve uygulamadan 1946'da kaldırılmıştır.[505] Son olarak *"ekmek karnesi"* uygulaması da bu dönemin çarpıcı önlemlerinden biri olmuştur.

Sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşı boyunca uygulanan tüm bu yasaklar, sınırlamalar ve tedbirler enflasyonu artırmaktan başka bir işe yaramamış, savaşan öteki ülkelerde olduğu gibi, Türkiye ekonomisi de çöküntüye uğramıştır.

2.3. ASKERİ DURUM

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ekonomik durumu ne kadar vahim durumdaysa askeri durumu da aynı derecede kötü durumdaydı. Kurtuluş Savaşı'nın neden olduğu askeri tahribat ve sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılar, bu durumun başlıca nedenlerindendir. Türkiye, savaştan sonra fiziksel bir yıkıma uğradığı ve hayli yorulduğu için, kuruluş döneminde devamlı bir askeri hayat yaşatmaktan kaçınmıştır. Öyle ki, Atatürk, İzmir İktisat Kongresi'nde Türk devletinin *"cihangir"* devlet değil, *"iktisat devleti"* olması gerektiğini vurgulamıştı.[506]

1930'ların ortalarında, Avrupa ve dünya olaylarının hayli tehlikeli bir hâl almasıyla Türkiye, savunmaya daha fazla önem vermeye başlasa da, 1937 yılında İngiliz büyükelçisinin Londra'ya gönderdiği rapordan da anlaşılacağı üzere, mevcut Türk ordusu Avrupa standartlarına göre bir hayli ilkeldi. Raporda; Türkiye'nin savunmaya önem vermeye başladığı belirtilmekle birlikte, açığı kapatmanın imkânsız olduğuna işaret edilmekteydi. Tankların ve zırhlı araçların eksikliğinin, mekanizasyonun yavaş ilerlediğinin ve motorize ulaştırma için köhne kamyonlar ve yeminin dâhi zor alındığı binek hayvanları kullanıldığının altı çizilmiştir. Ayrıca

[504]Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*,…, ss. 405- 406
[505]Korkut BORATAV, *Türkiye İktisat Tarihi (1908- 2009)*,…, s. 67
[506]Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 31

Türkiye'nin hâli hazırda bir savunma programının mevcut olduğundan fakat Avrupa'daki gelişmelerin bu programı uygulamaya zaman vermeyeceğinden bahsediliyordu.[507] İnönü'nün demiryolu yapımına önem verdiğinden fakat ulaşım ve haberleşme konusundaki yetersizliğin, sevkiyat ve çeviklik açısından büyük sıkıntılara sebep olduğundan da bahsedilmiştir. Diğer bir eksiklik de topçu ve piyade sınıflarında görülüyordu.[508] Zira Türkiye anti- revizyonist bir politika izlediğinden dolayı, herhangi bir toprak kazanma amacında değildi. Bu nedenle kaynaklarının önemli bir bölümünü askeri harcamalara değil, sanayileşme ve kalkınmaya ayırmış bulunuyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nda en önemli askeri güç belirtisi olan hava kuvvetleri de aynı şekilde yetersiz ve geri kalmıştı. Sahip olunan sınırlı sayıdaki savaş uçaklarının ancak yarısı modern denebilecek nitelikteydi ve aynı şekilde en iyi Türk pilotları, Avrupa'dakilere oranla vasat durumdaydı. Türk askeri gücünün en zayıf halkası ise donanmaydı. Donanma çağdışı kalmış dört muhrip ve denizaltıdan oluşuyordu ve bunlar da saldırı ve savunmaya yönelik birçok yenilikten yoksundu.[509] Türkiye savunmayı güçlendirme çalışmalarına başladıktan sonra dört tane ikmal planı hazırlamıştır. 1928 yılında kabul edilen plana göre; birkaç yılda harcanmak üzere, 150 milyon liralık olağanüstü bir ödenek ayrılması öngörülmüştür.[510] 1934'te yapılan ikinci ikmal planına göre de bütçeye 70 milyon liralık bir ödenek konulmuştur. Fakat 1929 bunalımının etkileriyle, gerekli silah ve araç- gereçler sağlanamadığı gibi, kaynak yetersizliğinden dolayı, zorunlu ihtiyaçlar bile tam anlamıyla karşılanamamıştır. 1937'de üçüncü, 1938'de de dördüncü ikmal planları yapılmış fakat bu planlar da diğer ikisi gibi başarılı olamamıştır.[511]

Türkiye, gerekli savaş malzemelerini temin etmek için diğer devletlerle yaptığı kredi anlaşmaları yolunu da denemiştir. Örneğin: Ocak 1939'da Almanya ile yapılan kredi anlaşmasına göre; Türkiye'ye yapılacak olan yardımın 150 milyon Reichmarklık bölümünün 60 milyonluk bölümü, askeri malzeme olarak verilecekti.[512]

---

[507]Selim DERİNGİL, a.g.e., ss. 31- 32
[508]Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 32
[509]Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 34
[510]Mete TUNÇAY, "İkinci Dünya Savaşı Başlarında (1939- 1941) Türk Ordusu", *Tarih ve Toplum,* Sayı: 35, 1986, s. 34
[511]Mete TUNÇAY, a.g.m., s. 34
[512]İlyas KAYIŞ, a.g.t., s. 28

Türkiye'nin bu askeri yetersizliği bir yandan onu savaş ihtimaline karşı tehlikeli bir duruma sokarken, diğer taraftan da savaşa girmemesi için büyük bir avantaj kazandırıyordu. Türkiye bu yolla, onu kendi safında savaşa sokmak isteyen devletlere, savaşa girmemesi gerektiğinin makul sebebini arz ediyor, bir yandan da eksikliklerini gidermek için anlaşmalar yapıyordu.[513]

Dolayısıyla denebilir ki, Türkiye'nin savaş dışı kalmak istemesinin en büyük nedenlerinden biri, askeri yetersizliğiydi. Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye, kaynaklarını ekonomik gelişmeye aktarmakla birlikte eskisi gibi askeri alanda büyük yatırımlara girişmemiştir. Bu ekonomi- politik anlayış o zamana göre en rasyonel politika olsa da askeri anlamda diğer devletlerin (Örneğin: Fransa) olduğu gibi Türkiye'nin de yeni ve daha büyük bir savaşa girecek bir hazırlığı mevcut değildi. Bu yüzden İnönü ve siyasi kadrosu, savaş boyunca tüm maharetlerini ve imkânlarını kullanarak aktif savaşın dışında kalmak için uğraşmıştır.

2.4. KAMUOYU VE BASIN

Daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz üzere, kamuoyu ve basın, devletin yürüteceği politikalar açısından oldukça etkili bir role sahiptir. Bu anlamda Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca uyguladığı politikaları tam anlamıyla incelebilmek için Türkiye'deki kamuoyu gücünün de irdelenmesi yerinde olacaktır.
1920'li yılların genelinde basınla ilgili göze çarpan şey; İstanbul basınında, Ankara hükümeti ve Milli Mücadele aleyhinde yayın yapan yazar ve gazetecilerin sürgün ve tutuklamalarla uzaklaştırılmasıdır. Ankara hükümeti, İstanbul basınının kontrol altına alınmasını ve *"cumhuriyet basını"* haline getirilmesini istemekteydi. Bu emeline de Takrir- i Sükûn Kanunu aracılığıyla birkaç aşamadan geçerek ulaşmıştı.[514]

1930'lu yıllarda ise, sözü edilen muhalif ve karşı devrimci basın, 1929 yılı sonlarından itibaren göreceli bir hoşgörü ortamına girmiş ve bu doğrultuda bazı muhalif yayın organları belirmeye başlamıştır. Bunlara; *"Yarın", "Resimli Ay", "Akın", "Fikir Hareketleri", "Kaynak"* ve *"Projektör"* yayınlarını örnek

[513]Baskın ORAN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, 20. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 395
[514]Hakkı UYAR, a.g.e., ss. 142- 143

gösterebiliriz.[515] Bu yıllarda çıkan; *"Atsız Mecmua", "Milli İnkılap", "Ergenekon"* ve *"Bozkurt"* gibi Turancı dergiler de vardı. Fakat bu hoşgörü ortamı 1931'e kadar sürmüş ve sözü edilen yayınlar farklı sebep ve gerekçelerle kapatılmıştır.[516]

Hükümetin kamuoyu ve basın üzerindeki bu sıkı denetimi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında daha da sertleşerek devam etmiştir. Bu denetime olanak sağlayan da 1931 tarihli Matbuat Kanunu'dur. Bu kanun, 1938 yılında geçirdiği değişikliklerle gazete ve dergi çıkarmak için, çıkartılacak yerin en büyük mülki amirinden ruhsatname alınmasını zorunlu kılıyordu ve bu girişimde bulunmak isteyenler için de aşmaları gereken bir dizi mali ve siyasi engeller koyuyordu. Dolayısıyla hükümet, yeni bir yayına izin verip vermemekte tamamen serbest olduğu gibi, görüşlerine ve üslubuna katılmadığı yayınları da istediği anda kapatma yetkisine sahipti.[517]

Bu dönemde yayın yapan gazetelere bakacak olursak, ilk sırada CHP'nin resmi yayın organı olan ve İnönü'nün yakın arkadaşı Falih Rıfkı Atay'ın yönetimindeki *"Ulus Gazetesi"* yer almaktadır. Ulus, tahmin edileceği üzere, hükümetin siyasetini yansıtmaktaydı.[518] Nadir Nadi'nin yönetiminde olan *"Cumhuriyet"* ise, savaşın ilk yıllarında Alman yanlısı tutumlar sergilemiş ve hatta bu yüzden Ağustos 1940'da kapatılmış, fakat hükümetin etkisiyle söylemlerini değiştirip, Kasım 1940'da tekrar yayın hayatına dönmüştür.[519] Diğer Alman yanlısı bir gazete de *"Tasvir- i Efkâr"* dı ve söylemleri nedeniyle 1941'de kapatılmıştır.[520] "*Tan Gazetesi*" ise savaş boyunca Sovyet komünizmi anlayışını benimsemiş, savaş boyunca da bu çizgisini değiştirmemiş ve kapatılmıştır.[521] Hüseyin Cahit Yalçın'ın başında bulunduğu *"Yeni Sabah"* ve *"Tanin"* gazeteleri de Hitler'e olan kesin sert tavırlarıyla yayın hayatlarını sürdürmüş ve bu gazeteler de diğerleri gibi kapatılmıştır.[522] Tıpkı Ulus Gazetesi gibi ölçülü bir müttefik yanlısı olan fakat yeri geldiğinde dostane bir yaklaşımla da olsa müttefik politikasını eleştirmekten çekinmeyen *"Akşam"* gazetesi ve savaş boyunca ılımlı ve orta yolda bir yayın

[515]Hakkı UYAR, a.g.e., ss. 144- 157
[516]Hakkı UYAR, a.g.e., ss. 158- 161
[517]Cemil KOÇAK, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 35, 1986, s. 285
[518]Edward WEISBAND, a.g.e., s. 77
[519]Süleyman KOCABAŞ, a.g.e., s. 57
[520]Edward WEISBAND, a.g.e., s. 83
[521]Cemil KOÇAK, *Muhalif Sesler: Tek Parti Döneminde*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 172
[522]Selim DERİNGİL, s. 9

politikası izleyen *"Vakit"* gazetesi de bu dönemde yayın yapan gazetelerdendir.[523] Aynı şekilde *"Vatan"* ve *"Milliyet"* gazeteleri de savaş yıllarında yayın yapan önemli gazetelerdendi.

Sonuç olarak, İnönü hükümeti, hem içerde hem de dışarda yürüttüğü politikaların kaynağı olarak gördüğü basını, sürekli olarak katı bir denetim altında tutmuştur.

[523]Edward WEISBAND, a.g.e., ss. 84- 88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRKİYE'NİN DIŞ DİNAMİKLERİ

3.1. TÜRKİYE'NİN SAVAŞAN DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ

3.1.1. İngiltere ile İlişkiler

İngiltere 18.yüzyılın ilk üç çeyreğinde ekonomik çıkarları gereği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı göstermekle beraber, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında bu politikasından vaz geçmiş, önce II. Abdülhamit'in izni ile 1878'de Kıbrıs adasına yerleşmiş, 1882'de ise çeşitli bahanelerle Mısır'ı işgal etmiştir. Bu dönem sonrasında ise Rus Çarı'nın ifadesiyle *"Hasta Adam"* olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti'ni ı kurtarmak bir yana, ölümünü hızlandırmak için elinden geleni yapmıştır.[524] İngiltere'nin bu saldırgan politikası Birinci Dünya Savaşı ve mütareke yıllarında da devam etmiştir.

İngiltere'nin Türkiye politikası, Millî Mücadele yıllarında da Türkiye'yi bölmeye ve yıkmaya yönelik olmuş, işgalci Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgal etmesinde önemli rol oynamış ve bu devleti yenilinceye kadar desteklemiştir. Bilindiği üzere, İngiltere'nin kendi topraklarının dışında yürüttüğü politikalar, hiçbir zaman dürüstlük ve adalet değerleriyle bağdaşmamış ve bu politikalar sömürgecilik anlayışına uygun olarak şekillenmiştir. İngiltere, Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında toplanan Lozan Konferansı'nda da bu katı tavrını sürdürmüş, Yunanistan'ı desteklemiştir. [525] Lozan Konferansı'nda Türk Kurulu Başkanı İsmet İnönü ve Türkiye'nin hassasiyetlerini idrak edemeyen İngiliz Kurulu Başkanı Lord Curzon arasında yaşanan tartışmalar Lozan Konferansı'na damga vurmuştur.[526] İngiltere'nin, Yunan ordusunun Anadolu'da yaptığı tahribata ve azınlıkların aşırı isteklerine

[524] Altemur KILIÇ, *Türkiye ve Dünya*, Ankara: Akasya Kitap, 2010, s. 92
[525] Robin DENNISTON, *Churchill'in Gizli Savaşı: Diplomatik Yazışmalar İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942- 1944*, çev. Sinan GÜRTUNCA, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1998, ss. 18- 19
[526] İlhan UZGEL, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, "İngiltere ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın ORAN, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 258

verdiği destekler de Türkiye'yi derinden etkilemiştir.[527] Türkiye'nin, İngiltere'nin tavır ve politikalarından duyduğu hoşnutsuzluğu, İsmet İnönü'nün 1923 yılı sonlarında sarf ettiği;

> *"İngiltere ile dostluk ve karşılıklı güven istiyoruz. Şimdiden daha ileri bir hedef görmeye imkân yoktur. İngilizler gerek Kürtlük gerek Hilafet meselelerinde ve gerekse ekonomik ilişkilerde bize güvenlik verecek bir vaziyet henüz göstermemişleridir. Gelişmeler olumsuzdur. Her şeyden önce Türkiye'ye müdahale fikrinden vazgeçtiklerine, eşit muamele fikrinde olduklarına kanaat etmek lazımdır…"*[528]

sözlerden de anlamak mümkündür.

Cumhuriyetin kurulması sonrasında İngiltere ile Türkiye arasındaki sorunlardan biri de İngiltere büyükelçiliğinin Ankara'ya taşınması sorunuydu. İngiltere birçok devlet gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentinin Ankara olmasını ve büyükelçiliğin oraya taşınmasını, olumsuz yaşam koşulları gibi bahanelerle kabul etmemiştir. Hatta başkentin İstanbul olmaması durumunda, büyükelçi yerine ortaelçi göndereceği konusunda tehditlerde bulunmuştur. Türkiye ise bu sorunu ortadan kaldırmak üzere İngiliz büyükelçiliği binası için Ankara'da bedelsiz bir arsa sağlamış fakat buna rağmen büyükelçilik sorunu, ancak 1926 yılının sonlarında İngiltere'nin isteği üzerine çözülebilmiştir.[529]

Türkiye ile İngiltere arasında Lozan Antlaşması sırasında çözümlenemeyen en önemli sorunlardan biri de Musul sorunu olmuştur. 1916 Sykes- Picot Antlaşması ile Musul Fransa'ya bırakılmıştı. Fakat Fransa, Nisan 1920'deki San Remo Konferansı sonucunda bu bölgeyi, Ortadoğu'da kendisini desteklemesine karşılık olarak İngiltere'ye bırakmıştır.[530] Hali hazırda İngiltere zaten Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesine dayanarak, 15 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmişti.[531] Fakat İngiltere'nin işgal tarihi, 31 Ekim 1918 saat 12.00'dan iki hafta sonrasıydı ve dolayısıyla Musul, Misak- ı Milli sınırları içerisindeydi.[532] Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nce 28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen Misak- ı Millî'nin birinci maddesi çerçevesinde, mütareke hattı içinde ve dışında Osmanlı- İslam çoğunluğunun

---

[527] Philip P. GRAVES, *İngilizler ve Türkler*, çev. Yılmaz TEZKAN, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1999, s. 153
[528] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye…,* s. 191
[529] İlhan UZGEL, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 258
[530] Ahmet EYİCİL, *Siyasi Tarih*, Ankara: 'y.y.', 1990, s. 275
[531] Mehmet GÖNLÜBOL, Cem SAR, "1919- 1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası"…, s. 70
[532] Mehmet SARAY, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, 2. Baskı, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 95

bulunduğu bölgelerin bir bütün olduğu ifade edilmişti. Atatürk de 1 Kasım 1920'de yaptığı konuşmada, güney sınırının İskenderun'un güneyinden geçerek Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içerdiğini açıkça belirtmişti.[533] Buna rağmen İngiltere, mütareke hükümlerini dikkate almamış ve Türk birliklerinin Musul'u terk etmesini sağlamıştır. Diğer taraftan Musul halkı da İngiliz idaresini kabul etmediklerini ve Türkiye'nin bir parçası olarak yaşamak istediklerini bildirmişlerdi.[534] İngiltere için Musul, hem zengin petrol kaynakları, hem de Hindistan yolunun emniyeti açısından ele geçirilmesi gereken stratejik ekonomik bir öneme sahipti.[535] Dolayısıyla İngiltere Musul hâkimiyetini muhafaza etmek için her yolu denemiştir.

Lozan Barış Konferansı'nın 23 Ocak 1923'teki oturumunda Musul meselesi bu koşullar altında ele alınmıştır. Türk heyeti adına İsmet İnönü, taleplerini bildirirken öncelikle, bölge nüfusunun çoğunluğunun Türk ve Kürtlerden oluştuğunu ortaya koyarak etnografik bir noktaya işaret etmiştir.[536] İşgalinin Mondros Antlaşması hükümlerine ve Wilson ilkelerinde aykırı olması sebebiyle Musul'un hukuki olarak da Türkiye'ye ait olduğu savunulmuştur. İnönü tarihsel olarak, Türklerin 11. yüzyıldan beri orada ikamet ettiğini dile getirirken, coğrafi olarak da Musul'un Anadolu'nun bir parçası olduğu ve Türkiye'den ayrılamayacağı belirtmiştir.[537] İnönü'den sonra söz alan Lord Curzon ise ortaya attığı çelişkili tezlerle Türk taleplerini çürütmeye çalışmıştır.[538] İngiltere'nin Musul konusunda uzlaşmaz tutumu ve aynı zamanda İnönü'nün salt barışın sağlanmasına engel olmak istememesi üzerine, sorun bir yıl içinde İngiltere ile Türkiye arasında çözülmek üzere konferans gündeminden çıkarılmış ve Lozan Antlaşması'nın 3/2 maddesinde; Türkiye- Irak sınırının dokuz ay içerisinde Türkiye ve İngiltere arasında dostane görüşmelerle çözülmesi, aksi takdirde bu sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi, şeklinde bir uzlaşmaya varılmıştır.[539] Bu karar TBMM'de büyük tepkilere yol açmıştır.

---

[533] Çağrı ERHAN, Ersin EMBEL, a.g.m., s. 152
[534] Zülal KELEŞ, "Musul Meselesi", *Türkler*, Cilt: 16, ed. Hasan C. GÜZEL, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 609
[535] Semih YALÇIN, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, ed. Berna TÜRKDOĞAN, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 320
[536] Mehmet SARAY, a.g.e., s. 97
[537] İlhan UZGEL, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 261
[538] Zülal KELEŞ, a.g.m., s. 611
[539] Yusuf H. BAYUR, *Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 166

İngiltere 5 Ekim 1923'te Türkiye'ye başvurarak görüşme talep etmiş ve bu doğrultuda 19 Mayıs 1924'te Haliç (İstanbul) Konferansı toplanmıştır. Türk heyeti, Lozan'daki taleplerini yinelemiş, fakat İngiliz heyeti bu talepleri kabul etmek bir tarafa, Musul'un Irak'a dâhil edilmesini ve yeni çizilecek sınıra göre Hakkâri bölgesinin de verilmesini istemiştir.[540] Neticede bu konferansta da sorun çözülememiş ve konferans 5 Haziran 1924'te sona ermiştir. Dolayısıyla Lozan Antlaşması'na göre sorunun çözümü için geriye bir tek, Milletler Cemiyeti kalmıştır. Esasen İngiltere'nin Musul sorununu görüşmelerle çözmeye niyeti yoktu. Çünkü İngiltere Musul sorununu, Türkiye'nin o dönemde Milletler Cemiyeti üyesi olmaması ve aynı zamanda İngiltere'nin bu cemiyetin daimi üyesi olması sebebiyle konuyu kendi lehine karar çıkaracağından şüphe etmediği sorunu Milletler Cemiyeti'ne sevk etmek istemekteydi.[541] Hatta bu amacına ulaşmak için Lozan Konferansı sonrasında Süleymaniye'yi bombalamış ve bölgede bulunan Hıristiyan Asuri kabilelerini de Türkiye'ye karşı silahlandırmıştı.[542]

Nitekim Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne ortak başvuruda bulunulması için yapılan teklifi reddetmesiyle İngiltere tek yanlı bir başvuruda bulunmuştur.[543] Sorunla ilgili ilk toplantının 20 Eylül 1924'te gerçekleştiği oturumda, Türk heyetinin bölgede plebisit yapılmasını teklif etmesi üzerine, İngiliz heyeti bölge halkının cahilliğini öne sürerek böyle bir çözüm önerisini reddetmiştir. Milletler Cemiyeti 30 Eylül 1924'te bölge halkının isteklerini tespit etmesi için bir komisyon oluşturmuştur.[544] Komisyon'un 16 Temmuz 1925'te sunduğu raporda, seçilecek en iyi yolun Musul'un Irak'a dâhil edilmesi ve Irak'ın 25 yıl süreyle İngiliz mandası altında kalması, Kürtlerin haklarına saygı duyulmazsa, Musul'un Irak'tan alınıp Türkiye'ye verilmesi, önerilmiştir.[545] Türkiye'nin bu rapora itirazı üzerine Milletler Cemiyeti, 19 Eylül 1925'te Lahey Adalet Divanı'nın görüşünü istemiştir. Buradan çıkan karar, Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen, Milletler Cemiyeti tarafından 16 Aralık 1925'te benimsenmiş ve *"Brüksel Hattı"* olarak bilinen bugünkü sınırların güneyinde kalan topraklar İngiltere kontrolündeki Irak sınırları içerisine

[540] Mehmet S. EROL, "Musul Krizi", *Türk Dış Politikasında 41 Kriz*, 3. Baskı, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Kripto Yayınevi, 2015, s. 30
[541] Zülal KELEŞ, a.g.m., s. 612
[542] Arzu AL, a.g.e., s. 61
[543] Özden Z. ALANTAR, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", 2. Baskı, *Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Faruk SÖNMEZOĞLU, İstanbul: Der Yayınları, 2001, s. 79
[544] Yusuf H. BAYUR, a.g.e., s. 166
[545] Mehmet GÖNLÜBOL, Cem SAR, "1919- 1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası"… ss. 72- 73

bırakılmıştır.[546] İngiltere'nin isteği doğrultusunda çıkan bu karar Türk kamuoyunda büyük tepkilere yol açmış, İngiliz aleyhtarı gösteriler yapılmış ve hatta savaş ihtimalinden bahsedilmeye başlanmıştır.[547] Türkiye ise her şeye rağmen kuvvet kullanmak yerine, uzlaşma yolunu seçmiştir. Dolayısıyla 5 Haziran 1926'da yapılan anlaşma ile Musul sorunu çözülmüştür. Türkiye'nin Musul konusunda başarısız olmasının sebeplerinden biri, İngiliz ajanlarının İtalya ve Yunanistan'ın Türkiye'ye saldıracağı söylentisi çıkarması ve Türkiye'nin bu durumdan endişelenmesidir. Diğer önemli bir sebep de İngiliz etkisiyle vuku bulan Şeyh Sait Ayaklanması idi. Türkiye bu isyanla uğraşırken, başka bir savaşı kaldıracak durumda değildi.[548]

Antlaşma'nın şartlarına gelecek olursak; Brüksel Hattı Türkiye- Irak sınırını teşkil edecek, fakat aynı zamanda Türkiye lehine birkaç küçük değişiklik yapılacaktı. Irak Hükümeti Musul üzerindeki haklarından vazgeçecek olan Türkiye'ye 25 yıl süreyle, Musul petrollerinden sağlayacağı gelirin %10'unu verecekti. Ancak daha sonra Türkiye 500.000 İngiliz sterlini karşılığında petrol üzerindeki bu hakkından feragat edecekti.[549]

1926'da Musul sorunun çözülmesi, Türk- İngiliz ilişkilerinin birdenbire dostluk ilişkisine dönüşmediyse de, yeni bir aşamanın başlangıcı olmuş ve resmen kurulan diplomatik kurumlar aracılığıyla gelişmeye başlamıştır.[550] Bu dönemden sonra Türkiye'nin sadece İngiltere ile değil, diğer Batılı devletlerle de ilişkileri gelişim sürecine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi paylaşma planları yapan üç büyük devletten ikisi olan İtalya ve Fransa ile ilişkiler düzelmeye başlamıştır.[551] Bunun yanı sıra; Türkiye'nin Yunanistan ile de ilişkilerini düzeltmesi ve aynı zamanda SSCB'nin, İngiltere ve Fransa ile işbirliği arayışı içinde olması da İngiltere'yi Türkiye'ye yaklaştıran etkenler arasında sayılabilir.[552] Ayrıca Türkiye'nin Ağustos 1928'de Briand- Kellog Paktı'na katılımı da iki devlet arasındaki ilişkileri yumuşatmıştır.[553]Bu yumuşama sonuncunda İngiltere ile Türkiye

[546] Mehmet S. EROL, "Musul Krizi"…,s. 32
[547] Mehmet SARAY, a.g.e., s. 100
[548] Zülal KELEŞ, a.g.m., s. 621
[549] Özden Z. ALANTAR, a.g.m., s. 84
[550] Ludmila JIVKOVA, *İngiliz- Türk İlişkileri (1933- 1939)*, çev. F. MUHARREM, F. ERDİNÇ, İstanbul: Habora Kitabevi, 1978, s. 25
[551] Şefika ÖZMEN, "Türk- İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi (1926- 1939)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009), s. 44
[552] İlhan UZGEL, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 271
[553] Mustafa YILMAZ, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923- 1938)", *Türkler*, Cilt: 16, ed. Hasan C. GÜZEL, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 591

ilişkileri Ekim 1929'da İngiliz Akdeniz Filosu İngiliz Komutanı ile İngiliz elçisinin İstanbul'da Atatürk'ü ziyaret etmesiyle daha ileri bir düzeye taşınmıştır.[554]

1930 yılında ise Türkiye ile İngiltere arasında bir "*Dostluk Antlaşması"* imzalanmış ve bunu bazı ticari sorunları içeren bir *"Ticaret Anlaşması"*nın imzalanması izlemiştir. Fakat yine de iki ülke arasındaki ticari ilişkiler kayda değer bir büyüklüğe sahip değildi.[555] Atatürk, İngiltere ile ilişkilerin gelişmesi için en yakın arkadaşlarından olan Ali Fethi Okyar'ı Londra'ya büyükelçi olarak atamış ve Okyar 31 Mart 1934'te görevine başlamıştır. 1933'ten beri İngiltere'yi de Ankara'da Sir Percy Lorraine temsil etmekteydi.[556]

1934 yılından itibaren Almanya ve özellikle İtalya'nın Akdeniz'deki yayılmacı politikası iki devleti birbirine daha da yakınlaştırmıştır.[557] Mussolini'nin saldırgan ve serüvenci politikaları, İngiltere'nin sömürgecilik çıkarlarına, Türkiye'nin de ulusal çıkarlarına bir tehdit oluşturmaktaydı. O yüzden iki devletin birbirine ihtiyacı hiç olmadığı kadar artmıştı.[558] Türkiye de tıpkı İngiltere ve Fransa gibi statükonun korunmasından taraftı ve bu doğrultuda yürüttüğü politikalar onu İngiltere ve Fransa'ya daha da yaklaştırmış ve hatta 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girmesinde de etkili olmuştur. Türkiye'nin İtalyan tehdidine karşı Balkanlarda giriştiği birleştirici politikalar ve nihayetinde Balkan Paktı'na dâhil olması, İngiltere ile ilişkileri anlamında olumlu bir gelişme teşkil etmiştir.[559] 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırısından sonra İngiltere, Akdeniz'deki diğer güçlü ve istikrarlı bir devlet olan Türkiye ile bir işbirliği yapmaya yönelmiş ve bu doğrultuda içinde Türkiye'nin de bulunduğu Akdeniz Paktı'nı oluşturmuştur.[560] Diğer taraftan 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi de iki devlet arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olmuştur. İngiltere ilk başta, SSCB ile çıkacak herhangi bir savaş ihtimaline karşı kendisine Karadeniz'e filo gönderme imkânı sağlayan Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine karşı çıkmış, fakat İtalyan ve Alman tehdidine karşı

[554] Philip P. GRAVES, a.g.e., s. 156
[555] Hüner TUNCER, *Atatürkçü Dış Politika…*, s. 140
[556] İsmail SOYSAL, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934- 1937)", *Belleten*, Cilt: XLV, Sayı: 177, Ocak, 1981, s. 105
[557] Mustafa BALCIOĞLU, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*,9. Baskı, ed. Durmuş YALÇIN vd., , Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 416
[558] Ludmila JIVKOVA, a.g.e., s. 13
[559] Levent DALKIÇ, "İkinci Dünya Savaşı'nda İngiliz- Türk İlişkileri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2016), s. 27
[560] Mustafa YILMAZ, a.g.m., s. 591

bir müttefik kazanmak için, Türkiye'nin Boğazlar konusundaki değişiklik isteklerini desteklemiş ve bu sayede Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır.[561] Habeşistan saldırısından sonra Türkiye Ortadoğu'da da bir ittifak arayışı neticesinde oluşturulan Sadabad Paktı'na, o dönemde halen İngiliz mandası altında olan Irak da katılmıştır. Dolayısıyla bu paktın da İngiltere'nin izniyle oluşturulduğunu anlamak mümkündür.[562]

1937'de Akdeniz'de bazı ticaret gemilerinin kimliği belirsiz denizaltılarca batırılması üzerine İngiltere ve Fransa harekete geçmiş ve Nyon Konferansı'nı toplamıştır. Türkiye'nin de katıldığı bu konferansın sonucunda imzalanan anlaşmaya göre Akdeniz'in kontrolünün Fransız ve İngiliz donanması tarafından sağlanacağı karara bağlanmıştır. Böylece Türkiye'nin anti- revizyonist devletlerle ve dolayısıyla İngiltere ile daha da yakınlaşmıştır.[563]

1936 yılından sonra İngiltere, ilişkileri daha da geliştirmek adına girişimlerde bulunmuştur.[564] Bu doğrultuda 1936 yılının yaz aylarında İngiliz Kralı VIII. Edward Atatürk'ü ziyaret etmiştir. Bu ziyaretle hem dostluk ilişkileri geliştirilmiş hem de ekonomik bazı konularda görüşmeler yapılmıştır.[565] 13 Mart 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi üzerine, Avrupa'daki savaş beklentileri başlamış ve Türkiye hem İngiltere ve Fransa hem de Almanya açısından stratejik önemi artmıştır.[566] Türkiye üzerinde Alman nüfuzunun artmasından endişelenen İngiltere bu duruma tepkisiz kalmamış ve 27 Mayıs 1938 yılında iki devlet arasında bir kredi anlaşması imzalanmıştır.[567]

5 Ekim 1938'de Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesinden sonra İngiltere ve Türkiye arasında bir ittifakın zorunluluğu kanısına varılmış ve bu doğrultuda Türkiye- İngiltere ayrıca Türkiye- Fransa arasında işbirliği yapılacağına dair bildiriler yayınlanmıştır.[568] Bundan sonra da 19 Ekim 1939'da İngiltere ve

[561] Mücahit ÖZÇELİK, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, Ankara, 2010/2, s. 254
[562] Levent DALKIÇ, a.g.t., s. 30
[563] Levent DALGIÇ, a.g.t., s. 30
[564] Arzu AL, a.g.e., s. 87
[565] Mustafa BARUT, a.g.e., s. 353
[566] Ludmila JIVKOVA, a.g.e., s. 249
[567] Philip P. GRAVES, a.g.e., s. 160
[568] Hüner TUNCER, *Atatürkçü Dış Politika…*, s. 142

Fransa ile yapılan anlaşma Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda anti- revizyonist blokta yer alacağı izlenimi verilmiştir.[569]

3.1.2. Fransa ile İlişkiler

Fransa, TTBM Hükümeti ile ilk anlaşma imzalayan Batılı bir devlet olarak Türkiye için özel bir yere sahiptir. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı ve Lozan Konferansı'nda İngiltere ile birlikte hareket edip Türkiye'yi zora soktuysa da, Türkiye, Fransa ile olan ilişkilerini her zaman önemsemiştir.[570] Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa arasındaki ilk resmi antlaşma, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'dır. Fakat Fransa'nın bundan sonra Lozan görüşmelerinde; eski imtiyazlar, kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, Türkiye'deki Fransız sermayesi, Hatay sorunu ve Musul meselesinde sergilediği sert tavırlar, Millî Mücadele dönemindeki olumlu havayı dağıtmıştır.[571]

Türkiye ile Fransa arasında da tıpkı İngiltere ile olduğu gibi, bir başkent sorunu ortaya çıkmıştır. Fransa da ilk yıllarda Türkiye'yi büyükelçi göndermemekle tehdit etmiş fakat en nihayetinde büyükelçi katında ilk atamasını 1925'te gerçekleştirmiştir.[572]

Lozan Konferansı'ndan sonra Türkiye ile Fransa arasındaki en önemli sorunlardan biri Osmanlı borçları olmuştur.[573] Osmanlı borçlarında en büyük pay Fransa'ya aitti.[574] Lozan Konferansı'nda görüşülen ve tamamıyla çözümlenemeyen bu sorun, Lozan Anlaşması'nın 46. Maddesi ile Osmanlı borçlarının Türkiye ve Osmanlı Devleti'nden ayrılan öteki devletler arasında bölüştürülmesi kararlaştırılmıştı. Lozan Antlaşması'nın 47. Maddesinde borçların bölüşümünün Duyun- u Umumiye Meclisi tarafından yapılacağı belirtilmiş ve 49. maddede ise ödeme şartlarının saptanması için Paris'te bir komisyon kurulması

[569] Mustafa BALCIOĞLU, a.g.m., s. 417
[570] Melek FIRAT, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, "Fransa ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, 20. Baskı ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 277
[571] Şevket S. AYDEMİR, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938)*, Cilt: III …, s. 318
[572] İsmail SOYSAL, "Türk- Fransız Siyasal İlişkileri (1921- 1984)", *Belleten*, Cilt: XLVII, Sayı: 188, Ekim, 1983, s. 974
[573] Atilla SANDIKLI, a.g.e., s. 73
[574] Mustafa YILMAZ, a.g.m., s. 592

kararlaştırılmıştır.[575] 1925 yılında başlayan çetin görüşmeler sonucunda, 13 Haziran 1928 tarihinde, Türkiye için kolaylıklar öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; Türkiye'nin ödeyeceği miktar ve taksitler belirlenmiş ve Türkiye borçların büyük bir kısmını ödemeyi kabul etmiştir. Fakat 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının yıkıcı etkileri hem Türkiye'yi zor duruma sokmuş, ödemeler gecikmiş hem de 1931 yılında Fransa'nın Hoover Moratoryumu 'nu ilan etmesine sebep olmuştur.[576] Fransa'nın ödemelerini ertelemesi nedeniyle Türkiye'nin de ödemelerini durdurmasına Fransa şiddetle karşı çıkmıştır. Bu çerçevede yeniden gerçekleştirilen uzun görüşmeler sonucunda 22 Nisan 1933'te Paris'te yeni bir sözleşme imzalanarak sorun çözüme kavuşturulmuştur.[577]

1926- 1928 yılları arasını kapsayan dönemde Fransa ile sorun teşkil eden diğer bir konu da Türkiye'deki Fransız Misyoner Okulları olmuştur.[578] 3 Mart 1924'te Türkiye Tevhid- i Tedrisat Yasası ile devlet içindeki her türlü eğitim-öğretim kurumlarının denetiminin sorumluluğunun Millî Eğitim Bakanlığı'na vermiştir. Bu konuda Türk hükümetince bir yönetmelik hazırlanmıştır.[579] Bu yönetmelikte, diğer yabancı okullarda olduğu gibi Fransız okullarında Tarih ve Coğrafya gibi derslerin Türk öğretmenler tarafından Türkçe olarak öğretilmesi zorunluluğu, Fransız Hükümeti ve hatta Papa tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Fakat konuyu kendi iç meselesi olarak ele alan Türkiye dış güçleri bu soruna karıştırmamış, sonuç olarak Fransız okullarında da yönetmeliğin uygulanması sağlanmıştır.[580]

Türkiye'nin 1929'da çıkardığı kanuna uygun olarak Adana- Mersin Demiryolu 'nu satın almak istemesi, Fransa ile ilişkilerde başka bir sorun kaynağı olmuştur.[581] Fakat o sıralarda Türkiye'nin Balkan politikasıyla Fransa'nın politikasının paralel seyretmesi, Fransa'nın bu konudaki direncini kırmış ve aynı yıl

[575] Melek FIRAT, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 279
[576] Mustafa YILMAZ, a.g.m., s. 592
[577] Hale ŞIVGIN, vd., *Geçmişten Günümüze Türk- Fransız İlişkileri*, Ankara: Efil Yayınevi, 2017, ss. 93- 94
[578] Ahmet EYİCİL, a.g.e., s. 280
[579] Arzu AL, a.g.e., s. 72
[580] Melek FIRAT, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 279
[581] Atilla SANDIKLI, a.g.e., s. 75

yapılan görüşmeler sonucunda demiryollarının Türkiye'ye devri sağlanarak sorun çözülmüştür.[582]

İki devlet arasında ilişkileri zedeleyen bir diğer bir sorun da, Bozkurt isimli bir Türk gemisiyle Lotus isimli Fransız gemisinin Midilli açıklarında Ağustos 1926 yılında çarpışması olmuştur. Bozkurt-Lotus Olayı olarak bilinen bu olay üzerine Türk makamları her iki geminin kaptanını da Türk mahkemelerinin önüne çıkarmıştır.[583] Fakat Fransız Hükümeti'nin, olayın uluslararası sularda olduğunu ve dolayısıyla Türkiye'nin yargı olmadığını söyleyerek karşı çıkması üzerine, konu her iki tarafın da kararıyla Uluslararası Adalet Divanı'na sevk edilmiştir. Divan, 7 Eylül 1927 tarihinde verdiği kararla Türkiye'yi haklı bulmuş ve sorun çözüme kavuşmuştur.[584]

Türkiye ile Fransa arasında sorun teşkil eden ve uluslararası bir sorun haline gelen en önemli konu ise Sancak (Hatay) Sorunu olmuştur. Bu bölge Mondros Mütarekesi'nden önce İskenderun Sancağı olarak anılıyordu. Gerek ticaret yolları gerekse Doğu Akdeniz'in güvenliği açısından stratejik bir öneme sahip olan bu bölgeye Fransa, 18. yüzyılın başlarından itibaren göz dikmiş ve çeşitli yatırımlarla nüfuzunu yerleştirmeye çalışmıştı.[585]

Fransa ve İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin topraklarının aralarında paylaşımını yaptıkları 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes- Picot Anlaşması ile Suriye ve Lübnan Fransa'ya bırakılmıştı. Nitekim Fransa, Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 16. maddelerini ileri sürerek, 9 Kasım 1918'den itibaren, başta İskenderun olmak üzere, Hatay, Urfa, Antep, Maraş ve Çukurova'yı işgal etmişti. 27 Kasım 1918'de Fransa Yüksek Komiserliği'nin çıkardığı bir kararnameyle de İskenderun Sancağı Antakya ve Reyhanlı'yı içine alacak şekilde yeniden düzenlenmişti.[586] Fransa 25 Nisan 1920'de de Suriye'de manda rejimini kurmuştu.[587] Fakat işgal tarihinden de anlaşılacağı üzere, Sancak Bölgesi Misak-ı Milli sınırları içerisindeydi. Ancak Güney

[582] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*,…, s. 273
[583] Edip ÇELİK, *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969, ss. 76-77
[584] İsmail SOYSAL, "Türk- Fransız Siyasal İlişkileri (1921- 1984)"…, s. 976
[585] Yusuf SARINAY, "Atatürk'ün Hatay Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XII, Sayı: 35, 1996, s. 4
[586] Hüner TUNCER, *Atatürkçü Dış Politika…*, s. 164
[587] Ahmet EYİCİL, a.g.e., s. 289

Cephesi'nin tasfiye edilebilmesi için, bu bölgede özel bir statü öngörülerek Misak-ı Mill'in sınırları dışında kalmasına rıza gösterilmişti.[588]

20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'nın 8. maddesine göre Türkiye- Suriye sınırı çizilmiş ve Sancak, milli sınırların dışında kalmıştır.[589] Fakat TBMM Hükümeti, bölgedeki Türklerin menfaatlerini koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesi için gerekli zemini hazırlayacak özel hükümler koydurmayı da ihmal etmemiştir.[590] Buna göre; bölgedeki Türk uyruklular kültürlerinin korunması ve gelişmesi için her türlü kolaylıktan faydalanacak ve Türk dili resmi dil olarak kabul edilecektir.[591] Bundan sonra 24 Temmuz 1922'de Fransa'nın Suriye ve Lübnan'da kurduğu manda yönetiminin niteliği ve kapsamını saptayan kanun, Milletler Cemiyeti Konseyi'nce kabul edilmiştir.[592]

Lozan Konferansı'nda en az soruna yol açan ve en az konuşulan konu Sancak sorunu, yani Türkiye ile Suriye arasındaki sınır anlaşmazlığıydı. Fransa, 1921 Antlaşması'nın bölgesel bir anlaşma olduğunu ve Lozan'da bir bütün olarak tekrar teyit edilmesinin anlaşmanın mahiyetini bozacağını söylese de sonunda anlaşma imzalanmıştır.[593] 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Anlaşması'nın 3. maddesinde, sadece Türkiye- Suriye sınırının 1921 Anlaşması'nın 8. Maddesinde tanımlanan sınır olduğu şeklinde düzenlenmiştir. Böylece Türkiye- Suriye sınırı ve Sancak için öngörülen özel yönetim Lozan'da bir kez daha onaylanmıştır.[594] 30 Mayıs 1926'da Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi ile Sancak için öngörülen özel yönetim onaylanmış, Türkiye- Suriye sınırı da kesin olarak 3 Şubat 1930'da Fransa ile imzalanan Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması ile karara bağlanmıştır.[595]

Fransa ile olan sorunların çözümünden sonra iki devlet arasındaki ilişkiler, işbirliğine yönelmeye başlamıştır. Türkiye'nin barışçıl politikaları ve anti-revizyonist tarafa meyilli oluşu Fransa'yı oldukça etkilemiştir. Türkiye de o dönemde tıpkı Fransa ve İngiltere gibi, en çok İtalyan tehlikesinden endişe duyuyordu. Bu

[588] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye…,* s. 643
[589] Edip ÇELİK, a.g.e., s. 86
[590] Yusuf SARINAY, "Atatürk'ün Hatay Politikası"…, s. 6
[591] Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1932),…,*s. 171
[592] İsmail SOYSAL, "Türk- Fransız Siyasal İlişkileri (1921- 1984)"…, s. 976
[593] Melek FIRAT, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 280
[594] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası….*, s. 276
[595] Yusuf SARINAY, "Atatürk'ün Hatay Politikası"…, s. 6

doğrultuda, Türkiye, 1928'de savaşın bir siyasi araç olarak kullanılmasından vazgeçilmesine ilişkin Briand- Kellog Paktı'na ve Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na içtenlikle katılmıştır. Ayrıca SSCB ile dayanışmasının bir gereği olarak da Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur.[596] Dolayısıyla Avrupa'da barış ve güvenliğin sürdürülmesi konusundaki yaklaşımları birbirine uyan Fransa ve Türkiye ilişkilerini geliştirmek adına yukarıda da sözünü ettiğimiz, Türkiye'nin 1937'de Hatay sorununun tekrar belirmesi üzerine tek taraflı olarak bozacağı, 1930 Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması'nı imzalamışlardır.[597]

1933'te Hitler'in iktidara gelmesi, Fransa'yı endişelendirmiş ve Türkiye'yi daha da yakınında tutmak istemiştir. Bu anlamda Fransa, sonrasında vazgeçse de, Boğazların silahlandırılması düşüncesi ve Balkan Paktı'na destek vermek gibi girişimlerde bulunmuştur. 19 Mart 1934'te Mussolini'nin Faşist Kongresi'nde dile getirdiği saldırgan politikaları ve planlarının Türkiye'yi oldukça endişelendirmiş ve bu da Türkiye'nin Fransa'ya daha sıkı bir işbirliğiyle bağlanması gereğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Almanya'nın 16 Mart 1935'te Versailles Barış Antlaşması'nın hükümlerini hiçe sayarak zorunlu askerlik yasası çıkarması üzerine Fransa, SSCB ile bir Savunma Paktı imzalamış ve dolayısıyla Türkiye'ye de ilgisi daha fazla artmıştı.[598] 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı üzerine Türkiye, Fransa ve İngiltere ile birlikte Milletler Cemiyeti'nin yaptırımlarına katılmıştır. Türkiye, bu yakın ilişkiler çerçevesinde Boğazlarda kesin hâkimiyeti sağlayan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni Fransa ile birlikte ilgili devletlere kabul ettirmiştir.[599] Fransa'yı Türkiye'ye daha da yaklaştıran olay ise Ekim 1936'da Roma- Berlin Mihveri'nin temeli sayılan bir dizi protokolün yapılmasıydı. Bu olaydan sonra Fransa İtalya'yı artık Almanya'dan kurtaramayacağını anlayıp Türkiye'nin kendisiyle yapmak istediği yardımlaşma paktına sıcak bakmaya başlamış, fakat Hatay sorununun tekrar belirmesi bu süreci uzatmıştır.[600]

Avrupa'da vuku bulan bu tehlikeler üzerine Fransa, mandater devlet olarak kolaylıkla yerleşemediği Suriye ve Lübnan ile olan ilişkilerini yeni bir düzene sokma gereği duymuştur. Bu doğrultuda Eylül 1936'da Suriye'ye, Kasım 1936'da da

[596] İsmail SOYSAL, "Türk- Fransız Siyasal İlişkileri (1921- 1984)"…, s. 979
[597] Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1932),*…, ss. 172- 173
[598] İsmail SOYSAL, "Türk- Fransız Siyasal İlişkileri (1921- 1984)"…, ss. 980- 981
[599] Yusuf SARINAY, "Atatürk'ün Hatay Politikası"…, s. 10
[600] İsmail SOYSAL, "Türk- Fransız Siyasal İlişkileri (1921- 1984)"…, s. 984

Lübnan'a bağımsızlık vermiştir. Fakat anlaşma metinlerinde Sancak ile ilgili bir hüküm bulunmaması ve dolayısıyla Fransa'nın Sancak bölgesi üzerindeki nüfuzunu Suriye'ye bırakması Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur.[601] Türkiye 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği nota ile Lübnan'a verilen bağımsızlığın, ayrı bir bölge olan Sancak bölgesine de verilmesini istemiştir. Fransa'nın 10 Kasım 1936'da notaya verdiği cevapta ise, Türkiye'nin bu talebinin kabul edilemeyeceği belirtiliyordu.[602] Fakat Türkiye, artık Sancak sorunun kesin olarak çözülmesi gerektiğini düşünüyordu. Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'ni açış konuşmasında da bu konuya değinirken; *"Bundan böyle Fransa ile aramızda senelerdir sürüp giden davanın neticelenmesinin zamanı gelmiştir."* demişti.[603]

Dolayısıyla Türkiye'nin sorunun görüşülüp çözülmesinde ısrarlı olması neticesinde sorun, Fransa'nın isteğiyle 27 Kasım 1936'da Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir.[604] 14- 16 Aralık 1936 tarihlerinde yapılan Milletler Cemiyeti görüşmelerinin 27 Ocak 1937 tarihli kararı sonucunda Sancak için özel bir statü kabul edilmiştir. Buna göre; İskenderun Sancağı içişlerinde tamamen bağımsız, dış işlerinde Suriye'ye bağlı, kendine özgü bir anayasa ile idare edilen ayrı bir varlık olması kabul edilmişti. Burası Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde tutulacak ve ilişkiler bir Fransız aracılığıyla yürütülecekti. Fransa ve Türkiye bir anlaşma yaparak Sancak'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alacak ve bu bölge bundan sonra *Hatay* ismini alacaktı.[605] Bu doğrultuda 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti'nin kurduğu komisyonun Hatay için hazırladığı anayasa kabul edilmiş ve aynı tarihte Fransa aile Türkiye arasında sözü geçen antlaşma imzalanmıştır.[606] Fakat Hatay halkının bu anayasa ve anlaşmaları tepki göstermesi nedeniyle, Fransa'nın uygulamaları kolay olmamış ve hatta Fransa bölgedeki diğer azınlıkları Türklere karşı kışkırtmıştır. Türk kamuoyu da bu durumdan etkilenmiş ve güçlü bir Fransa aleyhtarlığı belirmiştir. Dolayısıyla Türk- Fransız ilişkileri yeniden bozulmaya başlamıştır.Ancak 29 Kasım

[601] Süleyman HATİPOĞLU, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", *Türkler*, Cilt: 16, ed. Hasan C. GÜZEL, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 687
[602] Kamuran GÜRÜN,*Savaşan Dünya ve Türkiye,...,* s. 647
[603] Tayfur SÖKMEN, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, 2. Baskı, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1992, s. 95
[604] Mustafa BARUT, a.g.e., s. 347
[605] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e.,s. 349
[606] Özden Z. ALANTAR, a.g.m., s. 94

1937 tarihinde Hatay Anayasası yürürlüğe girmiş ve geriye seçimlerin yapılması kalmıştır.[607]

Türkiye, Milletler Cemiyeti Komisyonunun Fransız manda memurlarıyla birlikte seçim için hazırladığı yönetmeliğe, Türklerin aleyhine hükümler içermesi sebebiyle karşı çıkmış ve bu durum Milletler Cemiyeti'ne bildirilmiştir. Milletler Cemiyeti ise Türkiye'nin itirazını haklı bulmuş ve Ocak'ta yeni seçim yönetmeliği hazırlanmıştır.[608] 15 Temmuz 1938'e kadar bitirilmesi öngörülen seçimler, Fransız memurlarının saldırgan tutumları sebebiyle sekteye uğramış ve 29 Haziran 1938'de Türkiye Hatay sınırına 30.000 asker yığmıştır.[609] Fakat Fransa, İkinci Dünya Savaşı tehlikesinin belirmesi ve Türkiye'nin kesin tutumları neticesinde geri adım atmış ve iki devlet arasında 3 Temmuz 1938'de, Hatay'ın toprak bütünlüğünün iki devletçe ortaklaşa sağlanacağı ve tarafların sözü edilen savunma amaçlı 2.500'er askerinin bölgede bulundurulmasının kararlaştırıldığı yeni bir anlaşma imzalanmıştır.[610] Bu doğrultuda 22 Temmuz 1938'de Sancak'ta seçim yapılmış ve Türkler Hatay Meclisi'nde milletvekilliklerinin çoğunluğu kazanmışlardır. Yapılan seçimler sonucunda da Hatay Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen, başbakanlığına ise Abdurrahman Melek seçilmiştir.[611]

Hatay Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türkiye ilişkilerini hayli geliştirmişti. Türk Medeni ve Ceza Kanunu kabul edip Türkiye'den müşavirler getirmişlerdi. Ayrıca Hatay yöneticileri Türkiye'ye dâhil olmayı arzuluyorlardı. Türkiye de Milli Mücadele'den beri bunu arzulamaktaydılar, fakat 3 Temmuz 1938 Antlaşması bu duruma engel teşkil etmekteydi.[612] Bu doğrultuda Türkiye ilhak isteğini 21 Ocak 1939'da Fransa'ya bildirmiştir. Fransa ise, Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali ve Polonya ile yaptığı saldırmazlık paktına son vermesi, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ve Çelik Paktı'nın kurulması gibi gelişmeler sonucu zor durumdaydı ve aynı zamanda bir *Barış Cephesi* oluşturma gayretleri sebebiyle, Türkiye'nin ilhak isteğini kabul etmiştir.[613] Buna göre; 23 Haziran 1939 tarihinde Fransa ile Türkiye arasında

[607] Ahmet EYİCİL, a.g.e., s. 292
[608] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, ss. 387- 388
[609] Mehmet S. EROL, "Hatay Krizi", *Türk Dış Politikasında 41 Kriz*, 3. Baskı, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Kripto Yayınevi, 2015, s. 51
[610] Altemur KILIÇ, a.g.e., s. 98
[611] Süleyman HATİPOĞLU, a.g.m., s. 689
[612] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 351
[613] İsmail SOYSAL, "Türk- Fransız Siyasal İlişkileri (1921- 1984)"…, s. 992

bir anlaşma imzalanmış ve Hatay Meclisi'nin 29 Haziran 1939'da yaptığı toplantı sonucunda da Hatay Devleti son bularak, Sancak Türkiye'ye katılmıştır.[614]

3.1.3. İtalya ile İlişkiler

Bildiğimiz gibi İtalya, Osmanlı Devleti'nin parçalanması sonucu ondan pay almak düşüncesiyle Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmiştir. Savaş başladıktan sonra imzalanan Londra ve St.Jean de Maurienne Gizli anlaşmaları ile kendisine vaat edilen Antalya, Konya ilinin bir bölümü ve İzmir gibi illerin de içinde yer aldığı toprakları ele geçirmek için harekete geçmişti. İtalya Mondros Mütarekesi'nden sonra da Osmanlı topraklarını işgal eden güçler arasında yer almıştı.[615] Bu işgaller sırasında Antalya, Konya ilinin bir bölümü ve Aydın gibi önemli yerleri işgal etmişti. Ancak daha sonraki süreçte özellikle İngiltere ve Yunanistan ile arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle 1922 yılında işgal ettiği yerlerden kendiliğinden çekilmeyi uygun görmüştü.[616] İtalya'nın 1919- 1922 yılları arasında Anadolu topraklarındaki işgal eylemleri İngiltere, Fransa ve Yunanistan'a göre daha yumuşak olmuştu.[617]

1922'de Mussolini'nin iktidara gelmesinden sonra İtalya, yeniden genişleme ve yayılma politikasına başlamıştır. Mussolini'nin *"Büyük İtalya"* ve *Akdeniz için "Bizim Deniz (Mare Nostrum)"* gibi söylemlerde bulunması diğer devletler gibi Türkiye'de de endişe uyandırmıştır.[618] İtalya'nın kendisine yayılma alanı olarak seçtiği iki bölge olan Balkanlar ve Akdeniz, Türkiye için çok önemliydi ve geçmişte İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesi de Türkiye'nin endişelerinin kaynağını oluşturuyordu.[619] Bu dönemde Türkiye'nin İtalya'ya karşı endişelerini artıran bir diğer olay da Musul konusunda İtalya'nın İngiltere ile birlikte hareket etmesi olmuştur. Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerinin gergin olduğu bu dönemden

---

[614] Yuluğ T. KURAT, "50 Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923- 1973)"…, s. 267
[615] Türkan CANTEMUR, "Türkiye- İtalya İlişkileri (1930- 1950)", 38. ICANAS (İnternational Congress of Asian and North African Studies), Cilt: II, Ankara: AKDTYK Yayınları, Şubat, 2012, s. 781
[616] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, s. 278
[617] Mustafa BALCIOĞLU, a.g.m., s. 431
[618] Mevlüt ÇELEBİ, "Atatürk Dönemi Dış Politikasında İtalya Faktörü (1923- 1938)", *Türkler*, Cilt: 16, ed. Hasan C. GÜZEL, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 662
[619] İlhan UZGEL, "İtalya ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, , Cilt: I, 20. Baskı, ed. Baskın ORANİstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 293

yararlanmak isteyen İtalya, Akdeniz'deki emellerini yinelemiştir. Hatta İtalya'nın Batı Anadolu'da çıkartma yapacağı yolunda söylentileri çıkmaya başlamıştır.[620]

Musul sorunu çözüldükten sonra Türkiye'nin İngiltere ile olduğu gibi İtalya ile de ilişkileri düzelme eğilimine girmişti. Zira İtalya, Akdeniz'deki etkinliğini artırmak için Yunanistan ve Türkiye'yi yanına çekerek, bir ittifak sistemi oluşturmayı planlamaktaydı.[621] O sıralarda Yugoslavya İtalyan tehdidine karşı tedirgin olmuş ve Çekoslovakya ve Romanya ile birlikte Fransa'nın desteğiyle 1921'de Küçük Antant'ı oluşturmuşlardı. Dolayısıyla İtalya'nın, Türkiye ve Yunanistan ile kurmayı istediği ittifak da Küçük Antant'a bir cevap niteliği taşıyacaktı.[622] Bu olumlu hava içinde Dışişleri Bakanı Tevfik R. Aras 1927'de Milano'da Mussolini ile bir görüşme yapmış ve o görüşmede Mussolini, Aras'a daha sonra Bulgaristan'ın katılacağı; Yunanistan, Türkiye ve İtalya arasında bir dostluk anlaşması yapılmasını teklif etmiştir. Bu görüşmelerin sonucunda 30 Mayıs 1928'de Türkiye ve İtalya arasında Tarafsızlık Uzlaşma ve Yargısal Çözüm Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; iki taraf birbirine karşı yönelmiş hiçbir anlaşmaya katılmayacak, taraflardan biri saldırıya uğrarsa, diğer taraf uyuşmazlık süresince tarafsız kalacak ve taraflar aralarında bir anlaşmazlık çıkarsa bunu barışçıl yollarla çözeceklerdi.[623] İtalya daha sonra, Türk- Yunan görüş ayrılıkları nedeniyle anlaşmaya katılmayan Yunanistan ile de 23 Eylül 1928'de aynı içerikte bir anlaşma imzalanmıştır. Türkiye ve Yunanistan'ın müşterek anlaşması ise Türk- Yunan sorunları halledilebildikten sonra ancak 1930'da imzalanabilmiştir.[624]

1928 Anlaşmasından sonra Türk- İtalyan ilişkileri normal seyrederken Aras,1932'de Meis ve Anadolu sahillerindeki birkaç küçük ada üzerinde iki tarafın iddialarından ileri gelen uyuşmazlığı çözmek üzere Milano'ya gitmiştir.[625] Görüşmeler sonucunda anlaşmazlık çözülemeyince, 30 Mayıs 1929'da Hakemlik Antlaşması imzalanmış ve sorun Lahey Adalet Divanı'na sevk edilmiştir. Fakat daha sonra Divan'ın kararı beklenmeden iki devlet arasında 4 Mayıs 1930 yılında Ankara'da bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre; Meis Adası ile Anadolu kıyıları arasında bir sınır çizgisi belirlenecek, bu çizginin iki yanındaki tüm adalar,

[620] Mehmet GÖNLÜBOL, Cem SAR, "1919- 1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası"…, s. 82
[621] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, s. 279
[622] Mustafa BALCIOĞLU, a.g.m., s. 432
[623] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e.,s. 328
[624] Rıfat UÇAROL, *Siyasi Tarih (1789- 1994)*, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s. 571
[625] Mehmet GÖNLÜBOL, Cem SAR, "1919- 1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası"…, s. 110

bulunduğu bölgenin egemenliği altında olacak, bölgedeki adacıkların hangilerinin Türkiye'ye hangilerinin İtalya'ya ait olduğu tek tek belirlenecek ve ayrıca Bodrum Körfezi karşısındaki Kara Ada'nın da Türkiye'ye ait olacağı kararlaştırılmıştır.[626]

Türk- İtalyan ilişkileri 1924- 1930 yılları arasında özellikle ticari açıdan çok önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu dönemde İtalya, Türkiye'nin hem ihracat hem de ithalatında birinci sıradaydı.[627] Özellikle 1920'li yılların sonlarında, zorunlu alımlar için kredi bulmakta zorlanan Türkiye'ye bu anlamda kolaylıklar sağlayan devlet de İtalya olmuştu.[628]

1930'lu yıllara kadar sakin ve dostane seyreden Türk- İtalyan ilişkileri bu yıldan sonra İtalya'nın sömürgecilik ve yayılmacılık hareketlerini şiddetlendirmesi ve Balkan devletlerini birbirine düşürmesi sonucunda, Türkiye açısından tekrar güvensizliğe sebep olmuştur. Öyle ki, bu durum Türkiye'yi harekete geçirmiş ve Balkan Paktı'nın kurulması için ön ayak olmasına neden olmuştur.[629] İtalya'yı bu konuda cesaretlendiren gelişmelerden bazıları ise Ocak 1933'te Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi ve İspanya'da Franco Faşizminin yükselişe geçmesiydi.[630] Türkiye'yi İtalyan tehdidi anlamında en çok kaygılandıran olay ise Mussolini'nin Mart 1934'teki Faşist Kongresi'nde İtalya'nın geleceğinin Avrupa'da değil, Asya ve Afrika'da olduğunu; bu kıtaların hızlı ulaşım araçları sayesinde İtalya'ya birer ikişer saatlik uzaklıkta olduğunu söylemesi olmuştur.[631] Türk basınında ve resmi kurumlarında büyük tepkiye yol açan Mussoli'nin bu nutku sonrasında, İtalyan yetkilileri Türkiye'yi kastetmediklerini söyleseler de, Türkiye artık İtalya'ya karşı şüpheyle yaklaşmıştır.[632] Hatta İtalya güven telkin etmek ve gayelerine ulaşabilmek adına 1935'te, Türkiye ve Yunanistan'a bir ittifak teklifinde bulunmuştur fakat Türkiye bu girişimin Balkan Paktı'na karşı yapıldığı düşüncesiyle reddetmiştir.[633]

Türkiye'yi İtalya'dan net olarak uzaklaştırıp İngiltere'ye yakınlaştıran olay ise Ekim 1935 İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi olmuştur. İtalya, bu işgaliyle Milletler Cemiyeti Misakı'nın 12. maddesini ihlal ettiği için, Genel Kurul Misakı'nın

---

[626] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 571
[627] Türkan CANTEMUR, a.g.m., ss. 781- 782
[628] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, s. 282
[629] Mevlüt ÇELEBİ, a.g.m., s. 668
[630] İlhan UZGEL, "İtalya ile İlişkiler"…, s. 295
[631] Haluk A. ÜLMAN, a.g.m., s. 252
[632] Mehmet GÖNLÜBOL, Cem SAR, "1919- 1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası"…, s. 111
[633] İlhan UZGEL, "İtalya ile İlişkiler"…, s. 295

16. maddesi gereği zorlama tedbirleri alınmasına karar verilmiştir.[634] İtalya'dan duyduğu endişe doruk noktalarına çıkan Türkiye ise bu karara katılan ilk devlerden biri olmuştur.[635] İtalya Türkiye'nin ve diğer devletlerin bu önlemlere katılımına tehditlerle karşılık vermiş ve İtalya ile ticari ve siyasi ilişkilere zarar vermiştir. İtalya'nın tehditleri üzerine İngiltere bu devletlere Akdeniz Paktı'nı önermiştir. Fakat İngiltere'nin İtalya'yı tamamen Almanya'ya itmek istememesi ve Milletler Cemiyeti'nin yaptırımlarını kaldırması üzerine Akdeniz Paktı dağılmıştır.[636]

Diğer taraftan 1936 yılında İtalya'nın, Türkiye kıyılarına yakın Oniki Ada'yı ve Leros Adası'nı tahkim etmesi, Türkiye'nin kaygılarını daha da artırmış ve İngiltere'ye daha da yakınlaştırmıştır.[637] Türkiye ile İngiltere arasındaki bu yakınlaşmadan endişe eden İtalya ise, Temmuz 1936'da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'ya 1928 Antlaşmalarına bağlı olduğunu söyleyerek, güvence vermiştir.[638] Bu arada Türkiye'nin Milletler Cemiyeti kararlarına katılan Türkiye'nin 1936 yılında Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi isteği, İtalya dışında İngiltere dâhil diğer devletler tarafından olumlu karşılanmıştır. 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni diğer devletler kabul ederken, İtalya reddetmiştir.[639]

Ocak 1937'de İngiltere ve İtalya arasında statükoyu koruma temelinde imzalanan Centilmenler Antlaşması ile Türk- İtalyan ilişkileri geçici bir yumuşamaya girmiştir. Hatta bu anlaşmanın üzerine Aras, 2- 3 Şubat 1937 tarihinde Milano'ya gitmiş ve görüşmelerin sonucunda iki ülke arasında hiçbir sorun olmadığı belirtilmiştir.[640] Fakat yapılan görüşmelerde Montreux Sözleşmesi ile ilgili bir açıklama yapılmadığı için, görüşmeler çeşitli yorumlara sebep olmuştur. Bundan sonra da Türkiye'yi İtalyan- Alman mihverine sokmak için giriştiği çabalar olumlu sonuç vermemiştir. 1937 yılının yazında Akdeniz'de bazı ticaret gemilerinin İtalyan olduğu düşünülen denizaltılar tarafından batırılması üzerine, alınacak tedbirlerle ilgili

[634] Mevlüt ÇELEBİ, a.g.m., s. 669
[635] Haluk A. ÜLMAN, a.g.m., s. 252
[636] Türkan CANTEMUR, a.g.m., s. 790
[637] Hüner TUNCER, *Atatürkçü Dış Politika…*, s. 137
[638] İlhan UZGEL, "İtalya ile İlişkiler"…, ss. 296- 297
[639] Arzu AL, a.g.e., s. 82
[640] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye…,* ss. 510- 511

10- 11 Nisan 1937'de toplanan Nyon Konferansı'nda Türkiye de yer almış ve dolayısıyla İngiltere ve Fransa'nın yanında safını belli etmiştir.[641]

1937- 1939 yılları arasında Türkiye- İtalya ilişkilerine soğuk bir hava hâkim olmuştur. İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano ve Aras arasında çeşitli görüşmeler vuku bulmuştur. Ancak İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesi İngiltere- Fransa ile ittifak yapmasında etkili olmuştur.[642]

3.1.4. Almanya ile İlişkiler

Birinci Dünya Savaşı'nda aynı safta savaşan Türkiye ve Almanya, savaşın sonucunda yapılan anlaşmalarla ayrı düşmüş ve yeni kurulan dengelerde farklı konumlara getirilmişlerdir. Versailles Antlaşması'nın getirdiği ağır şartlar altında bulunan Almanya'nın, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere, diğer Avrupalı devletlere ödediği yüksek tazminatlar ödemesi ülkede yüksek enflasyon ve işsizlik sorunlarına yol açmıştır. Aynı zamanda bazı topraklarını ve hammadde kaynaklarını da kaybetmesi, Almanya'da İngiltere ve Fransa düşmanlığı yaratmıştır. Fakat 1930'larda Versailles zincirlerinden kurtulana kadar, ekonomik olarak gelişme gösterememiş ve bu da sonraki saldırgan politikalarının kaynağı olmuştur.[643]

Türkiye Mondros Mütarekesi'nin 23. maddesine göre savaşta müttefik olduğu Almanya ile ilişkilerini kesmek zorunda kalmıştı. Ancak Lozan antlaşması ile bu mütarekenin hükmü kalmadığından, iki devlet arasında ilişkilerin yeniden tesis edilmesi önündeki engel de ortadan kalkmıştır.[644] Böylece iki devlet arasındaki ilk diplomatik ilişkiler 3Mart 1924'te imzalanan Türk- Alman Dostluk Anlaşması ile tekrar başlamıştır. Bu anlaşmayla iki devlet arasında samimi ve iyi niyetli ilişkilerin sağlanması amaçlanmıştır.[645] Almanya'nın başlarda çekinmekle birlikte, anlaşma müzakerelerinin Ankara'da yapılmasını istemesi ve 1924 yılında sorun çıkarmadan

[641] Mustafa BARUT, a.g.e., s. 352
[642] Altemur KILIÇ, a.g.e., s. 103
[643] Murat ÇULCU, "Tarihsel Süreçte Türkiye- Almanya İlişkilerine Yorumsal bir Bakış", *Tarihten Geleceğe Türk- Alman İlişkileri*, ed. Erhan YARAR, Ankara: Türk Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Grubu, 1999, ss. 19- 23
[644] Sezen KILIÇ, *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933- 1945)*, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s. 25
[645] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, s. 283

büyükelçisini Ankara'ya ataması, başkent konusunda İngiltere ve Fransa ile aynı tutumu sergilemediğini göstermektedir.[646] Bu anlaşmanın ardından yetişmiş eleman sıkıntısı çeken Türkiye'ye Almanya'dan birçok uzman getirilmiştir. Bu uzmanlar Dışişleri, Ziraat ve Sağlık bakanlıklarında, devlet fabrikalarında, meteorolojide, ormancılıkta, ekonomide, tekstilde, sanayide, posta işlerinde ve demiryollarında görev yapmışlardır. Aynı zamanda bir kısım Türk öğrenciler de eğitim görmek üzere Almanya'ya gitmişlerdir.[647] Diğer taraftan Türkiye Almanya'dan askeri uzmanlar da talep etmiştir. Almanya başta bu talebi Versailles Antlaşması'na aykırı bularak reddetmişse de 1933'ten sonra ivme kazanmak suretiyle işsiz kalan subaylardan oluşan askeri uzmanları Türkiye'ye göndermiştir.[648]

Weimar Hükümeti boyunca Türk- Alman ilişkileri siyasi alandan ziyade ekonomik bakımdan gelişme göstermişti. Sermaye ve teknoloji fakiri olan Türkiye, savaştan yenik çıkmasına rağmen, bu açılardan zengin olan Almanya'dan faydalar sağlamıştır.[649] Bu anlamda iki devlet arasında gelişmekte olan ekonomik ilişkiler 12 Ocak 1927'de imzalanan ticaret sözleşmesiyle hukuksal bir boyut kazanmıştır. Bu anlaşmayla iki devlet birbirlerine karşı bazı ticari mallar üzerinden gümrük vergisi indirimi uygulamayı ve gümrük bedeli almamayı kabul etmiştir.[650] Bu doğrultuda iki devlet 1928- 1929 yılları arasında ihracat ve ithalat değerleri anlamında büyük gelişme kaydetmiştir. Diğer taraftan giderek büyüyen bu ticaret hacmi karşısında yetersiz kalan 1927 tarihli ticari sözleşmenin yenilenmesine karar verilmiş ve bu amaçla 27 Mayıs 1930 tarihinde Türk- Alman Ticaret Anlaşması imzalanmıştır.[651]

Bu dönemde iki devlet arasındaki ilişkilere dikkat çeken önemli bir gelişme de Aras'ın 20- 25 Nisan 1929'da Almanya'ya yaptığı ziyaret olmuştur. Bu ziyaretin hemen ardından iki devlet arasında 16 Mayıs 1929'da Hakem ve Uzlaşma Anlaşması imzalanmış, bu yolla taraflar arasında çıkacak sorunların halline yönelik özel olarak oluşturulacak bir hakem mahkemesi veya bir ikili uzlaşma yoluyla çözüme ulaşmayı

---

[646] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye…,* s. 672
[647] Sezen KILIÇ, *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933- 1945)…*, s. 26
[648] Fahri TÜRK, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1923- 1945", *Belleten*, Cilt: LXXIX, Sayı: 285, Ağustos, 2015, s. 764
[649] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, s. 284
[650] İlhan UZGEL, "Almanya ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, 20. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 300
[651] Yavuz ÖZGÜLDÜR, *Türk- Alman İlişkileri (1923- 1945)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 45

karar altına almışlardır.[652] Ekonomik olarak da Kayseri- Ulukışla ile Kütahya- Balıkesir demiryolu inşasının Almanya tarafından üstlenmesinin ve kredi temininin yanı sıra, Kayseri Uçak Fabrikası'nın kurulması için ortak bir Türk- Alman şirketi kurulması ve Lufthansa ile Berlin- İstanbul havayolu posta ulaşımı anlaşması yapılması kararlaştırılmıştır.[653]

1923- 1933 döneminde iki devlet arasındaki ilişkiler genelde sorunsuz olmuş ve iç- dış gelişmelerin de etkisiyle yakınlaşma çabaları içinde gelişmiştir. Fakat 1933'te Hitler'in iktidara gelmesiyle başta ekonomik ilişkiler olmak üzere ilişkilerin niteliğinde değişiklikler yaşanmıştır.[654] Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Alman dış politikasında radikal bir değişim meydana gelmiştir. Hitler hem Versailles'in getirdiği sınırlamalardan kurtulmak hem de Almanya'nın coğrafi sınırlarını yeniden düzenlemek için harekete geçmiştir. Bu anlamda anti- revizyonist bir politika izlemeye başlamış, Güneydoğu Avrupa ülkeleri ve Balkan devletleri üzerinde önce ekonomik sonra da siyasi nüfuzunu kurmak için, bir yandan iktisadi gücünü kullanmayı diğer taraftan da silahlanma çalışmalarını artırmaya başlamıştır.[655]

Bununla birlikte Hitler'in iktidara gelmesi Batı ve SSCB tarafından kuşku ve endişeyle karşılanırken, uzun bir süre Türkiye'yi korkutmamıştır. Zira Türkiye'nin ekonomik kalkınma hareketine girişmesi Hitler dönemine rastlamakta ve Türk- Alman ticari ilişkileri Hitler dönemiyle büyük bir yükselişe geçmiştir.[656] Türkiye'nin Batılı devletlerle siyasi ve ekonomik ilişkileri tarih boyunca kötü seyretmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Alman politikasının bir ayağı olan Balkan ve Ortadoğu ülkelerini ekonomik nüfuzu altına alma girişimlerine Türkiye'yi de dâhil etme fırsatını kaçırmamıştır.[657] Türkiye de Almanya ile ekonomik ilişkileri geliştirmekte istekliydi. Zira Türkiye bu dönemde tarımsal üretimde büyük artış kaydetmesine rağmen, bilgi ve organizasyon eksikliği yüzünden, Avrupa pazarına giremiyordu, bu yüzden de Almanya ile ticari ilişkileri fazlaca önemsiyordu.[658] Nazi

---

[652] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, s. 284
[653] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan dünya ve Türkiye,*…, s. 672
[654] İlhan UZGEL, "Almanya ile İlişkiler"…, s. 300
[655] Cemil KOÇAK, *Türk- Alman İlişkileri 1923- 1939: İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler*,2. Baskı, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, ss. 97- 98
[656] Haluk A. ÜLMAN, a.g.m., s. 253
[657] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 353
[658] Yavuz ÖZGÜLDÜR, a.g.e., s. 80

Almanya'sı ile Türkiye arasındaki ilk ticari anlaşma 10 Ağustos 1933'te imzalanmıştır. Ticaret anlaşmasının yanı sıra; bir de Clearing Anlaşması imzalanmıştır.[659] Bu dönemde iki devlet arasındaki ithalat ve ihracat oranları yükselişe geçmiştir. Diğer taraftan 1934 yılında iki ülke arasında bir kredi anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca 1938 yılında da Türkiye'ye 10 yıl süreli 150 milyon marklık kredi verilmesini öngören bir kredi anlaşması daha imzalanmıştır.[660] Büyük oranda gelişen bu ekonomik ilişkilere rağmen, başta Atatürk olmak üzere Türk devlet adamları Almanya'nın asıl amacının farkındaydılar. 1936 yılında Atatürk bu düşüncesini yakın dostlarına şu şekilde anlatmıştır;

> *"Bu megalomanyaklara (Mussolini ve Hitler) karşı tetikte olunuz; bunlar şahsi emellerinin tahakkuku için hiçbir şeyden çekinmezler. İhtirasları uğruna hem memleketleri hem de bütün dünya mahvolacak olsa dahi umursamazlar."*[661]

Hitler iktidara gelmeden hemen önce yazdığı *"Kavgam"* adlı eserinde, Almanya'nın Türkiye gibi devletlerle ittifak içine girmesini Almanya'nın savaşı kazanma olasılığını yok edeceğinden, Türkiye'yi dış politika açısından pek dikkate alınacak bir ülke olarak görmediğini bahsediyordu. Fakat iktidara geldikten sonra Hitler, Atatürk'e olan hayranlığını birçok kere dile getirmiştir.[662] Hatta bu hayranlığını iki devlet arasındaki ilk resmi temas olan 1933 yılında Türkiye'den Berlin'e gelen Türk heyetine Atatürk'ün yüzyılın en büyük insanı olduğundan bahsetmiş ve şunları söylemiştir:

> *"Almanya ve Türkiye aynı zamanda ve aynı derecede çökmüşlerdi. Türkiye mukaddes bir hamle ile kurtuldu. Bu netice Almanya'nın kurtuluşu için başladığımız milli hareketin mes'ut netice vereceği hakkında bize derin bir kanaat vermiştir. Filhakika Türkiye'de doğan ve parlayan yıldız bize takip edilecek yolu gösteriyordu. Nasıl ki, Türkiye'de hayat ve teceddüt hareketi köylüye istinat ettirildi, biz de aynı fikirlerden mülhem olarak aynı yolu takip ediyoruz. İktisadi işlerin iki memleket münasebatındaki tesirlerinin ehemmiyeti malumdur. Fakat bu münasebetler de en büyük rolü oynayan amil yalnız bu değildir. Bu işte karşılıklı sempati, faaliyet gayeleri aynı olan Büyük Türk milletiyle Alman milleti arasında bilhassa çok kuvvetlidir.*[663]

---

[659] Yavuz ÖZGÜLDÜR, a.g.e., s. 80
[660] İsmail SOYSAL, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934- 1937)"…, s. 298
[661] Altemur KILIÇ, a.g.e., s. 100
[662] Sezen KILIÇ, *Türk- Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar)*, Ankara: AKDTY Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 126
[663] Ahmet ASKER, "Nazi Almanya'sından Kemalist Türkiye'ye Bakışlar", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 50, 2012, s. 287

Bu görüşmelerde Almanya, Türkiye ile ortak noktalara değinirken, Türkiye Almanya'nın Versailles sınırlamalarından kurtulma çabalarına sempatiyle yaklaşmış fakat statükoyu değiştirmemesini istemiştir.

Bundan sonra Türkiye ile Almanya'nın dış politika hedefleri farklılaşmaya başlamıştır. Bu anlamda Hitler Almanya'sı ile Türkiye arasında çıkan ilk anlaşmazlık, Türkiye'nin, oluşumunda önemli rol üstlendiği 1934 tarihli Balkan Paktı'dır. Nedeni ise Almanya'nın Balkanları kendi nüfuz alanı olarak görmesi ve Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa'ya yaklaşarak bu bölgede etkin olmasını istememesidir.[664] Bununla birlikte Almanya'nın 1933 yılı sonbaharında Cenevre Silahsızlanma Konferans'ından ve Milletler Cemiyeti'nden ayrılması üzerine, Türkiye onun tekrar Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na tekrar katılmasını tavsiye etmiştir. Diğer taraftan 16 Mart 1935'te zorunlu askerlik hizmetini yeniden getirmesi karşısında Türkiye, olumsuz bir tavır içerisine girmemiştir. Bu tavrın sebepleri arasında, hem Almanya'nın Versailles'ten kurtulma arzularını, Türkiye'nin Sevr Anlaşması'ndan kurtulma isteğine bu amaçla giriştiği mücadeleye benzetmesi, hem de Almanya'nın savunma ve silah sanayiinden uygun bir biçimde yararlanmak istemesi sayılabilir. Diğer bir sebep de, Türkiye'nin de o dönemde Boğazları silahlandırmak istemesidir.[665]

Türk- Alman politikalarını ilk defa sert biçimde karşı karşıya getiren olay ise 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırısını Almanya'nın desteklemesidir. Bu olayın, Türkiye'nin belirgin bir biçimde yüzünü İngiltere'ye dönmesinde büyük etkisi olduğu söylenebilir.[666] Almanya'nın rahatsız olduğu bir başka konu ise Montreux Sözleşmesi'dir. Almanya Konferans sırasındaki Türk- İngiliz anlaşmazlıklarına rağmen, Türkiye'nin boğazların statüsünü İngiltere'nin sayesinde değiştirebildiğini düşünüyordu ve bunu da Türk- İngiliz yakınlaşmasının bir göstergesi olarak algılıyordu. Ayrıca Lozan'da imzacı devlet olmaması nedeniyle çağırılmamasından rahatsızdı. Montreux konusunda onu en çok rahatsız eden kısım ise bu Sözleşmenin SSCB savaş gemilerinin Akdeniz'e çıkışının önünü açmasıydı.[667] Tüm bu anlaşmazlıklara rağmen Türkiye ve Almanya arasında ciddi bir sorun

[664] Sezen KILIÇ, *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933- 1945)…*, s. 129
[665] Cemil KOÇAK, *Türk- Alman İlişkileri 1923- 1939: İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler*,…, ss. 108- 109
[666] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye…,* s. 674
[667] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye…,* s. 674

yaşanmamıştı. Türkiye, Almanya'nın yayılmacı politikalarına karşı olmakla birlikte Almanya'yı doğrudan karşısına alacak bir şey de yapmamıştı. Almanya ise *"Yaşam Alanı"* politikasını uygulamaya başladığı bu dönemde Türkiye'yi yanına çekmek istiyordu. Ayrıca Almanya, Türkiye'yi Hatay politikasından sonra revizyonist bir devlet olarak görüyor ve ortak noktaları olduğunu savunuyordu.[668] Fakat iki devlet arasında hem politika hem de yöntem farklılıkları vardır. Öncelikle Almanya Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan düzeni kabul etmiyor ve değiştirmek istiyordu fakat Türkiye Lozan ile tatmin olmuş ve statükonun devamını arzuluyordu.[669] Diğer taraftan revizyonist Almanya tek yanlı güce ve güç kullanma tehdidine dayalı saldırgan araçlar kullanırken, Türkiye, Hatay ve Montreux da olduğu gibi, karşılıklı siyasal uzlaşma ve uluslararası hukuk zeminlerini temel almaktaydı.[670]

Bununla birlikte 1937'den itibaren Türk- Alman ilişkileri iyice soğumaya başlamıştır. Almanya'ya göre, Türkiye'nin Balkan ve Sadabad Paktı girişimlerde bulunması ve Aras'ın Paris ve Londra'ya sık sık gitmesi Türkiye'nin artık statükocu tarafta yer aldığını gösteriyordu.[671] Almanya'nın da İtalya ile giderek daha belirgin işbirliğine yönelmesi, farklı taraflarda yer almalarının en önemli nedenlerindendir. Öyle ki, 1936 sonlarında Roma- Berlin Mihveri'nin kurulmasını kaygıyla karşılayan Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya daha da bağlanmıştır.[672] 12 Mart 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi üzerine Türkiye'nin endişesi artmış ve Almanya'nın Türkiye sınırına giderek yaklaştığı kanısını güçlendirmiştir.[673] Her şeye rağmen Almanya, Türkiye'yi kaybetmemek için, çaba sarf ediyordu. Bu doğrultuda Temmuz 1938'de Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Türkiye Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'na Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer almasını teklif etmiştir. Menemencioğlu bu teklifi reddetmişse de Almanya'ya karşı herhangi bir yükümlülüğe girmeyeceğinin de garantisini vermiştir.[674] Fakat diğer taraftan Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı ilhak etmesi ve Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın yanında yer

---

[668] İlhan UZGEL, "Almanya ile İlişkiler"…, s. 302
[669] Cemil KOÇAK, *Türk- Alman İlişkileri 1923- 1939: İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler*,…, s. 97
[670] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, s. 318
[671] Haluk A. ÜLMAN, a.g.m., s. 254
[672] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)…*, s. 30
[673] Fahir ARMAOĞLU, İsmail SOYSAL, "Türkiye'nin Hitler Almanyası ile İlişkileri (1933- 1941)", *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç, 15- 17 Ekim Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, ed. İsmail SOYSAL, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 299
[674] Sezen KILIÇ, *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933- 1945)…*, s. 130

almasını kesinleştirmiştir.[675] Bu gelişmeler sırasında, Atatürk döneminde Türkiye'ye elçi olarak gelmesinde izin verilmeyen Franz von Papen, Nisan 1939'da Ankara'ya elçi olarak gönderildiğinde yaptığı ilk iş, İtalya'dan Türkiye'nin toprak bütünlüğü konusunda güvence istemek olmuştur. Papen bu suretle Türkiye'nin daha fazla İngiltere ve Fransa'ya daha fazla yakınlaşmasını önlemek istemiştir fakat başarılı olamamıştır.[676] Bu arada Türkiye, bir yandan İngiltere ile diğer yandan da SSCB ile bir anlaşma yapmak amacıyla görüşmelerini sürdürüyordu. Almanya da bu durumdan haberdardı ve Türkiye hakkındaki kaygıları artıyordu. Türkiye ise Almanya'ya İngiltere ve Fransa ile yapılan görüşmeler konusunda sürekli olarak oyalayıcı yanıtlar vermiş, tepkisinden çekinmiştir.[677]

Türkiye, İtalya'dan duyduğu endişeleri giderilmeyince, İngiltere ile 12 Mayıs 1939'da Fransa ile de 23 Haziran 1939'da ortak deklarasyon imzalamıştır.[678] Bu deklarasyonlara Almanya'nın tepkisi büyük olmuş ve Türkiye'yi silah sevkiyatından vazgeçmekle tehdit etmiştir. Fakat Türkiye'nin de Almanya'ya krom sevkiyatını kesmekle karşılık vereceğini söylemesi üzerinde Almanya fazla diretememiştir.[679] Diğer taraftan 22 Mayıs 1939'da Çelik Paktı'n kurulması Türkiye'nin endişelerini haklı çıkarmıştı.[680] 23 Ağustos 1939'da SSCB ile Almanya arasında kurulan Nazi- Sovyet Paktı ise Türkiye için büyük bir sürpriz olmuştu. Çünkü Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yaklaşırken bunu SSCB ile dengelemeyi planlıyordu fakat artık bu olasılık da ortadan kalkmıştı.[681] Son olarak 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması karşısında Türkiye, Alman büyükelçisine tarafsızlığını koruyacağını belirtmiştir.[682]

3.1.5. SSCB ile İlişkiler

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Zaferi, Rusya'da Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesinde etkili olmuş, Çarlık Rusya'sı yıkılmış ve Sovyet

[675] Fahir ARMAOĞLU, İsmail SOYSAL, a.g.m., s. 299
[676] Sezen KILIÇ, *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933- 1945)…*, s. 130
[677] İlhan UZGEL, "Almanya ile İlişkiler"…, s. 303
[678] Cemil KOÇAK, *Türk- Alman İlişkileri 1923- 1939: İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler…*, ss. 153- 154
[679] İlhan UZGEL, "Almanya ile İlişkiler"…, s. 303
[680] Sezen KILIÇ, *Türk- Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar)…,* s. 130
[681] Fahir ARMAOĞLU, İsmail SOYSAL, a.g.m., s. 300
[682] İlhan UZGEL, "Almanya ile İlişkiler"…, s. 304

Rusya kurulmuştur. Böylece savaş sonrası kuruluş süreci başlayan yeni Türk Devleti'nin emperyalizme karşı ortak hareket edeceği yeni dost bir devlet belirmişti. Georges Çiçerin'in 15 Şubat 1919'da Osmanlı Devleti'ne gönderdiği muhtıranın sonunda Rus ve Türk halklarının dostluğundan söz etmesi, iki devlet arasında başlayacak barış sürecinin ilk görüntüsünü oluşturuyordu.[683] Bundan sonra Atatürk'ün 26 Nisan 1920'de Lenin'e yazdığı mektup Türkiye ile SSCB ilişkilerinin resmi bir başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu mektupta diplomatik ilişkilerin tesisi teklif edilmiş, SSCB'den Türkiye'nin yürüttüğü bağımsızlık savaşında yardım istemiştir. Bunun karşılığında da Türkiye, SSCB ile birlikte emperyalist güçlere karşı birlikte mücadele verecekti.[684] 3 Haziran 1920'de Çiçerin'in verdiği cevabi mektupla, SSCB, Türkiye'yi resmen tanımış ve iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler resmen başlamıştır.[685] Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nda İtilaf Devletleri'ne karşı savaşırken, SSCB de hemen hemen aynı devletlerle mücadele halindeydi. Bu durum da SSCB ile Türkiye arasında 16 Mart 1921'de Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın (Moskova Antlaşması) imzalanmasında etkili olmuştur. Bu anlaşma ile SSCB, Sevr Antlaşması'nı reddetmiş, Türkiye'nin Misak-ı Millî sınırlarını tanımış, kapitülasyonların kaldırılmasını tanımış ve aynı zamanda Türkiye- SSCB sınırı kesin olarak belirlenmişti.[686] Öyle ki, bu antlaşmaya son verilmemiş olması sebebiyle, günümüzde de yürürlükte olup, sembolik bir değer taşımaktadır.[687] Bundan sonra iki devlet arasında bir dayanışma inşa edilmiş ve bu durum Lozan Konferansları sırasında da devam etmiştir. Konferans sırasında SSCB, Türkiye'nin Musul, Hatay ve özellikle Boğazlar konusunda İngiltere ve Fransa'ya karşı desteklemiştir.[688]

Lozan'dan sonra 1929 yılına gelene kadar Türk- Sovyet ilişkileri üç unsurun etkisi altında sürmüştür; bunlar Ticari ilişkiler, komünizm meselesi, Türkiye'nin Batı ile ilişkileri.[689] Ticari ilişkiler ve Türkiye'nin Batı ile ilişkileri meselelerinin esası, SSCB'nin hem ticari hem de ekonomik yönden nüfuzu altında tutmak istemesine

---

[683] Saime YÜCEER, "Atatürk Dönemi (1919- 1938) Türk- Rus İlişkilerinin Siyasal Boyutu", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus İlişkileri*, I. Çalıştay Bildirileri 14- 15 Mayıs 2010, (çev. İlyas KAMALOV, İrina SVİSTUNOVA), Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, s. 61
[684] Aleksandr KOLESNİKOV,*Atatürk Dönemi Türk- Rus İlişkileri*, çev. İlyas KAMALOV, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 27
[685] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e.,s. 311
[686] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 257
[687] İsmail SOYSAL, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919- 1993)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s. 129
[688] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye…,* s. 153
[689] Atilla SANDIKLI, a.g.e., s. 80

karşın Türkiye'nin Batı'ya yönelmesiydi.[690] Komünizm meselesi ise, Türkiye komünizm hareketlerine karşı hassas davranmış fakat SSCB bundan hoşnut kalmamıştır. Bu bağlamda iki devlet arasında sıkıntılar olmuştur.[691]

Türkiye ile SSCB arasında cereyan eden bu sorunlara rağmen SSCB Türkiye'ye önemsemeye devam etmiştir. Bu anlamda iki devlet arasında 17 Aralık 1925'te Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması ve üç Protokol imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; taraflardan biri üçüncü bir devlet tarafından saldırıya uğrarsa, diğer devlet tarafsız kalacak, iki devlet birbirine saldırmayacak ve birbirlerine karşı kurulan hiçbir ittifakta yer almayacaktır.[692] Türkiye ve SSCB'yi böyle bir anlaşmayı tesis etmeye iten nedenler vardı. Bunlardan birincisi, Musul anlaşmazlığında Milletler Cemiyeti ve İngiltere'nin Türkiye'ye karşı tutumuydu. Zira Cemiyet 16 Aralık 1925'te Musul hakkında Türkiye aleyhine karar vermişti. Diğer bir neden de 1 Aralık 1925'te Almanya'nın SSCB'den uzaklaştırılması sonucunu doğuran Locarno Antlaşması'nın yapılmasıydı. İşte bu gelişmeler Türkiye ve SSCB'yi birbirine daha da yakınlaştırmıştı.[693]

Türkiye ile SSCB arasındaki ticaret hacmi ve ekonomik ilişkiler siyasi ilişkileri kadar gelişmiş değildi. O dönemde SSCB'nin ekonomik anlamda sadece Türkiye'yi değil, diğer Doğu devletlerini de tatmin edecek bir durumu yoktu. Diğer taraftan İngiltere'nin Türk- Sovyet yakınlaşmasını engellemek adına giriştiği ekonomik boykotlar iki devleti birbirine daha da yaklaştırmıştır.[694] Bu doğrultuda Kasım 1926'da Aras, bazı siyasi ve ekonomik konuları görüşmek üzere Odessa Limanı'na gitmişti. Bu yoğun görüşmeler sonucunda da iki devlet arasında bir ticaret anlaşması yapılmasına karar verilmiştir.[695] 11 Mart 1927'de imzalanan Ticaret ve Seyri Sefain Antlaşması'yla, iki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerin hukuki zemini

---

[690] Atilla SANDIKLI, a.g.e., s. 80
[691] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e.,ss. 329- 330
[692] Hamit ALİYEF, "Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaştırılmasındaki Rolü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXVI, Sayı: 1, Ankara, Ocak, 1931, s. 82
[693] Kamuran GÜRÜN, "17 Aralık 1925 Türk- Rus Anlaşması", *Türk- Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, ss. 185- 186
[694] Mehmet GÖNLÜBOL, Cem SAR, "1919- 1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası"…, s. 79
[695] Barış ERTEM, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile Yakınlaşmasına Etkileri", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/7, Ankara, Summer 2013, s. 159

oluşturulmuştur ve genel anlamda iki devlet arasındaki ticaretin temel gerekleri hakkında bazı hükümler kabul edilmiştir.[696]

Türkiye ve SSCB arasındaki olumlu gelişmelerden biri de 29 Nisan 1926'da Ankara'da yeni SSCB büyükelçiliğinin açıklanması ve ardından iki devlet arasındaki sınırın kesin olarak belirlenmesine dair bir Protokol'ün imzalanmasıdır.[697] Diğer taraftan Mart 1928'de SSCB Türkiye'yi, MC Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na davet etmişti. Burada Türkiye, Briand- Kellog Paktı ve Litvinov Protokolü'ne katılarak, SSCB ile paralel hareket etmiştir.[698] Ayrıca 17 Aralık 1929'da iki devlet arasında, 1925 Dostluk Antlaşması'nın iki yıl uzatılmasını ve taraflar birbirlerinin deniz ve kara komşuları ile bir anlaşma yaparken diğerinin onayının alınması gibi hususları düzenleyen bir Protokol imzalamışlardır.[699]

Tüm bunlara rağmen Türkiye- SSCB ilişkileri olumsuz etkileyen gelişmeler mevcuttu. Bunlardan ilki, 1928'de Türkiye'nin İtalya ile Dostluk Anlaşması imzalamasıydı.[700] Diğer bir gelişme ise, Türkiye'nin 1928'de Osmanlı borçlarının ödenmesi ile ilgili sözleşmeyi imzalamasıdır. SSCB, Çarlık Rusya'sının borçlarını üstlenmediği için, Türkiye'nin bu yönde bir adım atması SSCB'yi rahatsız etmişti.[701] 1929 yılında Türkiye'de büyük çapta bir komünist tutuklamalarının yaşanması da iki ülke ilişkilerini zedelemiştir.[702] Son olarak, 12 Ekim 1929'da İngiltere'nin Akdeniz donanmasının İstanbul'u ziyareti ve Atatürk'ün filo komutanını kabul etmesi de SSCB tarafından tepkiyle karşılanmıştır.[703]

1930'lara gelindiğinde Türkiye ve SSCB arasında işbirliği ilişkilerinin baskın olduğu söylenebilir. Aras, Eylül 1930 yılında Moskova'yı ziyaret etmişti. Ekim 1930'da yayınlanan ortak bildiride; Türkiye ve SSCB'nin milletlerarası sorunlar hakkındaki görüşlerinin aynı olduğu, ikili ilişkilerinde de anlaşmalarına gölge düşürecek hiçbir sorunun bulunmadığı açıklanmıştır.[704] Diğer taraftan 1925

---

[696] Mitat ÇELİKPALA, "Sovyetler Birliği ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası (1919- 2008)*, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 208- 209
[697] Erel TELLAL, "SSCB ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, 20. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 317
[698] Haluk F. GÜRSEL, *Tarih Boyunca Türk- Rus İlişkileri*, İstanbul: Baha Matbaası, 1968, s. 196
[699] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, ss. 301- 302
[700] Kamuran GÜRÜN, *Türk- Sovyet İlişkileri: 1920- 1953*, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 120
[701] Mitat ÇELİKPALA, a.g.m., s. 210
[702] Kamuran GÜRÜN, *Türk- Sovyet İlişkileri: 1920- 1953…*, ss. 121- 122
[703] Erel TELLAL, a.g.m., s. 317
[704] Saime YÜCEER, "Atatürk Dönemi (1919- 1938) Türk- Rus İlişkilerinin Siyasal Boyutu",…, s. 89

Anlaşması ek protokoller ile 30 Ekim 1931'de 5 yıl için, 7 Kasım 1935'te de 10 yıl için tekrar uzatılmıştır.[705] 25 Nisan- 10 Mayıs 1932'de İsmet İnönü başkanlığındaki Türk Heyeti SSCB'yi resmen ziyaret etmiştir. Bu görüşmelerde siyasi ve ekonomik meseleler ele alınmıştır. SSCB, ekonomik olarak Batıya yaklaşan Türkiye'yi iktisadi gücüyle etkilemeye çalışıyordu. Bu amaçla SSCB Türkiye'ye 8 milyon dolarlık faizsiz geri ödemeli kredi açmıştır. Bu kredi protokolü de 21 Ocak 1934'te imzalanmıştır.[706] Türkiye esasen SSCB'nin ekonomik ve sanayi gelişmişliğinden etkilenmiş ve ziyaretten sonra Türkiye'de devletçilik daha da pekişmiştir. Bu doğrultuda SSCB'den uzmanlar gelmiş ve ortak çalışmalar sonucunda Türkiye'de ilk defa bir *"Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı"* oluşturulmuştur.[707] Bu görüşmelerde ayrıca, Türkiye hem SSCB'nin Balkanlar'da oluşturulacak pakta olan tereddütlerini kaldırmış, hem de Milletler Cemiyeti'ne üye olma konusunda SSCB'yi ikna etmiş ve bu doğrultuda Türkiye, 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur.[708] Fakat o sıralarda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasına başlangıç olarak gösteren yorumlar mevcuttu ama bu yorumların yersiz olduğunu gösteren iki unsur vardı. Birincisi, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne SSCB'nin onayıyla girmiş olması, ikincisi ise 1934'te SSCB'nin de Milletler Cemiyeti'ne üye olmasıyla iki devletin ortak bir platform işbirliği yapmalarıydı.[709]

1933- 1936 yılları arasında cereyan eden meselelerde de Türk- Sovyet dayanışması gözlemlenmiştir. Örneğin:1933'teki Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda Karadeniz Boğazının silahlardan arındırılması üzerine, Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde istediği değişiklikler SSCB tarafından desteklenmiştir.[710] Böylece Türk- Sovyet dostluğu daha da pekişmiştir. Zira Ekim 1933'te Türkiye'ye ziyarete gelen Mareşal Varşilov, dostluk gösterileriyle karşılanmıştır. Ziyaretini, Cumhuriyetin 10. yıl kutlamalarına denk getiren Varşilov, yaptığı konuşmada, Türk- Sovyet dostluğunun her türlü sınavdan geçtiğini dile

[705] Kamuran GÜRÜN, "17 Aralık 1925 Türk- Rus Anlaşması"…, s. 187
[706] Mustafa BALCIOĞLU, a.g.m., s. 425
[707] Barış ERTEM, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile Yakınlaşmasına Etkileri",…, s. 160
[708] Kamuran GÜRÜN, *Türk- Sovyet İlişkileri: 1920- 1953…*, ss. 128- 129
[709] Erel TELLAL, a.g.m., ss. 319- 320
[710] Hamit ALİYEF, a.g.m., s. 83

getirmiştir. Aynı şekilde TBMM açılışında Atatürk de aynı mahiyette bir konuşma yapmıştır.[711]

1934 yılına gelindiğinde ise Türk- Sovyet ilişkilerinin soğumaya başladığı görülmektedir. Bu yıldan sonra Türk- Sovyet politikalarının farklılaşmaya başladığının belirtileri ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi Balkan Paktı'nın son aşamasında SSCB'nin çıkardığı gereksiz güçlüklerdi. Burada önemli olan nokta ise, SSCB'nin bu tavrının İtalyan- Sovyet Saldırmazlık Paktı'ndan sonra belirmiş olmasıydı. Türkiye de bu pakttan ziyadesiyle rahatsız olmuş ve bu paktın imzalanması, birçok açıdan 1925 anlaşmasını işlevsiz kılmıştı.[712] Diğer bir işaret de Falih R. Atay'ın SSCB'ye son gidişinde bazı yüksek mevkili Rusların CHP'deki sağcılardan rahatsızlıklarını dile getirmeleridir.[713] Fakat bunlara rağmen, Türkiye, SSCB ile arasını iyi tutmaya özen göstermiştir. Fakat Stalin'in, Türk dış politikasına egemen olan karşılıklılık, eşitlik ve bağımsızlık ilkelerini ihlal etme teşebbüsleri noktasında da tedbirsiz davranılmayacak ve gerekli önlemler alınacaktır. Bu bağlamda Türkiye SSCB'ye vazgeçilmez olmadığını hissettirecek, SSCB de Türk dostluğu konusunda bir zafiyet yaşanmadığını ve ilişkileri daha üst seviyelere taşıma niyetinde oldukları vurgusunu yapacaktır.[714]

Bununla birlikte Türkiye ile SSCB ilişkilerinde bir iniş ve güvensizlik yaşanmasına sebep olan bir olay da Montreux Boğazlar Sözleşmesi'dir. SSCB, gerek birebir görüşmelerde gerekse Türkiye'nin değişiklik isteğini dile getirdiği Cenevre Konferansı'nda, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nden daha avantajlı gördüğü Montreux Sözleşmesi'ni desteklemiştir. Öyle ki, Türk Dışişleri'nin konuyla ilgili notasına, SSCB olumlu yanıt vermiştir.[715] Fakat Sözleşme gereği 25 bin tonluk gemiler için izin alma şartı konusunda uzlaşma sağlanamamıştı. Bu konuda Aras ve Litvinov arasında da hararetli tartışmalar yaşanmıştı. Bu durumda SSCB ile Türkiye'nin değişen politikaları belirlemeye başlamıştı. Nihayetinde Türkiye, Montreux Sözleşmesi'ni İngiltere'nin desteğiyle imzalatmıştır. Ayrıca bu konferanstan sonra

[711] Suat A. BİLGE, *Güç Komşuluk: Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri 1920- 1964*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 110
[712] Mitat ÇELİKPALA, a.g.m., s. 210
[713] Kamuran GÜRÜN, *Türk- Sovyet İlişkileri: 1920- 1953…*, s. 141
[714] Saime YÜCEER, "Atatürk Dönemi (1919- 1938) Türk- Rus İlişkilerinin Siyasal Boyutu",…, ss. 98- 99
[715] Haluk F. GÜRSEL, a.g.e., s. 198

gelişen Türk-İngiliz yakınlığı da SSCB'yi Türkiye'den uzaklaştırmaya başlamıştır.[716] İki devlet arasındaki ilişkilerin yeniden eski haline getirilmesi amacıyla Atatürk-Stalin görüşmesi gündeme gelmiş, fakat bu görüşme gerçekleşmemiştir. Diğer taraftan Temmuz 1937'de Moskova'ya giden Türk heyetinin Stalin tarafından kabul edilmemesi de ilişkileri canlandırma adına başarısız olmuştur.[717]

1930'ların sonlarına doğru ise ikili ilişkiler yaklaşan savaş hazırlıkları çerçevesinde olmuştur. 1938 yılının Şubat ayında gerçekleştirilen Türk- Sovyet görüşmelerinden sonra iki devletin Batum ve İstanbul dışındaki elçilikleri kapatılmıştır. Ayrıca bu sıralarda SSCB'nin Karadeniz bölgesine ilişkin olarak teklif ettiği yardım paktını Türkiye kesin bir dille reddetmiştir.[718] 1939 yılı ortalarından itibaren ise savaşa giden süreçte saflar iyice belli olmaya başlamıştı. 12 Mayıs 1939'da Türk- İngiliz Deklarasyonu'nun imzalanmasından sonra, 15 Nisan- 15 Ekim 1939'da Türkiye ve SSCB arasında bir karşılıklı yardım anlaşması oluşturulması çabaları, SSCB'nin Almanya'ya tehdidinden dolayı Almanya'ya yanaşması sebebiyle başarısız olmuştur.[719]

3.1.6. ABD ile İlişkiler

ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk resmi ilişkiler 1830 yılında başlamakla birlikte, ABD'nin *Monroe Doktrini* sebebiyle, bundan sonraki ilişkiler siyasi bir gelişme göstermemiş yalnızca ticari ilişkiler söz konusu olmuştu.[720] Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra da ABD Osmanlı Devleti'ne karşı tarafsızlığını korumuştur. ABD, Birinci Dünya Savaşı'nda 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmiş, fakat Almanya ile birlikte savaşa giren Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmemiştir. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de ABD'ye savaş ilan etmemekle birlikte, Almanya'nın baskıları sonucunda diplomatik ilişkilerini kesmek zorunda kalmıştır.[721] Savaşın sonuna doğru Osmanlı Devleti açısından en önemli olgu, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 1918 yılının Ocak

[716] Saime YÜCEER, "Atatürk Dönemi (1919- 1938) Türk- Rus İlişkilerinin Siyasal Boyutu",…, ss. 95- 97
[717] Mitat ÇELİKPALA, a.g.m., s. 212
[718] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, s. 343
[719] Erel TELLAL, a.g.m., s. 324
[720] Fahir ARMAOĞLU, "Atatürk Döneminde Türk- Amerikan İlişkileri", AKDTYK, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 38, Ankara, 1997, s. 631
[721] Oral SANDER, *Türk- Amerikan İlişkileri (1947- 1964)*, Ankara: İdmge Kitabevi, 2016, s. 24

ayında açıkladığı 14 ilkenin 12.maddesinin, Osmanlı Devleti'nin Türklerin çoğunlukta bulunduğu bölgelerde Osmanlı egemenliğinin sağlanmasını öngörmesi olmuştur. Gerçi bu arada Wilson, Anadolu'da bir Ermeni yurdu kurulmasına ve Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu istilasına rıza göstermişti fakat Türk Kurtuluş Hareketi'nin başarısını gördükçe bu tutumundan vazgeçecektir.[722]

ABD Lozan Konferansı'na doğrudan katılmamış gözlemci göndermiştir. Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından sonra da 6 Ağustos 1923'te İsmet İnönü ve ABD adına İsviçre'deki elçi Joseph Grew arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmayla 1917'de kesilen diplomatik ilişkilerin başlaması öngörülmüştür fakat ABD hükümeti Senato'nun direneceğini varsayarak 3,5 yıl sonra sunmuştur.[723] Asıl sebepler ise, Anadolu toprakları üzerindeki Ermeni taleplerinin dikkate alınmaması ve kapitülasyonların kaldırılmasının ABD manevrasını daraltmasıydı. Bu anlaşma ise uzun tartışmalar sonucunda, ancak 17 Şubat 1927'de imzalanabilmiştir.[724] Bu tarihten sonra da Joseph Grew, Senato'nun karşı olmasına rağmen, Nisan 1928'de Türkiye nezdinde ABD büyükelçisi olarak atanmıştır.[725]

Amerikan Misyoner Okulları Türkiye ile ABD arasında bunalıma sebep olan olaylardan biridir. Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti toprakları üzerinde 426 adet Amerikan Okulu, 17 misyonerlik merkezi ve 9 tane de Amerikan hastanesi bulunmaktaydı. Lozan'dan sonra bu okulların büyük çoğunluğu Türkiye sınırları dışında kalmış ve 1927'de Türkiye'de 8 adet Amerikan okulu bulunuyordu. ABD hükümetiyle hiçbir ilgisi olmayıp misyonerlik faaliyeti taşıyan bu okullar, Hıristiyanlık propagandasıyla yakından ilgileniyordu. Dolayısıyla laik bir eğitim sistemi kurmaya çalışan Türk eğitim sistemiyle ABD okulları arasında karşıtlık vardı. Grew, bu konuda Türk hükümetine olağanüstü baskılar yapsa da, bir-iki okulun dışında hiçbirinin açılmasına izin verilmemiştir.[726]

1928 yılı sonlarında bu şekilde çözüme kavuşan okullar meselesi dışındaki diğer bir anlaşmazlık konusu ise *"Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması"*dır. Grew, hem gümrük vergilerinde bir indirim hem de bir takım ticari imtiyaz talep etmişti. Fakat

[722] İsmail SOYSAL, "Türk- Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri", *Belleten*, Cilt: XLI, Sayı: 162, Nisan 1977, s. 258
[723] Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi III*, Cilt: II,…, s. 157
[724] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, s. 286
[725] Bilge CRISS, "ABD ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası (1919- 2008)*, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 175
[726] Hüner TUNCER, *Atatürkçü Dış Politika…*, s. 116

bu konuda Lozan Antlaşması gereği tavrı net olan Türkiye, geri adım atmamış ve müzakereler Ekim 1929'a kadar sürmüştü. Bu nedenle sözü edilen Ticaret Antlaşması ancak 1 Ekim 1929'da imzalanabilmiştir.[727] Bu anlaşmayla iki devlet arasında normal siyasi ilişkiler kurulmaya başlanmış ve diğer taraftan 17 Şubat 1927 tarihli Anlaşma iki kez uzatıldıktan sonra, 18 Şubat 1930 yılında bir Sonuç Anlaşması imzalanmıştır.[728]

1930'lu yılların başında ABD kamuoyunda, Türkiye'nin afyon ve eroin kaçakçılığının merkezi olduğu ve bu konuda tedbir almaktan kaçındığı yolunda bir kanı yaygınlaşmıştı. Bu nedenle ABD yönetimi 1931'de Grew aracılığıyla baskı uygulamaya yönelmiş ve 1932'de de devam eden bu baskılar sonucunda Türkiye'nin aldığı düzenleyici önlemler, iki devlet arasındaki bu sorunun önemli ölçüde halledilmesini mümkün kılmıştır.[729] Sonuç olarak 1927'den itibaren iki devlet arasında resmi ilişkiler kurulmuş, daha çok genel ve ticari yönden gelişmeler göstermiştir.

Ayrıca, ABD'nin 1932 yılı seçimlerinde Franklin D. Roosevelt'in Amerikan Başkanı seçilmesine kadar, iki devlet arasında resmi gün tebriklerinin dışında, önemli bir ilişki kurulmamıştır. Fakat Roosevelt'in 1933'te göreve başlamasından sonra Atatürk ile arasında belirgin bir yakınlaşma samimiyet söz konusu olmuştur.[730]

1932 yılında Amerikan Genel Kurmay Başkanı Douglas Mac Arthur'un Türkiye'ye yaptığı ziyaret, bu tarihe kadar Amerikalı devlet adamları tarafından Türkiye'ye yapılan en üst düzey ziyaret olmuştur. Bunun en büyük sebebi de Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması gibi girişimlerle, uluslararası politikada etkin bir duruma gelmesi ve Atatürk'ün *"Yurtta Barış Dünyada Barış"* ilkesi doğrultusunda barışçı politikalar yürütmesiydi. Bu yüzden de Türkiye, ABD'nin önem verdiği devletler arasına girmişti.[731]

Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye- ABD ilişkileri genel anlamda ticari mahiyette gelişme göstermiştir. Öyle ki, bu dönemde ABD Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'dan sonra ikinci sırada gelmekteydi. ABD için Türkiye

[727] Fahir ARMAOĞLU, "Atatürk Döneminde Türk- Amerikan İlişkileri"…, s. 641
[728] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 575
[729] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, ss. 336- 337
[730] Fahir ARMAOĞLU, "Atatürk Döneminde Türk- Amerikan İlişkileri"…, s. 642
[731] Semih BULUT, *Atatürk Dönemi Türkiye- ABD İlişkileri (1923- 1938)*, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, s. 101

açısından ticaret, birincil öneme sahipti. Öyle ki, Montreux Sözleşmesi, savaş hali durumunda sınırlamalar getirse de ticari gemilere serbestlik verdiği için ABD tarafından desteklenmiştir.[732] 1 Nisan 1939'da Türkiye ile ABD arasında 1929 tarihli Ticaret Anlaşması'nın yerini alan yeni bir Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, karşılıklı olarak Türkiye ve ABD'ye *"en ayrıcalıklı millet statüsü"* kazandırmanın yanında, bazı malların gümrük vergilerinde de indirim sağlayarak, Türk- Amerikan ticaret hacmini artırmayı hedeflemekteydi.[733]

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türk- Amerikan ilişkilerin karakteri değişime uğrayacaktır. Savaşın başlarında tarafsızlıklarını koruyan Türkiye ve ABD'nin çatışma alanlarının yayılmasına paralel olarak karşılıklı ilişkilerinde güven çıkarları önem kazanacaktır.[734]

3.1.7. Japonya ile İlişkiler

Türkiye ile Japonya arasındaki ilk resmi temas, II. Abdülhamit döneminde, 1887'de Japon Prens Komatsu'nun İstanbul'u ziyaretiyle başlamıştır. Bunun üzerine 16 Eylül 1890 yılında meydana gelen Ertuğrul Fırkateyni Faciası'ndan sonra, iki devlet arasında dostane ve samimi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.[735] Bu doğrultuda Japonya'dan Türkiye'ye bazı gazeteciler, iş insanları ve öğrenciler gidip gelmeye başlamış ve hem ticari hem de kültürel ilişkiler önemli gelişme göstermiştir.[736] Diğer taraftan 1904- 1905 yıllarında yaşanan Japon- Rus Savaşı'nda, Japonya'nın galip gelmesi, tüm Doğu toplumlarında olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de sevinçle karşılanmış ve "*Asya'nın Avrupa karşısında uyanışı*" olarak yorumlanmıştır.[737]

Birinci Dünya Savaşı'nda Japonya, İtilaf Devletleri'nin yanında savaşmıştır. Lozan Anlaşması'nı da galip bir devlet olarak 3 Mayıs 1924'te onaylamış, 7 Haziran 1924'te de Türkiye'yi resmen tanımıştır. Japonya ve Türkiye, büyükelçiliklerini

---

[732] Semih BULUT, a.g.e., s. 113
[733] Nuri KARAKAŞ, *Türk- Amerikan İlişkileri (1939- 1952)*, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2013, s. 46
[734] Nuri KARAKAŞ, a.g.e., s. 48
[735] Aysun UYAR, "21. Yy.'da Türkiye ve Japonya İlişkileri: Karşılıklı İşbirliğinde Stratejik Kültürel Etkileşme", *Türk Dış Politikası Son On Yıl*, ed. Yelda DEMİRAĞ, Özlen ÇELEBİ, Ankara: Palme Yayınları, 2011, ss. 306- 307
[736] Ahmet CİHAN, Metin HÜLAGÜ, *Bir Dostluk Öyküsü Belgelerle Türk Japon İlişkileri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011, ss. 20- 22
[737] Ahmet CİHAN, Metin HÜLAGÜ, a.g.e., s. 23

1925'te İstanbul ve Tokyo'da açmış ve 1937 yılında da Japonya büyükelçiliği Ankara'ya taşınmıştır.[738]

1920'li yıllara hâkim olan iyimser siyasi hava, ekonomik ve ticari faaliyetleri teşvik edici bir şekilde gelişmiş ve 1925'te Osaka'da Japonya- Türkiye Dış Ticaret Derneği kurulmuş ve 1930 yılında da iki devlet arasındaki ilk resmi anlaşma olan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması imzalanmıştır.[739]

İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye ve Japonya arasında sakin ilişkiler devam etmiş fakat İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye aktif olarak savaşmasa da, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, Japonya'nın karşısında yer almıştır.[740]

3.2. TÜRKİYE'NİN SAVAŞ ÖNCESİ BARIŞI KORUMA GİRİŞİMLERİ

3.2.1. Briand- Kellog Paktı

ABD Başkanı Wilson, 8 Ocak 1918'de *"Wilson İlkeleri"*ni açıklarken, uluslararası anlaşmazlıkları barışçıl görüşmeler yoluyla çözecek ve bu doğrultuda savaşı engelleyecek bir örgüt oluşturmasını önermişti. Nitekim bu öneri de Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla hayat bulmuştur.[741] ABD, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra *"Monroe Doktrini"* çerçevesinde yine köşesine çekilmişti. Fakat Fransa, hem Avrupa'daki durumu güçlendirmek hem de ABD ile ilişkilerini geliştirmek adına, 1925 yılında Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu toplantılarının sürdüğü sırada, Dışişleri Bakanı Aristidi Briand aracılığıyla, 1927 yılının Nisan ayında basına verdiği bir demeç yoluyla, ABD'ye, "*savaşı bir milli politika aracı olarak kullanmamayı"* öngörecek bir anlaşma teklif etmiştir.[742] ABD ve Fransa arasında bir savaş ihtimali olmasa da, ABD Dışişleri Bakanı Kellog, "*savaşı ulusal politikanın bir aleti olmaktan çıkarma yükümlülüğünün çok taraflı anlaşmalarla sağlanması"*

[738] Matsutanı HIRANAO, *Japonya'nın Dış Politikası ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2009, s. 31
[739] Aysun UYAR, a.g.m., s. 308
[740] Matsutanı HIRANAO, a.g.e., s. 32
[741] Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1932)*,…,s. 159
[742] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 222

önerisinde bulunmuştur.[743] Bu görüşmeler sürerken Kellog, aynı önerisini SSCB dışında, İngiltere, Almanya, İtalya ve Japonya gibi büyük devletlere de sunmuştur. Bu öneriyi Almanya, Japonya ve İtalya derhal kabul etmiş, Fransa ve İngiltere de bazı koşullar öne sürerek, katılım sağlamışlardır.[744]

Sonuçolarak, 27 Ağustos 1928 tarihinde; ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, Belçika ve dominyonları; İtalya, Çekoslovakya, Polonya ve Japonya olmak üzere on beş devlet arasında Briand- Kellog Paktı adı ile bir uzlaşma paktı imzalanmıştır. Daha sonra görüşmelere çağrılmayan SSCB de imza için çağrılmıştır.[745] Bununla birlikte pakt, Almanya ve Japonya gibi saldırgan devletler dâhil, tüm dünya devletleri tarafından onaylanmıştır.[746] Milletler Cemiyeti Misakı'nda, savaşa başvurulmasını yasaklayacak açık hükümler bulunmadığından, bu pakt ile o boşluğun doldurulması düşünülmüştür.[747]

Pakt üç maddeden oluşuyordu. Birinci maddede; önce uyuşmazlıkların çözümü için savaşa başvurma yolu kınanmakta, sonra da savaşın ulusal çıkarlar için bir araç olarak kullanılmaması şeklinde bir hüküm yer almıştı. İkinci maddede; uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği kabul edilmişti.[748] Üçüncü maddede ile de bu pakt bütün dünya devletlerinin katılımına açık tutulmuştu.[749]

27 Ağustos 1928'de, ABD büyükelçisi McGrew, Aras'a Türkiye'nin de bu pakta, kurucu üyeleri arasında olmasa bile, katılmasını teklif etmiştir. Barışçı politika izleme ilkesini kabul etmiş olan Türkiye, tekliften on gün sonra pakta herhangi bir rezerv koymadan, katılmak istediğini bildirmiştir.[750] Türkiye'nin bu kararı, McGrew aracılığıyla ABD Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiş ve TBMM 19 Ocak 1929'da Briand- Kellog Paktı'na girmeyi onaylamıştır. Ancak diğer üye devletlerin onaylama işlemleri 24 Temmuz'da tamamlanabilmiştir.[751]

---

[743] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994)*, 24. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi, 2014, s. 38
[744] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 528
[745] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye…,* s. 136.
[746] Henry KISSINGER, *Diplomasi*,15. Baskı, çev. İbrahim H. KURT, , İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 275
[747] Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1932)*,…,s. 160
[748] Semih BULUT, a.g.e., s. 99
[749] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye…,* s. 137
[750] Semih BULUT, a.g.e., s. 100
[751] Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1932),…,* s. 160

Fakat bu pakt üye devletlerin ve özellikle İngiltere ve Fransa'nın içtenlikten uzak, çelişkili politikaları sonucu uzun ömürlü olamayacak, 1930'lardan sonra Almanya, İtalya ve Japonya'nın saldırgan politikaları sonucunda da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte tarihe karışacaktı.[752]

3.2.2. Cenevre Silahsızlanma Konferansı

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemlerde, silahlanma yarışının ve seviyesinin bu yıkıcı savaşa sebep olduğu düşüncesi oldukça yaygınlaşmıştı. Bu çerçevede savaşın çıkmasında yayılmasında sorumlu olan Almanya, silah konusunda Versailles Anlaşması ile büyük ölçüde sınırlandırılmıştı. Diğer taraftan Milletler Cemiyeti Misakı'nda da silahsızlanmaya yönelik hükümlere de yer verilmiştir. Fakat daha sonra Milletler Cemiyeti, bununla yetinmeyip, 1922'de genel bir silahsızlanma anlaşması yapılmasını kararlaştırmış ve bununla ilgili olarak da Daimi Silahsızlanma Komisyonu kurulmuştu. İngiliz ve Fransız tezlerinin çatıştığı komisyon ise çalışmalarını 1924'te tamamlayarak, Cenevre Protokolü'nü hazırlamıştı.[753] Fakat silahsızlanmanın güvenliğin ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul eden ama Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın zorunlu yargı yetkisini öngören protokol, İngiltere tarafından reddedilmişti.[754]

Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 1925'te silahsızlanma konferansı çağrısında bulunmuş ve gerekli hazırlıkları yapmak üzere Silahsızlanmaya Hazırlık Komisyonu'nu kurmuştur. Mart 1928'de başlayan hazırlık komisyonuna cemiyet üyesi olup olmadığına bakılmaksızın, bütün devletler davet edilmiştir. Elbette Türkiye de davet edilen devletler arasında yer almıştır.[755] Uzun süren komisyon çalışmalarında sonra, Silahların İndirilmesi ve Silahsızlanma Konferansı, 2 Şubat 1932'de Cenevre'de açılmıştır. Genel anlamda İngiltere ve Fransa'nın etkisi altında gelişen konferansta, SSCB topyekûn bir silahsızlanma önermiş ve Türkiye de bu öneriye katılmıştır.[756] Türkiye ise silahsızlanma ve asker sayısı konusunda bir üst sınır tespit edilmesini, bu sınırın üstündeki devletlerin de

[752] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994)…*, s. 39
[753] İlhan UZGEL, "Batı Avrupa ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası*,Cilt: I, 20. Baskı, ed. Baskın ORAN, , İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 309
[754] İlhan UZGEL, "Batı Avrupa ile İlişkiler"…, s. 309
[755] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 335
[756] Hüner TUNCER, *Atatürkçü Dış Politika…*, s. 127

aşamalı olarak bir indirime gitmesini önermiştir. Ayrıca hava kuvvetlerinin, tankların ve ağır topların da kaldırılmasını ve silah fabrikalarının devletler arasında paylaştırılıp, her devletin siparişine eşit oranda karşılık vermesini önermiştir.[757] İngiltere'nin tezi ise, üst sınırın hiçbir devletin aşamayacağı kadar azami seviyede tutulması ve savaş zamanında kullanması yasaklanacak bazı savaş silahlarının uluslararası bir anlaşma ile kaldırmaktı. Fransa, genel olarak silahlı kuvvetlerin ve silahların Milletler Cemiyeti bünyesine verilmesini tüm bunların uluslararası bir teminata bağlanmasını teklif ederken, Almanya Versailles Sisteminin adaletsizliğinin altını çizip, eşitlik önerisinde bulunmuştur. İtalya ise, SSCB'nin tezine yakın bir öneride bulunmuştur.[758] Sonuçta, bu konferansta bazı kararlar alınmış, fakat bu kararlardan ne İngiltere ne İtalya ne de SSCB memnun olmamıştır. Bu doğrultuda 1936 yılına kadar süren komisyon çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan tasarı, oylama safhasına geçemeden tarihe karışmıştır.[759]

3.2.3. Milletler Cemiyeti Üyeliği

Bildiğimiz gibi, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrılan Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasında yer alamamıştır. Yeni Türk devleti kurulduktan sonra her ne kadar Batının temsilcisi olduğu çağdaş uygarlığa yönelmiş ve barışçı bir politika ilkesini benimsemiş olsa da, Milletler Cemiyeti'ne karşı güvenini olumsuz yönde etkileyen bazı durumlar gelişmişti.[760] Bunlardan en önemlisi, Musul konusunda Milletler Cemiyeti'nin İngiltere lehine karar vermesi olmuştu. Bu yüzden Türkiye, o zamanlar cemiyete girmeye o kadar hevesli değildi. Türkiye'nin tereddüdünün bir diğer sebebi de SSCB'nin Milletler Cemiyeti'ne karşı olumsuz tavrıydı. Zira Türkiye, 1925 Anlaşmasını uzatan 1929 Protokolü gereği SSCB'ye danışmak durumundaydı.[761]

Fakat 1930'lardan itibaren Türkiye, statükocu ve barışçı tutumuyla İngiltere ve Fransa'nın ilgisini kazanmış ve hem kendi bölgesinde hem de Avrupa'da gelişen olaylarla daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Türkiye bu doğrultuda 1928'de Briand-

[757] İlhan UZGEL, "Batı Avrupa ile İlişkiler"…, s. 309
[758] Aptülahat AKŞİN, a.g.e., ss. 152- 153
[759] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye…*,s. 136
[760] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…*, s. 308
[761] İlhan UZGEL, "Batı Avrupa ile İlişkiler"…, s. 309

Kellog Paktı'na ve Silahsızlanma Konferansı'na katılarak, Milletler Cemiyeti'ne üye olacağı sinyallerini vermiştir. Bu doğrultuda Türkiye önceleri yalnızca daimi üyelik statüsü verilmesi şartıyla üye olabileceğini bildirmiştir.[762] Bu arada Türkiye, İsmet İnönü'nün 1932 yılında SSCB'yi ziyareti sonrasında SSCB'nin de Milletler Cemiyeti üyeliği konusunda onayını almıştır.[763] Türkiye esasen kendisine daimi üyelik verilmeyeceğini, hem Milletler Cemiyeti Misakı hem de yeteri kadar güçlü bir devlet olmamasından ötürü tahmin ediyordu fakat bu konuda diretmesinin sebebi SSCB'yi razı etmek için zaman kazanmaktı. Türkiye bu doğrultuda Misakın saldırgan devletlere karşı alınacak zorlama tedbirlerini düzenleyen 16. ve 17. maddesine çekince koyarak, SSCB'yi razı edecekti.[764] Bu sorunu da hallettikten sonra Atatürk üyeliğin Türkiye'nin başvurusuyla değil, Milletler Cemiyeti'nin davetiyle gerçekleştirilmesini istedi. Ayrıca Avrupa'da barış tehdidinin artması ve kötü ekonomik koşullar, Türkiye'nin üyelik istemesini büyük oranda etkilemiştir.[765]

Sonuç olarak, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 6 Temmuz 1932'de yaptığı olağanüstü toplantıda İspanya'nın önerisiyle, Türkiye'yi cemiyete davet etmeye karar vermiştir. Bunun üzerine TBMM de 9 Temmuz 1932'de daveti kabul ettiğini bildirmiş ve işlemlerin tamamlanması ile 18 Temmuz 1932'de oybirliğiyle, Türkiye, Milletler Cemiyeti üyesi olmuştur.[766] Türkiye bu üyelikle uluslararası işbirliğine de katılmış olup, barışçıl politikalarını bu zemin üzerinde devam ettirecektir.

3.2.4. Balkan Paktı

Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan sonra uluslararası alanda öncesinde belirttiğimiz barışçı ve iyi ilişkiler kurmaya dayanan politikaları yaparken, aynı şekilde Balkan Devletleri'yle de yakın ve sorunsuz ilişkiler kurmaya gayret ediyordu. Türkiye'nin Balkan Devletleri'yle olan önemli sorunlarının çoğu Lozan Antlaşması'nda çözüme kavuşturulmuştu ve Türkiye Balkan devletleriyle karşılıklı güven ve saygıya dayanan iyi komşuluk ilişkilerini ve işbirliği sürecini

[762] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye…*, s. 363
[763] Arzu AL, a.g.e., s. 79
[764] İlhan UZGEL, "Batı Avrupa ile İlişkiler"…, s. 309
[765] Özden Z. ALANTAR, a.g.m., s.87
[766] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 577

başlatmıştır.[767] Bu bağlamda 15 Aralık 1923'te Arnavutluk ile 18 Ekim 1925'te Bulgaristan ile birer dostluk anlaşması ve 28 Ekim 1928'de Yugoslavya ile Barış ve Dostluk Antlaşması imzalamıştır.[768] Böylece bir taraftan Türkiye'nin Balkan devletleriyle ilişkileri düzelmiş, diğer taraftan 1929'lara doğru bu devletler kendi aralarındaki sorunları çözmüştür. Bu gelişmeler sayesinde de artık Balkanlarda bir işbirliği oluşturulmasının önünde bir engel kalmamıştır.[769] Avrupa'da revizyonist devletlerin politikaları Doğu Akdeniz için önemli bir tehdit boyutuna ulaşması ki, bu tehlikeli eğilimler içerisine bir Balkan devleti olan Bulgaristan'ın da girmesi, Balkan birliğini tetiklemiştir.[770]Diğer taraftan Ekim 1930'daki Türk- Yunan Antlaşmalarının doğurduğu Türk- Yunan yakınlaşması da, diğer Balkan devletleri üzerinde olumlu etki bırakmış ve bu hava içerisinde *"Balkan Birliği"* fikri, diğer Balkan devletleri tarafından da sıcak karşılanmıştır.[771]

Balkan Birliği konusunda ilk adımlar hükümetlerce değil, gayrı resmi çabalarla atılmıştır. Dünya Barış Kongresi Derneği'nin 1929 Ekim'inde Atina'da yaptığı toplantıda Kongre Başkanı ve eski Yunan başbakanlarından Aleksandr Papanastasiyu, Balkan Antantı kurulması fikrini ortaya atmış ve Türkiye dâhil bütün Balkan delegasyonları bu fikri kabul etmiştir.[772] Bu doğrultuda 5 Ekim 1930'da Birinci Balkan Konferansı, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Atina'da toplanmıştır. İkincisi, Ekim 1931'de İstanbul'da, Üçüncüsü Ekim 1932'de Bükreş'te ve Dördüncüsü de Kasım 1933'te Selanik'te toplanmıştır. Bu Konferanslarda genel olarak, Balkan coğrafyasının büyük ve emperyalist güçlerin manevra alanı olmaktan kurtarılması ve bölgenin ekonomik gelişmişliğinin ekonomik işbirliği çerçevesinde artırılması konuları ele alınmıştır.[773]

Fakat tüm bu girişimlere rağmen siyasi işbirliğinin gerçekleşmesi hemen mümkün olmamıştır. Konferanslarda Arnavutluk ve özellikle Bulgaristan çekingen davranmıştır. Bu iki devletin revizyonist amaçları gün yüzüne çıkmış ve konferanslarda azınlıklık meselelerini de tartışmak istemişlerdir. Konferansa katılan

---

[767]Hikmet ÖKSÜZ, "Atatürk Döneminde Balkan Politikası (1923- 1938)", *Türkler*, Cilt: 16, ed. Hasan C. GÜZEL, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 626
[768] Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1932)*,…, s. 179
[769] Arzu AL, a.g.e., s. 79
[770] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,…*, s. 353
[771] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 577
[772] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e.,ss. 337- 338
[773] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,…*, s. 354

diğer devletler buna engel olmaya çalışmışlarsa da Bulgaristan, ilk iki konferanstan sonra düzenlenen diğer konferanslara katılmamıştır. Ayrıca Türkiye uzlaşmacı bir politika izleyerek Bulgaristan'ın da işbirliğine dâhil olması için, gayret göstermiş fakat başarılı olamamıştır.[774] Balkan Antantı fikrini en içtenlikle benimseyen devlet kuşkusuz Türkiye idi. Çünkü böyle bir birlik sağlandığı takdirde Balkanlara dışardan bir tehlike gelmesi ihtimali zayıflayacak ve İtalya'nın isteklerine büyük ölçüde engel olunabilecekti.[775]

Diğer taraftan, Şubat 1933'te Küçük Antant'ın devamlı bir statü ve teşkilata kavuşması ve Almanya'da Nazi Partisi'nin iktidara gelmesi, Balkan devletlerini harekete geçirmiş ve bu doğrultuda, Türkiye ve Yunanistan arasında 14 Eylül 1933'te bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.[776] Bu anlaşmayı takiben, Bulgaristan'ın kuşkularını gidermek üzere, Türkiye tarafından Bulgaristan'a aynı içerikte bir anlaşma teklif edilmiş, fakat Bulgaristan bu teklifi reddetmiştir. Ancak Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan 23 Aralık 1929 tarihli Suçluların İadesi Antlaşması 5 yıl için uzatılmıştır.[777] Aynı şekilde, 17 Ekim'de Türkiye- Romanya, 27 Kasım'da da Türkiye- Yugoslavya Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmaları imzalanmıştır.[778]

5-11 Kasım 1933 tarihleri arasında Dördüncü Balkan Konferansı toplandığında, Neuilly Antlaşması'nı değiştirmek üzere revizyonist politikasını sürdürmek isteyen Bulgaristan ile İtalya'nın baskısı altındaki Arnavutluk'un, Balkan Paktı'na katılmayacakları anlaşılmıştı.[779]

Balkan Paktı'na doğru son adım ise, Belgrad 'ta, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanan geçici protokol ile atılmıştır.[780] Nihayetinde 9 Şubat 1934 tarihinde de Balkan Paktı imzalanmıştır. Paktın içeriği ise:[781]

---

[774] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 338
[775] Edip ÇELİK, a.g.e., s. 96
[776] Mustafa BALCIOĞLU, a.g.m., s. 444
[777] Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1932)*,…, s. 181
[778] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 578
[779] Hikmet ÖKSÜZ, a.g.m., s. 633
[780] Hikmet ÖKSÜZ, a.g.m., s. 633
[781] İNAN, Afet, A. "Balkan Antantı (1934)", *Belleten*, Cilt: XXXII, Sayı: 126, Nisan, 1968, ss. 285-286

"Madde 1) Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında imzalanan Balkan Paktı, imza eden devletlerin sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak tekeffül ederler.

Madde 2) İmza eden devletler, bu anlaşmada tayin edilmiş olan menfaatlerini bozabilecek ihtimaller karşısında alınacak tedbirler hakkında birbirleriyle görüşmeyi taahhüt ederler. Onlar bu misakı imzalamış olan diğer herhangi bir Balkan memleketine karşı birbirlerine önceden haber vermeksizin siyasi hiçbir harekette bulunmamayı ve diğer akitlerin muvafakati olmaksızın diğer herhangi bir Balkan memleketine karşı siyasi hiçbir vecibe altına girmemeyi taahhüt ederler.

Madde 3)Bu itilafname bütün akit devletlerce imzalanır imzalanmaz mer'iyete girecek ve mümkün olduğu kadar çabuk tasdik edilecektir. İtilafname, iltihakı akitler tarafından müsait bir tetkike mevzu teşkil edecek olan her Balkan memleketine açık bulunacak ve işbu iltihak keyfiyeti diğer imza sahibi memleketlerin muvafakatlerini bildirmesiyle beraber hüküm ifade edecektir."

Bu anlaşmaya ek olarak bir de *"Ek Protokol"* imzalanmıştır. Fakat SSCB, Ek Protokol'deki 3. maddeye itiraz etmiştir. Söz konusu madde;

"Eğer Bağıtlı Yüksek Taraflardan biri Balkanlı olmayan herhangi birinin saldırısına uğrarsa ve bir Balkan devleti o anda veya sonradan bu saldırıya katılırsa, Balkan Anlaşma Paktının hükümleri bu Balkan devletine karşı tümüyle uygulanacaktır."[782]

Türkiye de bu maddeden rahatsızlık duyan SSCB için anlaşmaya bir çekince koyarak, SSCB'ye karşı yöneltilmiş herhangi bir eyleme hiçbir zaman katılmak durumuna girmeyeceğini açıklamıştır.[783]

Aynı şekilde Yunanistan da bu girişimin başta İtalya olmak üzere, bir büyük devleti kışkırtmaması için, bir çekince koymuş ve buna göre, Balkan Paktı'nın amacının sadece Balkan devletlerinden gelecek bir saldırıyı karşılamak olduğunu ve Yunanistan'ın hiçbir surette büyük bir devlete savaş ilan etmeyeceğini belirtmiştir.[784]

İngiltere, ilke olarak Balkan Paktı'nı iyi karşılamakla birlikte, Bulgaristan'ın pakt dışı kalmasından dolayı, kaygısını dile getirmiştir. Fransa da aynı şekilde statükocu bir devlet olarak paktı olumlu karşılamış fakat Orta Avrupa'da ayrılıkçı oluşumları tetiklemesinden çekinmiştir.[785] İtalya ise, bu paktın anlaşmazlık içinde bulunduğu Yugoslavya'yı kuvvetlendireceği, dostane ilişkiler yürüttüğü

[782] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,* s. 337
[783] Melek FIRAT, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 352
[784] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,…*, ss. 356- 357
[785] Hikmet ÖKSÜZ, a.g.m., s. 634

Bulgaristan'ı yalnız bırakacağı ve revizyonist politikalarını engelleyeceği nedenleriyle pakta karşı çıkmıştır.[786]

Balkan Paktı, kuruluşundan itibaren çeşitli alanlarda bazı başarılı sonuçlar kaydetmiştir. Örneğin: Ekim 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine, Milletler Cemiyeti'nin aldığı zorlayıcı önlemlere pakt üyelerinin hepsi birlikte katılmıştır. Diğer taraftan, 1936'daki Montreux Konferansı'nda Boğazların statüsünün Türkiye lehine değiştirilmesinde, Antant üyeleri aynı dayanışma politikasını izlemişlerdir.[787]

Ancak Balkan Paktı beklendiği kadar başarılı olamamış ve ömrü kısa olmuştur. 1939 Nisan'ında İtalya'nın, bir Balkan devleti olan Arnavutluk'u işgal etmesi karşısında pakt hiçbir şey yapamamıştır. Üzerinden çok geçmeden İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ise paktın sonunu getirmiştir. Romanya'nın Mihver Devletleri'ne katılması, ertesi yıl da Balkan devletleri olan Yunanistan ve Yugoslavya'nın işgal edilmesi üzerine, pakt sona ermiştir.[788]

3.2.5. Akdeniz Paktı

İtalya, Ekim 1935'te önce Ege'deki adalarda askeri tahkimata başlamış daha sonra da Habeşistan'ı işgal etmiştir. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti İtalya karşı yaptırım kararı almıştır. Türkiye ise Milletler Cemiyeti'nin bu yaptırım kararına katılmış ve bu yüzden Yunanistan ve Yugoslavya ile birlikte İtalya'nın tehditlerine maruz kalmıştır.[789] Bunun üzerine İngiltere, Fransa, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'ya, İtalya'nın saldırılarına uğramaları ihtimaline karşı garanti verdi.[790] Adına *"Akdeniz Paktı"* ya da *"Akdeniz Antlaşmaları"* denilen anlaşmalar, karşılıklı imzalanmış belgeler değildi. Bunlar İngiliz Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti Yasasının 16/3 maddesinin kapsamı ile ilgili olarak, Fransa ile üzerinde görüş birliğine vardığı bu yorum metnini Cenevre'de Yaptırım Komitesi'nin Akdeniz devletlerine sunması, onların da bunu karşılıklı olması koşuluyla onaylaması ve

[786] Kamuran GÜRÜN, *Türk- Sovyet İlişkileri: 1920- 1953*,…, s. 134
[787] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 579
[788] Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1932)*,…, s. 183
[789] Türkan CANTEMUR, a.g.m., s. 790
[790] İlhan UZGEL, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 273

durumun Komite Başkanlığı'na bildirilmesi biçiminde bir nevi nota değiş- tokuşu biçiminde gerçekleştirilmişti.[791] B pakt ile İngiltere, Akdeniz ülkelerine Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı almış olduğu zorlu önlemlerden doğacak tehlikeye karşı, karşılıklı yardım etmeyi garanti etmişti.[792] Akdeniz Paktı bu doğrultuda Türk- İngiliz ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuş ve bu yakınlaşmaları, İkinci Dünya Savaşı öncesinde aralarında imzalanacak bir ittifaka kadar varmıştı.[793]

Habeşistan Savaşı'nın Mayıs 1936'da sona ermesi üzerine, 15 Temmuz'da Milletler Cemiyeti yaptırımları kaldırılmıştır. İtalyan Hükümeti de Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'ya birer nota ile onları karşı yaptırımları katılmaları yüzünden herhangi bir saldırı niyeti beslemediği yolunda güvence vermiş, Yunanistan ve Türkiye ile zaten Dostluk Anlaşmaları olduğunu ve bunların yürürlükte kalacağını, Yugoslavya ile de iyi ilişkiler sürdürmek istediğini bildirmiştir. Bu güvenceleri göz önünde bulunduran İngiltere de Fransa ile görüş birliği sağlayarak, Akdeniz Paktı'nın oluşturulma sebebinin ortadan kalktığını bildirerek, anlaşmalara 27 Temmuz 1936'da tek taraflı olarak son verdiğini açıklamıştır.[794]

3.2.6. Montreux Boğazlar Sözleşmesi

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yaptığı anlaşma gereği, Alman generali Liman von Sanders'i İstanbul Boğazı birliklerinin komutanlığına getirmesi, İngiltere, Rusya ve Fransa ile Almanya arasında Osmanlı Devleti'nin sırtında büyük bir boğazlar sorununu ortaya çıkarmıştı.[795] Birinci Dünya Savaşı başladığında da Rusya, Fransa ve İngiltere'ye gönderdiği birer notayla, diğer başka yerlerle birlikte Boğazları istemiştir. İngiltere ve Fransa da Almanya'ya karşı Çarlık Rusya'nın desteğini sağlamak amacıyla,1915 yılı başında yapılan *"İstanbul Gizli Anlaşması"* ile Boğazlar ve bölgesini Rusya'ya bırakmıştı.[796] Fakat 1915'te kazanılan Çanakkale Zaferi ve 1917'de Bolşevik İhtilali nedeniyle Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine, bu gizli anlaşma hükümleri kâğıt

[791] İsmail SOYSAL, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934- 1937)"…, ss. 120- 121
[792] Hüner TUNCER, a.g.m., 25
[793] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994)…*, s. 105
[794] İsmail SOYSAL, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934- 1937)"…, s. 121
[795] Rıfat UÇAROL, "Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazlarının Önemi ve Geleceği", *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*,3. Baskı, ed. Sabahattin ŞEN, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994, s. 180
[796] Selma YEL, *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923- 2008),* Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2009, s. 9

üzerinde kalmıştı.[797] Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması'nda yer alan *"Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın açılması ve Karadeniz'e geçiş sağlanması. Çanakkale ve İstanbul Boğazı kalelerinin Müttefiklerce işgal edilmesi"* maddesinin kabul edilmesiyle, 1841 Londra Boğazlar Antlaşması'na ve dolayısıyla *"boğazların kapalılığı"* ilkesine son verilmiş ve Boğazlar yabancı savaş gemilerine açılmıştır. Ayrıca bu hükümler Sevr Antlaşması ile de onaylanmış, Boğazlar Komisyonu kurulmuş ve böylelikle Boğazlar üzerindeki 486 yıllık Türk egemenliği son bulmuştu.[798]

Bilindiği gibi,28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Millî'de, Boğazlar konusu da yer almıştır. Boğazların statüsünün belirlendiği Misak-ı Millî'nin 3. Maddesinde şöyle denilmişti;

> *"İslam halifeliğinin durağı ve Osmanlı saltanatının başkenti ve Osmanlı hükümetinin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizinin güvenliği her türlü müdahale ve saldırıya karşı korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak koşuluyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle bütün öteki ilgili devletlerin hep birlikte verecekleri karar geçerli olacaktır"*[799]

TBMM Hükümetinin kurulmasından sonra Misak-ı Millî bu hükümet tarafından da kabul edilmiş, ancak 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Devleti'nin onayladığı Sevr Antlaşması ise aynı hükümetçe bütünüyle reddedilmişti. Türkiye'nin Misak-ı Millî emellerini gerçekleştirmek için SSCB'den aldığı destek de, Boğazlar konusunda aynı yönde görüşlere sahip olmaları sonucunu doğurmuştur.[800] Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra imzalanan Mudanya Ateşkesi'nin ardından 28 Ekim 1922'de Türkiye, Boğazlar da dâhil, diğer sorunları görüşmek ve bir çözüme ulaştırmak üzere, Lozan Konferansı'na davet edilmiştir.[801]

20 Kasım 1922'de toplanan Lozan Konferansı'nda en çok tartışılan konulardan biri de Boğazlar sorunu olmuştur. Sonuçta, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak bir *"Boğazlar Sözleşmesi"* yapılmış

---

[797] Feridun C. ERKİN, *Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: Başnur Matbaası, 1968, ss. 50-52
[798] Rıfat UÇAROL, a.g.m., s. 181
[799] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 2. Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne,* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, s.88
[800] Sadık ERDAŞ, "İki Savaş Arasında Türk Boğazları", *Türkler*, Cilt: 16, ed. Hasan C. GÜZEL, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 673
[801] Feridun C. ERKİN,*Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,*…,s. 54

ve Boğazların statüsü yeniden düzenlenmiştir.[802] Bu sözleşmeye göre; Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi ile İstanbul Boğazı'ndan denizden ve havadan serbest geçiş esas olarak kabul edilmiş, bu geçiş güvenliğinin sağlanması amacıyla Boğazların her iki kıyısı 20 km uzaklıktan geçen çizgiye kadar ve Marmara Denizi'ndeki adalar askersiz hale getirilmiş, bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker barındırmak yasaklanmıştır. Buna karşılık bu bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına konulmuştur. Ayrıca bu statünün yürütülmesinin kontrolü için de, bir Türk temsilcisi başkanlığında, imzacı devletlerin temsilcilerinden oluşan bir *"Boğazlar Komisyonu"* kurulmuştur.[803] Türkiye, Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarını sınırlandıran bu sözleşmeyi, o zamanın şartlarını göz önünde bulundurarak, hem kalıcı barışı sağlamak için, hem de, Milletler Cemiyeti'nin kolektif güvenlik alanında etkili bir rol oynayacağına ve silahsızlanmanın gerçekleşeceğine olan inancından dolayı istemeyerek de olsa kabul etmiştir.[804]

Fakat çok geçmeden Lozan Sözleşmesinin sakıncaları belirmeye başlamıştı. Öncelikle anlaşmada, herhangi bir tehlikeli durumda imzacı devletlerin bunu önleyecekleri hükme bağlansa da geçiş serbestisinin, Türkiye açısından bir yük ve tehlike oluşturduğu gerçeği belirmeye başlamıştı.[805] Diğer taraftan, askerlikten tecrit edilen Boğazların, her türlü savunma araçlarından yoksun bırakılmasının, bölgeyi saldırılara açık hale getirmesi, Türkiye'nin egemenlik haklarını savunması açısından tehlike arz ediyordu.[806] Türkiye, bu iki unsuru silahsızlanmaya gidileceği umuduyla kabul etmiş olsa da zaman geçtikçe bunun gerçekleşmeyeceğinin anlaşılması ve garanti mercii olan Milletler Cemiyeti'nin işlevini yitirmesi, Türkiye'yi bu durumu değiştirmesi konusunda harekete geçirmiştir. Zira silahların azaltılması ve silahsızlanmanın sağlanması amacıyla yapılan 1922 Locarno Anlaşması ve 1932-1934 Cenevre Silahsızlanma Konferansı'ndan yeterli bir sonuç elde edilememişti.[807] 1933'te Japonya'nın Mançurya'ya saldırısı sonrasında Milletler Cemiyeti Misakı'nın öngördüğü yaptırımları uygulayamaması da cemiyetin işlevini

[802] Ahmet EYİCİL, a.g.e. s. 285
[803] Rıfat UÇAROL, a.g.m., s. 182
[804] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 343
[805] Yusuf H. BAYUR, a.g.e., s. 177
[806] Feridun C. ERKİN, *Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*,…, s. 63
[807] Sadık ERDAŞ, a.g.m., s. 678

tartışılır duruma getirmişti.[808] Japonya'nın saldırı sonrasında Milletler Cemiyeti'nden ayrılması da Türkiye'yi endişeye sevk etmiş ve bu doğrultuda 16 Mart 1933'te İngiltere'nin hazırladığı McDonald Planı'nın kabulüyle Türkiye, ilk defa Boğazların silahsızlandırılması ile ilgili hükümlerin kaldırılmasını resmen talep etmiştir. Ancak Türkiye'nin bu talebi McDonald Planı ile doğrudan ilişkili olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.[809] Türkiye bu talebini, 23 Mayıs 1933'teki Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda da dile getirmiş, fakat yine aynı gerekçeyle reddedilmiştir.[810]Ancak tüm olumsuz tavırlara rağmen Türkiye, bu konudaki azmini sürdürmüş ve her fırsatı değerlendirmiştir. Nitekim Almanya'nın, Milletler Cemiyeti'nin pasifliğini fırsat bilerek 1934'ten itibaren silahlanmaya başlanması ve 1935 Mart'ında da Versailles Sistemi'ne aykırı olarak zorunlu askerlik sistemini geri getirmesi, yeni bir savaş tehlikesi ihtimalini gün yüzüne çıkarmış ve Türkiye ısrarlı girişimlerine devam etmiştir.[811] Bu doğrultuda 1935 Martında Türkiye Dışişleri Bakanı Aras İngiliz Büyükelçisiyle yaptığı görüşmede; *"Boğazlar konusunda Türkiye'nin tek basına hareket edebileceğini fakat bunu diğer devletlerin genel desteğiyle yapmayı yeğlediğini"* belirtmiş, fakat İngiltere, bu durumun Lozan Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu savunmuştu.[812] Bundan sonraki süreçte, Türkiye'nin Boğazlar konusunda İngiltere'nin desteğini hayli önemsediği ve Türk- İngiliz yakınlığını kullanmak istediği görülmektedir.[813] Türkiye, bu taleplerini, Nisan 1935'teki Milletler Cemiyeti Konseyi'nde, Mayıs 1935'teki Balkan Antantı Konseyi'nde ve 17 Eylül 1935'teki Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda yinelemiş, fakat bunlardan da bir sonuç alamamıştır.[814] Milletler Cemiyeti üyesi olan İtalya'nın Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırması üzerine, Milletler Cemiyeti'nin yine pasif kalması, hemen ardından Almanya'nın Ren bölgesine asker sokması, Türkiye'yi yeniden harekete geçirmiş ve SSCB'nin onayıyla, Aras Kasım 1935'teki Milletler Cemiyeti toplantısında; *"Türkiye'nin beklenmedik durumlar karşısında, Boğazların güvenliği konusunda gereken tedbirleri almakta tereddüt etmeyeceğini"* bildirmiştir.[815] Bu arada artık İngiltere de Türkiye'nin Boğazlar konusundaki taleplerini engelleyemeyeceğini

[808]Selma YEL, a.g.e., s. 76
[809]Ludmila JIVKOVA, a.g.e., s. 64
[810] Selma YEL, a.g.e., s. 77
[811] Sadık ERDAŞ, a.g.m., s. 679
[812] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,…*, s. 367
[813] Sadık ERDAŞ, a.g.m., s. 679
[814] Kudret ÖZERSAY, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, 20. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 371
[815] Sadık ERDAŞ, a.g.m., ss. 679- 680

anlamış ve destek olmaya başlamıştır.[816] Neticede Türkiye, SSCB ve İngiliz desteğini arkasına alarak, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere 11 Nisan 1936'de birer nota göndererek, söz konusu sözleşmenin değiştirilmesi için bir konferans yapılmasını talep etmiştir.[817]

Bu notaya İngiltere, Akdeniz'deki İtalyan tehdidine karşı Türkiye'yi yanına çekmek istediği için, olumlu cevap vermiştir. Aynı şekilde SSCB de, Boğazlar konusunda kendi lehine değişiklikler yapılacağını düşünerek olumlu karşılamıştır.[818] Fransa ve Japonya da konferansa katılacaklarını bildirerek, olumlu cevap vermişlerdir. Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya da kendi güvenliklerini de göz önünde bulundurarak notaya olumlu karşılık vermiş fakat Romanya, kendisine ve Balkan Paktı üyelerine önceden haber verilmemesi gerekçesiyle en şiddetli olumsuz tepkiyi gösteren ilk devlet olmuştur.[819] İtalya ise Habeşistan Savaşı ve yaptırımlar sürerken Türkiye'yi İngiltere'ye daha da yaklaştıracak böyle bir girişim karşısında kaygılanmıştır. Bu duraksamadan sonra, *"Türk notasının içeriği hakkındaki görüşünü saklı tutarak"* konferansa katılmayı kabul etmiştir. Ancak sonradan gelmekten vazgeçmiştir.[820]

Tüm bu olumlu tutumlar üzerine 22 Haziran 1936'da, İsviçre'nin Montreux şehrinde, Türkiye, İngiltere, Fransa, SSCB, Japonya, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya'nın katılımıyla bir konferans toplanmıştır.[821] Türkiye'nin 13 maddede sunduğu tasarıya göre; Türkiye Boğazlar bölgesini silahlandırmak ve buralarda askeri kuvvet bulundurmak istiyordu. Ayrıca Boğazlar Komisyonu'nun da kaldırılmasını istiyordu. Bu esaslar dâhilinde Türkiye, ticaret ve savaş gemilerinin boğazlardan serbest geçişini bazı şartlar altında kabul ediyordu. Savaş zamanında Türkiye tarafsız olduğu takdirde savaş gemilerinin geçişi Türkiye'nin iznine tabi tutulacaktı.[822] İngiltere ise, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletler arasındaki çıkar çatışmalarını yumuşatmak için, Türk tasarısının değiştirilmiş bir şekli olan yeni bir tasarı sunmuştur. Buna göre; İngiltere, Türk önerisinden farklı olarak, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasına karşı çıkıyor, yakın bir savaş tehlikesi durumunu ve

[816] Hüner TUNCER, *Atatürkçü Dış Politika…*, ss. 158- 159
[817] Suat A. BİLGE, a.g.e., s. 114
[818] Kudret ÖZERSAY, a.g.m., s. 372
[819] Sadık ERDAŞ, a.g.m., s. 681
[820] İsmail SOYSAL, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934- 1937)"…, s. 126
[821] Edip ÇELİK, a.g.e., s. 82
[822] Mustafa YILMAZ, a.g.m., s. 588

bu durumda Türkiye'nin uygulayacağı rejimi kabul etmekle birlikte, Milletler Cemiyeti'nin bu kararı haksız bulması durumunda, Türkiye'nin söz konusu önlemleri kaldırmayı yükümlenmesini istiyordu.[823] SSCB ise, Türkiye'nin Boğazları silahlandırma isteğini kabul ediyor fakat Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ait savaş gemilerinin Karadeniz'e sokulmasını istemiyordu.[824]

6 Temmuz 1936'da ise İngiltere, Türk tasarısına karşı bir karşı tasarı sunmuş ve Lozan Sözleşmesi'nde olduğu gibi bütün gemiler için serbest geçiş prensibine dayanan bir düzeni önererek, bu rejimin Boğazlar Komisyonu tarafından kontrol edilmesi hususunda ısrar etmişlerdir. Daha çok İngiltere ve SSCB'nin Boğazlar konusundaki tarihi rekabetlerinin yarıştığı bu konferansta Fransa'nın arabuluculuk etmesiyle, iki devlet arasındaki sorunlar çözüme kavuşmuş ve diğer taraftan, Türkiye de SSCB'yi, tonaj sınırlamasını kaldırarak tatmin etmiştir.[825]

Bir ay kadar süren görüşmelerin sonunda da 20 Temmuz 1936'da *"Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme"* adı verilen yeni bir sözleşme imzalanmıştır. 29 maddeden oluşan ve kısaca *"Montreux Boğazlar Sözleşmesi"* diye anılan metin 5 kesim halinde düzenlenmiştir. Birinci kesimde ticaret gemilerinin, ikinci kesimde savaş gemilerinin, üçüncü kesimde de hava ulaşım araçlarının geçişlerinin nasıl olacağı ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Dördüncü kesimde genel hükümler yer almış, son kesimde ise değişik hükümlere yer verilmiştir. Sözleşmede savaş gemilerinin geçici barış ve savaş dönemlerine, ayrıca Türkiye'nin savaşta yer alıp almamasına göre ayrı ayrı düzenlenmiştir. Türkiye'nin savaşmadığı bir savaşta, savaşan tarafların gemilerinin Boğazlardan geçişi yasaklanmış olup, Türkiye savaşa girdiğinde Türkiye, savaş gemilerinin geçişini istediği gibi düzenleyecekti.[826]

Bu arada, İtalya Montreux Sözleşmesi'nden memnun olmamış fakat buna rağmen görüşmelerine katılmadığı sözleşmeye, daha sonra 2 Mayıs 1938'de katılmıştır. Sözleşmeden memnun olmayan Almanya ise bir notayla bunu Türkiye'ye

[823] Kudret ÖZERSAY, a.g.m., s. 373
[824] Mustafa BALCIOĞLU, a.g.m., s. 448
[825] Sadık ERDAŞ, a.g.m., ss. 681- 682
[826] Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1932)*,…, s. 170

bildirmiş fakat Türkiye, imzacı olmayan devletlerin Montreux hakkında talepte bulunamayacakları cevabını vermiştir.[827]

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Türkiye, Montreux Sözleşmesi'yle, Lozan Sözleşmesi'yle güvenliğini ve egemenliğini sınırlayan Boğazların statüsünü, güçler dengesini iyi bir şekilde kullanarak kendi lehine değiştirmeyi başarmıştır. Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasıyla egemenlik haklarına ve Boğazlarda silahlanmayı sağlayarak da güvenliğini tesis etme hakkına yeniden kavuşmuştur. Burada en önemli olan nokta ise, Türkiye'nin güvenliği ve egemenlik hakları açısından bu denli mühim bir meseleyi barışçıl yollarla çözmüş olmasıdır.[828] Bu nedenledir ki, Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Türk- İngiliz ilişkileri açısından da bir dönüm noktasını teşkil etmiş ve ilişkilerini daha da geliştirmeye olanak sağlamıştır.[829]

3.2.7. Sadabad Paktı

Türkiye Lozan Antlaşması'ndan sonra Batı ile ilişkilerini düzeltmeye çalıştığı gibi Doğulu devletlerle de ilişkilerini düzenlemek ve barış zemininde geliştirmek üzere girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Türkiye'nin Ortadoğu devletleriyle ilişkilerinin temelinde ve Sadabad Paktı'nın oluşturulma nedenlerinde ilk olarak, sınır sorunlarının kalıcı ve barışçıl bir şekilde çözülmek istenmesi vardı. Türkiye- İran, Afganistan- İran ve Irak- İran arasında bazı sınır sorunları mevcuttu.[830]Söz konusu devletleri Sadabad Paktı'na götüren diğer bir unsur da, pakt üyelerinin sömürgecilik ve emperyalizme karşı aynı duyguları besliyor olmasıydı.[831] Zira sömürge veya yarı sömürge durumundan kısa süre önce kurtulabilen bu devletler için tam bağımsızlığın vurgulanması önem arz etmekteydi.[832]

İlk olarak, 1930'da İngiltere'nin manda yönetimine son verdiği Irak, İngiltere ile bağımlılığı dengelemek adına, Türkiye ve İran ile siyasal bağlar kurmak istemiştir. Bu bağlamda Temmuz 1931'de Irak Kralı Faysal ve bazı bakanlarının

[827] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,*…, ss. 482- 483
[828] Rıfat UÇAROL, a.g.m., s. 186
[829] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., ss. 345- 346
[830] Atay AKDEVELİOĞLU, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, "Ortadoğu ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, 20. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 365
[831] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994)*,…, s. 108
[832] Atay AKDEVELİOĞLU, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 366

oluşturduğu heyet, Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Türkiye, Irak ile sorunlarını 1926'da çözdüğünden, görüşmede yalnızca Kürt aşiretlerinden kaynaklı olası sorunlar görüşülmüştür.[833]

Diğer taraftan Türkiye, İran ile 1926 yılında imzaladığı Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması'yla iyi ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Her ne kadar Kürt çeteleri açısından ilişkileri bir dönem gerginleşse de, 1932 yılında iki devlet arasında güven, yeniden tesis edilmiş ve 1926 Antlaşması'nın yerine geçmek üzere, 1932 bazı Kasım'ında temel antlaşmalar yapılmıştır.[834]

İran ile sınır sorunları mevcut bulunan Irak, 1933'te, Irak- Türkiye- İran arasında bir saldırmazlık anlaşması yapılmasını önermiş, fakat Türkiye bu öneriye karşı, anlaşma kapsamında İngiltere ve SSCB'nin de yer almaları gerektiği cevabını vermiştir. Türkiye'nin bu tutumunun nedenlerinden biri, İngiltere'nin 1930 Anlaşması'nda Irak'a tam bağımsızlığı kazandırmamış olması sebebiyle İngiltere'nin bulunmayacağı bir anlaşmada özgür iradeye sahip olmayan Irak'ın yer almasının anlamsız olacağı düşüncesiydi. Diğeri ise, 1929 Protokolü gereğince, Türkiye'nin böyle bir anlaşma içinde olması için SSCB'ye danışması gerektiğiydi.[835] İngiltere, Türkiye'nin bu teklifini, bu denli bölgesel bir oluşumda yer almanın gereksiz olduğunu belirterek reddetmiştir. İngiltere'nin reddetmesi üzerine, SSCB'ye sunulan teklif de geri çekilmiş ve SSCB'nin bu durumu anlayışla karşılamış, ayrıca böyle bir anlaşmada Afganistan'ın da bulunması gerektiği önerisini sunmuştur.[836]

Bununla birlikte İtalya'nın 1934'ten sonra, Asya ve Afrika'da giriştiği yayılma politikası, Türkiye'yi bu bölgede bir birlik kurmaya yöneltmiş ve bu doğrultuda 2 Ekim 1935'te Türkiye- İran ve Irak arasında (daha sonra Afganistan'ın da katıldığı) bir anlaşma imzalanmıştır. Fakat Cenevre'de temelleri atılan bu Doğu paktının gerçekleşmesi Irak- İran arasındaki sınır uyuşmazlığı ve Türkiye- İran arasındaki benzer sorunlar sebebiyle zaman almıştır.[837]

Ayrıca Ekim 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Türkiye'yi olduğu gibi diğer devletleri de endişelendirmiş ve devletleri birbirine daha da

[833] İsmail SOYSAL, "Sadabad Paktı", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç 15- 17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan* Belgeler, ed. İsmail SOYSAL, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 328
[834] İsmail SOYSAL, "Sadabad Paktı",…, s. 328
[835] Atay AKDEVELİOĞLU, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 367
[836] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,…*, s. 364
[837] Hüner TUNCER, *Atatürkçü Dış Politika…*, s. 154

yaklaştırmıştır.[838] Bu doğrultuda Türkiye, 1937 yılında İran ile arasında çeşitli konularda işbirliğini sağlayan anlaşmalar imzalamıştır.[839] Diğer taraftan İran- Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı da (Şattülarap) Türkiye'nin girişimleriyle, 4 Temmuz 1937'de yapılan anlaşmayla ortadan kaldırılmıştır.[840]

Taraf devletler arasındaki anlaşmazlıklar giderildikten sonra da Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Tahran'daki Sadabad Sarayı'nda, 8 Temmuz 1937'de *"Sadabad Paktı"* imzalanmıştır. Bu pakta göre, taraflar birbirlerinin iç işlerine karışmaktan kaçınacak, ortak sınırların dokunulmazlığı esas olacak, birbirlerine karşı saldırılardan uzak duracaklar, ortak çıkarları ilgilendiren konularda birbirlerine danışacaklar, Briand- Kellog Paktı'na uyacaklar, Pakt 5 yıl süreyle geçerli olacak ve imzacı devletlerden biri tarafından bu sürenin sona ermesinden altı ay önce Paktın feshi ihbarında bulunulmadıkça, antlaşma yeniden 5 yıl süreyle uzatılmış sayılacaktı.[841]

Esas olarak, bir askeri ittifak olmayıp, saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşması unsurlarını taşıyan Sadabad Paktı, Türkiye'de 14 Ocak 1938'de onaylanmış ve diğer devletler de onayladıktan sonra Haziran 1938'de yürürlüğe girmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan olumsuz etkilenen bu pakt kısa süre sonra işlevini yitirmiş, resmen yürürlükten kaldırılmış olmamakla birlikte, yerini 1955'teki Bağdat Paktı'na bırakmıştır.[842]

[838] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., ss. 346- 347
[839] Mustafa YILMAZ, a.g.m., s. 589
[840] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,*…,s. 502
[841] Rıfat UÇAROL, a.g.e., ss. 586- 587
[842] Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1932)*,…, s. 189

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ULUSLARARASI GELİŞMELER

4.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA ORTAM HAZIRLAYAN UNSURLAR

İkinci Dünya Savaşı, Pasifik'ten Kuzey Afrika'ya, Batı Avrupa'dan Doğu Avrupa'ya kadar pek çok farklı coğrafyada birçok cephenin açıldığı, savaşa doğrudan dâhil olmayan bölgelerin bile savaş tehdidini yakından hissettiği, tüm dünyanın tanık olduğu, en dehşet verici ve en yıkıcı savaş olarak tarihe geçmiştir.[843]

Bu savaşın ortaya çıkış sürecine bakıldığında ise, bazı faktörlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, Birinci Dünya Savaşı sonrası düzenlenen barış anlaşmalarının hesaplanmadan yapılması ve barışı sağlanmak yerine, sorunları daha da derinleştirmesidir. Özellikle anlaşmalara katılan mağlup devletlerin müzakerelerde hiçbir söz sahibi olamamaları yalnızca imza için çağrılmaları, bu anlaşmaların başarısızlığının en büyük sebebi olmuştur. Öyle ki, Versailles Antlaşması, Almanya tarafından *"Versailles Diktası"* olarak nitelendirilmiş ve bir zaman sonra reddedilmiştir.[844] Diğer taraftan, galip devletlerden olan İtalya ve Japonya'nın da savaş sonrası düzenlenen anlaşmalarla arzu ettikleri bölgeleri ve ayrıcalıkları elde edememeleri onları emperyalist politikalara itmiştir.[845]

Sorunlarını görüşme, tartışma, baskı ya da yaptırımlarla gideremeyen devletlere son tahlilde askeri müdahale yapmak suretiyle çözmeyi hedefleyen Milletler Cemiyeti'nin pasifliği de, dünyayı savaşa sürükleyen diğer bir etken olmuştur. Cemiyetin özellikle, Habeşistan, Çin ve Alman saldırıları karşısında pasif

[843] Şevket OVALI, "İkinci Dünya Savaşı ve Nedenleri", *Türk Dış Politikası (1919- 2008)*, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 259
[844]Donald S. SOMMERVILLE, *İkinci Dünya Savaşı*, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016
[845]Hüseyin EMİROĞLU, "İkinci Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Küresel ve Bölgesel Aktör- Devlet Davranışlarının Çözümlemesi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt: I, Sayı: 14, 2007, ss. 72- 74

kalması ve diğer büyük devletlerin kendi çıkarlarını gözetmesi, saldırgan devletlere cesaret vermiştir.[846]

İki savaş arası dönemde girişilen silahsızlanma çalışmalarının başarısızlığı da savaşın en önemli tetikleyicilerinden olmuştur. Washington Deniz Silahsızlanması Konferansı, Londra Deniz Silahsızlanması Konferansı, Briand- Kellog Paktı ve Cenevre Silahsızlanma Konferansları gibi silahların azaltılması ve silahsızlanmanın sağlanmasını öngören girişimler tüm devletlerin ortak bir paydada buluşamaması, Almanya, Japonya ve İtalya gibi devletlerin emperyalist planları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[847]

Son olarak 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yarattığı kötü etkiler de İkinci Dünya Savaşı'nın dolaylı sebeplerinden biri olmuştur. Kriz sonrası dünya ticaretindeki düşüş, işsizlik ve para değerlerinin artması gibi olumsuzluklarla karşılaşan devletler mecburen kendi milli ekonomik sistemlerine dönmüşlerdir. ABD, İngiltere ve Fransa gibi devletler kendi kaynaklarıyla idare edebilecek durumda olsalar da hammadde ihtiyaçları doruk noktalarda olan Almanya ve Japonya gibi devletler kendi kendine yetemiyor ve diğer büyük devletler gibi kendi ekonomik imparatorluklarını kurmak istiyorlardı. Bunu da askeri kuvvete dayanarak elde etme yoluna gitmişler ve gelişmeler de İkinci Dünya Savaşı fitillenmiştir.[848]

4.1.1. İtalya'da Mussolini'nin İktidara Gelmesi

İtalya, Birinci Dünya Savaşı'na çok büyük ümitlerle girmişti. 1915 Londra ve 1917 St. Jean de Maurienne anlaşmaları, İtalya'ya Adriyatik ve Doğu Akdeniz'de geniş topraklar vaat etmişti. Fakat Paris Barış Konferansıyla birlikte İtalya'nın hayalleri suya düşmüştü. Zira 1915 Londra Anlaşması'nı, ABD Başkanı Wilson, 1917 St. Jean de Maurienne Anlaşması'nı ise Çarlık Rusya kabul etmemiş ve bu anlaşmalar doğal olarak yürürlüğe girmemişti. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nda

[846] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945", *Türk Dış Politikası*, Cilt: I, 20. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 403
[847] Şevket OVALI, a.g.m., ss. 261- 262
[848] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994) II*,…, ss. 113- 114

İtalya tarafından katlanılan tüm fedakârlıkların karşılığı, büyük bir hayal kırıklığı olmuştu.[849]

Savaş sonrası İtalya'sında iç durum da oldukça karıştı. Liberal demokrasiyle yönetilen devlette, sosyalizm ve komünizm gibi akımlar belirmiş ve bunlardan etkilenen halk ve özellikle de işçi sınıfının istekleri ortamı iyice germiş durumdaydı. Grevlerle birlikte gelen ekonomik kriz ve yüksek enflasyon oranları, ülkeyi kötü etkilemişti. Dolayısıyla devlet içinde bir istikrarsızlık baş göstermiş ve 1919- 1922 devresi çatışmalar ve hükümet değişiklikleriyle geçmiştir.[850] Böyle bir ortamda halk, kendine yeni bir lider çıkarmakta gecikmemiş ve bu lider; İtalya'nın uluslararası ortamda ikinci sınıf durumundan kaynaklanan kırgınlıkları yeni bir rejimle kanalize edecek olan kişi faşist Benito Mussolini olmuştur.[851]

Savaş başlarken, savaşa iktisadi bir endişeyle girilmemesi gerektiğini dile getiren bir aşırı sosyalistken, savaş başladıktan sonra sosyalistlerin bir kanadıyla birlikte, tarafsız kalmanın tehlikelerinden bahsetmeye başlamış ve *"Harb, millî bir harb lâzımdır"* söyleminde bulunmuştur. Dolayısıyla milliyetçilik duyguları Mussolini'yi de etkilemiştir. 1915'te savaşa katıldıktan sonra 1917'de yurda dönen Mussolini, ilk faşist partisini 1919'da kurmuştur ve 1921 seçimlerinde parlamentoda 35 milletvekili kazanmıştır.[852]

Faşist partinin önündeki en büyük güç sol partilerdi fakat daha önce de belirttiğimiz gibi 1919- 1921 sürecinde ülkenin kötü ekonomik durumu, siyasi karmaşıklıklar ve komünizm tehdidi, sol partileri kendi içerisinde bölmüş ve sokaklara hâkim olan komünizm korkusu yüzünden, dirençlerini kaybetmişlerdi. Komünizm ile başa çıkabilecek tek kişinin Mussolini olduğuna inanılıyordu. Mussolini'nin ise, siyasi olarak monarşiyi ve senatoyu ortadan kaldırıp faşist bir rejim getirmek; ekonomik olarak endüstriye el koymak, dini olarak kilise arazilerini istimlak etmek üzere devrim planları vardı. Mussolini önderliğindeki faşistler öncelikle, 1921'de *"Partito Nazionale Fascista"* adı altında birleşip bir parti kurmuş ve Komünistlere karşı yaptıkları savaşta üstün gelmişlerdir.[853] Bunu fırsat bilen

[849] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 171
[850] Ahmet EYİCİL, a.g.e., s. 229
[851] Hüseyin EMİROĞLU, a.g.m., s. 72
[852] Benito MUSSOLINI, *Faşizm*, Cilt: I, çev. Vedad L. ERSAN, İstanbul: Kağan Kitabevi, 1966, ss. 31- 65
[853] Türkan CANTEMUR, a.g.m., ss. 783- 784

Mussolini de harekete geçmiş ve Faşist Partisi'nin *"Kara Gömleklileri"* Napoli'den Roma'ya doğru darbe yapmak gayesiyle yürüyüşe geçmiş ve bu durumu gören Kral, emniyeti için hükümeti kurma görevini Mussolini'nin Faşist Parti'sine vermiştir. Böylece 30 Ekim 1922'de Mussolini başbakan olmuş ve 1943'e kadar sürecek olan faşist diktatörlüğünü başlatmıştır.[854] 1924 seçimlerinde büyük bir üstünlük sağlayan Mussolini, *"Kara Gömleklileri"* meşrulaştırmış ve anayasal düzene son vererek, 3 Ocak 1925'te faşist rejimi ilan etmiştir. 1926'da da faşist kanunlar kabul edilmiş ve faşist rejim resmen yürürlüğe girmiştir.[855]

Mussolini, Faşizmi savunurken;

> *"Faşist devlet, şahsiyetin en mütekâmil, en kuvvetli şeklidir, fakat manevî kuvvettir... Faşizm yalnız kanun yapıcı ve müessese kurucu bir devlet nizamı değildir. Aynı zamanda manevî hayatın terbiyecisi ve muharrikidir. İnsan hayatını şekilde değil, ruhta, karakterde ve imanda yoğurmak gayesindedir. Bu gayeye varmak için de disiplinli ruha hâkim ve itiraz tanımayan bir otorite kurmak ister. Arması, bu sebepten birlik, kuvvet ve adalet sembolü olan Littorio Faşyosudur..."* demiştir.[856]

Devletin tek otorite olarak algılanması beraberinde liderin ilahlaştırılmasını da beraberinde getirmiştir. Öyle ki tüzüklerinin 7. maddesine göre; *"Duce (lider) daima haklıdır."*[857] Diğer taraftan faşizme göre, ulusun iyiliği, bireysel hak ve özgürlüklerden önce gelmektedir.[858] Faşizm, liberal ve demokratik parlamentarizmi reddediyordu. Sermaye- emek ilişkisini de düzenleyen faşizm grev, toplu işten çıkarma gibi eylemleri yasaklamış ve sendikaları devlet kurumuna dönüştürmüştür.[859] Negatif önermelerle karakterize olan faşizme göre, soyut ve evrensel hakkı değil, kuvvetlinin hakkını temel almaktadır. Ayrıca barış yerine, ebedi çatışma ve var olmak için yok etmeyi ön plana çıkarmaktaydı. Daha sonra Alman faşizminden etkilenip o yöne doğru çevrilse de İtalyan faşizmi, ırkçı ve anti- semitist değildi.[860]

---

[854] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 172
[855] Türkan CANTEMUR, a.g.m., s. 784
[856] Benito MUSSOLINI, *Faşizm*, Cilt: I,…, ss. 13- 14
[857] Georges LANGLOIS, vd.,*20. Yüzyıl Tarihi*, çev. Ömer TURAN, İstanbul: Nehir Yayınları, 2000, s. 163
[858] Donald S. SOMMERVILLE, a.g.e., s. 16
[859] Hakkı UYAR, a.g.e., s. 32
[860] Murat BELGE, *Militarist Modernleşme Almanya Japonya ve Türkiye*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, ss. 365- 366

Önceleri diğer devletler tarafından fazla önemsenmeyen Mussolini, tıpkı Hitler gibi, acımasız ve milli birliklerini geç tamamlamalarından dolayı oyuna geç katılmanın huzursuzluğuyla milli hırslara sahipti. Ayrıca Mussolini, diğer sebeplerinin yanı sıra; İtalya'yı toptan *"faşistleştirmek"* için de dış yayılmacılığa önem veriyordu.[861] Mussolini'nin dış politikada, Akdeniz'de eski Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak gibi, hayalperest bir hedefi vardı. Akdeniz'e *"Bizim deniz (More Nosturam)"* diyor ve bu da emperyalist amaçlarına ulaşmak için bir savaşa gereceği sinyallerini veriyordu.[862] Esasen İtalya'nın gözünü diktiği tek yer Akdeniz değil, Tunus, Korsika, Savoi, Cibuti ve Habeşistan'ı da hayat sahası olarak görüyordu.[863] Bu anlamda Faşist İtalya'nın önündeki en büyük engel İngiltere ve Fransa idi. İlerleyen bölümlerde de detaylı olarak işleneceği üzere, İtalya artık Balkanlar ve Afrika'da emperyalist politikalara girişecek ve bu anlamada en yakın müttefiki Almanya olacaktı.[864]

4.1.2. Almanya'da Hitler'in İktidara Gelmesi

Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkan ve tüm bu yıkıcı savaşın en büyük sorumlularından biri olan Almanya, savaştan sonra İtilaf Devletlerince frenlenmek ve bir kez daha böyle bir savaşa kalkışmasını tamamen engellemek için, çok ağır şartlar içeren Versailles Barış Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. 28 Haziran 1919'da imzalanan bu anlaşmaya göre; Almanya, savaşta kazandığı tüm toprakları, Alsace- Lorraine dâhil geri verecek, Belçika'nın tarafsızlığını kabul edecek, Çekoslovakya ve Polonya'nın bağımsızlığını tanıyacak ve Avusturya ile birleşme hayallerinden vazgeçecekti.[865] Ayrıca Almanya, Ren bölgesinin gerisine çekilecek, savaş teçhizatı stokunu teslim edecek, donanmasını devredecek ve ağır bir savaş tazminatı ödeyecekti. Fakat Almanya'nın *"diktat"* yani *"kölelik anlaması"* olarak nitelendirdikleri bu anlaşmanın ağır şartları, *"Alman Sorunu"* nu çözmek bir

[861] Antony BEST, vd.,*20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, 2. Baskı, çev. Taciser U. BELGE, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015, s. 183
[862]Benito MUSSOLINI, *Faşizm*, Cilt: 2, çev. Vedad L. ERSAN, İstanbul: Kağan Kitabevi, 1966, s. 155
[863] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam, Cilt: II*,…, s. 92
[864] Antony BEST, vd., a.g.e., s. 183
[865] Kürşad POLAT, *Heil Hitler*, İstanbul: İlgi Yayınları, 2006, s. 16

tarafa daha da vahim bir hale getirmiş ve ilerleyen zamanlarda intikam hırsıyla dolan Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmasına neden olmuştur.[866]

Savaştan sonra Almanya'nın iç siyasal ve ekonomik durumu da karmaşa içerisindeydi. Aralık 1918'de başlayan komünist ayaklanma, ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonomik durum ve ödemek zorunda oldukları savaş tazminatı ülkeyi çıkmaza sokmuştur. Fakat 13 Ocak 1919'da Sosyalist Parti tarafından bu ayaklanma bastırılmış, 19 Ocak 1919'da da Kurucu Meclis Seçimleri yapılmıştır. Seçim sonucunda en çok oy alan Sosyalistler, Merkez Partisi ve Demokratlar Weimar koalisyonunu kurmuşlar ve bu koalisyon da 11 Ağustos 1919'da yeni Alman Anayasası'nı hazırlamıştır. Böylece Weimar Cumhuriyeti kurulmuş, sosyalist Ebert Cumhurbaşkanı, Scheidemann da Başbakanlığa getirilmiştir.[867]Weimar koalisyonu başlangıçta bir nebze olsun istikrarı getirmişse de sağ- sol akımlar güçlenip teşkilatlanmaya ve birbirleriyle mücadele etmeye devam etmişlerdir. Bu durum da merkezi gittikçe zayıflatmış sağcı akımı kuvvetlendirmiştir. Sonunda da Hitler'in Nasyonal Sosyalist İşçi Partisin'e (NSDAP) iktidar yolunu açmıştır.[868]

NSDAP'nin başlangıcını, 1918'de Münich'te kurulan ve 1920'de NSDAP adını alan Alman İşçi Partisi teşkil etmekte idi. Adolf Hitler, Alman İşçi Partisi'ne 1919'da katılmıştır. [869] Nazi Partisi, 1920- 1924 döneminde ülkenin karışık durumundan ötürü oldukça güçlenmiş ve sağcı Alman çevrelerinden ve sanayicilerinden yardım görmüştür. Hitler'in, bu partinin başına geçmesinden itibaren, *"Hücum Kıtaları"* anlamına gelen SA'larla (Strum Abteilung), partiyi militarist bir yapıya yöneltmiştir. 1925'te de *"Muhafız Kıtaları"* anlamına gelen ve partinin kendi polis kuvvetini teşkil eden SS'leri (Schutz Staffeln) kurmuş ve bu kurum komünistlerle girişilen ayaklanma ve ihtilal mücadelesinde güçlerini göstermişlerdir.[870]

Hitler 1921'de parti liderliğini aldıktan sonra henüz yeteri kadar tanınmamıştı. Fakat daha popüler hale gelmesi 1923'te giriştiği meşhur *"Birahane Darbesi"* ile mümkün olmuştur. 1920'lerde ekonomik durumun gittikçe kötüleşmesi,

[866]A. J. P. TAYLOR, *İkinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri*, çev. Hakan ABACI, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015, ss. 55- 57
[867] Ahmet EYİCİL, a.g.e., s. 219
[868] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 237
[869]Adnan CEMGİL, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası Barış Hareketleri II", *Bilim ve Sanat*, Sayı: 70, Ekim, 1986, s. 320
[870] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam, Cilt: II*,…, s. 93

bundan dolayı savaş borçlarını geciktirmesi üzerine Fransa'nın, Ruhr bölgesini işgal etmesi ve özellikle sağcı kesimin Versailles Sistemi'nden Weimar Hükümetini suçlamasını fırsat bilerek halkın milliyetçi damarlarını kabartmış ve kendini çok güçlü hissettiği bu anda bir darbe girişiminde bulunmuştur. Her ne kadar darbe girişimi başarısız olsa da Hitler, bu olaydan sonra istediği üne kavuşmuş ve tabiri caizse milliyetçi sağın *"borazancısı"* olmuştur. Darbe girişiminden sonra 11 Kasım 1923'te tutuklanmış ve partisi de kapatılmıştır.[871] Hapisteyken yazdırdığı meşhur kitabı *"Mein Kampf"* ile fikirlerini rasyonalize etmiş ve narsistik inancını daha da güçlendirmiştir. Öyle ki belli kesimlerde artık bir *"mesih"* niteliklerine sahip olduğu inancı doruklara ulaşmıştır.[872]

Hapiste kaldığı sürece partinin tekrar açılması için yoğun çaba sarf etmiştir. Diğer taraftan 4 Mayıs 1924 seçimleri için Alman Irkçı Hürriyet Partisi ile anlaşıp, Alman Nasyonal Sosyalist Hürriyet Hareketi adı altında seçime katılıp 32 milletvekili sandalyesi kazandıysa da, Aralık 1924 seçimlerinde 14 sandalyeyle düşüşe geçmiştir. Bu seçimlerden iki hafta sonra hapisten çıkan Hitler, partisini eski gücüne ulaştırmak için var gücüyle uğraşmıştır ve hali hazırda parti üye sayısı 27.000'den 178.000'e çıkmıştır. Ancak düşüş yine devam etmiş ve Mayıs 1928 seçimlerinde 12 milletvekili çıkarabilmiştir.[873] Aslında Nazi Partisi'nin gücünün bu denli düşüş göstermesinin temel sebebi, 1924- 1929 aralığında ülkenin iç ve dış durumunun nispeten daha iyi hale gelmesidir. Zira 1924'te yapılan Dawes Planı ile Almanya'nın savaş tazminatı borcu uygun taksitlere bölünmüş ve bu sayede ekonomik bir rahatlama sağlamıştır. Diğer taraftan Almanya ile Fransa ilişkilerinde bir yumuşama dönemi başlamış ve bunun sonucunda Locarno Anlaşması imzalanmıştı. Ayrıca Almanya 1926 yılında Milletler Cemiyeti'ne girerek, müttefik devletleriyle ilişkilerini düzeltmişti.[874]

Fakat 1929 yılıyla birlikte Nazi Partisi yeniden güç kazanmaya başlamıştır. Zira 1929 Ekonomik Bunalımı'yla endüstri üretiminin düşmesi, firmaların iflas etmesi, işsizliğin artması, vergilerin artırılması ve savaş tazminatı ödemeleri ülkenin belini bükmüştür. Ayrıca Versailles Anlaşması'nın getirdiği kısıtlamalar da yeniden

[871] Ian KERSHAW, *Hitler Hubris (1889- 1936)*, Cilt: I, çev. Zarife BİLİZ, İstanbul: İthaki Yayınları, 2007, s. 183
[872] Ian KERSHAW, *Hitler Hubris (1889- 1936)*, Cilt: I,…, s. 234
[873] Haluk A. ÜLMAN, "Alman Nasyonal Sosyalist Partisi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XII, Sayı: 4, Ankara, 1957, ss. 157- 158
[874] Sezen KILIÇ, *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933- 1945)*,…, ss. 12- 13

beliren bir tartışma konusu olmaya başlamıştır. Hitler'in ilk günden itibaren edindiği en önemli amacının Versailles Sistemini yıkmak olması, ona bu konuda yardımcı olmuştur.[875] Diğer taraftan ülkedeki komünizm düşmanlığının artması da halkı milliyetçi kesime yöneltmiştir. Zira Hitler'in en belirgin politikalarından biri olan ve *"Mein Kampf"* kitabında da belirttiği şey; komünizmin mücadelesi edilmesi gereken bir düşman olduğu inancı idi.[876] Halkı Hitler'e yaklaştıran diğer bir neden de, Hitler'in Alman ırkına verdiği önem ve Yahudi düşmanlığıdır. Ona göre, Alman ırkının geleceği için Yahudilerle savaşılmalıydı.[877] Tüm bunlar neticesinde Hitler'in destekçileri fazlaca artmış ve en büyük bölümünü işsizler oluşturmuştur. Komünizm ve Yahudi rekabetinden zarar gören iş adamları ve aydın kesimi de Nazi Partisi'ni desteklemeye başlamıştır. Ayrıca Hitler'in hatipliği de fakir ve orta kesimi peşinden sürüklemekte etkili olmuştur. Tüm bunların neticesinde, Eylül 1930 seçimlerinde Nazi Partisi milletvekili sayısını 107'ye çıkarmış ve bu durum Hitler için bir dönüm noktası olmuştur.[878]

Hitler 1930 seçimlerde aldığı oy oranına güvenerek Mart 1931'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmuştur. Fakat rakibi Hindenburg karşısında seçimi kaybetmiştir. Fakat Hitler'in 13,5 milyona yaklaşan oy sayısı gelecek için ümit vaad etmiştir. Bu yüzden Hindenburg, Hitler'in gücünü kırmak için SA ve SS'leri kapatmıştır.[879]Buna rağmen Temmuz 1932 seçiminde Reischstag'da (Alman Parlamentosu) 230 milletvekili kazanarak ülkenin en büyük partisi olmuştur.[880] Fakat Hindenburg, seçimi Hitler'in kazanmasına rağmen, başbakan olarak Nazilerin desteğini kazanan von Papen'i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Ama von Papen de SA ve SS'leri kapatma kararını kaldırdıktan sonra makamında daha fazla barınamamış ve istifa etmiştir. Bunun üzerine Hindenburg, Papen'in başbakanlıktan düşürülmesinde büyük rolü olan Schleicher'i başbakanlığa atamıştır. Fakat Papen'in de Schleicher'i makamından düşürmek için yaptığı girişimlerle o da görevden alınmıştır.[881]Nihayetinde Papen'in de temaslarıyla hükümeti kurma görevi 30 Ocak 1933'te Hitler'e verilmiştir. Hitler iktidara geldikten sonra ilk iş olarak gücünü

[875] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 238
[876] Hüseyin EMİROĞLU, a.g.m., s. 76
[877]R. A. C. PARKER, *İkinci Dünya Savaşı*, çev. Müfit GÜNAY, Ankara: Dost Kitabevi, 2005, s. 17
[878] Haluk A. ÜLMAN, "Alman Nasyonal Sosyalist Partisi",…, ss. 158- 159
[879] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,*…, ss. 270- 271
[880] Donald S. SOMMERVILLE, a.g.e., s. 17
[881] Sezen KILIÇ, *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933- 1945)*,…, s. 16

artırmak için, Reischstag'ı feshetmiş ve yeni bir seçime gidilmesine karar vermiştir.[882]

5 Mart 1933 seçimlerinde Nazi Partisi oyların %43,9'unu almışsa da çoğunluğu sağlayamamıştır. Fakat Hitler üstün yetkilere sahip olmak ve Alman Birliği'ni sağlamak istiyordu. Bunun üzerine Alman hükümetini feshetmiş ve hükümetin tüm yetkilerini von Papen'e vermiştir. Ardından Hamburg, Lübeck, Bremen, Bayern gibi 9 eyaleti Alman Birliği'ne katmıştır. Sonrasında da 23 Şubat 1933'te Reischstag'da çıkan şüpheli yangın konusunda Sosyalist ve Komünistleri suçlayarak onların meclise katılmasını engellemiş ve bu sayede, ona 4 yıl için olağanüstü yetkiler tanıyacak olan Yetki Kanunu'nun çıkarılmasını sağlamıştır.[883] Bu kanunla Hitler artık tam yetkili duruma gelmiş ve yasama ortadan kaldırılmıştır. Hitler diğer bir iş olarak da türlü sebeplerle ve donatıldığı yetkilerle ülkedeki tüm siyasal partileri kapatmış ve Nazi Partisi devlette tek parti konumuna gelmiştir.[884] Son olarak da Nazi Almanya'sına *III. Reich* adını vermiştir.[885] 2 Ağustos 1934'te Cumhurbaşkanı Hindenburg'un ölümü ise başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı makamını, hem devletin hem de hükümetin başı olarak otoritesini kullanacağı *"Führer"* rütbesi altında birleştirmesinin yolunu açmıştır.[886]

Hitler *"Mein Kampf"* kitabında, kuracağı Nazi devletiyle ilgili olarak *"demokrasi saçmalığına"* yer vermeyeceğini, liderlik ilkesiyle yönetileceğini yani bir rejimin bir diktatörlük olacağını yazmıştı.[887] Bu doğrultuda *"nazileştirmeler"* başlamıştır. Toplama kampları, gizli polis teşkilatı Gestapo ve polis devletinin diğer kurumları tesis edilmiş ve Alman ordusu Hitler'e bağlılık yemini etmiştir. Yahudilere yapılan zulüm ise yasal olarak 1935'te çıkarılan Nuremberg Kanunları'ndan sonra başlamıştır.[888]

Hitler ile birlikte Alman dış politikasında da hareketlenmeler olmuştur. Hitler'in başından itibaren dış politikayla ilgili planlarını üç başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi; Almanya'nın Versailles kısıtlamalarından

[882]William SHIRER, *Nazi İmparatorluğu Doğuşu Yükselişi ve Çöküşü*, Cilt: I, çev. Rasih GÜRAN, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1992, s. 248
[883] Sezen KILIÇ, *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933- 1945)*,…, ss. 38- 39
[884] William SHIRER, *Nazi İmparatorluğu Doğuşu Yükselişi ve Çöküşü*, Cilt: I,…, s. 263
[885] Kürşad POLAT, a.g.e., s. 24
[886]John KEEGAN, *İkinci Dünya Savaşı*, çev. Samet ÖKSÜZ, İstanbul: Say Yayınları, 2016, s. 42
[887] William SHIRER, *Nazi İmparatorluğu Doğuşu Yükselişi ve Çöküşü*, Cilt: I,…, s. 119
[888] Donald S. SOMMERVILLE, a.g.e., s. 17

kurtulmasıdır. Bunun ilk adımı, Versailles'in yasakladığı zorunlu askerlik sistemini 1935'te geri getirmesi oldu.[889] İkincisi ise; "*Bir Millet, Bir Devlet"* ilkesinin yerine getirilmesidir. Bu anlayışa göre, Almanya sınırları dışında yaşayan tüm Almanların tek çatı altında birleşmesini sağlamak gerekiyordu.[890] Üçüncü adım ise; *"Hayat Sahası"* politikası idi. Bunları gerçekleştirebilmek için, Hitler'e göre, Almanya'nın temel hammadde ve gereksinimlerini sağlaması ve Doğuya doğru genişlemesi şarttı. Almanya ancak bu genişlemenin sonucunda doğal sınırlarına ulaşacak ve tek bir çatı altında güçlü bir hale gelecekti.[891] İşte Almanya, tüm bu politikalarını gerçekleştirmek amacıyla harekete geçmiş, bu hareket İkinci Dünya Savaşı'na giden yolun temel taşlarını döşemiştir.

4.1.3. Japonya'da Militarizmin Yükselişi

İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın başlattığı Pasifik Savaşı'nın nedenlerini anlamak için, Japonya'nın bölgesel hâkimiyet kurma hayallerinin 1930'lardan daha öncelere dayandığını belirtmek gerekmektedir. Japonya'nın emelleri, Çin merkezi otoritesinin sarsılmaya başladığı 19. yüzyıla dayanmaktadır. Çünkü bu sebeple ortaya çıkacak otorite boşluğu, bölgeyi Rus tehlikesine açık hale getiriyordu ve bu da Japonya için istenmeyen bir durumdu. 1870'lerden itibaren de Doğu Asya'da kendi hegemonyasını kurmak isteyen Japonya, 1894- 1895'te Çin'le giriştiği savaşta galip gelmiştir.[892] Japonya'nın, Çin ve Japonya'ya saldırma arzuları, 1904- 1905 Japon- Rus Savaşı'nın kazanılmasından sonra iyice kamçılanmıştır.[893] 1910'da Rusya'nın rızasıyla Kore'yi büsbütün ilhak eden Japonya, büyük bir başarı daha elde etmişti. Birinci Dünya Savaşı 1914'te başladığında da Çin ve Pasifik'teki Alman sömürgelerini ele geçirmek amacıyla savaşa dâhil olmuştu.[894]

Müttefik Devletlerden olmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı'ndan istediği kazanımları elde edemeyen Japonya, Doğu Asya'da egemenlik kurmak istiyordu.

---

[889] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 404
[890] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 241
[891] Şevket OVALI, a.g.m., s. 264
[892] Antony BEST, a.g.e., s. 70
[893] Mehmet T. AKAD, *2. Yüzyıl Savaşlarıve 21. Yüzyılın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış*, İstanbul: Kaştaş Yayınları, 2011, s. 265
[894] Levon P. DABAĞYAN, *Pearl Harbor'dan Hiroşima'ya 1941- 1945*, 2. Baskı, İstanbul: Kum Saati Yayıncılık, 2004, s. 94

Bunun sebeplerinden biri, hızla artan nüfusu karşısında çöken tarım ve sanayi üretimiydi.[895] Diğer taraftan, ekonomik durumu kendisine yetmese de, Birinci Dünya Savaşı boyunca ekonomik ve askeri olarak ilerlemiş ve savaştan sonra, en güçlü beş devletten biri olmuştur. Bu da Japonya'ya ileri derecede cesaret vermiştir. Batılı devletler bu durumdan doğal olarak rahatsız olmuşlar ve özellikle askeri alanda Japonya'yı engellemek üzere, ağır şartlar içeren 1922 Washington Deniz Silahsızlanma Antlaşması'nın da içinde olduğu bir takım girişimlerde bulunmuşlardır.[896] Bununla birlikte 1945'ten sonra hâkim olan görüşe göre Japon yayılmacılığının en büyük sebebi, iktidarını militarist bir grubun temsil etmesidir.[897] Öyle ki, *"savaş"* ve *"savaşçı tabaka"*, Japonya'da öteden beri en saygı duyulan değerlerdi.[898] Ayrıca Japon militarizminin oluşmasında *"Japonya'nın Yeniden Kuruluşu"* adlı kitap, oldukça etkili olmuştur. Zira kitapta, Japonya'nın ulusal kültürüne, tarihine sahip çıkarak, tek lider İmparatorun tam diktatoryası altında yeniden yükselmesi gerektiği savunulmaktaydı. Japon ordusu içinde etkili olan bu düşünceyle de Japonya, görünürde demokratik temellere dayanmakla birlikte, militarizmin etkin olduğu totaliter bir devlet yapısına dönüşmüştü.[899] Japonya Washington Anlaşması'nı zaman kazanmak için kabul etmiş, fakat ekonomik ve askeri gelişimini sürdürmeye devam etmiştir.

Tüm bunların üzerine 1929 Ekonomik Bunalımı, hammadde açısından yetersiz olan Japonya'yı da etkileyerek, kendisine yeterli olmayan adanın dışına çıkmaya ve dolayısıyla emperyalizme daha da yaklaştırmıştır. Bu anlamda Japonya için en uygun yer ise şüphesiz Çin idi. Çünkü Çin, hem zengin hammadde kaynaklarıyla büyük bir potansiyele sahip, hem de endüstriyel ürünlerini satabileceği yakın bir Pazar durumundaydı.[900] Diğer taraftan 1920'lerden beri Çin'de vuku bulan ve milliyetçiler, komünistler ve derebeyleri arasında geçen iç savaş da Japonya'yı cesaretlendirmişti.[901] Böylece Japon yayılmacılığı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra

[895] Hüseyin EMİROĞLU, a.g.m., s. 74
[896] Levon P. DABAĞYAN, a.g.e., s. 94
[897] Antony BEST, a.g.e., s. 69
[898] Murat BELGE, a.g.e., s. 410
[899] Sedat SAV, "Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na Fiilen Girmemesinin İç ve Dış Toplumsal Etkileri ve Sonuçları", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2008), s. 32
[900] Hüseyin EMİROĞLU, a.g.m., s. 75
[901] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 404

1931 yılında Mançurya'nın işgaliyle başlamış, 1942 Pasifik Savaşı'na kadar devam etmiştir.

4.1.4. İspanya İç Savaşı

1936-1939 yılları arasında İspanya'da çıkan iç savaş adeta İkinci Dünya Savaşı'nın bir provası niteliğindeydi.[902] Zira bu iç savaş, İkinci Dünya Savaşı'nın doğrudan bir sebebini oluşturmasa da dünya savaşına müdahil olan devletleri işaret etmesi anlamında büyük önem taşıyordu.[903]

İspanya'nın yakın geçmişine bakacak olursak, 20. yüzyılın başında krallıkla yönetilen İspanya'da, anayasal yönetimin uygulandığı 1902- 1923 yılları arasında 33 hükümet görev yapmış ve siyasi istikrarsızlıkların üzerine ekonomik sıkıntıların da eklenmesi üzerine, Eylül 1923'te ordu yönetime el koymuş ve Krala dokunmamakla birlikte, başbakanlığa General Primo de Rivera getirilmişti.[904] Faşist bir diktatörlük kuran Rivera, ekonomik sorunlara çare getirdiyse de siyasi anlamda sağ- sol çatışmalarının, merkezi zayıflatması sonucunda istifa etmiş ve 1931 Nisan'ında solcu ve cumhuriyetlerin seçimi kazanmasıyla, tekrar Cumhuriyet rejimine dönülmüştür.[905] Yeni hükümetin başbakanı olan Azana, kiliseye karşı olup, kilise okullarını kapatmış ve mallarına el koymuştu. Ayrıca toprak reformlarını geciktirmesi, köylünün zenginlerin topraklarını güç kullanarak ele geçirmiş ve huzursuzluklar baş göstermişti. Tüm bu solcu hareketlere karşı sağcı tepki de gecikmemişti. Solcuların 1933 seçimlerini kaybetmesinin hemen sonrasında Kralcıların monarşi istemesi üzerine sağcı Falanjistler bir güç olarak doğmuş ve bunlar İtalya'nın Faşist Partisi'ni örnek almışlardı. Bu olanlara karşı solcuların tepkisi sonucunda ülkede isyanlar ve ayaklanmalar baş göstermiş, 1936 seçimini de de solcular kazanmıştı.[906] Azana bu seçimden sonra bir *"Halk Cephesi"* hükümeti kurmuştur. Bundan sonra ayaklanmalardan dolayı hapse atılan solcular tahliye edilmiş ve kendilerine güvenilmeyen askeri şefler görevden alınmıştır. İdare ve

[902] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994 II),*…, s. 55
[903] Şevket OVALI, a.g.m., s. 266
[904] Hakkı UYAR, a.g.e.,s. 33
[905] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,…,* s. 421
[906] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., ss. 264- 265

adliyede de bir temizliğe girişilmiş ve Genel Kurmay Başkanı Fransisco Franco Kanarya Adaları'na sürgün edilip, birçok asker emekliye sevk edilmiştir.[907]

Yeni hükümetle birlikte ülkedeki sağ- sol çatışmaları devam etmekte ve 13 Temmuz 1936'da sağcı lider Calvo Sotelo'nun öldürülmesi sonucu zincirleme gelişen olaylar, General Fransisco Franco'nun 17 Temmuz'da yönetime el koymasına sebep olmuştur. Bu olay sonrası ülke ikiye bölünmüş ve Falanjistler'in de içinde bulunduğu sağ kesim, cumhuriyetçilere karşı mücadeleye başlamıştır. Kısa zamanda ülkeye hâkim olmayı planlayan Franco, 18 Temmuz'da *"Las Palmas Manifestosu"*'n yayınlayarak, kendisine yakın gördüğü devletlerden yarım istemiş ve dolayısıyla bu isyan, uluslararası bir sorun haline gelmiştir.[908]

Savaşta, köylüler, işçiler, komünistler, sosyalistler, anarşistler ve sendikalistler Cumhuriyetçilere katılmıştı. İspanya'nın tarım ve maden bakımından zengin bölgeleri Cumhuriyetçilerin elindeydi. Ama askeri açıdan Cumhuriyetçiler çok zayıftı. Buna karşın ordunun bütün subay kitlesi Milliyetçilerin yanındaydı ve Milliyetçiler muntazam bir askeri kuvvete sahipti.[909]

İtalya ve Almanya, İspanya'ya geciktirmeksizin yoğun bir yardımda bulunmuştur. Esasen o sıralarda İspanyol isyancılarının İtalyan ve Alman faşist diktatörlerinin kuklası olduğu düşünülmekteydi. Almanya ve İtalya'nın isyancılara özellikle hava askeri teçhizat yardımı oldukça geniş boyutlara ulaşmıştı.[910] Diğer taraftan SSCB de, İtalya ve Almanya'nın aksine, sol kesimi desteklemiş ve bir İtalya kadar olmasa da sol kesime askeri teçhizat yardımı yapmıştır. Fakat yardımlarını gecikmeli yapılması, kesintiye uğraması, SSCB'nin İspanya'ya uzak olması ve deniz kuvvetlerinin yeteri kadar güçlü olmaması, SSCB'nin aktif savaşa katkısını engellemiştir.[911]

Fransa ve İngiltere ise bu iç savaş yaşanırken pasif kalmışlardır. Aslında İtalya ve Almanya'nın savaşa dâhil olması İngiltere ve Fransa için tehlike arz ediyordu. Çünkü bu durumda İngiltere'nin Akdeniz yolları kapanabilir, Fransa

[907] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,…*,ss. 424- 425
[908]Mehmet S. DİLEK, "Akdeniz'de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası (1936-1939)", *Turkish Studies İnternational Periodicak-l For The Languages, Literatıre and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, Ankara, s. 1521
[909] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 265
[910] A. J. P. TAYLOR, a.g.e., s. 168
[911] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., ss. 265- 266

doğudan olduğu gibi, güneyden de Mihverin baskısı altında kalabilir ve Afrika sömürgeleriyle bağlantısı kesilebilirdi. Diğer taraftan eğer savaşa karışırlarsa, bu iç savaşın bir dünya savaşına dönüşme ihtimali üzerinde yoğunlaşıyorlardı.[912] Hatta bu yüzden İngiltere'nin ısrarıyla ilk önce İngiltere ve Fransa arasında 15 Ağustos 1936'da "*Karışmaktan Kaçınma Demeci*" yayınlanmış, daha sonra da "*Karışmaktan Kaçınma Komitesi*" kurulmuştur. İngiltere bu demeci ilk önce savaşla alakadar dört devlete; İtalya, Almanya, SSCB ve Portekiz'e sunmuş, bu devletler 21- 24 Ağustos 1936'da kabul ettikten sonra diğer Avrupa devletlerine de sunulmuştur. Diğer Avrupa devletleri de 26 Ağustos'ta onaylamış fakat İtalya, Almanya ve SSCB sözünü tutmamış, yardımlara başlamıştır.[913] Bu arada Türkiye de bu savaştan ötürü kaygı duymuştur. Her ne kadar Habeşistan'ın işgalinden sonra İtalya, Türkiye'ye garanti verse de İtalya'nın çelişkili eylemleri Türkiye'yi rahatlatmaya yetmemiştir. Bu durumda Türkiye de "*Karışmaktan Kaçınma Anlaşması*" na katılmış ve Akdeniz'de çıkabilecek tehlikelere karşı İngiltere ve Fransa ile uyumlu ve işbirliği içinde hareket etmeye gayret göstermiştir.[914]

Geçen zorlu mücadelenin ardından Milliyetçilerin Madrid'e girmesiyle, Franco galip gelmiş ve savaş sona ermiştir. Savaşın en önemli sonucu ise Avrupa'da bir faşist devletin daha doğmuş olmasıdır.[915] Esasen bu savaşın neticesini, Almanya ve İtalya'nın politikaları değil, İngiltere ve Fransa'nın *"politikasızlığı"* belirlemiştir. Çünkü Cumhuriyetçilerin, Milliyetçilere göre daha geniş kaynakları ve halk desteği vardı. Bunun yanı sıra Cumhuriyetçilerin meşru olmasından dolayı, uluslararası hukuk uyarınca hakettiği muameleyi görmüş olsaydı, silahlar Milliyetçilere değil de Cumhuriyetçilere aksaydı, ya da Milliyetçilere yapılan silah yardımı engellenebilseydi, Cumhuriyetçilerin bu iç savaştan galip çıkması kaçınılmazdı. [916] Sonuç olarak İspanya İç Savaşı, İtalya'nın faşizmine güç kazandırdığı gibi Hitler'i de memnun etmiştir. Çünkü bu sayede hem İtalya'nın Batılı devletlere yakınlaşma ihtimali ortadan kalkmış, hem de Fransa'nın faşist bir komşusu daha olmuştur. Ayrıca Hitler bu iç savaşın uzun sürmesinden faydalanmış ve

[912] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994) II*,…, ss. 55- 56
[913]İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920- 1945)*, Cilt: I, 3. Baskı, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000,s. 527
[914] İsmail SOYSAL, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934- 1937)"…, ss. 143- 145
[915] Antony BEST, a.g.e., s. 183
[916] A. J. P. TAYLOR, a.g.e., s. 169

Avusturya ile Çekoslovakya'yı işgal etmiştir.[917] Bu iç savaşın İkinci Dünya Savaşı'nı etkilemesi anlamında en önemli katkısı ise Almanya ve İtalya'nın savaş teknolojilerini deneme fırsatı bulması ve ideolojik bir mesaj vermesi olmuştur.[918]

4.1.5. 1929 Ekonomik Bunalımı

İkinci Dünya Savaşı'nı körükleyen nedenlerden biri de 1929'da yaşanan Dünya Ekonomik Krizi'dir. 1928'den sonra ABD'deki yüksek faiz oranları, yabancı yatırımları ABD'ye yönlendirmekteydi. Fakat 1929'daki Wall Street Krizi Avrupa'nın borç alabileceği son kaynağı kurutmuş ve tüm dünyada büyük bir buhranın yaşanmasına neden olmuştur. Bu krizde bankalar kapanmış, ulusal paralar değer yitirmiş ve üretim düşüşe geçmiştir.[919] ABD de Avrupa ülkelerine verdiği krediyi kesmek zorunda kalmıştır. Bu durum Avrupa'da satın alma gücünde azalmaya yol açmış, fiyatlar düşmüş ve işsizlik artmaya başlamıştır.[920]Bu krizden en çok etkilenen devlet ise Almanya idi. Çünkü Almanya, savaş borçlarını ABD'nin verdiği krediyle ödüyordu. Öyle ki, 1924'te ABD'nin desteğiyle yapılan Dawes Ödeme Planı, Almanya'ya önemli kolaylıklar sağlamıştı. Diğer taraftan 1929'da yapılan Young Planı da bu anlamda Almanya'nın imdadına koşmuştu.[921]

1929 Buhranı, hisse senetlerinin ucuza gitmesine sebep olmuş ve devletlerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sağladığı birikimleri yok etmiştir. Bu da özellikle Almanya, İtalya ve Japonya gibi devletleri güç kullanarak yeni pazarlar aramaya itmiştir. Ayrıca devletler, bu kriz koşullarında kendilerini korumak için gümrük duvarları gibi ekonomik önlemler almak zorunda kalmış ve bu da milliyetçiliği beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra demokratik rejimlere sahip olan İtalya, Almanya ve İspanya gibi devletlerin yöneticilerinin uluslararası siyasi sorunların yanı sıra, ekonomik sorunlara da çözüm bulamaması

[917] Mehmet T. AKAD, a.g.e., s. 264
[918] Şevket OVALI, a.g.m., s. 266
[919] Şevket OVALI, a.g.m., s. 262
[920] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994, II)*,…, s. 42
[921] Donald S. SOMMERVILLE, a.g.e., ss. 14- 15

faşizmin ve diktatörlerin yükselişini tetiklemiş, bu gelişmeler de İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışında etkili olmuştur.[922]

4.2. İŞGALLER VE MİHVER İTTİFAKI

4.2.1. Japonya'nın Mançurya'yı İşgali

Çin'in kuzeydoğusunda yer alan, yüzölçümü 1.416.000 km kare olan, çeşitli kerestecilik, tarım ürünleri, zengin kömür ve maden kaynakları ile Mançurya'nın bu temel ürünlerinin en büyük müşterisi Japonya idi.[923] Bu sebeplerle öteden beri gözünü Mançurya'ya diken Japonya, 1905 Rus Savaşı'ndan sonra burada uzun yıllar mücadele ettiği Rusya'dan Mançurya'yı devralmış ve burada, başta demiryolları olmak üzere, madencilik, tarım ve kerestecilik alanlarında birçok yatırım yapmış ve yoğun ekonomik faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca yatırımlarını ve menfaatlerini koruması için Mançurya'ya bir de ordu yerleştirmiştir.[924]

Japonya, Mançurya ile ilgili planlar yaparken, 1920'li yıllarda Çin'de milliyetçiliğin yükselmesi ve milliyetçi hükümetin yabancı devletlere kira karşılığında verdiği toprakları geri istemesi, Mançurya krizini tetikleyen bir gelişme oluşmuştur. Çünkü bu topraklardan biri de 1905 Japon- Rus Savaşı'ndan sonra Japonya'nın kiraladığı ve birçok yatırım yaptığı Güney Mançurya'daki Kwantung bölgesiydi. Mançurya, nüfusu hızla artan Japonya için hem bir yaşam alanı, hem de Birinci Dünya Savaşı ve 1929 ekonomik buhranının etkisiyle girdiği ekonomik çıkmazın kısa vadede bir anahtarıydı. Japonya'nın Mançurya üzerindeki emperyalist amaçlarının diğer bir sebebi de, ABD ve SSCB olan yenme içgüdüsüydü.[925] Esasen bu konuda Japonya'nın çekindiği iki devlet; ABD ve SSCB idi. Fakat SSCB'nin hem Mançurya ile arası iyi değildi, hem de Uzakdoğu'daki askeri hazırlıklarını henüz tamamlamamıştı. Diğer taraftan ABD de ekonomik krizin etkileriyle meşguldü ve bu iki durum da Japonya için iyi bir fırsat sağlıyordu.[926]

---

[922] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…s. 401
[923] Şevket OVALI, a.g.m., s. 265
[924] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,*…, s. 298
[925] Antony BEST, a.g.e., ss. 77- 78
[926] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994)*,…, s. 70

Mançurya'nın işgaline doğru giden süreçte yaşanan iki olay, işgalin tereddütsüz bir şekilde başlamasına neden olmuştur. Bunlardan biri Mançurya diktatörünün Çin hükümetinden yana yana tavır izlemesi ve dolayısıyla SSCB ile birlikte Japonya'ya karşı bir pozisyon içine girmesidir. Diğer bir gelişme de, 18 Eylül 1931'de Kwantung Ordusu'nun komplosuyla, Mançurya'daki Japon demiryollarına bomba koyulması suretiyle patlatılmasıdır.[927]

Bu aşamada Japon hükümeti ile Mançurya'daki Japon Kwantung Ordusu arasında bir fikir ayrılığı mevcuttu. Kwantung Ordusu, Mançurya'nın işgali için bir tereddüt beslemezken, Japon hükümeti böyle bir girişimi uygun bulmuyordu. Fakat Kwantung Ordusu, yukarıda bahsettiğimiz gelişmelerin de etkisiyle Japon hükümetine rağmen 19 Eylül 1931'de Mukden şehrine girmek suretiyle, Mançurya'nın istilasına başlamıştır.[928] Şubat 1932'de de Kwantung Ordusu, Mançuko adıyla bağımsız ve kukla bir devlet kurulduğunu deklare etmiştir.[929]Fakat Japon hükümeti, tepkilerden çekindiği için, Mançuko Devleti'ni hemen tanımaya cesaret edememiştir. Bunun üzerine Japonya'da bir hükümet darbesi yapılmış ve sivil hükümet düşmüştür. Askerler ve siviller tarafından kurulan yeni hükümet ise vakit geçirmeden Mançuko Devleti'ni tanımış ve Mançuko Devleti artık tamamen Japonların kontrolü altına girmiştir.[930]

Bu işgalin ardından Çin, Milletler Cemiyeti'ne başvurarak yardım istemiştir. Fakat MC bu konuda bir yaptırım uygulamaya cesaret edemiyordu. Çünkü o sıralarda MC üyesi büyük devletler de mevcut durumlarıyla Japonya'nın karşına çıkacak güçte değildi ve ABD'nin kendi yanlarında bir tutum sergilememe ihtimalini öne sürmüşlerdi. ABD de Çin'den taraf olmakla birlikte, Japonya ile bir krizi göze alamıyordu. Bu işgal konusunda MC'nin yaptığı tek şey ABD'nin ortaya attığı, *Tanımazlık Doktrini*'ni kabul etmek olmuştur.[931] Daha sonra da Çin'in ısrarlarıyla, Japonya aleyhine bir rapor hazırlanmıştır. Japonya bu rapora tepki göstermiş ve 1933'te Çin eyaleti Jahol'u ele geçirmiştir.[932] Bu da nihai emelinin Çin'i ele

[927] Ahmet EYİCİL, a.g.e., s. 245
[928] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,*…, s. 299
[929] Donald S. SOMMERVILLE, a.g.e., s. 18
[930] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 235
[931] Ahmet EYİCİL, a.g.e., ss. 245- 246
[932] Levon P. DABAĞYAN, a.g.e., s. 118

geçirmek olduğunu doğrulamıştır. Bunun üzerine Şubat 1933'te MC'nin hazırladığı rapor kabul edilmiş ve Japonya 27 Mart 1933'te MC'den çekildiğini ilan etmiştir.[933]

Jahol'un işgalinden sonra MC'den destek görmeyen Çin, 31 Mayıs 1933'te Japonya ile bir anlaşma imzalamış ve hem Mançurya'nın hem de Jahol'un işgalini kabullenmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan SSCB, Mançurya'daki demiryollarını Mançuka'ya devretmek zorunda kalmış ve aynı şekilde ABD de boyun eğmek zorunda kalmıştır.[934]

Sonuç olarak, MC'nin bir üyesinin diğer bir üyeye yaptığı bu saldırısı, MC Misakı'nı ihlal etmiş olmasına karşın MC'nin hareketsiz kalması, Japonya'yı amaçlarına ulaştırmış ve diğer saldırgan devletlere de cesaret vermiştir.[935] Ayrıca İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın, Japonya'nın ilerleme yolu üzerindeki sömürgelerine askeri kuvvet göndermesi, Avrupa'daki güçlerini zayıflatması dünya savaşının gelişini daha da hızlandırmıştır. Mançurya'nın işgali, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir kırılma noktası teşkil etmiştir. Çünkü savaştan sonra ilk defa, statükoyu bozma girişimi gösterilmiş ve güç dengesi bozulmuştur. Bu da bölgede ABD, SSCB ve Japonya arasında yeni bir güç mücadelesini ve nihayetinde İkinci Dünya Savaşı'nı doğurmuştur.[936]

4.2.2. Almanya'nın Versailles Antlaşması'nı Feshi

1934'te Cumhurbaşkanının ölümüyle birlikte *"Führer"* olan Hitler, daha parti kurulmadan önce tayin ettiği ve parti programına da eklediği dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için işe koyulmuştur. Bu anlamda ilk olarak Versailles Antlaşması'ndan kurtulması gerekmekteydi.

Versailles Antlaşması'na göre MC, Saar Bölgesini 15 yıllığına kendi kontrolü altında Fransa'nın kullanımına vermişti. Anlaşmaya göre süre dolduğunda yeni bir plesibit yapılacak ve ona göre hareket edilecekti. Ocak 1935'te sözü edilen plesibit yapılmış ve Almanya lehine bir sonuç çıkmıştır. Almanya için Saar'ın önemi, zengin kömür rezervleriyle silah endüstrisine katkı sağlamasaydı ve bu plesibit

[933] Antony BEST, a.g.e., ss. 80- 81
[934] Ahmet EYİCİL, a.g.e., s. 246
[935] Henry KISSINGER, a.g.e., s.281
[936] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994)*,…, s. 71

sonucunda 1 Mart 1935'te, Saar, Almanya'ya ilhak edilmiş bu sayede de Almanya Versailles konusunda ilk başarısını elde etmiştir.[937]

Saar meselesinden sonra Almanya'nın ilk ciddi adımı silahlanma ve askerlik sistemi konusunda atılmıştır. Bildiğimiz gibi, Versailles Antlaşması'na göre, Alman ordusu 100.000 kişi ile sınırlandırılmış, hava gücü tamamen yasaklanmış ve deniz gücü de yok denecek bir seviyeye getirilmişti. Almanya da siyasi emellerini gerçekleştirmesi açısından önündeki en büyük engel olan Versailles Antlaşması'nın bu maddesinden kurtulmak için birçok girişimde bulunmuştur.[938] Bu anlamda, eşit muamelede bulunulmadığını öne sürerek, Ekim 1933'te Silahsızlanma Konferansı'ndan ve MC'den çekildiğini ilan etmiştir.[939] 1 Ekim 1934'ten itibaren de 100.000'e indirilen kara ordusunun 300.000'e çıkarılmasına karar verilmiş ve ayrıca deniz kuvvetlerini de geliştirme çabalarına girişilmiştir. Bu faaliyetlerini büyük bir gizlilikle yürütmekle birlikte, İngiltere ve Fransa'nın bu durumu sezmesiyle, kendi savunmalarını da güçlendirme kararları almıştır.[940] İngiltere ve Fransa'nın bu kararları Almanya'ya büyük bir fırsat yaratmış ve 16 Mart 1935'te bir demeç yayınlayarak, bu devletlerin girişimlerine karşı Almanya'nın güvenliği ve bütünlüğünü sağlaması adına, Versailles ile yasaklanan zorunlu askerlik sistemini yeniden getirmiş ve dolayısıyla Versailles Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshetmiştir. Hemen sonrasında ise Hitler, ordu kapasitesinin artırılması talimatını vermiştir.[941] Böyle Nisan 1935'ten itibaren başlayan çabalarla, 970.000 kişilik bir ordu ve 2,5 milyonluk bir ihtiyat kuvveti oluşturulmuştur.[942]

Askerden ve silahtan arındırılmış Ren Bölgesinin militarizasyonu ise, Versailles Antlaşması'nın ihlalinin diğer bir ayağını oluşturmaktadır. Ren Bölgesi, hem Almanya'nın hayat sahası için, hem de Ren'in sınır komşuları olan Avusturya ve Fransa'yı baskılamak anlamında Almanya için büyük önem taşıyordu. 1925 Locarno Antlaşması ile Almanya'nın da tekrar kabul ettiği biçimde, Versailles Antlaşması'na göre, Alman askeri kuvvetlerinin Ren bölgesine ve onun 50 km'lik

[937] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 405
[938] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,*…, s. 302
[939] Cemil KOÇAK, *Türk- Alman İlişkileri 1923- 1939: İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler*,…, s. 109
[940] William SHIRER, *Nazi İmparatorluğu Doğuşu Yükselişi ve Çöküşü*, Cilt: I,…, ss. 364- 366
[941] Ian KERSHAW, *Hitler Hubris (1889- 1936)*, Cilt: I,…, ss. 551- 552
[942] Sezen KILIÇ, *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933- 1945)*,…, s. 55

toprak şeridine girmesi yasaklanmıştı.[943] Fakat Almanya, ihlal ettiği diğer maddeler gibi, bundan da kurtulmak istiyordu ve Ekim 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi ve bu işgale karşı MC'nin pasif kalması, Almanya için uygun bir zamanı işaret ediyordu. Ayrıca 1935'te imzalanan Fransız- Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın Locarno Antlaşması'na aykırı olmasını ileri sürmesi de Almanya için gerekli bahaneyi sağlamıştı. Neticede Hitler, 7 Mart 1936'da Ren Bölgesine asker sokacağını açıklamış ve savaşa tam anlamıyla hazır olmamasına rağmen risk alarak, Ren Bölgesine asker konuşlandırmaya başlamıştır.[944] Bu sıralarda İngiltere ve Fransa'nın Habeşistan konusunda fikir ayrılığına düşmesi ve İngiltere'nin Ren konusunda Fransa'yı yalnız bırakması, Fransa'nın elini kolunu bağlamış ve Ren'in işgalini kabul etmek zorunda kalmıştır.[945]

Ren'in Almanya tarafından silahlandırılması, Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan güvenlik araçlarının sonunun geldiğinin bir göstergesi olmuştur. Almanya da böylece Versailles Antlaşması'nın bir hükmünden daha kurtulmuş ve emperyalist hedeflerine hızla yaklaşmıştır.[946]

4.2.3. İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali

İtalya, 19. yüzyılın sonlarından itibaren, Habeşistan'la ilgilenmeye başlamıştı. 1889 yılında Ucciali Antlaşması ile Habeşistan üzerinde bir hâkimiyet sağlamıştı. Fakat 1928 yılında yapılan anlaşmayla taraflar, birbirlerinin bağımsızlıklarına saygı duyacaklarını taahhüt etmişlerdi.[947]

Fakat İtalya, Habeşistan üzerine kurduğu hayallerden vazgeçmemişti. Zira öncelikle Habeşistan nüfusu hızla artan ve coğrafi olarak küçük olan İtalya için bir yaşam alanı olarak görülüyordu.[948] Diğer taraftan İtalya'nın güçlü bir endüstrisi olmasına karşın hammadde bakımından dışarıya bağımlı olması, Habeşistan İtalya için daha cazibeli bir hale getiriyordu. Ayrıca 1929 bunalımı da devletleri kapalı ekonomiye teşvik etmişti bu İtalya için başlı başına ticari bir sorun demekti.

[943] Henry KISSINGER, a.g.e., s.295
[944] Ian KERSHAW, *Hitler Hubris (1889- 1936)*, Cilt: I,…, s. 597
[945] Georges LANGLOIS, a.g.e., s. 234
[946] A. J. P. TAYLOR, a.g.e., s. 147
[947] Ahmet EYİCİL, a.g.e., s. 233
[948] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994) II*,…, s. 51

Habeşistan coğrafi olarak, İtalya'nın sömürgeleri olan Eritre ve Somali'nin arasında bulunmaktaydı. 1930'lardan sonra da Habeşistan modernleşmek gayesiyle İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşınca, İtalya, diğer sömürgelerinin geleceği açısından rahatsız olmuştur.[949] Zaten hali hazırda bu üç bölgenin sınır anlaşmazlıkları mevcuttu. İtalya da bu mevzuyu kendi lehine sonuçlandırmak için çalışmalara başladı ve ilk olarak 5 Aralık 1934'te başlamak üzere, Habeşistan ile çarpışmaya girişti. Burada İtalya'ya cesaret veren şey ise, Japonya'nın Mançurya'nın işgali ve Versailles Antlaşması'nın ihlali karşısında MC'nin hareketsizliğiydi. Bu çarpışmadan sonra İtalya, Habeşistan'dan tazminat talep etmek suretiyle MC'ye başvuruda bulundu.[950]

İtalya, Habeşistan konusunda iki devletin arasında kalmaktan çekiniyordu: bu devletler İngiltere ve Fransa idi. Aslında Fransa, 1934'te Almanya'nın silahlanmaya başlaması üzerine, İtalya'ya yakınlaşmaya başlamıştı. Ayrıca 7 Ocak 1935'te yapılan *Mussolini- Laval Antlaşması* ve *Roma Antlaşması*'ndan sonra, Fransa'nın, olası bir Habeşistan işgali karşısında İtalya'ya çok sert bir tavır takınmayacağını düşünmüştür.[951]Diğer taraftan İngiltere de; 1891, 1894, 1906 ve 1925 yılında İtalya ile yaptığı anlaşmalarda, İtalya'nın Habeşistan üzerindeki haklarını tanımış[952] ve ayrıca İtalya Nisan 1935'te bu iki devletle birlikte düzenlediği *Stresa Konferansı* sırasında, Fransa ve İngiltere'nin asıl endişesinin Almanya kaynaklı olduğunu ve Habeşistan'a karşı bir işgale giriştiği takdirde, çok fazla tepki almayacağını düşünmüştür.[953]

Sonuçta, 30 Ocak 1935'te başvurduğu MC'nin, İtalya'nın istediği cevabı vermemesi üzerine, İtalya, 3 Ekim 1935'te, Habeşistan'ı işgale başladı. İtalyan uçakları *Adowa* ve *Adigrat* şehrini bombalamış ve her iki şehirde üç gün içinde teslim olmuştur.[954] Bunun üzerine MC, Mançurya krizine nazaran biraz daha atik davranmış ve 7 Ekim 1935'te, İtalya'nın MC Misakı'nın 12. Maddesine aykırı olarak savaş yaptığı kabul edilmiş ve 16. Maddesi uyarınca da İtalya'ya karşı yaptırım tedbirleri alınmıştır. Buna göre, İtalya'ya kredi açılmasının yasaklanması, silah ve silah yapımında kullanılabilecek stratejik hammadde satımının durdurulması ve

[949] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 252
[950] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,*…,ss. 395- 396
[951]Rıfkı S. BURÇAK, "İtalyan Politikasının Beş Yılı (1935- 1939)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 3, Ankara, 1945, ss. 475- 476
[952] Türkan CANTEMUR, a.g.m., s. 788
[953] A. J. P. TAYLOR, a.g.e., s. 131
[954] İsmail SOYSAL, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934- 1937)"…, s. 113

Habeşistan üzerindeki silah ambargosunun da kaldırılması kabul edilmiştir.[955] Fakat bu tedbirler, İtalya'yı durdurmakta başarılı olamamıştır. Çünkü savaş için stratejik risk taşıyan kömür, petrol ve demir gibi malzemeler, el altından da olsa, İtalya'ya ulaştırılmış ve bu tedbirlere yalnızca küçük devletler sadık kalmıştır.[956] Fransa, İtalya'nın Almanya tarafına kaymasından endişelenerek, İtalya'ya karşı yatıştırma politikası kapsamında sert tedbirler alınmasını engellemiştir. Ayrıca zaten aralarında, İtalya'nın Habeşistan için tasarladığı planlarını onayladıkları anlaşmalar da yapılmıştı. Diğer taraftan İngiltere de Fransa'nın baskısı sonucunda pasif kalmış ve tedbirler konusunda gevşeklik göstermek zorunda kalmıştır. Diğer bir büyük devlet olan ABD ise, olaylara karışmaktan çekinmiş ve o sıralarda kabul ettiği *Tarafsızlık Kanunu*'na uygun olarak iki tarafa da mesafesini korumuştur. Fakat bu da Habeşistan'ı yalnızlaştırmış ve İtalya'nın lehine olmuştur.[957]

Bu arada İtalya'ya bir barış teklifi yapılmış, fakat İtalya reddetmiştir. 7 ay süren savaşta, zehirli gazlar da dâhil olmak üzere, tüm modern savaş malzemeleri kullanılmış ve Habeşistan'ın tüm direnmelerine rağmen, İtalya emeline ulaşmıştır. İtalyan hükümeti, 9 Mayıs 1936'da Habeşistan'ı ilhak ettiğini açıklamış ve İtalyan Kralını da Habeşistan İmparatoru olarak ilan etmiştir. Bu işgal karşısında MC'nin zayıflığı bir kez anlaşılmış ve zaten uygulanmayan zorlama tedbirleri de 15 Temmuz 1936'da cemiyet tarafından kaldırılmıştır.[958]

4.2.4. Berlin- Roma Mihveri ve Antikomitern Pakt

İtalyan- Alman yakınlaşması, İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinin en önemli sonuçlarından biri olmuştur. Habeşistan saldırısı karşısında MC tedbirleri söz konusu olduğu zaman İngiltere ve Fransa gevşek davranmış olsa da, sonrasında İtalya ile olan ilişkileri boyut değiştirmiştir. Öncelikle İngiltere'nin, İtalya'ya karşı öngörülen yaptırımlara tam anlamıyla uymaması ve hatta kendi girişimleriyle MC yaptırımlarının kaldırılmasının sebebi, daha önce de belirttiğimiz gibi, hem İtalya'nın Almanya'ya yakınlaşmasını önlemek hem de Fransa'nın bu konuda daha fazla endişeli olması nedeniyle İngiltere'yi baskı altında tutmasıdır. Fakat Habeşistan'ın

[955]Kazım KARABEKİR, *İngiltere İtalya ve Habeş Harbi*, İstanbul: Tecelli Basımevi, 1935, s. 68
[956]Ahmet EYİCİL, a.g.e., s. 235
[957] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 255
[958] Türkan CANTEMUR, a.g.m., s. 790

işgalinden sonra Mısır'ın tehlikeye girmesi ve İtalya'nın Akdeniz'de imparatorluğunu koruması adına bir güç olarak belirmesi, iki devlet arasında rekabete sebep olmuştur. Ayrıca Habeşistan işgali karşısında İngiltere'nin Akdeniz Paktı girişimi de İtalya'yı kızdırmıştı.[959] Diğer taraftan 1936'dan beri İtalyan-Fransız ilişkilerinde de bir değişim söz konusuydu. 1936 İlkbaharında Fransa'da yapılan seçimlerde Radikaller, Sosyalistler ve Komünistler, *Halk Cephesi* adı altında bir seçim ittifakı planlamışlar ve başarılı olmuşlardır. Sonrasında Sosyalistlerin kurduğu kabineye Komünistler alınmamışlarsa da, SSCB'den gelen talimatla, Sosyalist cepheyi desteklemişlerdir. Dolayısıyla bu süreçte Fransız- Rus ilişkileri nispeten gelişmiş, fakat Fransa- İtalya ilişkileri gerilemiş ve *Laval* politikasında da bir değişiklik gözlenmiştir.[960]

Bu durumda İtalya, Avrupa'da giderek yalnızlaşıyordu ve destek bir devlete ihtiyacı vardı. Bu devlet de hiç şüphesiz, hem ideolojik hem de politik anlamda örtüştüğü Almanya idi. Esasen Almanya, İtalya ile her daim yakın ilişki içerisinde olmayı istemiştir. Öyle ki, Habeşistan işgali karşısında MC'nin tedbirlerine aldırmamış ve İtalya'ya stratejik hammadde satışına devam etmiştir.[961] Fakat İtalyan-Alman yakınlaşmasını engelleyen bir sorun varsa o da Almanya'nın, Avusturya üzerindeki faaliyetleriydi. İtalya'nın da katıldığı Stresa Konferansı'nda ele alınan konulardan biri de Avusturya'nın bağımsızlığının korunmasıdır. Fakat Habeşistan sonrası değişen ilişkiler nedeniyle Stresa geçerliğini yitirmiş, hem de İtalya Almanya'nın Avusturya hedeflerini kimsenin durduramayacağını fark etmişti. Bu yüzden Almanya ile bütünleşmesi gereken bir zamanda, bu mevzu yüzünden arasını açması İtalya'nın işine gelmiyordu. Aynı şekilde Almanya da İtalya ile ilişkilerini geliştirmeyi önemsiyor ve İtalya'nın, Fransa- İngiltere cephesinden uzaklaşmasını memnuniyetle karşılıyordu. Diğer taraftan Almanya, İtalya'nın, Avusturya'nın bağımsızlığına verdiği önemin farkındaydı ve İtalya'yı yanında tutmak için bazı girişimlerde bulunmuştu. Bunlardan ilki, Hitler'in 21 Mayıs 1935'te yaptığı ve Avusturya'nın bağımsızlığına saygı duyacağına söz verdiği barış nutkuydu. Diğeri de

[959] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994)II,*,…, s. 54
[960] Rıfkı S. BURÇAK, a.g.m., s. 478
[961] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 260

11 Temmuz 1936'da Avusturya ile aralarında imzaladıkları ve yine Almanya'nın Avusturya'nın bütünlüğüne saygı göstereceğini teyit ettiği anlaşmaydı.[962]

Tüm bu gelişmeler karşısında İtalya da bir nebze rahatlamış ve artık iki devlet arasında hem özel hem de resmi nitelikte karşılıklı ziyaretler başlamıştır. Bu ziyaretler sonucunda da 24 Ekim 1936'da Dışişleri Bakanları Ciano ve Neurath arasında Berlin'de bir protokol imzalanarak, Almanya ile İtalya arasında ortaklaşa izlenecek bir dış politikanın ana çizgileri belirlenmiştir. Komünizme karşı oluşturulan bu cephe, 1 Kasım 1936'da Mussolini'nin verdiği bir söylevde, anlaşmanın bir *mihver* olduğunu ve sadece iki devlet için değil, tüm Avrupa devletlerinin bu mihver etrafında beraberce çalışabileceklerini söylemesi ile tüm dünyaya duyurulmuştur. Böylece *Berlin- Roma Mihveri* doğmuş ve İkinci Dünya Savaşı boyunca da Alman- İtalyan işbirliği devam etmiştir.[963]

1936'da oluşturulan bu *Berlin- Roma Mihveri*'nin yanı sıra, bundan 5 gün sonra da *Antikomitern Pakt* adı altında Almanya ve Japonya arasında da yeni bir pakt imzalanmıştır.

1935 tarihli *Fransız- Sovyet Paktı*'ndan sonra Almanya, SSCB'ye karşı politikalar izlemeye başlamıştı. Öyle ki, *Berlin- Roma Mihveri*, bu politikaların bir meyvesiydi. *Fransız- Sovyet Paktı*'ndan sonra, SSCB'nin askerlik yaşını, 21'den 19'a indirmesi ve *SSCB- Çekoslovakya İttifakı*, Almanya'yı ziyadesiyle kızdırmıştı.[964] Almanya'nın SSCB'ye olan bu yaklaşımı ise İtalya'yı olduğu gibi, Japonya'yı kendisine çekmişti. Çünkü Japonya hali hazırda Mançurya ve Jahol'u işgal etmiş ve İç Moğolistan'da da bazı faaliyetlere girişip, asıl amacı olan Doğu Asya'nın tamamına hâkim olmak için çaba göstermeye başlamıştı. Fakat SSCB'nin bu girişimler karşısında, Dış Moğolistan devletiyle bir ittifak imzalaması, Japonya'yı kızdırmıştı.[965] Diğer taraftan Japonya'nın o sıralarda Çin işgali için hazırlıklara girişmesi de diğer bir önemli gelişme olmuştur. Fakat Japonya, Çin'deki Komünistleri destekleyen SSCB ile milliyetçileri destekleyen ABD arasında sıkışmaktan çekiniyordu.[966] Bu aşamada Almanya ve Japonya arasında, ortak düşmanları olan SSCB'ye karşı, 25 Kasım 1936'da,*Antikomitern Pakt* imzalanmıştır.

[962] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,…*, ss. 439- 440
[963] William SHIRER, *Nazi İmparatorluğu Doğuşu Yükselişi ve Çöküşü*, Cilt: I,…, s. 385
[964] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 261
[965] Murat BELGE, a.g.e., s. 417
[966] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 262

Aslında anlaşma imzalandıktan sonra Dışişleri bakanlarının da teyit ettiği üzere, bu paktın Batı uygarlığını komünizme karşı korunması için yapıldığı savunuluyordu öyle ki, anlaşmanın açık olan maddesinde de; iki devletin *Komintern* faaliyetleri karşısında alınacak tedbirler hakkında birbirlerine danışacakları bile hükme bağlanmıştı. Fakat anlaşmanın; SSCB, bu iki devletten birine saldırırsa, alınacak tedbirler açısından birbirlerine danışacaklarını ve SSCB'nin durumunu kolaylaştıracak bir tedbir almaktan kaçınacaklarını kabul ettikleri gizli protokolde SSCB'yi hedef aldıkları daha sonra gün yüzüne çıkmıştır.[967]

Daha sonra da, 1937 Kasım'ında İtalya, SSCB'ye karşı oluşturulan *Antikomitern Pakt*'a katılmış ve *Berlin- Roma Mihveri*'ni biraz daha güçlendirmiştir.[968]

4.2.5. Japonya'nın Çin'i İşgali

Japonya, 1922'de imzalanan Washington Anlaşması'ndan itibaren, ezeli düşmanı olan Çin'e karşı, yumuşak bir politika izlemeye başlamıştı. Fakat 1927'de Japonya'da militarist bir hükümetin başa gelmesi, dış politika çizgisinde değişikliğe neden olmuştur. Militarist hükümet, Japonya'nın Doğu Asya'ya hâkim olabilmesi için Çin'i işgal etmesi gerektiği görüşündeydi. Bu doğrultuda yayınladıkları memoranduma göre; ilk olarak, Mançurya ve Moğolistan ele geçirilmeliydi, bu yolda ABD engeli alt edilmeli ve 1922 tarihli Washington Anlaşması'nın sınırlamalarından kurtulmalıydı. Japonya'nın Çin'e karşı değişen bu sert politikasıyla birlikte iki devlet arasında çatışmalar başlamıştır. Japon hükümeti, Çin'deki Chiang Kai- Shek ve Kuamintang hükümetinin Çin'i birliğine kavuşturma çabalarını şiddetle karşılamış ve 1927- 1928 yıllarında Shantung'a asker çıkarmıştır. Japonya'da daha sonra liberal bir hükümet başa gelse de, askerlerin saldırgan istekleri değişmemiştir.[969]

Bu arada Çin'de, 1931'de komünizm karşıtı milliyetçi Chiang Kai- Shek liderliğinde İngiltere- ABD desteğiyle, cumhuriyet ilan edilmiş ve önceki hükümetin sağladığı bütünlük yeniden parçalanma eğilimine girmişti. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Japonya bu fırsatı kaçırmamış ve 1931'de Mançurya'yı işgal etmişti. Japonya

[967] William SHIRER, *Nazi İmparatorluğu Doğuşu Yükselişi ve Çöküşü*, Cilt: I,…, s. 386
[968] John KEEGAN, a.g.e., s. 46
[969] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., ss. 232- 233

için artık sıra, Çin'e gelmişti. Mançurya'nın işgali karşısında hem büyük devletlerin hem de MC'nin pasif kalması, Japonya'yı bu aşamada en çok cesaretlendiren unsur olmuştur. Bu doğrultuda, Çin'i ilhakı yolunda ayağına bağ olacak tüm engellerden kurtulmak için çalışmalara başlamış ve 1933'te MC'den çekilmiş, 1934'te de Washington Anlaşması'nı feshetmiştir.[970] 1934'te ise Asya'nın *"Monreo Doktrini"*ni yerleştirme çabasına girişmiştir. Buna göre; *"Asya, Asyalıların"* idi ve dolayısıyla Batının Çin'le olan ilişkilerini kesmelerini istemişti. Çünkü Japonya, dışardan destek alması sebebiyle, Çin üzerinde nüfuzunu tesis edemediğine inanıyordu. Bu doğrultuda Çin'i çeşitli notalar aracılığıyla ikaz etmiş ve Çin'de karışıklıklar çıkarmaya başlamıştır.[971] Diğer taraftan, askerler arasında 1935 yazında *"Showa Restorasyonu"* adıyla yeni bir doktrin benimsenmiş ve buna göre, sivil hükümetin işlevsiz bırakılması ve idarenin bütünüyle imparatora devredilmesi yoluyla, militarist- sosyalist ve totaliter bir devlet yapısının inşa edilmesi amaçlanmıştı. Fakat hükümet orduyu, bu doktrinden arındırmak istemiş ve bu doğrultuda yaptığı girişimler ülkede karışıklıklara ve darbe teşebbüslerine sebep olmuştur. 1936 seçiminde liberal bir parti galip gelse de ordu, gücünü kaybetmek yerine daha da güçlenmiştir ki, 1936 Kasımında Antikomitern Pakt bile askerlerin baskısıyla, imzalanmıştır. Sonunda 1937'de *Pan- Asyanizm* taraftarı Prens Konoye kabinesinin iktidara gelmesiyle askerlerin işi kolaylaşmış ve zaman geçirmeden Çin'i istila etme hareketlerine başlamışlardır.[972]

Japonya'nın Çin'i istila etmesi için uluslararası şartlar da müsaitti. Mançurya'nın ve Habeşistan'ın işgalinde ve Ren bölgesinin silahlandırılmasında, MC'nin etkisiz kalması, bu olaylar sırasında İngiltere ve Fransa'nın işbirliği yapamaması, İspanya İç Savaşı'nın patlak vermesi, Roma- Berlin Mihveri ve Antikomitern Pakt'ın kurulması, ABD'nin *Tarafsızlık Politikası* ile uluslararası olaylardan uzak durması ayrıca SSCB'nin Antikomitern Pakt ile bastırılmış olması, Japonya'yı cesaretlendiren etkenler arasında sayılabilir.[973]

Bu şartlar altında Japonlar, 7- 8Temmuz 1937'de Pekin'deki Marco Polo Köprüsünde meydana gelen silahlı bir çatışmayı bahane ederek, 26 Temmuz 1937'de Pekin'i, Aralık 1937'de Nanking'i ve Kasım 1938'de Kanton ve Hankow'u işgal

[970] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 271
[971] Antony BEST, a.g.e., s. 81
[972] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., ss. 272- 273
[973] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 273

ettiler.[974] Bunun üzerine Çin, ABD ve Batılı devletlerle temaslardan sonra 12 Eylül 1937'de MC'ye başvurdu. MC öncelikle meseleyi Çin'in toprak bütünlüğünü garanti eden 1922 Washington Anlaşması'nın taraf devletlerinin oluşturacağı ve Brüksel'de toplanacak olan komiteye havale etti. Komiteye katılan devletlerden biri olan ABD, daha önce de olduğu gibi tanımayı reddetmekle yetinmiş ve özellikle ABD- Japonya ticaretinin kötü etkilenmesinden endişelenmiştir. İngiltere ve Fransa da ABD gibi Japonya ile ters düşmekten çekinmişti. Dolayısıyla bu komitenin sonucunda Japonya'nın eylemleri kınansa da Çin'i koruyacak hiçbir tedbir alınamamıştır, hatta Japonya'ya yapılan silah sevkiyatı bile durdurulmamıştır.[975] Diğer taraftan MC de, tıpkı Mançurya'nın işgalinde olduğu gibi, pasif kalmıştır. Ayrıca Çin'e yardım eden tek ülke SSCB idi fakat o da Alman- Rus Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasından sonra Japonya'ya yakınlaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde patlak veren Çin-Japon Savaşı, hemen sonuçlanmamış ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir.[976]

4.2.6. Almanya'nın Avusturya'yı İlhakı

Daha önce sözü edildiği gibi Hitler, Versailles Anlaşması'nı yıkmak için Saar Plesibiti, Ren Bölgesinin militarizasyonu gibi girişimlerde bulunmuştu. Bunlardan sonra da ilk girişimi Avusturya üzerine olmuştur. Hitler'in *"Mein Kampf"(Kavgam)* kitabında da belirttiği üzere, ona göre Avusturya bir Alman toprağıydı ve hem *"Hayat Sahası"* hem de *"Bir Millet Bir Devlet"* politikasının ilk basamağını oluşturuyordu.[977]

Bu yüzden Almanya ilk olarak 1934'te Doğrudan değil, fakat Avusturya'daki Nazileri kullanarak bir darbe girişimi aracılığıyla, Avusturya'yı ilhak teşebbüsünde bulunmuştur. Çünkü Avusturya'daki Naziler de, özellikle 1928'den sonra güçlenmeye başlamış ve 1930'da sayıları 100.000'e ulaşmıştı. Naziler de Almanya'nın desteğiyle, zaman içinde Avusturya hükümetinin kendilerine baskı

[974] Mehmet T. AKAD, a.g.e., s. 266
[975] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,…*, s. 459- 461
[976] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 276
[977] Mark MAZOWER, *Hitler İmparatorluğu İşgal Avrupası'nda Nazi Yönetimi*, 2. Baskı, çev. Yavuz ALOGAN, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2014, s. 102

yaptıkları bahanesiyle karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardı.[978] Avusturya hükümeti de ipleri eline almak üzere diktatörlük yoluna girmiş ve 1933'de Nazi Partisi'ni kapatmıştır. Bu arada Avusturya hükümetini en fazla destekleyen İtalya idi. Öyle ki, 1934'te Avusturya, Macaristan ve İtalya arasında siyasi ve ekonomik işbirliğini sağlayan bir anlaşma imzalanmıştır.[979] Diğer taraftan Küçük Antant devletleri de Avusturya'yı destekliyordu. [980] Fakat Avusturya hükümetinin ağır şartlarına dayanamayan Naziler, 25 Temmuz 1934'te yeniden bir darbe teşebbüsünde bulunmuş ve başbakanı öldürmüşlerdir. Fakat her şeye rağmen hükümet bu isyanı bastırmıştır.[981] Almanya da bu başarısız girişimin ardından, Avusturya hayallerine ara verip, Avusturya ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitmiştir. Bu yüzden iki devlet arasında Almanya'nın, Avusturya'nın bağımsızlığına saygı duyacağını teyit ettiği bir anlaşma imzalanmıştır.[982]

Fakat Almanya, değişmez dış politika ilkeleri açısından Avusturya meselesine tekrar eğilmiştir. Bunda onu en çok cesaretlendiren, MC'nin süre gelen pasifliğiydi. Almanya kararını vermişti, İngiltere ve Fransa'dan çekinmiyordu fakat İtalya için aynı şey söz konusu değildi. Çünkü İtalya'nın 1922'den beri Avusturya'yı kanatları altına almış olması, Almanya'yı düşündürüyordu. Fakat Antikomitern Pakt'ın imzalanmasının üzerine bir de Roma büyükelçisinin Alman elçisine, "*İtalya'nın artık bir Akdeniz devleti olması hasebiyle Avusturya ile ilgilenmediğini"* söylemesi üzerine Hitler'in önünde bir engel kalmamıştı.[983] Ama Hitler yine de hemen bir şiddet eğilimi göstermemiş ve önceki girişiminde olduğu gibi, bir darbe planı üzerinde durmuştur. Bu darbe girişimi ise tıpkı diğeri gibi 25 Ocak 1938'de ortaya çıkmış ve sonuçsuz kalmıştır.[984] Bundan sonra Hitler, Avusturya Başbakanını baskı altına alma yoluna gitmiş ve 12 Şubat 1938'de yaptıkları görüşmede, Nazilere Avusturya hükümetine yer verilmemesi durumunda Avusturya'yı ilhak etmek ile tehdit etmiştir. Hitler sürekli olarak Avusturya'yı ilhak etmek konusunda da baskı yapmaya devam etmiştir. Avusturya Başbakanı, durumu İngiltere ve Fransa'ya bildirmişse de yeterli destek görememiş ve Almanya'nın daha da artan baskıları

[978] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., ss. 243- 244
[979]Feridun C. ERKİN, *Dış İşlerinde 34 Yıl Anılar- Yorumlar*, Cilt: I, 2. Baskı, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 49
[980] Rıfkı S. BURÇAK, a.g.m., s. 475
[981]Mehmet T. AKAD, a.g.e., s. 271
[982] William SHIRER, *Nazi İmparatorluğu Doğuşu Yükselişi ve Çöküşü*, Cilt: I,…, s. 383
[983] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994)*,…, s. 57
[984] Kürşad POLAT, a.g.e., s. 27

karşısında, Avusturya'da bir plesibit kararı alınmıştır. Olaylar asıl bu karardan sonra başlamış ve plesibit kararına sinirlenen Hitler, 11 Mart 1938'de Avusturya sınırına asker konuşlandırmış, 12 Mart'ta da bu devleti işgale başlamıştır.[985] Daha sonra Avusturya Başbakanı ve Cumhurbaşkanı istifa etmiş ve yeni hükümet bir kurulmuştur. Dolayısıyla bu ilhak sonrasında *III. Reich* kurulduğu ilan edilmiş ve Avusturya, *Ostmark* adıyla Almanya'nın bir eyaleti olmuştur.[986]

Avusturya'nın ilhakını *(Anschluss)* halk, asıl devletleri olan Almanya'dan mahrum bırakıldıklarını düşündükleri için coşkuyla karşılamışlardır.[987]*Anschluss*'un dışardan nasıl karşılandığına bakacak olursak, İtalya hali hazırda Avusturya'yı Almanya'ya bırakmıştı. Fransa ise o dönemde bir hükümet buhranı içerisindeydi. İngiltere de daha önce belirttiğimiz üzere bir yatıştırma politikası yürütüyordu ve dolayısıyla bu devletlerden yana etkili bir karşılık gelmemiştir. *Yalnızcılık Politikası* izleyen ABD de bu işe karışmamış, fakat nispeten en büyük tepki SSCB'den gelmiştir. SSCB, Fransa ile 1935 yılında imzalanan Fransız- Sovyet Paktı'nı devreye sokmayı teklif etmiş, fakat Fransa'nın reddetmesiyle SSCB'de geri adım atmak zorunda kalmıştır.[988] Sonuç olarak, Almanya, dünya savaşına bir adım daha yaklaşmış ve diğer girişimlerinde olduğu gibi, dış dünyadan yeterli tepkiyi görmemiştir, bu da Hitler'i daha da cesaretlendirmiş ve onu diğer hedefi olan Çekoslovakya'ya yöneltmiştir.

4.2.7. Almanya'nın Çekoslovakya'yı İşgali

Hitler'in Çekoslovakya'yı tehditleri, Südet Almanlarına özel haklar verilmesi istemiyle 1937'de başlamıştı. 20 Şubat 1938'deki söylevinde de Avusturya'nın yanı sıra Çekoslovakya'daki Almanlarla da ilgileneceğini belirtmişti.[989] Çekoslovakya'nın Südet Bölgesinde 3,5 milyon Alman yaşamaktaydı. Tıpkı Avusturya'daki Naziler gibi, onlar da teşkilatlanmıştı ve *"Südet Almanları Partisi"* adında bir siyasi parti kurmuşlardı. Hali hazırda onlar da Avusturya'nın ilhakından sonra hareketlenmişlerdi. 23 Nisan 1938'de de Almanya'nın desteğiyle,

[985] Sezen KILIÇ, *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933- 1945)*,…, ss. 108- 109
[986] Mark MAZOWER, a.g.e., s. 105
[987] Henry KISSINGER, a.g.e., s. 304
[988] Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918- 1994) II*,…, s. 58
[989] Henry KISSINGER, a.g.e., s. 305

kendilerine özerklik ve yasal haklar verilmesini talep etmişlerdi. Çekoslovakya'nın isteklerini reddetmesi üzerine, Almanya, 2 Ekim'de bu bölgeyi işgal edeceğini söyleyerek, Ren sınırlarına asker yığmaya başlamıştır.[990] Çekoslovakya seferberlik ilan edip durumu İngiltere, Fransa ve SSCB'ye açmışsa da, çekimser kalan bu devletler, Çekoslovaklara yardım edememiştir. Hatta ABD bile bu gelişmelerden yine uzak kalmayı tercih etmiştir.[991] Fakat yatıştırma politikası izleyen İngiltere Başbakanı Chamberlain, 15 Eylül 1938'de, anlaşmazlığı barışçıl yollarla çözümlemek ve Hitler ile görüşmek üzere, Almanya'ya gitti fakat Hitler isteklerinde ısrarcı olmuş ve gerekirse Çekoslovakya'yı işgal edeceğini bildirmiştir.[992] Chamberlain, da Çekoslovakya'yı ikna edeceğini belirterek, Almanya'dan ayrılmış ve Südet'lerin Almanya'ya verilmesi konusunda Fransa ile fikir birliği sağlamıştır. Daha sonra İngiltere'nin Çekoslovakya'ya, Almanya'nın isteğini kabul etmesi gerektiğini, aksi takdirde kendilerine yardım etmeyeceklerini bildirmeleri üzerine Çekoslovakya, çaresiz bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştır. Fakat Almanya daha sora isteklerini artırmış ve Macaristan ve Polonya'nın da Çekoslovakya'dan toprak talep etmelerini desteklemiştir. Bunun üzerine Çekoslovakya'da seferberlik ilan edilmiş ve İngiltere ile Fransa, bir Avrupa savaşı ihtimaliyle yüz yüze gelince savaş hazırlıklarına başlamışlardır.[993] Özellikle İngiltere yine de olayın savaşsız çözülmesinden yana tutum alarak, İtalya'yı araya sokarak Südet meselesinin çözümlenmesi için Münich'te; Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere'nin katılımıyla bir konferans düzenlenmesine öncülük etmiştir. 29 Eylül 1938'de toplanan Münich Konferansı'nda bir sonuca varılmış ve yapılan anlaşmaya göre; Südetler'in aşamalı olarak Almanya'ya verilmesi, geri kalan yerlerin akıbetiyle ilgili bir plesibit yapılması ve İngiltere- Fransa'nın, Çekoslovakya'nın sınırlarını garanti etmesi kabul edilmiştir.[994] Böylece, Çekoslovakya sorunu konusunda Münich'te dört devlet tarafından geçici bir çözüm sağlanmıştır.

Fakat Almanya'nın sorunu çözmek değil, kızıştırmak istediği bu gelişmenin hemen ardından ortaya çıkmıştır. 1 Ekim'de Almanya Südetler'e yerleşmiş, 2 Ekim'de Polonya ve Çekoslovakya'nın bir bölümünü işgal etmiş ve Çekoslovakya

[990] Ahmet EYİCİL, a.g.e., s. 249
[991] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,*…, ss. 562- 572
[992] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 408
[993] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,*…, ss. 576- 578
[994] Martin GILBERT, *Churchill Bir Yaşam*, çev. Süha SERTABİBOĞLU, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, ss. 705- 707

aynı gün İtalya ve Almanya'nın aracılığıyla Macaristan ile bir anlaşma yaparak toprağının bir kısmını daha Macaristan'a bırakmıştır.[995] Çekoslovakya bu şekilde parçalanırken İngiltere seyirci kalmış ve aynı şekilde Fransa da Çekoslovakya ile 1935'te yaptığı anlaşmayı feshetmiştir. SSCB ise konferansa çağrılmadığı için, diğer devletlere tepkili olmakla birlikte, elinden bir şey gelmemiştir.[996]

Münich Konferansı'ndan önce Almanya'nın meselesi sadece Südetler idi fakat konferans sonrası politikaları, asıl amacının *Hayat Sahası* politikasına hizmet edecek şekilde Çekoslovakya'nın tamamının işgali olduğu anlaşılmıştır. Bu doğrultuda ilk önce Slovakya'nın bağımsızlığını ve Bohemya ve Moravya'daki Almanların haklarına saygı gösterilmesini talep etmiştir. Bundan bir gün sonra, 14 Mart 1939'da Slovakya bağımsızlığını ilan etmiş, 15 Mart 1939'da Almanya Prag'ı işgal etmiş ve Bohemya ve Moravya özerk hale getirilerek, Almanya'ya bağlanmıştır. Sonuç olarak, Çekoslovakya tümüyle haritadan silinmiştir.[997] Çekoslovakya'nın işgalinden sonra devletler Almanya'nın artık durdurulamayacağını anlamışlardır. Öyle ki, İngiltere, yatıştırma politikasından vazgeçmiş ve tarihinde ilk defa zorunlu askerliği ilan etmiştir.[998] SSCB'nin ise İngiltere ve Fransa'ya karşı tüm güveni kaybolmuştur. ABD ise bu olaydan sonra *yalnızcılıkpolitikasını* bir kenara bırakarak, Avrupa'ya yaklaşmaya başlamıştır.

Çekoslovakya'nın işgalinden sonra Almanya, 21 Mart 1939 tarihinde Litvanya devlet adamlarını Berlin'e davet etmiştir. 23 Martta ise Litvanya, Memel'i Almanya'ya bırakan bir anlaşmaya boyun eğmek zorunda kalmış ve aynı gün Almanya Memel'i topraklarına katmış ve böylece Versay Anlaşması'nın bir unsurundan daha kurtulmuştur.[999]

---

[995]Ahmet EYİCİL, a.g.e., s. 251
[996]George VERNADSKY, *Rusya Tarihi*, 2. Baskı, çev. Doğukan MIZRAK, Egemen MIZRAK, İstanbul: Selenge Yayınları, 2011, ss. 456- 457
[997] Sezen KILIÇ, *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933- 1945)*,…, s. 119
[998] Rıfkı S. BURÇAK, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939- 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerine Tesirleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983, s. 31
[999] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 289

4.2.8. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali ve Çelik Pakt

Arnavutluk, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'nın kontrolü altında tuttuğu ve ele geçirmek istediği bir devletti. İtalya 1939'dan itibaren de bu ülkeyi ilhak etmeye karar vermiştir.

Mussolini, Arnavutluk'u ilhak etme planını ilk olarak Yugoslavya ile paylaşmış ve Arnavutluk'un taksimi konusunda görüşmeler başlamıştır. 7 Şubat 1939 tarihinde de iki devlet arasında anlaşmaya varılarak, 1- 9Nisan tarihleri arasında Arnavutluk'un işgalinin başlanmasına karara verilmiştir. Bu andan itibaren de Arnavutluk'ta karışıklıklar çıkarılmaya çalışılmıştır. Fakat her ne kadar 1-9 Nisan tarihi kararlaştırılmışsa da 15 Mart'ta Çekoslovakya'nın işgalinden sonra Ciano, Mussolini'ye hiç beklemeden işgale başlanılması konusunda baskı yapmaya başlamıştır.[1000] Fakat Mussolini, o zamanlarda Hırvatistan'da çıkan karışıklıkları da göz önünde bulundurarak, böyle bir işgalin, Yugoslavya'da bir bölünmeye ve Hırvatistan'ın da Alman himayesi altına girebileceğine sebep olması ihtimaliyle bu işgali ertelemeyi tercih etmiştir. Daha sonra Mussolini'nin tahminleri doğru çıkıp, Hırvatistan'ın Alman himayesi altına girme isteği belirince, Mussolini erteleme fikrinden vazgeçmiştir. Çünkü böyle bir şey gerçekleşirse Almanya, Adriyatik'e kadar inmiş olacaktı. Bu sebeple Roma- Berlin Mihveri'nin şartlarından biri olan Adriyatik'in İtalya'ya ait olması, Mussolini tarafından Hitler'e hatırlatılmıştır. Zaten Hitler de Akdeniz'de gözü olmadığını garanti etmişti ancak Mussolini yine de Hitler'in art arda kazandığı zaferlerden endişe etmeye başlamıştı.[1001]İtalya ilk önce, Arnavutluk'ta anarşizm olduğunu bahane ederek, 23 Mart 1939'da Arnavutluk-İtalya arasında bir himaye anlaşması teklif etmiştir.[1002] Bu teklif reddedilmesi üzerine İtalya, daha fazla zaman kaybetmek istememiş ve Almanya'nın da desteğiyle 5 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgale karar vermiştir.[1003] İtalya'nın limanlarında önceden beri hazırlanan donanması bulunuyordu ve 7 Nisan 1939'da İtalya deniz ve kara gücüyle Arnavutluk'u işgale etmeye başladı. 1926'dan beri Arnavutluk'un İtalyan nüfuzu altında olması, bu devletin işgalini kolaylaştırmıştı. Nihayet 12 Nisan'da işgal tamamlanmış, Arnavutluk kurucu meclisi toplanmış ve Arnavutluk tacı İtalyan Kralı'na tevdi edilmiştir. 20 Nisan'da da İtalya- Arnavutluk arasında ekonomik ve

[1000] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,*…, ss.602- 603
[1001] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 293
[1002]Tevfik, R. ARAS, *Atatürk'ün Dış Politikası*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s. 155
[1003] A. J. P. TAYLOR, a.g.e., s. 285

siyasi birliği tesis eden bir anlaşma imzalanarak Arnavutluk'un statüsü belirlenmiştir.[1004]

Roma- Berlin Mihveri'nden sonra Arnavutluk'un işgali ve Batı'nın bu işgal karşısında tedbir alma yoluna gitmeleri, İtalya ve Almanya'yı birbirine daha da yaklaştırmıştır.[1005] Daha sonra Mussolini, Almanya'ya bir askeri bir ittifak teklifinde bulunmuştur. Almanya başlangıçta bu teklife sıcak bakmasa da, daha sonra anlatılacağı üzere, Dantzing anlaşmazlığından ötürü, Batılılara tepki göstermek için ittifak teklifini kabul etmiş ve 22 Mayıs 1939'da iki ülke arasında *Çelik Pakt* imzalanmıştır. Bu Pakta göre; her iki devlet savaş durumunda birbirlerine yardım edecekler ve işbirliği yapacaklardı.[1006]

Çelik Pakt'ın imzalanmasından sonra İtalya- Almanya blokuyla Batılı devletler arasındaki uçurum daha da derinleşmiştir. Almanya daha önce, 27 Nisan 1939'da, 1935 İngiltere- Almanya Deniz Anlaşması'nı feshettiği gibi, 1934 Almanya- Polonya Saldırmazlık Anlaşması'nı feshetmiştir. Bu da hali hazırda sıranın Polonya'ya geldiği sinyallerini vermiştir. Ayrıca 31 Mayıs 1939'da da Danimarka ile bir Saldırmazlık Paktı imzalamıştır.[1007]

4.3. MİHVER DEVLETLERİNE KARŞI BARIŞ CEPHESİ OLUŞTURMA ÇABALARI

4.3.1. Polonya'ya Garanti

Almanya, Çekoslovakya'yı işgal etmekle *"Hayat Sahası"* politikasının ne olduğunu gözler önüne sermişti. Zaten bundan sonra da boş durmamış hemen Romanya'yı ekonomik nüfuzu altına almak üzere, Nazi yönetimine benzer bir yönetim tesis eden Romanya hükümetiyle 23 Mart 1938'de bir ticari anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre; Romanya hammaddelerini Alman-Romen şirketlerinde işletecek, Almanya da Romanya'ya, endüstriyel ve işlenmiş ticari ürünler satacaktı. Romanya her ne kadar bu anlaşmanın gönüllü yapıldığını söylese

[1004] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., ss. 293- 294
[1005] Ludmila JIVKOVA, a.g.e., ss. 183- 184
[1006] Hüseyin EMİROĞLU, a.g.m., s. 74
[1007] Mahmut GOLOĞLU, a.g.e., s. 39

de, Macaristan'ın yayılmacılığından korkup kendisini Almanya'nın güvenlik şemsiyesi altına aldırmak istemesi, birincil önem taşımaktaydı.[1008]

Olaylar bu şekilde seyrederken Dantzing anlaşmazlığı tırmanmaya başlamıştır. Dantzing anlaşmazlığının nasıl alevlendiğine bakacak olursak; ilk göze çarpan gelişme bu anlaşmazlığı Polonya'nın kışkırtmış olmasıdır. Polonya'nın Berlin Büyükelçisi Lipski, 24 Ekim 1938'de Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile yaptığı bir görüşmede, Rutenya halkının cahil olması ve dolayısıyla komünizm tehlikesi içinde olması sebebiyle, halkını Rutenler ve Macarların oluşturduğu Polonya'nın, Macaristan'a ilhak edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ribbentrop ise, bu teklifi düşüneceğini söylemekle birlikte, Polonya ile aralarındaki pürüzlerin ortadan kaldırılması için Dantzing serbest şehrinin Almanya'ya ilhak edilmesi ve Polonya'nın Almanya ve Doğu Prusya arasında bir karayolu yapılması konusunda geçit vermesi gerektiğini bildirmiştir. Polonya'nın teklifi kabul etmesi karşılığında iki devlet arasında 1934'te imzalanan saldırmazlık paktının yenileceğini ve SSCB'ye karşı birlikte mücadele edebileceklerini de eklemiştir.[1009] Polonya ise bu teklifi reddetmiş, fakat Dantzing'in Almanya- Polonya ortak garantisi altında olmasını teklif etmiştir. Dantzing konusundaki görüşmeler 1939 Şubatına kadar sürse de Almanya, Polonya'nın boyun eğmeyeceğini fark edince, 19 Kasım 1939 tarihinde Dantzing'in işgali için orduya hazırlık emri vermiştir.[1010]

Almanya'nın bu girişimleri karşısında sakin davranmayı sürdüren devletler, Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesinden sonra Almanya'nın sözünde durmayacağını idrak etmiş ve engellemek için çalışmalara başlamıştır. İngiltere 21 Mart'ta Polonya- Fransa- SSCB- İngiltere arasında herhangi bir Avrupa devletine yönelebilecek bir saldırıya karşı bu devletlerin danışmalarda ve tedbir almasını öngören Dörtlü Deklarasyon teklifinde bulunmuştur. SSCB ise, SSCB- İngiltere- Fransa- Romanya- Türkiye arasında oluşturulacak bir konferans teklif etmiştir. Fakat İngiltere'nin SSCB'ye olan güvensizliği, İngiltere'nin bu teklife sıcak bakmaması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Polonya ve Romanya'nın SSCB'ye olan şüphe ve nefretleri de İngiltere'ye geri adım attırmıştır.[1011] İngiltere bu teklifi reddederken, bunun acil bir durumda pratik olmayacağı ihtimalini de göz önünde bulundurmuştu.

[1008] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,*…, s. 605
[1009] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., ss. 290- 291
[1010] Sezen KILIÇ, *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933- 1945)*,…, s. 124
[1011] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 292

SSCB'nin teklifi reddedilmişti[1012] fakat bu kez Polonya 22 Mart'ta, İngiltere ve Polonya arasında aynı nitelikte gizli bir anlaşma yapılması konusunda İngiltere'ye baskı yapmaya başlamıştır. Bu arada Dantzing sınırına Almanya tarafından asker yığılmaya başlamış ve kriz iyice tırmanmıştı. Bu gelişme üzerine İngiltere ve Fransa, 31 Mart 1939 tarihinde Polonya'ya, bağımsızlığının tehdit edilmesi sebebiyle savaşa girmek zorunda kalırsa, İngiltere ve Fransa'nın derhal yardım edeceklerini öngören tek taraflı bir garanti vermişlerdir.[1013]

4.3.2. Yunanistan ve Romanya'ya Garanti

7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, Macaristan'ın Antikomitern Pakt'a dâhil olması ve Almanya'nın Romanya'yı nüfuzu altına alması, Mihver devletlerinin Orta Avrupa'dan sonra Doğuya doğru ilerlemekte olduğunu ve Doğu Akdeniz ve Balkanların tehlike altında olduğunu gözler önüne sermişti.[1014]

Daha önce sözü edildiği üzere, Çekoslovakya'nın işgaline karşı Fransa, Yugoslavya ve Romanya hiçbir yapamamıştı ve bu da Küçük Antant'ın dağılmasına neden olmuştu. İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ise, tam anlamıyla Balkan Paktı'na bir darbe indirmişti. Çünkü şimdi de Balkan Paktı üyeleri olan Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya bu işgale karşı duramamış ve üstelik Yugoslavya bu tarihten sonra Mihverin tehlikesi karşısında Batı'yı reddedip, özellikle Almanya ile iyi geçinmeye başlayacaktır ki, bu da Balkan Paktı'nın işlevini yitirmesi anlamına gelmekte idi. İtalya, Arnavutluk'u işgal ettikten sonra Yunanistan, Türkiye ve Romanya endişeye kapılmışlardı zira artık İtalyan tehdidi yanı başlarına gelmişti.[1015]

Tüm bu buhranlar karşısında İngiltere ve Fransa, Akdeniz'in tehlikeye girmesi üzerine 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya güvenliklerini sağlayacakları yönünde garanti verdiklerini açıkladılar.[1016] İngiltere, 11 Nisan'da aynı teklifi Türkiye'ye de yöneltmişti fakat Türkiye bu teklifi, Yunanistan'la anlaşmalı ilişkilerini genişletmeye henüz hazır olmadıkları bahanesiyle reddetmişti.

[1012] John KEEGAN, a.g.e., s. 49
[1013] Kamuran GÜRÜN, *Savaşan Dünya ve Türkiye,…*, s. 605- 606
[1014] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 294
[1015] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 294
[1016] Mustafa Y. METİNTAŞ, Mehmet KAYIRAN, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası (1939- 1942)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 1, Elazığ, Ocak, 2011, s. 291

Fakat Türkiye'nin burada asıl amacı, güvenliğini Batılı devletler üzerinden garantilerle değil, resmi anlaşmalarla güvenliğini sağlamak istemesiydi.[1017]

4.3.3. İngiltere- Fransa- SSCB İttifak Girişimi

İngiltere ve Fransa, Alman tehlikesine karşı, küçük devletlere garantiler verdiyse de, bu garantilerin etkili olabilmesi için SSCB'ye de ihtiyaç duymuşlardır. Bu doğrultuda Fransa 9 Nisan'da, İngiltere ise 15 Nisan'da SSCB ile müzakerelere başlamıştır.[1018]

İngiltere ilk olarak SSCB'den, tıpkı kendileri gibi Polonya ve Romanya'ya garanti vermelerini teklif etmiş fakat SSCB, İngiltere, Fransa'nın, Polonya da dâhil, hem kendi sınır komşularına hem de tüm Doğu ve Orta Avrupa Devletleri'ne garanti vermesini ve gerektiğinde yardım etmesini öngören bir ittifak imzalanmasını teklif etmiştir. İngiltere bu teklife, hem küçük devletlerin SSCB güvencesi altına girmek istememeleri hem de SSCB'nin dediği gibi dolaylı tehditlere değil, sadece doğrudan tehditlere karşı garanti verilmesini istemeleri sebebiyle, sıcak bakmamıştır.[1019] Esasen SSCB de, Alman darbeleri karşısında Batının yıllarca hareketsiz kalmaları ve Münich Konferansı'na SSCB'nin davet edilmemesi gibi sebeplerden dolayı, bir dışlanmışlık hissiyle İngiltere ve Fransa'ya güvenmiyordu.[1020] Ortam bu durumda iken Fransa'nın İngiltere'yi ikna etmesiyle, 24 Temmuz 1939'da SSCB, Fransa ve İngiltere arasında imzalanacak ittifakın tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarıya göre, Türkiye, Polonya, Romanya, Yunanistan, Belçika, Finlandiya, Litvanya, Letonya ve Estonya devletlerine doğrudan veya dolaylı olarak bir saldırı olması halinde, ya da bu devletlerin başka bir Avrupa devletine karşı savaşması durumunda, bütün güçleriyle yardım edeceklerdi. SSCB ise, kendi tasarısının kabul edilmesine rağmen imzalama işinin askeri hazırlıklar tamamlandıktan sonraya bırakılmasını istemiştir.[1021]

SSCB'nin işleri bu kadar ağırdan almasının bir sebebi vardı ki, o da SSCB'nin bir taraftan da Almanya ile görüşmeler yapıyor olmasıydı. SSCB- Alman

[1017] Ludmila JIVKOVA, a.g.e., s. 192
[1018] Cevat AÇIKALIN, *Cevat Açıkalın'ın Anıları: 2. Dünya Savaşı'nın İlk Yılları (1939- 1941)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 988
[1019] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 297
[1020] Rıfkı S. BURÇAK, a.g.e., s. 49
[1021] Cevat AÇIKALIN, a.g.e., ss. 993- 996

görüşmelerinin başlangıcını 17 Nisan 1939'da SSCB talep etmiştir.[1022] Sebep olarak iki devlet arasındaki ideolojik farklılıkların aralarındaki ticari ilişkileri engellememesi ve ilişkileri daha da geliştirmek isteğiydi. Almanya da SSCB'nin bu teklifini olumlu karşılamıştı. Rus Dışişleri Bakanı Litvinov'un yerine gelen Molotov, işleri ağırdan alsa da Almanya ile ticari bir anlaşmanın ötesinde siyasi bir ilişki kurmak istiyordu. Almanya ise yapılması güçlü Rus- İngiliz anlaşmasıyla SSCB'nin Almanya'yı bir koz olarak kullanabilmesi ihtimali sebebiyle tereddüt ediyordu.[1023] Fakat 30 Mayıs'ta Mussolini'nin Hitler'e gönderdiği gizli memorandumda İtalya'nın 1942 yılının sonuna kadar savaşa katılamayacağını bildirmesi, Almanya'nın fikrini değiştirmiş ve müzakerelere hız kazandırmıştır. Bundan sonra da SSCB, Almanya'nın kendisini yalnız bırakmasından endişelendiği için, müzakereleri bir süre sürüncemede bıraktıysa da İngiliz- Fransız- Rus görüşmelerinde Polonya'nın SSCB'ye geçit vermesinde geri durması, SSCB'yi Alman tarafına itmiştir. Bu doğrultuda 12 Ağustos'ta SSCB'nin, Almanya'ya yaptığı siyasi ilişki kurma teklifi kabul edilmiştir. SSCB'nin bu gizli görüşmeleri tam anlamıyla sonuçlandırılmadan ortaya çıkmasından çekinmiş, fakat Hitler'in 20 Ağustos'ta Stalin'e, Polonya'ya karşı saldırıya geçmek üzere olduğunu söylemesi üzerine, 23 Ağustos 1939'da Alman- Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır.[1024] Anlaşmanın açık olan maddelerine göre, taraflar birbirlerine karşı saldırmaktan ve birbirlerine karşı oluşturulmuş ittifaklara katılmaktan sakınacak, taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğer taraf saldıran tarafa yardım etmeyecek, ortak menfaati ilgilendiren konularda istişare edilecek ve anlaşmazlıklar barış yoluyla çözümlenecekti.[1025] Fakat anlaşmaya eklenen gizli protokol iki devletin asıl amaçlarını ortaya koyuyordu. Bu gizli protokole göre; Litvanya'nın kuzeyi sınır teşkil etmekle birlikte, Baltık devletleri ve Besarabya Sovyet nüfuzuna, Polonya- Narev- Vistule- San hattı ise ortak Sovyet-Alman nüfuzuna bırakılıyordu.[1026]

Sovyet- Alman Paktı'nın imzalandığı sıralarda İngiltere ve Fransa ile bir ittifak görüşmeleri içinde olan Türkiye için, Sovyet-Alman Paktı şok etkisi

[1022] Fahir H. ARMAOĞLU, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt I, Sayı 2, Ankara, 1944, s. 147
[1023] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 301
[1024] Rıfkı S. BURÇAK, a.g.e., s. 52- 54
[1025] Taha AKYOL, *Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye 1*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1976, s. 204
[1026] Harold C. DEUTSCH, Fahir H. ARMAOĞLU, "Garip Bir Devre: 1939- 1941 Arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, 1944, s. 350

yaratmıştır. Çünkü Türkiye, Batı ile yaptığı işbirliğine SSCB'nin de katılacağını umuyordu.[1027] Türkiye de SSCB'yi gözden çıkaramamış ve hem Batı ile anlaşma yoluna gitmiş, hem de o arada SSCB ile görüşmelere girişmiştir.[1028]

4.3.4. İngiltere- Polonya İttifak Anlaşması

SSCB Almanya ile ittifak kurarken Batılıların onu Almanya'nın üzerine saldığı ve dolayısıyla Almanya için SSCB'yi hedef göstermek istediklerine inanıyordu. Dolayısıyla bu anlaşmadan Sovyetler, en azılı düşmanlarından biri olan Almanya'yı Batı'ya yöneltip birbirine kırdırmayı amaçlayarak, Almanya ise İngiltere'nin Almanya'ya karşı kurmaya çalıştığı barış cephesini delerek ve hem Doğuda hem de Batı'da savaşmaktan kurtularak büyük kazanç elde etmişlerdi. Bu şartlar altında Almanya'yı engelleyecek bir durum kalmamıştı.[1029]

Bu durum karşısında İngiltere ve Fransa da şaşkına dönmüşlerdir. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi İngiltere, yatıştırma politikasından vazgeçmiş ve eskisi gibi sessiz kalmamıştır. Bu doğrultuda 25 Ağustos 1939'da Polonya ile bir ittifak anlaşması imzalamıştır.[1030] Fakat İngiltere Sovyet- Alman Paktı'na karşı bu anlaşmayı imzalamak dışında hiçbir şey yapmamıştır. Zaten bu tarihten beş gün sonra da savaşın patlak vermesi sebebiyle yeterli vakti de olmamıştır.[1031]

4.3.5. İngiltere- Fransa- Türkiye Üçlü Paktı ve Türkiye- SSCB İttifak Girişimi

Bildiğimiz gibi, İngiltere, 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya verdiği garantiyi Türkiye'ye de teklif etmişti. Türkiye ise İngiltere'nin bu teklifine sıcak bakmakla birlikte yetersiz bulmaktaydı. 15 Nisan'da İngiltere'ye verdiği cevapta da İtalya'nın Arnavutluk'a yerleştikten sonra en büyük tehdidi, tüm

[1027] Haluk A. ÜLMAN, "İkinci Cihan Savaşı İçinde", *Forum*, Cilt: XIII, Sayı: 153, Ağustos, 1960, s. 10
[1028] Ahmet Ş. ESMER, "Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)", *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç, 15- 17 Ekim Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, ed. İsmail SOYSAL, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 344
[1029] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 304
[1030] Martin GILBERT, a.g.e., s. 730
[1031] George VERNADSKY, a.g.e., s. 461

Balkanlar olduğu gibi Türkiye'ye yöneldiğini ve Türkiye'nin İngiltere'nin garantisini kabul etmesiyle Mihveri doğrudan karşısına alacağını ve dolayısıyla bu anlaşmanın karşılıklı olması gerektiğini ve herhangi bir saldırı karşısında İngiltere'nin Türkiye'ye ne boyutta bir yardımda bulunacağının açıklığa kavuşturulması gerektiğini belirtmiştir. İngiltere de bu durumda Türkiye'ye hak vermiş ve iki devlet arasında görüşmeler başlamıştır.[1032]

Türkiye'nin İngiltere ile görüşmeleri sürerken Almanya, Ankara Büyükelçiliğine eski bir Alman Başbakanı olan Franz von Papen'i tayin etmiştir. Papen'in misyonu, Türkiye'yi Almanya tarafına çekebilmek, ya da en azından tarafsızlığını sağlamaktı. Başka bir deyişle Papen, 27 Nisan 1939'da görüşmeleri süren Türk- İngiliz ittifakını engellemek üzere, Ankara'ya gelmiştir. Başbakan Saraçoğlu, Papen ile ilk görüşmelerinde, İtalya'nın saldırganlığından ve kendisine yöneltilen tehditten endişe duyduğunu belirtmiştir.[1033]

Türk- İngiliz görüşmeleri ise Saraçoğlu ile Büyükelçi Kantchbull- Hugessen arasında, yaklaşık olarak bir ay kadar sürmüştür. Bu arada Fransa Büyükelçisi de gelişmeleri yakından takip etmiş ve neredeyse tüm noktalarda Fransa'nın onayını bildirmiştir. 10 Mayıs 1939'da İngiliz- Fransız büyükelçileri ve Saraçoğlu anlaşmak üzere bir araya gelmişlerdir. Fakat Saraçoğlu, henüz bir çözüme kavuşturulamayan Hatay sorunundan dolayı, Fransa ile bir ittifakın uygun olmadığını ve deklarasyonların ayrı ayrı imzalanabileceğini söylemiştir.[1034]

Türk- İngiliz görüşmeleri sürerken, Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin de 28 Nisan 1939'da Ankara'ya gelmiş ve 5 Mayıs 1939'a kadar süren görüşmeler yapmıştır. Türkiye hali hazırda bir İngiliz ittifakını istemekle birlikte, SSCB ile olan dostluğunu ve ittifak ihtimalini de göz ardı edemezdi. O yüzden Türkiye, Sovyet yetkilisini iyi karşılamış ve İngiltere olan görüşmeleri hakkında bilgi vermiştir. Aynı zamanda 1925 tarihli Türk- Sovyet Saldırmazlık Antlaşması'nın 1929 Uzatma Protokolü çerçevesinde iki devletin, birbirlerinden habersiz ve onaysız

[1032] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 354
[1033]Kemal ÇİFTÇİ, *Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010, s. 238
[1034] İsmail SOYSAL, "1939 Türk- İngiliz- Fransız İttifakı", *Belleten*, Cilt: XLVI, Sayı: 182, Nisan 1982, s. 376

başka devletlerle siyasal anlaşmalar yapmamaları ilkesini benimsemişlerdir.[1035] Türkiye 13 Nisan'da İngiltere ile olan görüşmelerinden sonra Sovyet büyükelçiliğine, SSCB'nin de işbirliği sağlaması, Türk- İngiliz Anlaşması'na koşut bir İngiliz- Sovyet Anlaşması yapılması gerektiğini bildirmiş ve olası bir Türk- İngiliz ittifakı karşısında SSCB'nin takınacağı tavır konusunda bilgi sahibi olmak istediğini belirtmiştir. Esasen Potemkin de Türk- İngiliz- Fransız- Sovyet Paktı'nı istiyordu ve bu doğrultu da ayrı ayrı imzalanmak üzere çalışmalar başlamıştı. Ancak SSCB'nin askerlerini Polonya üzerinden geçirmek istemesi konusunda İngiltere ve Fransa gerekli desteği vermeyince SSCB, Batı'ya karşı güvenini kaybetmiş ve yüzünü Almanya'ya dönmeye başlamıştır.[1036] Bu yüzden de Türkiye ve İngiltere, çalışmalarına hız kazandırmış ve 12 Mayıs 1939 tarihinde Türk- İngiliz Ortak Deklarasyonu imzalanmıştır. Kısaca bu anlaşmaya göre; her iki devlet de Akdeniz'de bir savaşa mahal verecek herhangi bir saldırı halinde birbirlerine her türlü yardımı yapacaklardı. Anlaşma sırasında İngiltere, 13 Nisan'da garanti verdiği Romanya'ya yardım edebilmek için Akdeniz'den başka, Balkanların da aynı mahiyete sokulmasını istemiş, fakat Türkiye kabul etmemişti. Çünkü İngiltere, böyle bir yardımı ancak Türk Boğazlarından savaş gemilerini geçirerek yapabilirdi. Fakat Montreux Anlaşması'na göre; Türkiye ancak savaşa girerse, boğazları savaş gemilerine açabilirdi. Diğer taraftan Romanya aynı zamanda SSCB'nin tehdidi altında bulunuyordu. Dolayısıyla Türkiye hem Montreux'den dolayı, hem de SSCB'yi direkt olarak karşısına almamak için, İngiltere'nin bu isteğini kabul etmemiştir.[1037] Anlaşmanın 6. maddesinde, iki devletin Balkanlarda güvenliğin korunması gereğini kabul etmekle birlikte bu konuda diledikleri amaca ulaşmak için danışma içinde bulunacakları kabul edilmiştir. Ayrıca anlaşmanın 4. maddesi, bu anlaşmanın hiçbir devletin aleyhine yapılmadığının altını çiziyordu.[1038]

Bu deklarasyonlar Alman basınında büyük yankı uyandırmış ve Hitler'i sinirlendirmiştir. Çünkü Almanya, Türkiye'nin kendi yanında yer almasını sağlayamadıysa da hiç değilse, tarafsız kalmasını istiyordu. Bu konuda Papen de başarılı olamamıştı. Bu yüzden Almanya, Türkiye'yi hem doğrudan hem de SSCB üzerinde tehdit etmeye başlamıştı. Türkiye'nin dış ticaretinin yarısından fazlası

[1035]Figen ATABEY, "İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk- İngiliz- Fransız Ortak Deklarasyonu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: VII, Sayı: 31, 2014, s.299
[1036]Rıfkı S. BURÇAK, a.g.e., s. 10
[1037] Haluk F. GÜRSEL, a.g.e., s. 207
[1038] İlhan UZGEL, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, a.g.m., s. 275

Almanya ile yapılmaktaydı. O yüzden Almanya Türkiye'yi tüm ticari, siyasi ve kültürel tüm işbirliklerini sonlandırmakla tehdit etmişti.[1039] İtalya'nın tepkisi ise Almanya'nınkine göre çok daha sert olmuştur. Bu içerikte bir deklarasyonun Mihver Devletlerine düşmanca bir tavırla yapıldığını dile getirmiş ve daha çok İngiltere'yi sıkıştırmıştır.[1040]

Ayrıca Hatay anlaşmazlığının çözülüp, Hatay'ın anavatana katılmasından sonra, Türkiye ile Fransa arasında da Türk- İngiliz Ortak Deklarasyonu ile aynı içerikte bir anlaşma, 23 Haziran 1939'da Türkiye ile Fransa arasında da imza edilmiştir.[1041]

23 Ağustos 1939 tarihinde Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasından sonra Türkiye, SSCB'ye karşı güvenini kaybetse de her şeye rağmen Türk- İngiliz ve Türk- Fransız deklarasyonlarına ters olmaması koşuluyla, bir Türk- Sovyet ittifakının yapılabileceğini ümit ediyordu ve hatta bu doğrultuda Sovyet elçisiyle Ankara'da bir anlaşma taslağı hazırlanmıştı. SSCB ise, Türk boğazlarının Batılılar tarafından kullanılmasından endişe ettiği için, Türkiye ile bir anlaşmayı ümit ediyordu ve o da hali hazırda Başbakan Saraçoğlu'nu 17 Eylül 1939'da Moskova'ya davet etmişti. Bu doğrultuda Saraçoğlu ve ekibi 25 Eylül'de Moskova'ya varmış ve iki devlet arasında görüşmeler başlamıştır.[1042]

Zaten Türkiye de o dönemlerde gündemde olan Türk- İngiliz- Fransız Ortak Deklarasyonu'nun imzalanmasını Sovyet görüşmelerinden sonraya ertelemişti. Moskova'da süren ilk görüşmeler iyi geçmişti. Zira SSCB, Türkiye ile ittifakı imzalamak için Türk- İngiliz Deklarasyonu'nda birkaç tadilat istemekten daha öteye gitmemişti. Öyle ki, Türkiye de bu tadilat konularını uzun görüşmelerden sonra İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirmişti. Fakat 28 Eylül'de Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop beklenmedik bir şekilde Moskova'ya gelmiş ve hatta Almanya ve Rusya Polonya'nın taksim anlaşmasını imzalamışlardır. İşte Ribbentrop'un gelmesinden sonra SSCB'nin uzlaşmacı tavrında net bir değişiklik görülmüştür. 1 Ekim'de Stalin'in de hazır bulunduğu toplantıda Stalin, Türk- İngiliz ve Türk- Fransız anlaşmalarında öngörülen Romanya ve Yunanistan'a yardım konusunda Türkiye'nin

[1039] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 356
[1040] Figen ATABEY, a.g.m., s. 301
[1041] İsmail SOYSAL, "Türk- Fransız Siyasal İlişkileri (1921- 1984)"…, s. 1000
[1042] Rıfkı S. BURÇAK, "İngiliz- Fransız- Türk İttifakı (19 Ekim 1939)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* Cilt: IV, Sayı: 1, 1949, s. 366

katılmamasını, yalnızca fikir alışverişinde bulunmasını talep etmiştir. Ayrıca, İngiltere ve Fransa eğer SSCB'ye karşı bir savaşa girerse Türkiye'nin, bu devletlerle yaptığı anlaşmaların geçersizliğini kabul etmesini, Montreux'de kendisi lehine bir tadilat yapılmasını ve olası Türk- Sovyet anlaşmasına, Sovyet- Alman Paktı'nın bir gereği olarak Alman çekincesi koyulması şartlarını talep etmiştir.[1043]

Tahmin edileceği üzere Türkiye, bu istekleri çok soğuk karşılamış ve toplantılara ara verilmiştir. 13 Ekim 1939'da tekrar yapılan toplantıda SSCB'nin isteklerinden vazgeçmemesi ve aynı tavrı 16 Ekim'de yapılan toplantıda da takınması üzerine görüşmeler sonlandırılmış ve Saraçoğlu 17 Ekim'de Moskova'dan ayrılmıştır. [1044] Türkiye, SSCB ile yapılmasını öngördüğü anlaşmanın yapılamayacağını idrak edince, 19 Ekim 1939'da İngiliz ve Fransız büyükelçileriyle bir araya gelmiş ve Üçlü İttifak Anlaşması Ankara'da imzalanmıştır. Anlaşmaya göre; Türkiye bir Alman saldırısına uğrarsa, İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecek; İngiltere ve Fransa bir Alman saldırısına uğrarsa da Türkiye hiç değilse tarafsızlığını koruyacaktı; Akdeniz'de herhangi bir saldırı vuku bulup bu devletlerden biri savaşa sürüklenirse, taraflar birbirlerine yardım edecekti; İngiltere ve Fransa, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantiler sonucunda savaşa girmek zorunda kalırsa Türkiye yardım edecektir ve diğer konular da ayrı maddelerde düzenlenmiştir. [1045] Bu maddelerin yanı sıra; Türkiye açısından "*Sovyet çekincesi"* olarak adlandırılan 2 numaralı protokole göre; anlaşma maddeleri gereğince Türkiye'nin taahhütleri, onu SSCB ile bir savaşa sürükleyecek olursa, Türkiye koyduğu taahhütleri uygulamaktan vazgeçebilecekti. Bu protokolle Türkiye, SSCB'ye karşı kendisini korumakla birlikte, tarafların SSCB ile savaşması halinde de tarafsız kalabilecekti ama SSCB eğer Türkiye'ye saldırırsa, İngiltere ve Fransa Türkiye'nin yardımına koşacaktı.[1046]

Türkiye'nin anlaşmaya koyduğu bu Sovyet çekincesine rağmen SSCB sert tepki göstermiş ve hatta Türkiye'ye yaptığı petrol sevkiyatını durdurmuştur. [1047] Çünkü SSCB, özellikle Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzalarken, kendini savaşın dışında tutup, dışardan seyretmeyi amaçlamış ve bu sayede Almanya ve İtalya'yı

[1043] İsmail SOYSAL, "1939 Türk- İngiliz- Fransız İttifakı",…, s. 403
[1044] Rıfkı S. BURÇAK, "İngiliz- Fransız- Türk İttifakı (19 Ekim 1939)",…, s. 368- 369
[1045] İsmail SOYSAL, "Türk- Fransız Siyasal İlişkileri (1921- 1984)",…, s. 1001
[1046] İsmail SOYSAL, "Türk- Fransız Siyasal İlişkileri (1921- 1984)",…, s. 1001
[1047] Mehmet ÖCAL, "1939- 1949 Dönemi İngiltere'nin Tutumu", *Türk Dış Politikası (1919- 2008)*, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 290

Batıya yönlendirerek, Batıyı birbirine kırdırmak suretiyle zayıflatmak istemiştir.[1048] Fakat Türkiye'nin imzaladığı bu Üçlü Pakt, Türkiye'yi savaşa sokacak bir mahiyette görüldüğü için, savaşın SSCB'ye sıçrama ihtimali ortaya çıkmıştı. Ayrıca SSCB'nin Türkiye'yi kendi istediği şekilde yönlendirme ihtimali de ortadan kalkmıştı. Almanya da SSCB gibi sert tepki vermiş ve Polonya- İngiltere Paktı'nı Almanya'ya, Türk- İngiliz Paktı'nın da İtalya'ya karşı yapıldığını söylemiştir. Elbette İtalya da Almanya ile aynı söylemlerde bulunmuştur. Tüm bunlara rağmen Türkiye, böyle bir savaş ortamında İngiltere ve Fransa'nın güvencesini alması ve nispeten daha az taahhütlerde bulunması büyük bir başarı olarak algılanmıştır.[1049]

4.3.6. Türkiye'nin Balkan Bloku Oluşturma Çabaları

Türkiye bir yandan İngiltere, Fransa ve SSCB ile müzakereler yürütürken bir yandan da Türkiye'ye Balkanlar üzerinden gelebilecek tehdidi önlemek amacıyla daha önceden kurulmuş olan ama işlerliğini kaybetmiş olan *"Balkan Antantı"* nı canlandırma çabalarına girmiştir.[1050] Bu doğrultuda Romanya ile Bulgaristan arasındaki sorunları çözmek ve dolayısıyla Bulgaristan'ı da Balkan Birliğine dahil edebilmek için, 8 Nisan 1939'da Romanya ile İstanbul'da bir görüşme yapıldı ve her iki devletin de Balkan Antantı'nı canlandırmak için her türlü gayreti göstermesi gerektiği kararına varıldı.[1051] Her ne kadar Yugoslavya, İtalya'yı kızdırmamak için Balkan Antantı girişimlerinden uzak dursa da, Türkiye Balkan Antantını bu haliyle bile olası tehlikeleri önleyecek güçte olduğuna inanıyordu. Ayrıca SSBC de Türkiye'nin bu girişimlerinden memnundu ve her türlü desteği vermeye hazırdı. Fakat 23 Ağustos 1939'da imzalanan Alman-Sovyet Paktı'ndan sonra durum değişmiş ve bu konuda yapılan bütün girişimler başarısız olmuştur.[1052]

[1048] Cevat AÇIKALIN, a.g.e.,s. 991
[1049] Mümtaz F. FENİK, *1939 Harbi Türkiye- İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu*, Ankara: Zerbamat Basımevi, 1941, s. 5- 6
[1050] Mustafa Y. METİNTAŞ, Mehmet KAYIRAN, a.g.m.,s. 299
[1051] Rıfkı S. BURÇAK, a.g.e., s. 35
[1052] Yuluğ T. KURAT, "50 Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923- 1973)"…, s. 269

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAVAŞIN BAŞLAMASI VE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI

5.1. ALMANYA'NIN POLONYA'YA SALDIRISI VE SAVAŞIN BAŞLAMASI

Daha önce de belirttiğimiz gibi Almanya, Çekoslovakya'dan sonra Polonya'ya gözünü dikmiş ve Dantzing serbest şehrinin Almanya'ya ilhakı için Polonya'ya baskı yapmaya başlamıştı. Bunun neticesinde İngiltere ve Fransa'nın Polonya'ya garanti vermesi üzerine Polonya, Dantzing'i Almanya'ya terk etmeyeceğini bildirmişti. Fakat Almanya 27 Nisan 1939'da, 1934 tarihli Almanya-Polonya Saldırmazlık Anlaşması'nı feshetmiş ve savaş ilanı dahi yapmadan 1 Eylül 1939 tarihinde, Polonya'ya işgale başlamış ve böylece İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. *Ulus* gazetesi bu olayı *"Harp Başladı Almanlar Polonya'ya Taarruz Etti"* başlığıyla duyurmuştur.[1053]

Almanya, Polonya'ya 52 tümenlik bir orduyla saldırmıştır. Polonya ise verdikleri garantiler sebebiyle İngiltere ve Fransa'ya başvurmuş, fakat İngiltere ve Fransa taahhütlerini yerine getirmemiştir. Bununla birlikte 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmişlerdir. Almanya karşısında 30 tümenlik bir kuvvete sahip olan Polonya ise daha fazla dayanamamış ve 10 gün gibi kısa bir sürede Varşova Almanlar tarafından ele geçirilmiştir. 17 Eylül 1939'dan itibaren de SSCB, Polonya'ya girmeye başlamıştır. 27 Eylül'de Polonya'nın teslim olmasıyla, "*Polonya Savaşı*" sona ermiştir. Polonya Cumhurbaşkanı ve Başbakanının Fransa'ya kaçması sonrasında ise Paris'te geçici bir Polonya Hükümeti kurulmuştur.[1054]

23 Ağustos tarihli Alman- Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın gizli protokolüne göre Polonya'nın paylaşılması esas tutulmuştu. Bu doğrultuda 27 Eylül'de iki devlet bazı değişikliklerle birlikte Polonya'yı paylaşmışlardır. 28 Eylül'de de Almanya ve SSCB ortak bir bildiri yayınlayarak, Polonya meselesinin çözüldüğünü ve artık savaşa devam etmeyeceklerini, fakat İngiltere ve Fransa'nın bu barış çağrısını olumsuz cevaplaması halinde savaşa devam edeceklerini ve daha yıkıcı olacaklarını

[1053] *Ulus*, 2 Eylül 1939
[1054] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam, Cilt: II*,…, ss. 140- 141

bildirmişleridir. İngiltere ve Fransa ise Almanya ve SSCB'nin samimiyetlerine inanmayarak, iki devlet arasındaki ittifakın çok sürmeyeceğini düşünerek, barış teklifini reddetmişlerdir. Bunun üzerine Hitler de Alman kuvvetlerine savaş için hazırlanmaları talimatını vermiştir.[1055] İngiltere ve Fransa da bu arada Balkan Blokunu yeniden canlandırmak için Türkiye'yi görevlendirmeye karar vermiş ve hali hazırda devam eden Üçlü İttifak görüşmelerine bütün ayrıntıyla birlikte devam etmişlerdir. O sıralarda hem İngiltere ve Fransa ile hem de SSCB ile ittifak görüşmelerini sürdüren Türkiye ise İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmış ve bu görüşmelerin sonucunda Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzalamıştır.

5.2. SSCB'NİN BALTIK DENİZİ'NE YERLEŞMESİ

SSCB, Almanya ile aralarında imzaladıkları 28 Eylül 1939 tarihli anlaşma gereğince Baltık devletleriyle yeniden komşu olmuş ve Polonya'dan sonra Birinci Dünya Savaşı'nda kaybettiği Baltık devletlerini ele geçirmek üzere harekete geçmiştir.

Bu doğrultuda ilk olarak Estonya ile 28 Eylül'de bir karşılıklı yardım anlaşması imzalamış ve bu surette Estonya'dan kara, hava ve deniz üsleri elde etmiştir.[1056] Diğer taraftan Ekim ayında da Letonya ve Litvanya ile de aynı mahiyette anlaşmalar imzalamış ve bu anlaşmalara göre elde ettiği üslere, Haziran 1940'dan itibaren askerlerini göndermeye başlamıştır. Nazi- Sovyet Paktı'na göre, Finlandiya da SSCB'ye bırakılmıştı ve bu nedenle SSCB diğer Baltık devletlerine olduğu gibi, Finlandiya'ya karşı da harekete geçmiştir ve Ekim'de görüşme yapmak üzere Fin Heyeti'ni Moskova'ya davet etmiştir. Kasım ayına kadar görüşmelerde SSCB, karşılıklı yardım anlaşması isteğinin yanı sıra; Finlandiya'dan güneydeki ve daha kuzeydeki Karelya Bölgesi'ni istemesi üzerine görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[1057] Bu gelişme üzerine SSCB, 30 Kasım 1940'da Finlandiya'yı işgal etmeye başlamıştır. SSCB'nin bu işgaline karşı MC, çok sert tepki göstermiş ve

[1055] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 362
[1056] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 596
[1057] Donald S. SOMMERVILLE, a.g.e., s. 32

SSCB'yi üyelikten çıkarmıştır. Finlandiya bu işgal karşısında oldukça fazla direnmiş fakat SSCB zor da olsa, Finlandiya'yı çökertmeyi başarmıştır.[1058]

Finlandiya'nın bu direnişi ABD de dâhil tüm dünyada sempatiyle karşılanmıştır. ABD, SSCB'ye yapılan uçak ithalatına moral ambargo koymuş, İthalat- İhracat Bankası da Finlandiya'ya kredi açmıştır. İngiltere ve Fransa ise Finlandiya'ya yardım edebilmek için Norveç'e çıkarma yapmayı düşünmüşler, fakat İskandinav ülkelerinin tarafsızlığını ilan etmelerinden ve SSCB'yi daha da kızdırmaktan korktukları için bir şey yapamamışlardır.[1059] Yalnız kalan Finlandiya ise zorunlu olarak barış görüşmelerini kabul etmiş ve 12 Mart 1940'ta,Sovyet- Fin Barışı imzalanmıştır. Finlandiya, bağımsızlığını korumakla birlikte SSCB'ye birçok toprak ve üs vermek zorunda kalmış ve böylece SSCB, Baltık'a iyice yerleşmiştir.[1060]

5.3. ALMANYA'NIN DANİMARKA VE NORVEÇ'İ İŞGALİ

Polonya'yı işgal eden Almanya artık yüzünü İngiltere ve Fransa'ya dönmek istemekle birlikte, önce İskandinavya'ya yönelmeyi tercih etmiştir. Çünkü Almanya için İskandinavya'nın stratejik önemi büyüktü.

Öncelikle Almanya'nın ihtiyacı olan madenler ve özellikle demirin %70'i Norveç limanları aracılığıyla bu bölgeden sağlanmaktaydı. Rus-Fin Savaşı'nda belirtildiği üzere İngiltere, Norveç'e baskı yapar ya da ele geçirirse, Almanya'nın ithalat yolunu kapatabilirdi ve demirsiz Almanya, uzun sürecek bir savaşta zor durumda kalabilirdi. Aynı şekilde Almanya, Fransa ya da İngiltere'ye saldıracak olursa, Norveç onun için önemli bir üs durumundaydı. Son olarak Müttefiklerin savaşta bir kademe kaydedebilmesi adına Norveç'i ele geçirmesi, Almanya'nın deniz seferleri adına dezavantaj sağlayacaktı.[1061]

Almanya'nın önce Batıyı işgal etme fikrine, Alman generalleri karşı çıkmış ve bunun iyice planlanmadan yapılamayacağını ve beklenmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Hitler başta buna karşı çıksa da Finlandiya Savaşı'nda İngiltere ve

[1058] Mehmet T. AKAD, a.g.e., ss. 279- 280
[1059] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 364
[1060] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 596
[1061] Salih POLATKAN, *Doküman ve Fotoğraflarla 1. ve 2. Dünya Savaşları Özeti*, 2. Baskı, İstanbul: Gül Matbaası, 1986, s. 237

Fransa'nın, Fin- Sovyet barışına rağmen üsteleyerek, Norveç ve İsveç'e Finlandiya'ya yardım etmeleri için baskı yapmaları ve hatta Norveç'i ele geçirmek istemeleri, Hitler'i ani bir şekilde Norveç'i işgal etmeye sevk etmiştir. Ayrıca Hitler işgalden önce Norveç Nazilerini kullanarak bir hükümet darbesi yapılmasını planlamışsa da başarılı olamamıştı.[1062]

Tüm bunlar neticesinde Almanya, 9 Nisan sabahı Norveç'i istilaya başlamış, Danimarka ve Norveç bir günde işgal edilmiş ve yardıma gelen İngiliz kuvvetleri geri püskürtmüştür. İngiltere'nin bu başarısızlığı üzerine, Başbakan Chamberlain 10 Mayıs 1940'da istifa etmiş ve bir gün sonra yerine Winston Churchill kabineyi kurmuştur.[1063]

5.4. FRANSA'NIN ÇÖKMESİ VEİTALYA'NIN SAVAŞA GİRMESİ KARŞISINDA TÜRKİYE

Norveç'i ve Danimarka'yı ele geçirdikten sonra Baltık'ı kontrolü altına alan Almanya için sırada Fransa vardı. Almanya bu doğrultuda harekete geçmiş ve 10 Mayıs 1940 gecesi üç tarafsız devlet olan Luxemburg, Belçika ve Hollanda'ya karşı savaş ilan etmeksizin, saldırıya geçmiştir.[1064] Böylelikle Fransa'nın 1930'lu yıllarda güvenli hat olarak oluşturdukları *Maginot Hattı*, dört saat gibi kısa bir sürede Almanlar tarafından delinmiştir.[1065] 14 Mayıs'ta Hollanda, 28 Mayıs'ta Belçika, bu saldırılara daha fazla dayanamayarak, teslim olmuşlardır. Bu arada İngiltere ve Fransa için bu saldırılar sürpriz olmamıştı. Zira Norveç ve Danimarka'dan sonra *Maginot Hattı*'nı delerek, Fransa'ya saldırı yapılması tahmin edilmekteydi. Bu yüzden Nisan ayının ilk günlerinde Belçika'ya başvurarak burada asker bulundurmayı talep etmişlerdi. Belçika tarafsızlığından dolayı bunu reddetse de İngiltere ve Fransa Belçika sınırına asker yığmışlardı. Zaten Belçika'dan

[1062] Basil L. HART, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, 2. Baskı, çev. Kerim BAĞRIAÇIK, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, ss. 75- 78
[1063] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 410
[1064] Georges LESTIEN, Roger CERE, *İkinci Dünya Savaşı*, çev. Nihal ÖNOL, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1966, s. 148
[1065]Raymond CARTIER, *İkinci Dünya Savaşı*, Cilt: I, çev. Kaynak Kitapları, İstanbul: Meydan Yayınları, 1975, ss. 29- 30

Hollanda'dan daha fazla dayanma sebebi de savaş sırasında Belçika kuvvetlerine katılan sınırdaki İngiliz- Fransız askerleriydi.[1066]

Almanya 14- 15 Mayıs'tan itibaren Manş Denizi'ne doğru hızla ilerlemeye başlamış ve tam da istediği gibi müttefik ordularını ikiye bölerek, 20 Mayıs'ta sahile ulaşmıştı. Almanya bundan sonraki iki hafta boyunca Müttefikleri *Dunkerk* Limanı çevresine yani son sınıra çekilmeye zorlamıştır. Almanlar son bir gayretle *Somme Nehri* Hattı boyunca güneye doğru ilerlemiş ve Fransa'nın direnişine rağmen, bu bölgeyi kolaylıkla ele geçmiştir. Sonuçta Almanya, 14 Haziran'da Paris'e girmiştir.[1067]

Bu gelişmeler yaşanırken, 11 Haziran 1940 tarihinde, İtalya da Fransa'ya savaş ilan ederek, İkinci Dünya Savaşı'na katılmıştır. Bu durum ise Türkiye'yi savaşa girme tehlikesine sokmuştur. Çünkü 19 Ekim 1939 tarihli Türk- İngiliz- Fransız Paktı'nın 2. maddesinin 1. fıkrasına göre; Türkiye'nin savaşa girmesi gerekiyordu. Anlaşmanın 2. maddesini yeniden hatırlayacak olursak;

> *"Madde 2. 1- bir Avrupa Devletince girişilip Akdeniz bölgesinde Fransa ve Birleşik Krallığın karışacakları bir savaşa sürükleyici bir saldırı durumunda, Türkiye, edimsel olarak, Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecekti."*[1068]

Bu doğrultuda İngiliz ve Fransız elçileri olan Hugessen ve Massigli, 13 Haziran'da Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olan Numan Menemencioğlu'nu ziyaret ederek, sözü geçen anlaşma gereği, Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca Türkiye'den, İtalya ile ilişkilerini kesmesini ve İtalya'ya savaş ilan etmesini, tüm güçlerini Müttefik devletlerin kullanımına açmasını ve Montreux Anlaşması gereği Boğazların Mihver Devletlerine kapatılmasını istemişlerdir.[1069]

Ancak Türkiye'nin savaşa girmeye hiç niyeti yoktu. Diğer taraftan Türkiye'nin savaşa girmemesi için Müttefiklere sunacağı durum ise Türk- İngiliz- Fransız Anlaşması'na ek 2. Protokoldü. Buna göre;

> *"Yukarıda adı geçen Andlaşma uyarınca Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlülükler, bu ülkenin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir*

[1066] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 367
[1067] Donald S. SOMMERVILLE, a.g.e., s. 37
[1068] İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920- 1945)*, Cilt: I,…, s. 609
[1069] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 73

eyleme onu zorlamayacaktır. İşbu Protokol, Fransa, Birleşik Krallık ve Türkiye arasında bugün yapılan Andlaşmanın ayrılmaz bir parçası sayılacaktı."[1070]

Dolayısıyla Türkiye, savaşa girmesinin SSCB tarafından sert karşılanacağını ve bunun iki taraf arasında bir savaşa neden olabileceğini ileri sürerek, savaşa girmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin savaşa girmemesi için bir neden daha vardı ki, o da aynı anlaşmanın 6. maddesine ve gizli askeri sözleşmenin 8. Maddesinde Türkiye'ye gönderilmesi düzenlenen silahların henüz teslim edilmemiş olmasıydı.[1071] Bu doğrultuda Türkiye, 26 Haziran 1940'da, savaş dışı durumunu Müttefiklere bildirmiştir. Ayrıca Refik Saydam 26 Haziran'daki Meclis toplantısında bu durumla ilgili sorulan sorulara şu şekilde cevap vermiştir:

" İtalya'nın harbe girmesi üzerine hadis olan vaziyeti Cumhuriyet Hükümeti etraf ile tedkik etmiş ve üçlü muahedenin cüzü mütemmimi olan iki numaralı protokol hükmünü tatbika karar vererek icab eden tebligatı yapmıştır. Buna nazaran Türkiye hali hazırdaki gayri muhariblik vaziyetini muhafaza etmektedir. Memleketimizin emniyeti ve müdafaası için bir taraftan askerî hazırlıklarımıza devam etmekle beraber diğer taraftan her zamankinden fazla uyanık durmak mecburiyetindeyiz. Her türlü tahrikten içtinab eden bu dikkatli vaziyetimizin memleketimiz için olduğu kadar etrafımız için de sulhun muhafazasına hadim olacağını ümid etmekteyiz…"[1072]

Ayrıca Türkiye, Fransa'nın yenilmeye başlarken ve çökük durumdayken Türkiye'yi bu girdaba sürüklemek istemesini ve İngiltere'nin de bu doğrultuda hareket etmesini tepkiyle karşılamıştır. Diğer taraftan İngiltere, Türkiye'nin *"Sovyet çekincesi*"ni ileri sürmesini bir bahane olarak görmüş ve bunu sert bir dille eleştirmiştir. Fakat daha sonraları Türkiye'yi kaybetmemek için ve tarafsızlığının bile Müttefikler açısından çok önemli olması sebebiyle, dostluk ilişkilerini sürdürmeye karar vermişlerdir.[1073] Böylece Türkiye, daha öncesinde doğru tahminlerde bulunarak ve kendisini garantiye alarak imzaladığı Üçlü Pakt Anlaşması'na rağmen eklettiği protokolle savaş dışı tutumunu korumuş ve Müttefiklerle SSCB arasında hassas bir denge kurabilmiştir.

Bu arada Fransa, 14 Haziran'da işgal edildikten sonra İngiltere ve ABD'den yardım talebinde bulunmuştur. 14 Haziran'da Fransız Başbakanı, Roosevelt'e, ABD'nin silahlı kuvvetlerine ihtiyacı olduğunu söylemiş, fakat Roosevelt yardım

[1070] İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920- 1945)*, Cilt: I,…, s. 611
[1071] İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920- 1945)*, Cilt: I,…, s. 603
[1072] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 26 Haziran 1940, Devre: VI, Cilt: XII, s. 163
[1073] Selim DERİNGİL, a.g.e., ss. 110- 121

etmek istememiştir. Bu gelişmeler yaşanırken Fransa hükümeti, 16 Haziran'da istifa etmiş ve Almanya ile mütareke imzalamak zorunda kalmıştır.[1074] 17 Haziran'da yeni hükümeti kuran Mareşal Petain, Almanya ile temasa geçmiş ve 22 Haziran'da iki devlet arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Almanya'nın sunduğu şartlar Falih Rıfkı Atay'a göre şu üç unsur etrafında dönmekteydi;

"1. Fransa'yı bundan sonra harbe devam edemeyecek vaziyete koyacak şartlar,
2. Almanya'yı Büyük Britanya'ya karşı harbe devam edebilecek vaziyete koyacak şartlar,
3. Yapılan bazı haksızlıkları tamir edecek şartlar."[1075]

Bu Anlaşmaya göre, Almanya İngiltere'yi yalnız bırakmak için Fransa'da bağımsız bir hükümeti kabul etmiş, fakat Fransa'nın kuzey yarısı ile Atlantik kıyılarını almıştır. Bununla birlikte Fransa, ülkesindeki 400.000 Alman askerini beslemenin yanı sıra, kendi askerlerini de rehin olarak Almanya'ya bırakacaktı. Ayrıca Almanya, Fransız donanmasını da hazır vaziyette tutabilecekti. Diğer taraftan Fransa, İtalya ile de 24 Haziran'da bir anlaşma imzalayarak bir kısım toprağını İtalya'ya terk etmiştir.[1076]

5.5. İNGİLTERE- ALMANYA SAVAŞI

Almanya, Fransa'yı ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra, yüzünü İngiltere'ye dönmüştür. Esasen Almanya, bu durumun İngiltere için bir ders niteliğinde olması gerektiğini düşünerek, İngiltere'nin Almanya ile savaşa girişmeyerek teslim olacağını düşünüyordu. Çünkü İngiltere, artık yalnız kalmıştı ve kara ordusunun ağır silahlarının büyük bir kısmı Fransa ve Belçika'da kalmıştı ve elindeki imkânlarla zor durumda görünüyordu. Dolayısıyla Almanya başlarda İngiltere'yi dişli bir rakip olarak görmese de, İngiltere'nin anlaşma masasına oturacağını umuyordu.[1077] Tüm bunlara rağmen yine de 16 Temmuz'da *"Deniz Aslanı"* ismini verdiği İngilizlere yapılacak harekât planını uygulamaya başlamıştır. Bu plan, kara- deniz- hava güçlerinin müştereken kullanılması suretiyle ilerleyecek bir plandı. Çünkü Hitler'e

[1074] Stephen E. AMBROSE, *Dünyaya Açılım 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası*, çev. Ruhican TUL, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Dış Politika Enstitüsü Yayınları, 1992, s. 5
[1075] Falih Rıfkı ATAY, "Fransa'ya Sulh Şartları Verilirken", *Ulus*, 22 Haziran 1940
[1076] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 368
[1077] Mehmet T. AKAD, a.g.e., s. 294

göre İngiltere, ancak bir istila yoluyla işgal edilebilirdi.[1078] Hitler son olarak 19 Temmuz'da yaptığı bir konuşmada İngiltere ile anlaşabileceğinin sinyallerini vermişse de Churchill bu konuda geri adım atmamış ve asla boyun eğmeyeceği mesajını vermiştir.[1079]

Bu arada İngiltere tüm gücünü toplamaya çalışırken, bir yandan da ABD'den medet umuyordu. ABD'nin bu savaştaki tutumu ise endişeliydi. Roosevelt'e göre, Fransa'nın ağır yenilgisinden sonra İngiltere'nin yalnız kalması onu Hitler'in kolaylıkla yutacağı bir duruma getirmişti ve Eğer Hitler, İngiltere'yi de alıp hâkim olacağı güçlü İngiliz filosuyla SSCB'yi işgal edebilir ve dünyanın en görüp görebileceği en büyük güce sahip olabilirdi. O yüzden ABD'nin artık *"yalnızcılık politikası"*ndan başka şeyler de yapması gerekiyordu. Başka bir deyişle Hitler'in durdurulabilmesi için, İngiltere'ye yardım edilmesi gerekiyordu.[1080] ABD'nin yıllardır uyguladığı *"yalnızcılık politikası"* Roosevelt'in harekât alanını kısıtlasa da 24 Temmuz'da Washington'da ABD- İngiltere arasında, ABD'nin 21 ay süresince İngiltere'ye 14.735 savaş uçağını yapacağını taahhüt ettiği bir anlaşma imzalanmıştır. Fakat bu malzemeleri taşırken güvenliğini sağlayacak destroyerler henüz ABD tarafından karşılanmamıştı. Churchill, bu konuda ABD'ye 31 Temmuz'da yeniden başvurmuş ve;

> *"Sayın Başkan, en büyük saygılarımla sizi bunun, dünyanın uzun tarihinde şimdi yapılması gereken bir şey olduğunu söylemem gerekir. Elinizden geleni yaptığınızı biliyorum ama durumun ciddiyetini ve aciliyetini size sunmaya hakkım ve mecburiyetim olduğu kanısındayım. Denizcilik konularında bilginizle, savaşın dengesinin bu destroyerlerin yokluğu yüzünden bu yanlış taraf lehine kurulmasına izin vermeyeceğinizden eminim."*

diyerek meramını anlatmıştır. Fakat Roosevelt, İngiltere'nin her şeye rağmen başarısız olması ihtimali karşısında Amerikan gemilerinin Almanya'nın eline geçmesi ve ABD için önemli bir tehdit unsuru olması kaygısıyla tereddüt ediyordu.[1081] Buna rağmen iki devlet arasında destroyerlerin alınması konusundaki anlaşma, Bermuda'dan İngiliz Guyanası'na dek uzanan İngiliz sömürgelerinde ABD'nin bedava üs kurma hakkı karşılığında 2 Eylül'de imzalanabilmiştir.[1082]

[1078] Salih POLATKAN, a.g.e., s. 284
[1079] Basil L. HART, a.g.e., s. 125
[1080] Stephen E. AMBROSE, a.g.e., ss. 5- 6
[1081] Martin GILBERT, a.g.e., s. 788
[1082] Stephen E. AMBROSE, a.g.e., s. 6

Almanya ise hazırladığı *Deniz Aslanı* Planı'nın, İngiltere'nin güçlü donanması karşısında başarılı olamayacağını düşünerek, bu plandan vazgeçmiş ve Manş kıyılarına yaklaştırılan hava üslerinden İngiltere'nin hava bombardımanları ile baskı altında tutulması kararlaştırılmıştır. 13 Ağustos itibari ile de Almanya, İngiltere'yi bombardıman etmeye başlamış ve böylece *"İngiltere Muharebesi"* patlak vermiştir.[1083]

İngiltere de savaş için etkili hazırlıklar yapmıştı. Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF) Avcı Uçakları Komutanlığı'nın 9 adet *Spitfire* ve *Hurricane* uçağı vardı. Bu uçaklardan çok sayıda üretiliyordu. Eğitimli pilot sayısı yetersiz de olsa da savunma mükemmeldi. Radar sistemlerinden gelen bilgiler bir kontrol istasyonuna aktarılıyor ve sonra da bu bilgiler savaşan uçakları yönlendirmek için kullanılıyordu. Bu yıllarda böylesine entegre bir organizasyona sahip başka bir ülke yoktu. Almanlar da bu sistemi tahrip etmek için yoğun çabaya giriştiler. Topyekûn taarruz ise Ağustos ayı ortalarında başladı. Her iki taraf da çok ağır kayıplar verdi. İngiltere, başlarda avantajlıydı fakat Almanya'nın değişen stratejisi İngilizleri Ağustos sonu ve Eylül başlarında zayıflattı. Ama Almanya uyguladığı taktiğinin başarılı olduğunu göremeyince,7 Eylül'de yeniden taktik değiştirdi ve 15 Eylül'e kadar yoğun bir saldırı başlattı. Fakat 15 Eylül'de ağır bir yenilgi aldı ve bu yüzden Hitler, 17 Eylül'de işgal planlarını ertelemek zorunda kaldı. Savaş 31 Ekim 1940'a kadar sürdü ve bu savaşı İngiltere kazandı.[1084]

Bu arada Almanya, eğer İngiltere'yi yenmek istiyorsa, öncelikle onun donanmasını yok etmeliydi Çünkü İngiltere, asıl gücünü donanmasından alıyordu. Fakat Avrupa'da hiçbir devlet onun donanmasıyla baş edebilecek bir güce sahip değildi. O yüzden Almanya, İngiltere'nin önemli üstlerini elde etmek üzere harekete geçti. Bu üsler ise başta İngiliz Adaları olmak üzere, Cebelitarık'tan Aden'e kadar uzanan ve oradan İngiltere'yi Hint Denizi İmparatorluğu ile birleştiren üslerdi. İngiltere'nin dışında ise en önemli yer Süveyş Kanalı idi ve o yüzden burası Kuzey Afrika savaşın gidişatını etkileyebilecek bir cephe olacaktı. Almanya bu planını İtalya ile gerçekleştirmeye karar vermişti.[1085] 10 Haziran 1940'da savaşa giren İtalya özellikle İngiltere'yi güç duruma sokmuştu. Çünkü İtalya'nın, Habeşistan'da 200.000

[1083] Salih POLATKAN, a.g.e., s. 284
[1084] Donald S. SOMMERVILLE, a.g.e., ss. 40- 41
[1085] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 598

kişilik bir gücü vardı. İtalyanlar 4 Temmuz 1940'da Sudan'da, *Kassala* ile *Galabat*'ı ele geçirmiş, Ağustos ayında da İngiliz Somali'sini işgal etmek için harekete geçmişti. İtalya'nın bu işgallerinin sebebi Süveyş'i ele geçirmekti. Diğer taraftan Yunanistan'dan Girit'i de alıp, bu planını Doğu Akdeniz üzerinden yürütmek istemişti. İtalyan güçleri, Mısır'a karşı 13 Eylül 1940'da taarruza geçmiş ve bu taarruzda başarısız olmuşlarsa da 16 Eylül'de, Mısır toprakları içinde bulunan *Sidi Barrani*'yi ele geçirmişlerdi.[1086]

Almanya, İngiltere'nin deniz üstünlüğüne son vererek, Berlin- Roma etrafında gruplanmış ve ağırlık merkezini *"Büyük Almanya"*nın oluşturacağı bir Avrupa meydana getirmek istiyordu. Afrika kıtası da bu büyük Avrupa devletine bir hammadde kaynağı olacaktı. Bunun yanı sıra; Doğu Asya'da da, Japonya, Mançurya, Çin, Kuzey Hindistan ve gerektiğinde daha başka alanlardan meydana gelen diğer büyük bir blok kurmayı amaçlamıştı.[1087] Almanya, bu planını gerçekleştirmek üzere Japonya ve İtalya ile temasa geçmiş ve 27 Eylül 1940'ta Üçlü Pakt imzalanmıştır. Paktın amacı, yukarıda da belirttiğimiz üzere yeni bir dünya düzeni inşa etmekti. Ayrıca pakt üyeleri, birbirlerine karşı herhangi bir saldırı olduğu takdirde birbirlerine olağan güçleriyle yardım edeceklerdi. Burada ima edilen devlet ABD idi. Amaç ABD'yi tehdit ederek onu savaş dışında tutmak ve İngiltere'yi yalnız bırakmaktı. Hitler bu pakta daha sonra, SSCB, İspanya, Vichy Fransa'sı, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'ı da dâhil ederek, İngiltere'yi tam anlamıyla yalnızlığa itmek istemekteydi.[1088]

5.6. İTALYA'NIN YUNANİSTAN'I İŞGALİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE BASKILAR

İtalya ve Almanya'nın İngiliz üslerini etkisiz hale getirme planları çerçevesinde şimdi sırada Yunanistan vardı. Aslında İtalya, Almanya Balkanlara girmeden bu bölgeye ve dolayısıyla Doğu Akdeniz'e hâkim olmayı planlamaktaydı. İtalya'nın planına göre; Yunanistan'a aniden girilmeliydi. Çünkü vakit kaybedilirse, hem İngiltere hem de Türkiye, Yunanistan'ın yardımına koşabilirdi. Bu anlamda

[1086] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935-1950)*…, s. 69
[1087] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 598
[1088] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 371

Bulgaristan'dan da yardım istese de, Bulgar Kralı Türkiye'den çekindiği için, bu teklifi reddetmiştir.[1089]İtalya öncelikle Yunanistan'a, İngiltere ile savaş devam ettiği sürece Yunanistan'daki stratejik noktaların eğer gerekirse İtalya tarafından işgal edilebileceğini içeren bir nota göndermiştir. Fakat Yunanistan süresi dolmadan bu notayı reddetmiştir.[1090]Bu doğrultuda Mussolini, 28 Ekim'de Yunanistan'a saldırıya geçmiştir. Bu durum Türkiye için önem teşkil etmekteydi. Çünkü Türk- İngiliz Anlaşması'nın 3. Maddesinde;

> *"Fransa ve Birleşik Krallık tarafından 13 Nisan 1939 günlü Demeçlerle Yunanistan ve Romanya'ya verilen güvenceler yürürlükte kaldığı sürece, bu iki güvenceden biri ya da öteki nedeniyle Fransa ve Birleşik Krallık savaşa giriştikleri durumda Türkiye, edimsel olarak, Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir."*[1091]

denilmekteydi. Burada İngiltere'nin öncekilere nazaran değişen bir tavrı mevcuttu. Çünkü İtalya'nın 10 Haziran 1940'ta savaşa girmesi üzerine, Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini şiddetle savunan İngiltere, Yunanistan saldırısı sonrasında Türkiye'yi bu şekilde baskılamamıştır. Çünkü İngiltere, Türkiye'yi bir askeri güç ve Süveyş yolunun güvenliği anlamında bir yapı taşı olarak görüyordu. Ama Fransa yenilgisinden sonra Türkiye'nin savaşa girmesi ihtimalinde İngiltere'nin Türkiye'ye sevk edecek yeterli askeri gücü mevcut değildi. Bu durumda Türkiye'nin yenilmesi ihtimali, Mihver Devletlerine Ortadoğu yolunu açabilirdi. Dolayısıyla İngiltere Türkiye'yi bu konuda ara sıra yoklamakla yetinmiş ve güçlü baskı kurmamıştır.[1092] Öyle ki Yunanistan'ın işgalinden önce Romanya'nın, Almanya tarafından 7 Ekim'de işgal edilmesi olayı üzerine bile, İngiltere aynı tavrı sergilemiş ve *"İsteksiz bir Türkiye'dense tarafsız bir Türkiye'yi"* yeğlemiştir.[1093]

Türkiye de İngiltere'nin bu esnek tavırlarını arkasına alarak savaş dışı tutumunu sürdürmüştür. Zaten İtalya da Yunanistan'a saldırmadan önce Türkiye'nin savaşa katılmayacağını düşünüp cesaretlenmişti. Bu arada Papen'in Türk yetkililerine Hitler'in Balkanlara yerleşme planının olduğunu söylemesi, Türkiye'nin savaş dışı durumunun önemli bir sebebini teşkil etmişti.[1094] Türkiye bu durumdan

---

[1089] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 127
[1090] *Ulus*, 29 Ekim 1940
[1091] İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920- 1945)*, Cilt: I,…, s. 609
[1092] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 77
[1093] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 128
[1094] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam, Cilt: II*,…, ss. 156- 157

başka bir de Balkan Paktı yükümlülükleriyle de yüz yüze gelmişti. Fakat Balkan Paktı, Balkan devletlerinin yalnızca Balkan sınırlarını garanti etmekteydi. Hali hazırda İtalya bir Balkan devleti değildi ve Yunanistan, Balkan Paktı'nın imzalandığı sıralarda, İtalyan tehdidine karşı yapılacak yardımı anlaşma hükümleri dışında bırakmıştı. Hatta bu konuda Yunanistan, 1939 Ağustos ayında, Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı yalnız Balkan Antantı içinde taahhütleri bulunduğunu ve bunun da İtalya'ya karşı olmadığını söylemişti.[1095] Zira Türkiye de Balkan Paktı taahhütleri çerçevesinde Yunanistan saldırısının başladığı gün, bir Balkan devleti olan Bulgaristan'ı bir notayla savaşa girmemesi konusunda ikaz etmiş ve aksi takdirde kendisinin savaşa girmek mecburiyetinde kalacağını bildirmiştir. Bulgaristan'ın da bu esnada savaşa girmemesi ve Yunanistan'ı biraz olsun rahatlatmasının altında Türkiye'nin bu uyarısı yatmaktadır.[1096]

Diğer taraftan hem İtalya'nın Yunanistan'a saldırması, 7 Ekim'de Almanya'nın Romanya'ya sızması, Türkiye ve İngiltere'yi endişelendirdiği gibi SSCB'yi de telaşlandırmıştır. Çünkü SSCB, Balkanların kendisine vaat edildiğini düşünerek Almanya'nın Balkanlarda hâkimiyet kurmasından korkuyordu ki, bu durum da SSCB ile Almanya arasında gittikçe şiddetlenen bir anlaşmazlığa yol açmıştır. Bu anlaşmazlık şiddetlendikçe de Türk- Sovyet ilişkileri yumuşamaya başlamıştır. Öyle ki, 8 Ekim 1940'da, Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Molotov'la yaptığı görüşmenin ardından iki devlet arasındaki ilişkilerin normal ve dostane olduğunu belirtmiştir. [1097] Alman-Sovyet anlaşmazlığını sezen Türkiye ise Balkanlar'ın savunulması bakımından Alman işgaline girmeyen devletlerle beraber İngiltere ve SSCB'nin de katılacağı bir birlik kurulmasını teklif etmiştir. Fakat ABD'nin yardım etmesi şartıyla yapılan bu teklifi, ABD'nin, Alman- Sovyet Anlaşmasının halen devam etmesi sebebiyle reddetmesi üzerine bu fikirden vazgeçilmiştir.[1098]

[1095] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 148
[1096] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, ss. 76- 77
[1097] Yusuf SARINAY, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi (1030- 1945)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, ss. 22- 23
[1098] Kahraman GÜRBÜZ, "İkinci Dünya Savaşı'nda Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 13, Bursa, 2007, s. 368

Son olarak 1 Kasım 1940 tarihindeki Meclis konuşmasında İnönü, Yunanistan'a yöneltilen saldırı, savaş dışı tutumu ve Sovyetlerle ilgili olarak görüşlerini şöyle açıklamıştır:

Avrupa muharebesi, on dört aydan beri, bütün şiddeti ile devam ediyor. Gösterdiği inkişaflar, facianın Avrupa haricine de sirayet ederek bir dünya muharebesi şeklini almasını imkân dâhilinde bulunduruyor. Son sene zarfında birçok hür ve müstakil ülkeler ecnebi istilâsına maruz kalmışlardır. Ancak Fransa'dan sonra İngiltere'ye tevecc üh eden hücumların çetin bir mukavemete çarpmış olması, muharebeyi yeni bir safhaya intikal ettirmiştir. Görünüşte bu safha uzun sürecek ve insaniyetin sefalet ve ıstırabı temadi edip gidecektir. Bu hazin ihtimaller önünde büyük elemler duymamak, medeniyetin tereddisini teessüf ve teessürle kaydetmemek mümkün değildir…

Geçen içtima devresini açarken, harb karşısındaki vaziyetimizi izah etmiştim. Cumhuriyet Hükümetinin haricî siyasetinde, geçen seneden beri, bir tebeddül vaki olmamıştır. Bunun en birinci sebebi, o siyasetin, siyasî istiklâl ve mülkî tamamiyetimizin mahfuziyetini esas tutması ve hâdiselerin seyrine göre tahavvül eden haris emeller ile alâkadar bulunmamasıdır… Bizim harb harici vaziyetimiz, bize karşı ayni iyi niyeti gösteren ve tatbik eden bütün Devletlerle en normal münasebetlere mâni değildir. Kezalik, harb harici vaziyetimiz, bizim topraklarımızın, deniz ve havalarımızın muharibler tarafından birbiri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak mânidir ve biz muharebeye girmedikçe katî ve cidd îolarak mâni kalacaktır…

Son zamanlarda harb harekâtı bazı yeni vesilelerle dikkate şayan inkişaflar gösterdi. Sükûn ve selâmeti bizim için çok ehemmiyetli olan emniyet sahamızın içinde dostumuz ve komşumuz Yunanistan maalesef bugün harbe sürüklenmiş bulunuyor. Bundan doğan vaziyeti, müttefikimiz İngiltere Hükûmeti ile müştereken tedkik ve mütalaa etmekteyiz

Size arz etmiş olduğum bu siyasî umdeler, memleketimizi harb facialarından bugüne kadar nasıl masun bulundurdu ise, yarının emniyetine de ayni veçhile hizmet edecektir, ümidindeyiz.

Dünyanın geçirdiği vahim buhran içinde uzak yakin bütün devletlerle münasebetlerimiz normal seyrini takib etmiştir. Sovyet Rusya ile aramızda yirmi seneye yakin bir mazisi olan itimadlı münasebetler, her ikimize de atf edilemeyecek olan buhranlar geçirdikten sonra esas olan dostane mahiyetini tekrar elde etmiştir. Bunu memnuniyetle kaydetmek isterim. Türkiye-Sovyet münasebetleri dünya siyasetinin icraları içinde başlı başına bir mevcudiyettir ve memleketlerimiz diğer tesirattan müstakil bir surette bu mevcudiyeti devam ettirmek ıstırarındadır. Bu siyaset, böyle telâkki edildikçe, iki taraf menfaati için dünkü verimini yarın da verir, kimsenin zararına olmayarak yalnız memleketlerimizin nefsine işler, kanaatindeyiz.

Önümüzde insaniyet için uzun ıstırab devreleri. Önümüzde insaniyet için uzun ıstırab devreleri olmak mümkün, hatta muhtemeldir. Bu devre esnasında hayatî menfaatlerimize karşı hassas bulunurken dostluklarımıza ve ittifaklarımıza vefalı kalacağız. (Bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar). İngiltere'nin zor şartlar

içinde kahramanca bir mevcudiyet harbi içinde bulunduğu bir zamanda onunla olan ittifak bağlarımızın sağlam ve sarsılmaz olduğunu söylemek benim için bir borçtur…"[1099]

5.7. TÜRKİYE ÜZERİNE SOVYET- ALMAN PAZARLIĞI

23 Ağustos 1939'da bir saldırmazlık ve dostluk anlaşması imzalayan Almanya ile SSCB'nin arası, savaş başladığından beri ilk olarak Almanya'nın Romanya'yı almak suretiyle Balkanlara gelmesiyle, bozulmaya başlamıştır. Almanya da İtalya da SSCB'nin Balkanlara yerleşmesini istemiyordu fakat SSCB de, Almanya'nın Balkanlarda kendi güvenlik alanını işgal ettiğini düşünüyordu ve dolayısıyla artık iki ülkenin çıkarları çatışmaya başlamıştı. Almanya ise bir taraftan Türkiye ile bir pakt imzalamaya çalışıyor, diğer taraftan da SSCB'yi Mihver safına çekmek için Türkiye'yi pazarlık mevzusu yaparak, iki devlet arasında ikili oynuyordu.[1100]

Türkiye konusu ilk olarak, Franzvon Papen'in daveti üzerine Berlin'e giden Molotov'un, üç günlük gezisi sırasında ele alınmıştır. 12- 15 Kasım 1940 tarihleri arasında Molotov, Hitler ve Ribbentrop arasında geçen görüşmelerde Hitler, Türkiye'yi İngiltere safından ayırmak için, Almanya-SSCB- İtalya- Japonya dörtlüsünün birlikte hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir.[1101] Ribbentrop, SSCB'nin Montreux konusundaki rahatsızlığını anladığını, Almanya'nın da bu anlaşmadan taraf olmadığını ve bunun yerine Türkiye-SSCB- Almanya ve İtalya'nın hazırlayacağı yeni sözleşme yapılması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Almanya'nın Boğazlar konusunda, SSCB lehine düzenlemeler yapılabilmesi için de her zaman destekçisi olacağını eklemiştir. Bu bahsi geçen sözleşmeyle savaş gemilerini ve ticaret filosunu serbestçe Akdeniz'e çıkartma dâhil olmak üzere, SSCB'ye bazı özel ayrıcalıklar vermesi konusunda anlaşma sağlanmıştır. SSCB, görüşmelerde ayrıca Ege adalarında ya da Boğazlarda bazı kontrol noktalarına sahip olmak istediğini de belirtmiştir.[1102] Sonuçolarak, iki devlet bu konuda anlaşsalar da SSCB, Almanya'nın

[1099] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1940, Devre: VI, Cilt: XIV, ss. 3- 4
[1100] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 431
[1101] Yelda DEMİRAĞ, "Savaş Sırasında Türkiye Üzerine Pazarlıklar", *Türk Dış Politikası (1919-2008),* ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 372
[1102] Barış ERTEM, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk- Sovyet İlişkileri (1939- 1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 11, s. 256

sadece kâğıt üzerinde verdiği garantilerden tatmin olmadığını söylemiş ve tam olarak bir sonucuna ulaşılamayınca da Molotov, Moskova'ya dönmüştür. Müzakerelerin sonunda Ribbentrop, Molotov'a bir anlaşma tasarısı vermişti. Buna göre; dünya dört devlet arasında nüfuz alanlarına bölünmüş, SSCB'ye Kafkasların güneyinde İran'dan Hindistan'a kadar uzanan bölge bırakılmıştı. Anlaşmanın 2. Protokolüne göre ise, Almanya, İtalya ve SSCB Türkiye'yi İngiltere'ye olan taahhütlerinden kurtaracaklar ve Mihver Devletleriyle işbirliği sürecine sokacaklardı. Ayrıca yeni Boğazlar rejimi ile SSCB, Boğazlardan sınırsız geçiş hakkına sahip olacak, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler Boğazlardan savaş gemisi geçiremeyeceklerdi. Yani Almanya, SSCB'yi Balkanlar, Türkiye ve Boğazlara dokundurtmuyordu. Çünkü Almanya eğer savaşı kazanırsa, Türkiye'nin kendi nüfuz alanında kalacağından emindi.[1103]

SSCB, bu taslağa 25 Kasım'da bir cevap göndermiş ve Mihver Blokuna katılması için bazı şartlar ileri sürmüştü. SSCB'nin Karadeniz güvenlik bölgesi içinde bulunan Bulgaristan ile karşılıklı yardım paktı yapması ve uzun vadeli kiralama yoluyla Boğazlarda Sovyet kara ve deniz üsleri kurması, bu şartlar arasındaydı. Ayrıca Türkiye'nin SSCB, Almanya ve İtalya'ya bir paktla katılması halinde toprak bütünlüğünün garanti edilmesi, aksi takdirde Türkiye'ye karşı gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini ekliyordu.[1104]

Fakat Hitler, hem Berlin'deki görüşmeler hem de telgraflar yoluyla SSCB ile artık çıkarlarının uyuşmadığını anlamıştı. Çünkü Almanya, Boğazları başka bir devletle paylaşmak istemiyordu. Dolayısıyla Hitler, SSCB ile işbirliğini bitirmeye karar vermiş ve 25 Kasım tarihinde Molotov'un telgrafına cevap dahi vermemiştir. Sonuçolarak, 18 Aralık 1940'da, SSCB ile bir anlaşmaya varılamayacağını anlamış ve kurmaylarına SSCB'ye karşı askeri harekâta hazırlanma emri vermiştir.[1105]

[1103] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., ss. 149- 150
[1104] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 433
[1105] Barış ERTEM, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk- Sovyet İlişkileri (1939-1947)",…, s. 256

5.8. ALMANYA'NIN BALKANLARA İNMESİ VE TÜRKİYE'NİN TUTUMU

Kasım 1940'daki Nazi-Sovyet pazarlığının başarısız olması ve Sovyetlerin İngiltere karşısında oluşturulacak büyük işbirliğine çekilememesi, savaşın bundan sonraki gelişimini etkileyecek önemli bir olaydı.

Almanya ile Rusya arasındaki birlik oluşturma girişimleri artık son bulmuş ve iki ülke birbirlerine karşı savaşa hazırlanmaya başlamışlardı. Hitler, 18 Aralık'ta *Barbarossa Harekâtı* için gerekli emirleri vermişti. Ancak bu harekete başlamadan önce güney kanadını emniyet altına almak istemiştir. Almanya'nın 1941 yılı başında teker teker bütün Balkan ülkelerini eline geçirmesinin ve 1941 Haziran'ında Türk sınırına dayanmasının nedenlerinden biri de budur.[1106] Gerçekte Fransa'nın 1940 Haziranı'nda yıkılmasından birkaç ay sonra Balkanlarda Alman tehlikesi belirmeye başlamıştı. Türkiye böyle bir tehlike karşısında, Fransa'nın savaştan çekilmesi sonucu yalnız başına bir ölüm kalım savaşına girişen İngiltere ile olan ittifakına sadık kaldı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1940 Kasım'ında İngiltere'den söz ederek; *"İngiltere'nin zor şartlar altında kahramanca bir var olma savaşı içinde bulunduğu bir zamanda, onunla ittifak bağlarımızın sağlam ve sarsılmaz olduğunu söylemem benim için bir borçtur."* demişti.[1107]

Hitler, Molotov'la yaptığı görüşmelerin ardından 17 Kasım 1940'ta Berlin'de, Bulgar kralıyla görüşmüştür. 20 Kasım'da Macaristan, 23 Kasım'da Romanya ve 24 Kasım'da da Slovakya, Mihver Devletlerine katılmışlardır. 29 Kasım 1940'da Saraçoğlu'nun da bulunduğu bir görüşmede Papen, İnönü'ye, yeni bir Avrupa düzeninin oluşturulmakta olduğundan bahsederek, Almanya'nın siyasi amaçlarının Yunanistan'da sürmekte olan savaşla ilgisini olmadığını, isterlerse Türkiye'ye güvence verebileceklerini ve bu güvencenin Türkiye'nin İngiltere'ye olan taahhütleriyle çatışmayacağını söylemiştir.[1108]

Almanya'nın Balkan nüfuzu için bir sonraki hedefi Bulgaristan'dı. Hitler, Bulgaristan'ı kontrol altına alarak hem SSCB'yi güneyden çevirmiş olacak, hem de

[1106] İlyas KAYIŞ, a.g.t.,s. 43
[1107] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 151
[1108] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 433

Yunanistan'da başarısız olan İtalyan kuvvetlerine yardıma gidebilecekti. Bunun yanında, İngiltere'nin Yunanistan üzerinden bir karşı saldırı başlatmasını engelleyebilecekti. İşte bu tür stratejik motiflerle harekete geçen Almanya, Ocak ayının hemen başlarında Romanya'ya girmiş ve buradan Bulgaristan ve Yunanistan'a saldırı hazırlıklarına başlamıştır. Bu durum İngiltere'yi endişeye sevk etmiştir, zira Yunanistan'ın da Alman kontrolü altına girmesiyle, kuzey ve batıdan etrafı sarılan Türkiye'nin, Alman ordularının kendi toprakları üzerinden Ortadoğu'ya geçmesine izin verme tehlikesi ortaya çıkmıştır.[1109] Churchill, bu konudaki endişesini 31 Ocak 1941'de İnönü'ye gönderdiği mektupla dile getirmişti. Churchill, Almanya'nın Bulgaristan'a yerleşmesinin Türkiye için büyük bir tehlike yaratacağının altını çizdikten sonra, Türkiye'nin savaşa dâhil olmasını, Almanya'nın Bulgaristan'a girmesi söz konusu olursa, Romanya petrol kuyularını tahrip etmesi için İngiliz uçak filolarının Türkiye'de üslenmesini önermiştir. Churchill, ayrıca Türkiye'ye büyük bir askeri yardım da vaat etmiştir. [1110] Roosevelt de Churchill'in bu girişimini destekliyordu. Hatta İngiliz fikrine destek araması için Albay William J. Donovan'ı Balkan gezisine göndermiştir. Churchill'in mektubunun İnönü'ye ulaştığı gün Türkiye'ye gelen Donovan, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan sonra, Türkiye'yi de ikna edememiştir. Çünkü Türkiye, İngiltere'nin vaat ettiği silah ve malzemelerden çok daha fazlasını istediğini, ancak kendisine bir saldırı gerçekleşirse, buna karşılık vereceğini ve Bulgaristan'ın Almanya'ya karşı direnmemesi söz konusu olursa, onun da Almanya'yı kışkırtmayacağını ortaya koymuştu.[1111]

Bu arada Türkiye'den istediğini alamayan Churchill, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'yı da içine alan bir Balkan Cephesi kurma yolunda girişimlerde bulunmuştur. Aslında yeniden bir Balkan Cephesi oluşturma fikri, İtalya'nın Yunanistan' saldırmasından sonra gündeme gelmişti. Bu konuda Roosevelt'in de desteğini alan Churchill, Dışişleri Bakanı Eden ve Genelkurmay Başkanı Dill'in başkanlığındaki bir heyeti Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye gezisine göndermiştir.[1112] Fakat bu heyet Ankara'ya gelmeden önce, büyük yankı uyandıran bir gelişme olmuştur. Bu gelişme Türk- Bulgar Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasıdır. Zira Almanya'nın Balkanlar'daki ilerleyişi Türkiye'yi

[1109] Levent DALKIÇ, a.g.t., s. 45
[1110] Fahir H. ARMAOĞLU, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye",…, s. 153
[1111] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,…*, s. 433
[1112] Haluk A. ÜLMAN, *Türk- Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939- 1947*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1961, ss. 30- 31

endişelendirmişti ve bunun sonucunda İstanbul ve bazı kritik yerlerde sıkıyönetim ilan etmiş ve sınır boyunca güvenlik tedbirleri alınmıştı. Bu tedbirleri üstüne alınan Bulgaristan da telaşlanmış ve Türkiye'ye bir anlaşma teklifinde bulunmuştur. Bu doğrultuda, 17 Şubat 1941'de, Türkiye ve Bulgaristan arasında bir Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre; Türkiye ve Bulgaristan karşılıklı olarak birbirlerine saldırmaktan kaçınacaklarını taahhüt etmişlerdir.[1113] Bu Saldırmazlık Antlaşması, İngiltere'nin endişelerini daha da artırmıştır, zira Türk tehdidini bertaraf eden bir Bulgaristan'ın, Almanya tarafına geçmesi artık daha da kolaylaşacaktı. Nitekim Türk-Bulgar anlaşması, Türk-İngiliz İttifak Antlaşmasının 3 numaralı protokolünü ihlal ettiği gerekçesiyle, İngiltere tarafından protesto edilmiştir.[1114]

Bu arada Eden Heyeti 26 Şubat'ta Türkiye gelmiş ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile uzun görüşmeler yapmıştır. Eden, Almanya'nın Balkan saldırılarının İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını hedef aldığını ve Türkiye'nin de tehlikede olduğunu, bu yüzden de aktif olarak savaşamasa da en azından savaş ilanında bulunması gerektiğini, söylemiştir. Bu savaş ilanının Türkiye için, Yunanistan, Yugoslavya, İngiltere ve ABD kamuoyunda itibar sağlayacağını eklemiştir. Fakat Türkiye; bu durumda Almanya'nın Boğazlara saldırma ihtimalinin olduğunu, tıpkı Polonya'da olduğu gibi, böyle bir ihtimal çerçevesinde SSCB'nin de ona katılacağını (Polonya Sendromu) ve hali hazırda İngiltere'nin göndermeyi taahhüt ettiği yardımların da yetersiz olacağını gerekçe göstererek, Almanya'ya savaş ilan etmesinin hiçbir getirisi olmayacağını bildirmiştir. Eden de Churchill'e gönderdiği mektupta Türkiye'ye hak verdiğini ve savaş dışı kalmasının daha avantajlı olacağını yazmıştır.[1115]

Bulgaristan da Türkiye ile imzaladığı bir deklarasyonla Türk tehdidinden kurtulduktan sonra rahatlamıştı. Almanya da Bulgaristan üzerindeki baskılarını artırmıştı. Bulgaristan da Türkiye'nin kendisine saldırmayacağı taahhütlerine güvenerek, Alman baskıları karşısında daha fazla dayanamayıp 1 Mart 1941'de, Mihver Blokuna katıldığını ilan etmiştir. Aynı gün Alman askerleri de Bulgaristan'a girmiştir. Hitler ise, Türkiye'nin savaşa girmesini engellemek ve kendisine saldırmayacağına dair güvence vermek için İnönü'ye bir mektup yazmıştır. 4 Mart'ta

[1113] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., ss. 52- 53
[1114] Levent DALKIÇ, a.g.t., s. 46
[1115] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 437

Papen'in İnönü'ye ilettiği mektupta Hitler; Almanya'nın Bulgaristan üzerindeki hareketlerinin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına yönelmediğinden, Türkiye'ye karşı hiçbir saldırı planının olmadığından, Bulgar sınırında ilerleyecek Alman askerlerinin Türk sınırına 50 km. kala duracağından bahsediyordu.[1116] Ancak bu mektup, Türkiye'nin endişelerini gidermemiştir. 12 Mart'ta İnönü bu mektuba verdiği karşılıkta;

> *"Türkiye toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını diğer devletlerin kendi aralarında teşkil ettikleri politik ve askeri antlaşmalar çerçevesi dâhilinde düşünemez ve mukaddes egemenliğinin bir başka devletin zaferi nokta- i nazarında görülmesine müsaade edemez. Bu sebeple milli topraklarına karşı her türlü tecavüze karşı koyma azmindedir."*[1117]

demiştir.

Almanya'ya savaş ilan etme hususunda Türkiye'den istediğini alamayan Eden ise bir sonraki aşamada Türkiye'nin en azından Yugoslavya ve Yunanistan'ın moralini artıracak bir niyet beyanında bulunmasını, hatta Trakya'daki bazı Yunan bölgelerini işgal etmesini istemiştir. 18 Mart'ta Kıbrıs'ta bir araya gelen Eden ve Saraçoğlu bu konu üzerinde görüşmüş, sonuç olarak Saraçoğlu Belgrad'a iki ülkenin müşterek harekâtını öngören Selanik'e bir Alman saldırısı halinde bir mesaj göndermeyi kabul etmiştir.[1118] Bu arada Almanya ile çıkar çatışmaları yaşayan SSCB olası bir Rus- Alman savaşında Türkiye'nin takınacağı tavrı önemsediği için, Türkiye'ye karşı tekrar yumuşama sürecine girmiştir. Bu doğrultuda Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı 9 Mart 1941 tarihinde, Türkiye'nin Moskova büyükelçisine Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin zor durumundan faydalanarak ona saldırmasının söz konusu olmadığını, tersine eğer Türkiye'ye bir saldırı olursa, 1925 Türk-Sovyet Paktı gereği Sovyetlerin dostluğuna güvenebileceğini bildirmiştir.[1119] Fakat tam da bu sıralarda Hitler, Türk- Sovyet yakınlaşmasını ve olası bir anlaşma ihtimalini ortadan kaldırmak için, Berlin görüşmelerinin detaylarını ve SSCB'nin Türkiye üzerinde emel ve taleplerini açıklamıştır. Türkiye ise SSCB'den duyduğu tedirginlik konusunda haklı çıkmış ve 18 Mart Kıbrıs'ta üzerinde anlaşma sağlanan

[1116] Yavuz ÖZGÜLDÜR, a.g.e., s. 141
[1117] Selim DERİNGİL, a.g.e., 139
[1118] Levent DALKIÇ, a.g.t., s. 46
[1119] Barış ERTEM, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk- Sovyet İlişkileri (1939- 1947)",…, s. 256

deklarasyonu Yugoslavya'ya göndermemiştir.[1120] Ancak İngiltere, Türkiye'nin her savaşa girmesi söz konusu olduğunda ortaya attığı Sovyet çekincesinden kurtulmak için, Türk- Sovyet yakınlaşmasını arzu etmiş ve Hitler'in tüm ara bozma çabalarına karşı üstün uğraşlarıyla Türk- Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasını sağlamıştır. 24 Mart 1941'de Türkiye ve SSCB arasında imzalanan Saldırmazlık Antlaşmasına göre; iki devlet 19 Aralık 1925 Paktını teyit ediyordu ve eğer Türkiye, Almanya'ya karşı savaşa girerse, SSCB tarafsızlığını koruyacaktı ve aynı taahhüt Türkiye için de geçerli olacaktı.[1121]

Tüm gelişmeler Balkanlarda Almanya'ya karşı güçlü bir Balkan Bloku oluşturma yolunda ilerleme sağlamışsa da, 25 Mart 1941'de, Yugoslavya'nın Mihver Blokuna katılması, hemen ardından Yugoslav hükümetinin bir darbeyle devrilmesi, İngiltere'yi yeniden endişelendirmiştir. Bu aşamada Churchill, Kıbrıs görüşmelerinde Türkiye tarafından Yugoslavya'ya gönderilmesi kararlaştıran mesajı yeniden gündeme getirmiştir.[1122] Bunun üzerine Almanya, Yugoslavya ve Yunanistan'a işgale karar vermiş, fakat işgalden önce 5 Nisan 1941'de, Papen aracılığıyla Türkiye'ye bilgi vermiştir. Papen, Saraçoğlu'na, Yunanistan'a girecek Alman ordularının Türkiye sınırına yaklaşmayacaklarını, Türkiye ile mevcut iyi ilişkilerin devamını istediklerini, endişe edilecek bir durumun olmadığını bildirmiştir.[1123] Alman ordusu beklendiği gibi, 6 Nisan 1941'de, Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırmaya başlamıştır. Almanya'nın bu saldırıları sonrasında İngiliz ve Amerikan elçileri, Türkiye'nin taahhütleri doğrultusunda savaşa girmesini talep etmişlerdir. Fakat Türkiye hem ilişkilerini düzelttiği hem de güvence aldığı Almanya'ya karşı savaşmayı göze alamamış, savaş dışı durumunu koruyacağını bildirmiştir. Ancak Türkiye yine de tedbiri elden bırakmamış ve sınır bölgelerinde savunma hazırlıklarını yapmaya devam etmiştir. Bu gelişmeler sonrasında Türkiye- Almanya arasında ısınan ilişkiler, ileriki zamanda onları bir saldırmazlık anlaşması imzalamaya kadar götürecektir.[1124]

[1120] Levent DALKIÇ, a.g.t., s. 47
[1121] Fahir H. ARMAOĞLU, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye",…, s. 157
[1122] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 438
[1123] Yavuz ÖZGÜLDÜR, a.g.e., s. 143
[1124] Yavuz ÖZGÜLDÜR, a.g.e., s. 144

5.9. TÜRK- ALMAN SALDIRMAZLIK PAKTI

Almanya, son olarak 6 Nisan'da Yunanistan ve Yugoslavya'yı da işgal ederek, Balkanların neredeyse tamamına hâkim olmuştur. Fakat bu sıralarda Irak karışmaya başlamıştı. 5 Nisan 1941'de Irak'ta, Reşit Ali Geylani önderliğinde Alman taraftarı bir hükümet darbesi olmuştur. Fakat bu yeni hükümetin İngiltere karşısında ayakta kalabilmesi için, Alman desteğine ihtiyacı vardı. Almanya ise bu destek ve yardımı en kısa yolla Türkiye üzerinden bir geçit hakkıyla sağlayabilirdi. O yüzden Almanya bu konuda Türkiye'ye baskı yapmaya başlamıştır.[1125]

Bu konuda Almanya'nın görevlendirdiği von Papen, 12 Mayıs'ta Saraçoğlu ile görüşmüştür. Papen, Türkiye'den ihtiyacı olan savaş malzemelerinin satılması, Edirne dolaylarındaki arazinin ve Ege adalarının bırakılması karşılığında Türkiye'den Irak'a savaş malzemesi sevk edilmesine izin verilmesini talep etmiştir. Bir gün sonra da İnönü ile görüşen Papen, bu girişimlerde pek bir başarı sağlayamamıştı. Hatta bu konuda Vichy Hükümeti de Türkiye üzerinden Suriye'ye asker ve teçhizat gönderilmesi için temasta bulunmuş, ancak aynı şekilde başarılı olamamıştır. Türkiye bu konuda Almanya'yı somut bir adım atmak yerine, Irak savaşı sonuçlanıncaya kadar oyalama yolunu seçmiştir.[1126] Zaten İngiltere'nin 31 Mayıs 1941'de Irak İsyanını bastırması, hem Almanya'nın Irak konusundaki ısrarlarını anlamsız kılmış, hem de Türkiye'yi bu badireden kurtarmıştır.[1127] Ayrıca Türkiye'nin Almanya'nın tüm ısrarlarına karşı ona boyun eğmemesi, Almanya'nın Ortadoğu'dan ilerleyip Japonya ile birleşmesini de önlemiştir.

Almanya, artık Sovyet planlarını devreye sokmak istiyordu ve hareket tarihini 15 Mayıs 1941 olarak tespit etmişti. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türkiye, her şeye rağmen Alman tehlikesine karşı Trakya sınırına asker yığmış ve bir savunma durumuna geçmişti. Hitler de Türkiye ile temasa geçerek, Almanya'ya karşı Türkiye'nin savaş açıp açmayacağını sormuştu. Türkiye ise bu soruyu, *"Almanya ne şekilde davranırsa biz de o şekilde davranırız"* diyerek cevaplamıştır. Bu cevaba karşılık olarak da Hitler, mecbur kalmadıkça Türkiye'ye saldırmayacağını ama yine de yanlış anlamalara yer vermemek için, kuvvetlerini Türkiye sınırından

[1125] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 95
[1126] Yavuz ÖZGÜLDÜR, a.g.e., ss. 146- 147
[1127] Yusuf SARINAY, a.g.e., s. 28

uzaklaştıracağını bildirerek, Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı teklif etmiştir. Çünkü Almanya, SSCB ile uğraşırken, sağ kanadını güvenceye almak istiyordu.[1128]

Bu arada, Türkiye'nin Alman safına kayabileceğinden endişelenmeye başlayan İngiltere ise bir taraftan Türkiye'ye Almanya ile yapılacak siyasi bir anlaşmadan Türkiye'nin hiçbir şey kazanamayacağını ve böyle bir anlaşmadan sonra dış politikasında siyasal bağımsızlığını devam ettirmekte güçlük çekeceğini hatırlatırken, diğer taraftan da ABD'yi devreye sokarak, olası bir Türk-Alman anlaşmasını önlemeye çalışıyordu. Türkiye de kapısına dayanan bu Alman tehdidine karşı pakt isteğini kabul etmiştir.[1129] Bu çerçevede 1 Haziran'da Ribbentrop, Papen'e bir anlaşma taslağı göndermiştir. Buna göre;

> *"Madde 1: Almanya ve Türkiye karşılıklı olarak topraklarının bütünlüğüne ve ihlal edilmezliğine saygı göstereceklerdir.*
>
> *Madde 2: Gelecekte onların ortak çıkarlarını etkileyen bütün sorunlarda, bu sorunların çözümüne ilişkin bir anlayışa ulaşmak için birbirlerine dostça davranacaklardır."*[1130]

Bunların yanı sıra; bir de Gizli Protokol imzalanmıştır. Bu protokole göre ise:

> *"Madde 1: Almanya Türkiye'nin Boğazlardaki ülkesel egemenliğini tanıdığını ve bu egemenliğin uluslararası uygulanışını emin kılacak bütün Türk çabalarını destekleyeceğini bildirir. [Buna karşılık] Türkiye, kendi tarafında, Boğazlar sorununda Alman denizciliğinin gereklerini hesaba katacaktır.*
>
> *Madde 2: Reich Hükümeti, barışın sonuçlanmasında Türkiye'nin Edirne sınırlarındaki düzenlemeye ilişkin dileklerini mümkün olduğu ölçüde dikkate alacaktır."*[1131]

Türkiye ise bunları hayal kırıklığıyla karşılamış ve kabul etmemiştir. Öte yandan Türkiye, Almanya ile bir saldırmazlık paktı görüşmelerini sürdürürken, İngiltere ile de hep temas içinde bulunmuş ve süreci ayrıntılarıyla İngiltere'ye anlatmıştır. İngiltere de bu anlaşmanın önlenemeyeceğini anlamış ve hiç değilse

---

[1128] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 156
[1129] İlyas KAYIŞ, a.g.t., s. 47
[1130] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 443
[1131] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 443

anlaşmayı kendi istediği şekilde düzenlenmesini sağlamıştır.[1132] Bu doğrultuda Türkiye'nin anlaşmaya, İngiltere ile olan anlaşmasından doğan yükümlülüklere zarar vermeyeceğini garanti eden bir çekince koymasını istemiş, Almanya buna çok direnmişse de sonunda kabul etmek zorunda kalmıştır.[1133] Sonuç olarak, 18 Haziran 1941'de Türk- Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. Bu Pakta göre:

> *"Madde 1: Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'i topraklarının dokunulmazlığına ve bütünlüğüne karşılıklı olarak saygı göstermeyi ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, birbirlerine karşı her türlü hareketten kaçınmayı yükümlenirler.*
>
> *Madde 2: Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'i ortak yararlarına olan tüm sorunlarda, bunların çözümü için anlaşma sağlamak üzere, bundan böyle aralarında dostça temasta bulunmayı yüklenirler.*
>
> *Madde 3: İmzası günü yürürlüğe girecek olan bu anlaşma 10 yıl süre için geçerlidir. Bağıtlı yüksek taraflar antlaşmasının süresinin uzatılması konusunu, zamanı gelince, aralarında kararlaştıracaklardır."*[1134]

Resmi adı *"Türkiye Cumhuriyeti ile Alman Reich'i Arasında Dostluk Antlaşması"* olan bu belgenin giriş kısmında yer alan *"mevcut yükümlülükleri saklı kalmak kaydıyla"* hükmü, Türkiye açısından, yeni antlaşmanın Türkiye'yi 1939 Üçlü İttifakı ve 1925 Türk- Sovyet Saldırmazlık Anlaşması hükümlerine aykırı davranmaya zorlayamayacağı anlamına geliyordu.[1135]

Saraçoğlu 25 Haziran 1941'deki TBMM oturumunda bu konuda yaptığı açıklamada:

> *Hükümetinizin, bundan bir hafta evvel Almanya ile imzalamış olduğu dostluk muahedesi kabul ve tasdik edilmek için, bu gün yüksek huzurunuza gelmiş bulunuyor.*
>
> *İki Devletin müstakbel münasebatını vazıh, açık ve samimî hükümlerle tanzim eden ve bu münasebatın dostluk yolunda inkişaf edeceğini gösteren bu siyasî muahedenin mukaddemesinde ve diğer manalar yanında iki tarafın mevcut taahhütlerinin masun kaldığını gösteren sarih bir kayıt mevcuttur. Bu kaydın bizim tarafımızdaki manası, en başta Türk - İngiliz ittifakı bulunmak üzere, Türkiye'nin elyevm meri bulunan bütün taahhütleridir.*

[1132] Mahmut GOLOĞLU, a.g.e., s. 111
[1133] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 157
[1134] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 44
[1135] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 444

Dostlarımıza vakti ile verilmiş olan sözleri tutmak için aslî şart olarak ileri sürdüğümüz bu kaydı kabul etmek sureti ile hepimize Alman- Türk dostluğu etrafında hararetle çalışmak imkânını vermiş olan Alman Devlet adamlarına huzurunuzda teşekkür etmeyi bir vazife bilirim…"[1136]

diye konuşmuştur.

Ayrıca İnönü de, 1 Kasım 1941'de TBMM'ni açılış nutkunda Türk- Alman Saldırmazlık Paktı ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Almanya ile münasebetlerimiz, Balkan hareketleri esnasında en çetin imtihanını geçirmiştir, denilebilir. O zaman bizdeki alâka ve endişeyi lâyık olduğu ehemmiyetle gören ve anlayan Alman Devletinin Sayın Reisi Hitler, bana yazdığı hususî bir mektupla, memleketimize karşı dostluğunu göstermiş; ve Hükümetin tasvibi ile kendisine vermiş olduğum cevap, ve bir kere daha vaki olan mektuplaşmamız, 18 Haziran 1941 tarihli Türk -Alman Muahedesini vücuda getiren karşılıklı itimat havasını yaratmıştır. Bu neticeyi memnuniyetle kaydetmek isterim…"[1137]

Giriş bölümüyle birlikte ele alındığında bu Pakt, Türkiye'ye çeşitli baskılardan korunmak için yeni fırsatlar doğuruyordu. Türkiye bir taraftan girişe koydurduğu kayıtla topraklarının İngiltere aleyhine kullanılamayacağını, bir başka deyişle Alman birliklerine geçiş izni verilmeyeceğini, Almanya'ya kabul ettiriyor, öte yandan Almanya karşısında eylemde bulunmama sözü vererek de İngiliz uçaklarının Türk hava üslerini kullanmasını ya da İngiliz savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesini önlemiş oluyordu. Ancak Almanya açısından baktığımızda bu Pakt, Rusya'ya yönelebilecek İngiliz yardımı için önemli bir engel oluşturuyor ve dört gün sonra Rusya'ya saldıracak olan Almanya'nın güney kanadını güvence altına alıyordu.[1138]

İngiltere, bu anlaşmadan çok hoşlanmamakla ve bunu Almanya'nın bir başarısı olarak görmekle birlikte, bütün Balkanlar ve Ege'de Almanlar tarafından çevrelenen Türkiye'nin bu tutumunu anlayışla karşılamıştır. Zira Türkiye'ye yönelik herhangi bir sert tutumun Türkiye'yi, Almanya'ya daha da yaklaştıracağından endişe ediyordu.[1139]

[1136] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 25 Haziran 1941, Devre: VI, Cilt: XIX, s. 165
[1137] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1941, Devre: VI, Cilt: XXI, s. 3
[1138] İlyas KAYIŞ, a.g.t., s. 49
[1139] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,…*, ss. 442- 443

Bu Pakt konusunda ABD'nin tutumu, İngiltere'ninkinden çok daha sert olmuştur. Öyle ki, Mart 1941'de *Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu* ile İngiltere'ye ve onun üzerinden diğer devletlerle birlikte Türkiye'ye verdiği yardımları kesmiştir. Fakat daha sonra İngiltere'nin girişimleriyle bu kısa süreli yasak kaldırılmış ve Türkiye'ye yardımlar tekrar devam etmiştir.[1140] SSCB ise, 1925 Türk- Sovyet Saldırmazlık Antlaşması ile ilgili bir çekince içermesine rağmen, Türk-Alman Anlaşması'nı memnuniyetsizlikle karşılamıştır.[1141]

5.10. ALMAN- SOVYET SAVAŞI ve İNGİLİZ- SOVYET İTTİFAKI KARŞISINDA TÜRKİYE'NİN TUTUMU

Türkiye, Türk-Alman Saldırmazlık Paktı ile Polonya gibi paylaşılma tehlikesinden kurtulmuş ve en büyük tehditleri olan Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı kendini korumaya almıştı. Almanya da güney kanadını garantini alan bu anlaşmadan sonra hazırlıklarını bitirmiş ve 22 Haziran 1941'de *Barbarossa Harekâtını* başlatmıştır. Bu zamana kadar savaş dışı tutumunu büyük bir ustalıkla sürdüren Türkiye için başka bir tehlike daha belirmiştir. Çünkü bu durum, Müttefik Devletlere Boğazların kapatılması konusundaki Alman-Sovyet baskısı yerini, Müttefiklere Boğazların açılması konusundaki İngiliz-Sovyet baskısına bırakmıştı.[1142]

Türkiye Alman- Rus Savaşı başladıktan sonra, 25 Haziran 1941'de, SSCB'ye gönderdiği bir notayla, 1925 tarihli Dostluk Anlaşması ve 1941 Türk-Sovyet Saldırmazlık Anlaşması'nın da bir gereği olarak, bu savaşta tarafsız kalacağını bildirmiştir.[1143] Diğer taraftan Türk- Alman Saldırmazlık Paktı'ndan sonra Türkiye'ye karşı mesafeli duran SSCB, Alman saldırılarıyla bu tavrını değiştirmiştir. Çünkü Türkiye artık savaşa dâhil olursa, savaşın neticelerini değiştirebilecek bir stratejik öneme sahipti. SSCB bu tarz endişelere sahipken, Türkiye de, 25 Mart 1941'de, SSCB ile bir saldırmazlık anlaşması imzalamışsa da Almanya'nın Türk

[1140] Haluk A. ÜLMAN, a.g.e., s. 36
[1141] Mahmut GOLOĞLU, a.g.e., s. 116
[1142] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam, Cilt: II*,…, s. 185
[1143] Yusuf SARINAY, a.g.e., s. 29

Boğazları üzerindeki Sovyet planlarını ifşa etmesi, Türkiye'de SSCB'ye karşı bir güvensizlik endişesine neden olmuştur.[1144]

İngiltere ise ABD ile birlikte bu savaş başlar başlamaz, SSCB'ye tüm imkânlarıyla kayıtsız şartsız yardım edeceğini bildirmiştir.[1145] İngiltere'nin SSCB'ye verdiği bu destek, Türkiye'yi kendisine karşı bir işbirliği yaptıkları konusunda düşündürmüş ve oldukça endişelendirmiştir. Fakat İngiltere de SSCB gibi, Türkiye'nin stratejik önemini kavrayarak savaş dışı kalmasını önemsiyordu. Çünkü Türkiye eğer tarafsız kalırsa ve işgal edilmezse, Almanya'nın Ortadoğu'ya inmesi engellenebilecekti. Diğer taraftan, Türkiye, İngiltere'nin yanında savaşa katılsa bile yeni bir cephe daha açılmış olacaktı ayrıca İngiltere belki de Ortadoğu'daki kuvvetlerini Türkiye'ye çekmek zorunda kalacak ve eli zayıflayacaktı. O yüzden Alman-Sovyet savaşında İngiltere'nin birincil arzusu Türkiye'nin savaş dışında kalmasıydı.[1146]

Fakat SSCB'ye yardım ulaştırmaya çabalayan Müttefikler, bunu hangi yolla yapacakları konusunda sıkıntıya düşmüşlerdir. Öncelikle Türk-Alman Saldırmazlık Paktı nedeniyle Türkiye'nin, Müttefiklere Boğazları açması söz konusu olamazdı o yüzden Türkiye seçeneği hem bu nedenle hem de savaş dışı kalmasının istenmesi nedeniyle eleniyordu. Diğer bir seçenek olan Norveç ve Danimarka da buralardaki mevcut Alman işgali sebebiyle bu yardım olanaksızdı. Ayrıca bu yardımları Doğu Asya'dan ulaştırma ihtimalini de Almanya'nın müttefiki olan Japonya yok ediyordu. Geriye bir tek Basra Körfezi ve dolayısıyla İran kalıyordu.[1147] Bu yüzden SSCB ve İngiltere uzun süreden beri Alman taraftarlığı yapan İran'ı işgal etmeye karar vermişlerdir. Bu surette iki devlet arasında 12 Temmuz 1941'de karşılıklı yardım anlaşması imzalanmıştır. [1148] İngiltere ve SSCB'nin bu anlaşmayla aralarında yaptıkları işgal planına göre, kuzey İran'ın SSCB tarafından işgal edilmesi söz konusuydu ve bu da Türkiye sınırına Sovyet kuvvetlerinin yerleşmesi demekti. Diğer taraftan, iki devlet arasında Birinci Dünya Savaşı'nda yaşandığı gibi, Türkiye üzerinden gizli anlaşma yapıldığı söylentileri çıkmıştı. Bu doğrultuda İngiltere ve SSCB de Türkiye'yi endişeye sürükleyen bu söylentilerin asılsız olduğunu

[1144] Fahir H. ARMAOĞLU, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye",…, s. 160
[1145] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 150
[1146] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 446
[1147] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 89
[1148] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 377

ispatlamak adına 10 Ağustos 1941'de Türkiye'ye birer nota gönderdiler. Her iki devlet de bu notalarda, SSCB'nin Boğazlar üzerinde hiçbir talebi olmadığı, Montreux Sözleşmesi'ne bağlı kalacakları, herhangi bir Avrupa devletinin Türkiye'ye saldırması halinde derhal yardım edecekleri konusunda güvence vermişlerdir.[1149] Fakat Aralık 1941'de İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ve Molotov'un Moskova'da yaptıkları bu görüşmelere, İngiltere'nin Ankara büyükelçisinin de davet edilmesi, Almanya'nın da kışkırtmasıyla Türkiye'yi yeniden endişeye sürüklemiştir.[1150]

Öte yandan, Türk-Alman Saldırmazlık Paktı sebebiyle Türkiye'ye karşı mesafeli olan ABD, 9 Ekim 1941'deki Türk-Alman Krom Anlaşmasıyla daha da sertleşmiştir. Fakat Türkiye'ye karşı daha mantıklı ve ılımlı yaklaşan İngiltere, 20 Ekim 1941'de, Roosevelt'e bir mektup yazmış ve Türkiye'nin, İngiltere'nin Mısır ordusunun doğu kanadı anlamında önem taşıdığını ve Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşması sonrasında kesilen (Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu dolayısıyla verilen yardımlar) yardımların tekrar başlaması gerektiğini bildirmiştir. Ancak ABD, İngiltere'nin bu girişimi sonrasında bile kayıtsız kalmış ve Türkiye'ye karşı soğuk tavrını devam ettirmiştir. Fakat ABD, İkinci Dünya Savaşı'na dâhil olduktan sonra bu durum değişmiş ve ABD, Türkiye ile ilişkilerini düzeltmeye karar vermiştir.[1151]

Yukarıdaki gelişmelerden anlaşılacağı üzere, 1941 yılının sonlarında hem Türkiye'nin üzerindeki Alman baskısı hafiflemiş, hem de Türkiye, Müttefiklerle ilişkilerini yumuşatmaya başlamıştır. Fakat bu durum çok kısa bir süre için geçerli olmuş ve ABD'nin savaşa girmesiyle birlikte, Türkiye üzerindeki Alman baskısı yeniden şiddetlenmiştir.[1152]

[1149] Mesut H. CAŞİN, "1939- 1949 Dönemi Sovyetler Birliği'nin Tutumu", *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 328
[1150] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,…*, s. 446
[1151] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 446
[1152] Fahir H. ARMAOĞLU, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye",…, s. 162

5.11. KROM MESELESİ

Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'ndan sonra Türkiye'nin imzaladığı ve Müttefiklerin tepkisine neden diğer bir anlaşma da Almanya ile krom üzerine imzaladığı Türk- Alman ekonomi anlaşmasıdır.

Türkiye'nin İngiltere ile 1939'da imzaladığı anlaşma gereğince, Türkiye bütün kromunu İngiltere'ye satmakla mükellefti ama bu anlaşmanın geçerliliği kısa bir süre sonra sona erecekti. Bu yüzden de Almanya, özellikle savaş malzemeleri açısından büyük önem taşıyan Türk kromunu elde etmek ve dolayısıyla bu anlaşmanın yenilenmesini engellemek için, harekete geçmiştir. Almanya, üstün gayretiyle amacına ulaşmış 9 Ekim 1941'de iki devlet arasında Türk- Alman ekonomi anlaşması imzalanmıştır. 1939 tarihli Türk- İngiliz anlaşmasına göre Türkiye, 1943 yılının başına kadar kromunu İngiltere ve Fransa'ya satmayı taahhüt etmişti. Türk-Alman ekonomi anlaşmasına göre de Türkiye, 1943 ve 1944 yıllarında başka malzemelerin yanı sıra; yılda 90 bin ton krom satmayı taahhüt etmiş ve buna karşılık Almanya'dan çelik ve savaş malzemesi almayı garanti etmişti.[1153]

İngiltere bu anlaşmayı anlayışla karşılamıştı. Çünkü İngiltere hali hazırda savaşta olduğu için, Türkiye'ye savaş malzemesi yardımında bulunamıyordu. Buna karşın Türkiye, Almanya'dan yıllardır silah alımı yapıyordu ve kromun da silah üretiminde kullanılmasından dolayı, ham kromu Almanya'ya ihraç etmekte idi bu satışta hem kendisi hem de İngiltere, bir sakınca görmemişti. Fakat İngiltere'nin aksine ABD, tıpkı Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nda olduğu gibi, bu krom anlaşmasına da sert tepki göstermiştir.[1154] Öyle ki, bu konuda arayı bulmaya çalışan ABD'nin Türkiye büyükelçisi ve İngiltere'ye rağmen tavrını yumuşatmamış ve *Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu* ile Türkiye'ye sağladığı yardımı kesmiştir. Uzun uğraşlar sonucu bu yardımın doğrudan değil, fakat İngiltere üzerinden tekrar verilmesi söz konusu olmuşsa da Türkiye'nin, 1 Haziran 1942'de imzaladığı yeni bir ticaret anlaşmasıyla silah karşılığında 45 bin ton krom vermeyi taahhüt etmesi ABD'yi yeniden sinirlendirmiştir.[1155]

[1153] Gürdal ÇETİNKAYA, a.g.t., s. 121- 122
[1154] Necdet EKİNCİ, a.g.m., s. 710
[1155] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 160

ABD'nin Türkiye'ye karşı bu sert tutumu, savaşa girdikten sonra Türkiye'nin askeri savunmasının ABD için önem taşıması sebebiyle yumuşamış ve Türkiye'ye doğrudan yardımlarına yeniden başlamıştır.

5.12. ABD'NİN SAVAŞA GİRMESİ

Avrupa'da savaş tüm hızıyla ve şiddetiyle sürerken, Aralık 1941 yılında ABD'nin savaşa girmesi, savaşın seyrini değiştirmiştir. 1940 yılından itibaren İngiltere ve Fransa'ya silah yardımı yaparak safını belli eden ABD, Japonya'nın *Pearl Harbour Baskını*'ndan sonra savaşa resmen katılmış ve o tarihten itibaren Mihver Devletleri'nin lehine süren savaş, Müttefiklerin lehine dönmeye başlamıştır. Ayrıca, savaşa girmesine kadar Türkiye ile ilişkilerini İngiltere üzerinden yürüten ABD, savaşa dâhil olduktan sonra zaman zaman Roosevelt ve İnönü'nün yüz yüze görüşmeleri çerçevesinde değişmiştir.[1156]

ABD, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra *"geleneksel deniz çatışmalarının dışında kalma ve sadece alçak gönüllü bir orduya sahip olma"* olarak özetleyebileceğimiz "*yalnızcılık politikası"*na geri dönmüştür.[1157] ABD'nin bu politikası, 1939 yılına kadar hükümetin ve özel kuruluşların savaştaki devletlere silah satımını ya da borç verilmesini yasaklayan katı tarafsızlık yasalarıyla da desteklenmişti. ABD kamuoyunda, bir Alman düşmanlığı ve Müttefiklerin galip olmasını dileyen bir hava oluşmuşsa da ABD'nin savaşın dışında kalması gerektiği konusunda net bir tavır vardı. Fakat hükümet savaşmak istemese de Nazi rejiminin ve Japon militarizminin yıkıcılığının farkındaydı ve tüm bunları ABD çıkarlarına tehdit olarak algılıyordu. Bu nedenle ABD, politikasını, savaş dışındaki bütün yollarla Müttefiklere yardım etmek ve Japonya'ya karşı güçlü durmak olarak revize etmiştir. Bu durum da 1941 yılının sonuna kadar geçerliliğini korumuştu.[1158]

ABD'nin 1940 yılında politikasında yaptığı değişiklik, İngiltere'nin ABD'den Müttefikleri Mihver Devletlere karşı desteklemesi ve mali yardımda bulunmasını istemesiyle başlamıştır. Çünkü ABD, savaşın geleceğini kendi güvenliği

[1156] Ramazan GÖZEN, "1939- 1949 Dönemi ABD ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası (1919- 2008)*, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 380
[1157] Donald S. SOMMERVILLE, a.g.e., s. 60
[1158] Donald S. SOMMERVILLE, a.g.e., s. 60

için önemsiyordu. 27 Aralık 1940'da Roosevelt'in yaptığı konuşma, savaş hakkındaki ABD'nin görüşlerini ve izleyecekleri politikayı açıklıyordu:[1159]

> *"İngiltere yenilecek olursa Mihver Devletleri Avrupa'yı, Asya'yı, Avustralya'yı ve denizleri kontrolleri altına alacaklardır. Bizim gelecekteki güvenliğimiz, bu savaşın sonucu ile büyük ölçüde ilgilidir. Bugün veya geleceği düşünerek Müttefiklere elimizdeki bütün imkânlardan yararlanarak yardım etmek zorundayız. Aksi halde savaşın gelişmelerine seyirci kalarak Mihver Devletlerinin zaferi kazanmaları ve bundan sonra da tek başına Amerika ile savaşlarına imkân vermiş oluruz. Avrupa devletleri, bizden kendileri adına savaşmamızı istemiyorlar. Onlar bizden sadece savaş malzemesi beklemektedirler. Onlara da bu silahları yeteri kadar ve hızla ulaştırmalıyız ki, kanlı bir savaşın ıstıraplarından kendimizi ve çocuklarımızı koruyabilmiş olalım…"*

ABD'nin bu tavrı, onu tarafsız olmakla birlikte, Müttefiklerin yanında gösterdiğinden, Almanya ve İtalya tarafından tepkiye yol açmış ve ABD'nin Müttefiklere askeri yardımları başlamıştır.

Tüm bu sebeplerle birlikte, zaten ABD ile Japonya arasında 1937- 1941 yılları arasında sinsice süren bir savaş vardı. Japonya'nın 1937'den Çin'i istila etmesi elbette ki ABD'nin, Çin'deki çıkarları için bir tehdit oluşturmuştu. Japonya'nın 3 Kasım 1938'de ilan ettiği Doğu Asya'da *"yeni düzen"* ve *"Açık kapı"* ilkesinin ihlaline karşı ABD, "*tanımazlık doktrini*" ile karşılık verse de[1160], Çin hükümetini desteklemesi ve Aralık 1938'de Çin'e yüklü miktarda kredi açması, Japonya'yı kızdırıyordu. Fakat 1939 yılının Mart ayından itibaren Avrupa'da savaş ihtimali güçlenince Japonya, Çin üzerindeki haklarını ABD nezdinde meşru kılmak için, ABD ile ilişkilerini düzeltme yolları aramıştır. Eylül ayında savaşın başlamasıyla iki devletin çıkarları iyice çatışmaya başlamıştır.[1161]

Japonya, Avrupa devletlerinin birbirleriyle savaşmasından yararlanma yoluna gitmeyi kendi çıkarları açısından olumlu bulmuştur. Bu doğrultuda Japonya, 14 Mart 1940'da Nanking'de kukla bir hükümet kurmuş, fakat ABD de bu girişime Çin'e tekrar bir kredi açmakla karşılık vermiştir. Diğer taraftan Japonya, Almanya'nın Hollanda'ya saldırmasını fırsat bilerek, Endonezya'ya (Hollanda'nın sömürgesi) baskı yaparak, Haziran 1940'da bu devlet ile bir ticaret anlaşması imzalamıştır. Japonya da aynı şekilde Almanya'nın Fransa'ya saldırmasından

[1159] Rıfat UÇAROL, a.g.e., ss. 605- 607
[1160] Stephen E. AMBROSE, a.g.e., s. 9
[1161] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 378

faydalanarak Tayland ile de aynı mahiyette bir anlaşma imzalamış ve Fransa'nın çökmesi sonrası kurulan Vichy hükümetiyle Ağustos 1940'da imzaladığı anlaşmayla Hindi Çini'nde petrolle ilgili ekonomik imtiyazlar elde etmiş ve bu bölge üzerinden Çin'e asker geçirme imkânı sağlamıştır.[1162]

ABD, tüm bu Japon girişimlerini protesto ederken, Fransa'nın çökmesi ABD'de de endişelere yol açmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bu gelişmeden sonra ABD, 2 Eylül 1940'da İngiltere ile bir karşılıklı yardım anlaşması yapmış ve Müttefiklere yardım etme yoluna dönmüştür.

Savaş bu şekilde devam ederken, 27 Eylül 1940'da Almanya, İtalya ve Japonya arasında *Üçlü Pakt'ın* imzalanması ABD'yi çok fazla sinirlendirmiştir. Çünkü bu anlaşmanın içinde geçen "*taraflardan biri Avrupa devletinin ya da Çin-Japon anlaşmazlığına katılmamış bir devlet tarafından saldırıya uğrarsa, diğerleri var gücüyle yardım edecektir."* ibaresi, esasen ABD'yi hedef alıyordu ve Mihver Devletleri bu pakt ile ABD'yi tehdit edip onu savaş dışında tutmak ve İngiltere'yi yalnız bırakmayı amaçlamışlardı.[1163] Bu durum ABD'yi, İngiltere'ye daha da yaklaştırmış ve 11 Mart 1941'de iki devlet arasında *Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu* kapsamında yardım anlaşması yapılmıştı.

ABD ise Nisan 1941'den itibaren Müttefikleri daha kolay yardım göndermek için Japonya'ya karşı politikasını yumuşatmış ve uzlaşmaya çalışmıştır. Bu yüzden Japonya ile ABD arasında anlaşma yapmak üzere müzakerelere başlanmıştır. Fakat Japonya, ABD'nin bu girişimi bir zayıflık olarak nitelemiş ve saldırgan politikalarına devam etmiştir.[1164] Bu doğrultuda 29 Temmuz 1941'de Vichy Hükümetiyle bir anlaşma daha imzalamış ve Hindi Çini işgal etmiştir. ABD ise buna karşılık olarak 26 Temmuz'da, ABD'deki Japon mülkiyetlerine el koymuş, aralarındaki ticaret anlaşmasını feshetmişti.[1165]

Japonya'nın Asya'daki saldırgan politikalarının önünde iki engel vardı. Bunlardan biri ABD, diğeri ise, SSCB idi. Japonya'nın SSCB'ye baskıları ve SSCB'nin de Almanya'dan çekinmesi sonucunda iki devlet arasında, 13 Nisan

[1162] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 379
[1163] Hakan BODUR, *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013, s. 415
[1164] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 88
[1165] Georges LESTIEN, Roger CERE, a.g.e., s. 180

1941'de, Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması imzalanmış ve böylece Japonya kuzey ve batı yönünü garantiye almış oldu.[1166]

28 Kasım'da ABD yayınladığı bir notayla, Hindi Çini üzerindeki Japon askerlerinin çekilmesini, Nanking Hükümetinin tanınmamasını ve Japonya'nın Üçlü Pakt'tan vazgeçmesini istemiştir. ABD'nin Japonya'ya karşı bu tutumu, nihayetinde Japon askerlerini kışkırtmıştı. Japonya da 7 Aralık 1941'de, ABD'nin gönderdiği notayı tanımadığını bildirmiş[1167] ve aynı tarihte Japon uçakları Hawaii'deki Pearl Harbour'a ani bir baskın yapmıştır. Bu tarihten sonra da ABD- Japon Savaşı fiili olarak başlamıştır. Japonya bir hafta sonra da Filipinler, Malaya ve Tayland'a saldırmıştır. 8 Aralık'ta ise Japonya, ABD ve İngiltere'ye resmen savaş ilan etmiştir. Bu gelişmenin ardından da 11 Aralık'ta Almanya, İtalya ve ABD birbirlerine savaş ilan etmişlerdir. Böylece ABD artık resmen savaşan taraflardan biri olmuştur.[1168]

Bu arada Almanya'nın SSCB'ye saldırması sonrası Roosevelt ve Churchill gelişen olayları görüşmek üzere, Atlantik'te bir savaş gemisinde buluşmuşlardı. Bu görüşme sonucunda iki lider, 14 Ağustos 1941'de,*Atlantik Bildirisi'*ni yayınlamışlardır. Bu bildiriye göre; iki devlet topraklarını genişletmek istemediklerini, her ulusun kendi hükümet şeklini seçme hakkına uyacaklarını, uluslararası ekonomi alanında tam bir işbirliği istediklerini, Nazi diktatörlüğünün yıkılmasından sonra bütün uluslara sınırları içinde güvenle yaşama olanağı sağlayacak bir barışın yapılmasını, bunun bütün insanlara engelsiz olarak denizlerde dolaşma olanağının sağlanmasını ve bütün ulusların kuvvet kullanmaktan vazgeçme yolunu tutmaları gerektiğine inandıklarını belirtmişlerdir[1169]

ABD, savaşa dâhil olduktan sonra, 22 Aralık 1941 tarihinde Washington'da Müttefikler arasındaki işbirliğini görüşmek üzere *Arcadia Konferansı'nı* toplanmıştır. Stalin de konferansa çağrılmasına rağmen bu konferansa katılmamış, bu nedenle görüşmeler Churchill ve Roosevelt arasında gerçekleştirilmiştir. *Arcadia Konferansı'*nda savaşın gidişatına ilişkin olarak 4 önemli karar alınmıştır:[1170]

"1. Almanya mutlak surette yenilmelidir.

[1166] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 607
[1167] Georges LESTIEN, Roger CERE, a.g.e., s. 180
[1168] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 89
[1169] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 608
[1170] Levent DALKIÇ, a.g.t., s. 53

2. İngiltere, Müttefik askeri kuvvetlerinin eğitim ve hazırlanma yeri olarak işlev görecektir.

3. Tüm hammadde ve gemi taşıma kapasiteleri Müttefikler arasındaki müşterek kararlarla belirlenecektir.

4. Müttefikler savaşın kazanılmasından sonra ayrı ayrı ateşkes ve barış anlaşmaları imzalamayacaklardır."

Eden ise görüşmeleri Stalin'e aktarmak üzere, Moskova'ya gitmiştir. Bu görüşme ise Türkiye'ye, İran örneğini hatırlatarak, Türkiye'nin kendisine karşı gizli anlaşmalar yapılması ihtimali nedeniyle endişeye kapılmasına yol açmıştır.[1171] Gerçekten de Türkiye, daha sonra bu endişelerinde haklı çıkmıştır. Çünkü bu görüşmelerde Stalin, Bulgaristan'ın güney kısmının ve Suriye'nin kuzey kısmının Türkiye'ye verilmesini öneriyordu. Bunların yanı sıra; Ege adaları da Türkiye'ye verilmeliydi. Türkiye, bu görüşme sonuçlarını bir süre sonra duymuş ve Eden ile yaptığı görüşmede bu topraklar karşılığında Stalin'in talebinin ne olduğunu sormuştu. Eden ise buna yalnızca *"Türkiye'nin tarafsızlığı"* cevabını vermişti. Türkiye'nin asıl korkusu SSCB'nin Boğazlar üzerinde taleplerde bulunacağıydı.[1172] Fakat daha sonra Eden'in de reddettiği bu teklifler Türkiye'yi endişelendirdiği için, Eden Ocak 1942'de Avam Kamarası'nda bir konuşma yapmış ve Türkiye'nin İngiliz- Sovyet İttifakından endişe etmemesi gerektiğini onun aleyhine hiçbir düzenleme yapılmadığını, belirtmiştir.[1173]

Arcadia Konferansı'ndan sonra da Almanya'ya karşı savaşan 26 devletin imzasıyla ve Atlantik Bildirisi esas alınmak suretiyle, 1 Ocak 1942'de *Birleşmiş Milletler Demeci* yayınlanmıştır. Bu demece göre;

"1. Antlaşmayı imzalayan her devlet Üçlü pakt üyelerine ve bunlarla birlikte olan devletlere karşı bütün askeri ve ekonomik yardım kaynaklarını bu devletlerle savaşanlara katmakla görevli olacaktı.

2. Antlaşmayı imzalayan devletler Üçlü Pakt devletleriyle ayrı mütareke ve barış yapmayacaktı.

3. Müttefiklere malzeme yardımı yapacak ya da yardım yapılmaya hazır diğer devletler de bu bildiriye katılabilecekti."[1174]

[1171] Selim DERİNGİL, a.g.e., ss. 167- 168
[1172] Hakan BODUR, a.g.e., s. 428
[1173] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 168
[1174] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 608

Geniş bir katılımın sağlandığı bu deme çe, daha sonra kurulan Birleşmiş Milletler Örgütü'nün de temelleri atılmıştır.

ALTINCI BÖLÜM

TÜRKİYE'Yİ SAVAŞA SOKMA ÇABALARI VE TÜRKİYENİN DENGE POLİTİKASI

6.1. TÜRKİYE'NİN MİHVER DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ VE ALMANYA'NIN TÜRKİYE ÜZERİNE BASKISI

Türkiye, ABD savaşa girdikten sonra, Sovyet tehdidini bir nebze bastırdığını düşünüyor ve bu tarihten sonra Alman baskısının da azalacağı görüşüyle kendini daha fazla güvende hissetmeye başlıyordu. Fakat Türkiye'nin bu rahatlığı uzun sürmemiş ve Doğuda Alman- Sovyet savaşı sürerken, hem Müttefik hem de Mihver devletlerinin yoğun baskıyla tekrar yüz yüze gelmiştir.

Almanya, ABD savaşa girene kadar Türkiye'yi Müttefik Cephesinden uzaklaştırmak ve sadece tarafsızlığını sağlamak için çaba gösteriyordu. Fakat ABD'nin savaşa girmesiyle Türkiye'nin Sovyet tehdidinden arındığı için Müttefik safında savaşa girebileceğinden endişelenmeye başladı ve bu ihtimali engelleyerek kendi safına çekmek için harekete geçmiştir. Almanya zaten daha önce Türk- Sovyet Saldırmazlık Paktını engellemek için, SSCB ile Türk Boğazları hakkında yaptığı gizli görüşmeleri ifşa etmişti. Almanya'nın Türkiye'yi yanına çekmek için yaptığı diğer girişimler de Türkiye'de Turancılık hareketlerini tekrar canlandırmak ve Ege adalarının bir kısmını Türkiye'ye teklif etmekti.[1175]

Türkiye'nin, Almanya ile ilişkilerini her ne kadar mesafeli tutmaya çalışsa da Almanya'nın girişimlerinden etkilendiğini söyleyebiliriz. Çünkü öncelikle Türkiye'nin SSCB ile ilgili şüpheleri hiçbir zaman kaybolmamıştır. SSCB'nin Sovyet-Alman işbirliği dönemlerindeki Türkiye'ye karşı sert tavrı, Türk yetkililerinin aklından çıkmıyordu. [1176] Eden'in, 22 Aralık 1941 tarihindeki Arcadia Konferansı'ndan sonra görüşmenin detaylarını görüşmek üzere Moskova'ya gitmesi ve bu görüşmelerde Türkiye'yi de haklı çıkaracak konuşmaların

[1175] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 448
[1176] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 411

yapılması,(Türkiye'nin, Stalin'in Türkiye'ye Suriye ve Bulgaristan'ın kuzey kesimlerini vermeyi teklif etmesinin altında Boğazlarla ilgili taleplerinin olacağını düşünmesi) Türkiye'nin şüphelerini daha da artırmıştı. Son olarak, Ağustos 1941'de İngiliz- Sovyet ikilisinin İran'ı işgalinin Türkiye'ye Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan anlaşmaları anımsatması da Türkiye'yi SSCB'den iyice uzaklaştırıyordu. Türkiye'nin SSCB ile ilgili en büyük endişesi, Almanya'nın mağlup olmasının güç dengelerini SSCB lehine bozacak olması ihtimaliydi. Tüm bu olaylar çerçevesinde Almanya'nın propagandaları da Türkiye'yi Almanya'ya yaklaştırıyordu. Türkiye ise SSCB ile ilgili şüphelerini Almanya ile paylaşıyordu ve bu konuda görüşmeler de yapılıyordu.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Almanya, Türkiye'yi etkilemek için Turancılığı kullanmaya başlamıştı. Almanya, SSCB'de Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere ilerledikçe Türkiye'ye burada yaşayan Türki toplumları kurtarması ve gerekirse onlara özerklik hakkı verilmesi gerektiği konusunda doldurarak, kendi yanında savaşa girmesini sağlamaya çalışıyordu. Esasen bu ikna etmeye çalışarak, SSCB'deki Türkleri etkilediğini söyleyebiliriz. Bolşevik ihtilalinden sonra Türkiye'ye gelen Sovyet karşıtı Türk/ Tatar aydınlar, Almanların Sovyetlere karşı zafer kazanmasına kendi halklarının özgürlüklerine kavuşmalarını sağlayacak bir gelişme olarak sempatiyle yaklaşıyor ve bu konutu Türk kamuoyunda bu şekilde ortaya koymaya çalışıyorlardı.[1177] Hatta bu konuda *Bozkurt Dergisi* bir yazısında İnönü'den destek bile istemişti. O dönemde içlerinde yedek subayların da bulunduğu Kafkasyalı/ Kırımlı sivillerin Almanya'ya gitmesine izin verilmişti.[1178]Bu dönemde resmi politikanın bir parçası olduğu ortaya konulmamakla birlikte, gerek Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, gerekse Saraçoğlu da zaman zaman Türkçülük akımına sahip çıktıkları ve verdikleri demeçlerle göstermişlerdi. Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin Bakü petrol bölgesiyle ilgilendiği ve bazı hazırlıklar yaptığı yolunda Alman kaynaklı söylentiler de çıkmıştı.[1179] Fakat bu durum 1925 tarihi Türk- Sovyet Anlaşması'na bağlı *Centilmenlik Anlaşması'*nın, *"Türkiye'nin Orta Asya'daki Türkleri Sovyetlere karşı ihtilale teşvik etmeyeceği"* yolundaki gizli maddenin açık bir şekilde çiğnenmesi anlamına geliyordu. Bu durum da İngiltere tarafından bile

[1177] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,…*, s. 450
[1178] Mehmet S. EROL, "İkinci Dünya Savaşı'nda Turan Meselesi", *Türk Dış Politikası (1919- 2008)"*, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 393
[1179] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,…*, s. 450

tepkiyle karşılanmıştı. Papen ise 28 Ağustos 1941'de bu konuyu Cumhurbaşkanı İnönü ile açık bir şekilde görüşmüştür. Fakat İnönü, bu konunun ancak Alman-Sovyet savaşının sonuçlandığında konuşulabileceğini söyleyerek, ihtiyatlılığını bir kere daha göstermiştir.[1180]

Öte yandan 24 Şubat 1941'de Ankara'da Papen'e, Sovyet ajanları tarafından bir suikast girişimi yapılmıştı. Yargıtay'ın 17 Haziran'da Sovyet ajanları Karnilov ve Pavlov'un mahkûmiyet kararlarını onaylaması üzerine, Türkiye- SSCB ilişkileri daha da gerilmişti.[1181] Ayrıca 26 Mayıs 1942'de, SSCB ile İngiltere'nin bir ittifak anlaşması imzalaması da ilişkileri olumsuz yönde etkilemişti.[1182]

Aslında Almanya'yı, Türkiye'ye kendi safında savaşa girmesi için baskı yapmaya yönelten en önemli sebep, ABD'nin de savaşa girmesiyle İngiltere'nin Balkanlarda ikinci bir cephe açmak istemesi ihtimaliydi. Çünkü savaşın başından itibaren İngiltere, hem Türkiye'ye silah veriyor hem de Türkiye'deki ulaşım imkânlarını geliştiriyordu. İngiltere bir sonraki adımda Türkiye'den hava üsleri kurma izni alabilirdi. Bu yüzden Almanya özellikle de Bulgaristan'ın savunması için harekete geçmişti. Bu doğrultuda, İngiltere ile Türkiye'nin birbirlerine daha da yakınlaşmasını önlemek isteyen Hitler, 19 Ağustos'ta Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan'ı çağırarak, Türkiye'den hiçbir şekilde toprak talepleri olmadığını ve ilaveten Stalin'in niyetinin Balkanları bolşevikleştirmek olduğunu, Balkanlar ve Boğazların SSCB tarafından ele geçirilmesine Almanya'nın şiddetle karşı koyacağını bildirmiştir.[1183]

Fakat tüm bunlara rağmen Türkiye'nin, Almanya'nın yanında savaşmaya hiç niyeti yoktu. Nitekim yeni Başbakan Saraçoğlu (Refik Saydam'ın ölümü üzerine başbakan olmuştu) 27 Ağustos 1942'de Papen ile yaptığı bir görüşmede, bir Türk olarak SSCB'nin yıkılmasını şiddetle arzuladığını fakat bir başbakan olarak Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık takip etmesi gerektiğine inandığını belirtmiştir. Bu

[1180] Mehmet S. EROL, "İkinci Dünya Savaşı'nda Turan Meselesi",…, s. 393
[1181] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 109
[1182] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 448
[1183] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m.,

açıklama, Almanya'nın yaklaşık bir yıldır harcadığı emeğin boşuna gittiğini gösteriyordu.[1184]

Dolayısıyla Türkiye'nin Sovyetlerden endişelendiği, aynı zamanda Almanya'nın da SSCB'de askeri olarak ilerlediği ve Türkiye'yi baskıladığı böyle bir dönemde, iki tarafı da dengelemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Almanya ise bu tarihten sonra Türkiye'yi yanına çekme politikasından vazgeçmiş ve artık sadece tarafsızlığını koruması anlamında hareket etmeye başlamıştır.

6.2. TÜRKİYE'NİN MÜTTEFİK DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE'Yİ SAVAŞA SOKMAK İÇİN YAPILAN KONFERANSLAR

1942 yılı itibarı ile cephelerdeki duruma göz atmak da fayda vardır. Çünkü hem Müttefik hem de Mihver devletlerinin Türkiye'ye karşı davranışlarının, devletlerin cephelerdeki durumlarıyla yakından ilgisi vardır.

ABD savaşa girdikten sonra, 11 Ocak 1942'de ABD ve İngiltere arasında bir anlaşma yapılmış ve buna göre; önce Almanya, sonra Japonya yenilgiye uğratılacak, SSCB'ye yardım edilecekti.[1185]

Japonya, Ocak 1942'de Endonezya adalarından Cava'yı ele geçirmiş, Nisan'da ise Filipinler'in istilasını bitirmek üzereydi. Ayrıca Mayıs 1942'de Korregidor da teslim olmak zorunda kalmıştı.[1186] 7-8 Mayıs'ta ABD ile yapılan Mercan Denizi Savaşı'nda ABD bir nebze Japonları durdurabilmişti. Ama Haziran 1942'deki Midway Deniz Savaşı'nda ABD, Japonları Pasifik'te tamamen durdurmuş ve Yeni Zelanda ile Avustralya'yı Japon istilasından kurtarmıştır.[1187]

Öte yandan, Almanya Doğuda, işgallerine devam ediyordu. 1941 Ekim'de Odessa, Kasım'da Rostow ve Kırım'ı ele geçirdi. Fakat Almanya iklim şartlarını hesaba katmadığı için, Moskova taarruzunda başarılı olamadı. Dolayısıyla Almanya'nın 6- 8 haftada SSCB'yi işgal etme ümidi suya düşmüştü. ABD'nin

[1184] Fahir H. ARMAOĞLU, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye",…, s. 164
[1185] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 103
[1186] Mahmut GOLOĞLU, a.g.e., s. 160
[1187] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 104

SSCB'ye yardımı 1942 yılının sonunda geleceği için SSCB o zamana kadar direnmiş ve Almanları bir miktar geriletmiştir. Bunun üzerine Almanya, Haziran 1942'de tekrar taarruza geçti ve Temmuz sonunda Stalingrad çarpışmaları başladı. Dört safhada yapılması planlanan taarruzun son aşaması olan 24 Kasım'da başlayan savaşta, Stalingrad Almanlar tarafından alınamadığı gibi, Sovyetler Ocak 1943'ten itibaren saldırıya geçerek, 2 Şubat 1943'te 6. Alman ordusunu esir etmişlerdir. Böylece Stalingrad çarpışmalarını Sovyetler Birliği kazanmıştır. Bu tarihten sonra da Sovyetler ilerlemeye, Almanlar ise gerilemeye başlamıştır. Bu yüzden Stalingrad, savaşı Almanlar ve İkinci Dünya Savaşı açısından dönüm noktalarından biri olmuştur.[1188]

Kuzey Afrika Cephesi'nde ise, Alman General Rommel, Mayıs 1942'de İngiliz kuvvetlerine saldırarak, İskenderiye'nin 20 mil kadar batısında bulunan El-Alamein'e ulaşmıştı. Temmuz'da tekrar saldırıya geçen Rommel, İngiliz güçlerini oradan sökememiş ve Tunus'a kadar geri çekilmiştir. Churchill'in amacı Ağustos-Eylül aylarında Rommel'e karşı bir zafer kazanmaktı. Fakat bu zafer Kasım ayında gerçekleşmiş ve İngilizlerin El- Alamein Zaferi sonrası, Mihver güçleri çekilmeye başlamıştır. Ayrıca 8 Kasım 1942'de ABD güçleri, Fas'ın Atlantik kıyıları ile Cezayir kıyılarına asker çıkarmaya başlamıştı. Bu güçler bir süre sonra Cezayir'i ve Tunus'u aldılar. 23 Aralık'ta da Müttefikler Trablus'a girdiler ve Libya'nın nerdeyse tamamını ele geçirdiler.[1189]

1942 yılında Türk diplomasisinin en büyük başarısı, savaşan her iki taraftan da silah temin etmesidir.[1190] Fakat bunun dışında 1942 yılı Türkiye için zor bir olmuştur. Çünkü Türkiye'nin tarafsızlık politikasını yürütmesi, savaşan tarafların tutumlarının keskinleşmesi ve sertleşmesi üzerine çok daha güç olmaktaydı.[1191] 1942 yılı sonlarından itibaren Alman baskısı etkisini kaybetmeye başlamıştı ama bu tarihten sonra da İngiltere liderliğinde yoğun bir Müttefik baskısı cereyan etmeye başlamıştı. Bunun en büyük sebebi Kasım 1942'de, başlayan Stalingrad Savaşı'nı Almanya'nın kaybetmiş olmasıydı. Almanya savaşın başından itibaren ilk defa bu kadar büyük bir yenilgi almıştı ve Müttefikler Almanya'yı nihai olarak yenilgiye

[1188] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., ss. 384- 385
[1189] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, ss. 104- 106
[1190] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 170
[1191] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 107

uğratmak istiyorlardı ve stratejik konumu dolayısıyla bu askeri planların kilit noktası da Türkiye idi.[1192]

Stalingrad Zaferi, Türk-Sovyet ilişkileri açısından da bir dönüm noktası olmuştu. Almanya'nın SSCB'ye saldırısından sonra Türkiye'ye karşı tutumunu yumuşatan Sovyetler, Stalingrad Zaferi'nden sonra, 1941 öncesi durumuna dönmüştür. Türkiye zaten daha Stalingrad Savaşı sonuçlanmadan Sovyet ilerleyişini gördüğünde, SSCB'nin kazanmasının uzun vadeli etkilerinden endişe etmeye başlamıştı. Çünkü böyle bir zafer SSCB'yi Avrupa'nın hâkimi yapabilirdi ve Müttefiklerin bu konuda ne yapacağını kestiremiyordu. Fakat Türkiye yine de tarafsızlığını sürdürmeye kararlıydı.[1193] Bu konuda İnönü, 1 Kasım 1942'deki TBMM açılış nutkunda şunları söylemiştir:

> *"Muharebe edenler arasında bir anlaşmayı bugün için ümit ettirecek hiç bir yerde hiç bir delil yoktur. Öyle görünüyor ki, 1943 yılı daha geniş ve daha insafsız muharebelerle geçecektir. Biz önümüzdeki sene dahi, millî siyasetimizin içerde ve dışarda herkesçe bilmen istikametlerini, dürüst ve ciddi olarak muhafaza edeceğiz Ahitlerimize, ittifaklarımıza ve dostluklarımıza sadık olarak ve herhangi bir Devlete karşı hileli ve saklı fikirli olmaktan dikkatle sakınarak, millî emniyet siyasetimizi takip edeceğiz. Büyük Meclis takdir eder ki gittikçe şiddetlenen düşmanlık havası içinde, her gün biraz daha sinirlenmiş taraflar ortasında, tarafsızlık politikası yürütmek, Hükümet için çok yorucu olmaktadır. Biz, her devletle olan münasebetlerimizin mahiyetini açıkça söyleyebilir bir karakterde ve kuvvette olduğumuz için politikamızı gelecekte de sebatla takip etmekten çekinmeyeceğiz. Siyasetimizdeki dürüstlüğün her tarafa ait faydalarının, bütün muhariplerce takdir edildiğini sanıyoruz…"*[1194]

Diğer taraftan Stalingrad Savaşı devam ederken, Kuzey Afrika'da Almanya durdurulmuştu. Almanya'nın gerek Sovyet, gerekse Kuzey Afrika'da yenilgiye uğraması, özellikle İngiltere'ye Batı Avrupa'dan veya Güney Avrupa'dan yeni bir cephe açarak, Almanya'yı sıkıştırma fikrini vermişti. Bu sayede Sovyetlerin üzerindeki Alman baskısı da hafifleyecekti. Bu ayrıca SSCB'ye, Balkanlara inme fırsatı da verecekti. Fakat Churchill'in tabiriyle tüm bu planların anahtarı Türkiye idi. Bu yüzden Türkiye, geniş çapta silahlandırılmalı ve savaşa katılmalıydı. Türkiye'nin savaşa katılması halinde; ABD, İngiltere, SSCB, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü

[1192] Fahir H. ARMAOĞLU, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye",…, s. 165
[1193] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 450
[1194] *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 1 Kasım 1942, Devre: VI, Cilt: XXVIII, s. 3

garanti edeceklerdi. [1195] Churchill, bu planını Roosevelt'e ve kendi genelkurmayına bildirip onayını aldıktan sonra, 24 Kasım 1942'de Stalin'e de bildirdi. Stalin, 28 Kasım'da verdiği cevapta; Türkiye'nin 1943 baharında savaşa girmesini sağlamak için her şeyin yapılmasını ve bunun Hitler'in hezimetinde son derece önemli olacağını belirtti. Türkiye üzerindeki giderek artan bu baskılar 1943 yılı boyunca şiddetlenerek devam edecektir.[1196]

6.2.1. Casablanca Konferansı

Müttefiklerin Almanya'yı Kuzey Afrika'da yenip buradan uzaklaştırmaları ve SSCB'deki Alman saldırısının gösterdiği gelişmeler ABD ve İngiltere'ye yeni sorunlar çıkarmıştı. Bu nedenle 14- 24 Ocak 1943'te Roosevelt ve Churchill Casablanca'da buluşup, bu sorunları gidermeye çalışmışlardır. Bu toplantıda bütün diplomatik ve stratejik sorunlar ele alınmıştır.[1197]

Casablanca Konferansı'nda ilk olarak Başkan Roosevelt "*düşmanın kayıtsız şartsız teslim olması*" fikrini ortaya atmıştır. Roosevelt'e göre bu düşüncesinin temelde iki hedefi vardı:[1198]

1. Mihver Devletleri'nin karşı koyma azmini kırmak ve onları müttefiklerin adalet ve merhametine bir an evvel sığınmaya mecbur etmek.

2. Dünyayı mütecavizlerin hesaplı kötülüklerinden korumak ve gelecek kuşakları makul barış garantileri ile güvenliğe kavuşturmak için, gerekli bütün basiretli tedbirleri almak.

Churchill'in planı ise, Balkanlarda, Yunanistan ve Ege adalarında ikinci cephenin açılmasını, bu doğrultuda Türkiye'yi savaşa sokacak şartları gerçekleştirmeyi ve Manş Denizi'ni geçmek için askeri hazırlıkların yapılmasıydı.[1199] Churchill, daha önce olduğu gibi, Casablanca'da ABD'yi, Türk topraklarını bir harekât üssü olarak kullanmak ve Akdeniz'de Türk savunmasını hazırlamak için

[1195] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 111
[1196] Fahir H. ARMAOĞLU, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye",…, s. 166
[1197] Rıfat UÇARAL, a.g.e., s. 617
[1198] Gürdal ÇETİNKAYA, a.g.t., s. 134
[1199] Cemil KOÇAK, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)*, Cilt: I,…, s. 145

inandırmaya çabalamıştır.[1200] ABD bu konuda çok direnmiştir. Dolayısıyla Casablanca'da ABD ve İngiltere arasında bir anlaşmazlık belirmeye başlamıştır.[1201] Özellikle Roosevelt'in askeri danışmanı General Marshall, Türkiye'nin aktif olarak savaşa girmesine karşı olduğunu *"lojistik durumumuzu altüst edecek"* sözleriyle dile getirmiştir.[1202]Fakat Roosevelt daha sonra Türkiye'nin savaşa aktif olarak girmesini kabul etmiştir.

Roosevelt'in deyimiyle, topyekûn *"Kayıtsız Şartsız Teslim Konferansı"*nda[1203] sonuç olarak şu kararlar alınmıştır: Sicilya'ya çıkartma yapmak ve Almanya'nın üzerindeki baskıyı artırmak; Balkanlarda ikinci bir cephenin açılabilmesi için Türkiye'nin savaşa katılması konusundaki gerekli askeri hazırlıkları yapmak; Almanya'nın direnişi zayıflayınca Avrupa'da bir cephe açmak ve Almanya, Japonya ve İtalya kayıtsız şartsız teslim oluncaya kadar mücadeleyi sürdürmek. Konferansta ayrıca Türkiye ile İngiltere'nin ilgilenmesine de karar verilmiştir.[1204]

Yine bu Konferansta alınan kararlara göre; Türkiye'de bütün Müttefik çıkarlarının İngilizlerce kullanılması ve gönderilecek yardım malzemesinin de İngilizlerce denetlenmesi Türkiye'yi kuşkulandırmıştı.[1205] Konferansın Türkiye'yi kuşkulandıran diğer bir kararı da müttefiklerin, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimine kadar savaşacakları kararıydı. Karara göre barış görüşmelerine başlanabilmesi için, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olması gerekiyordu. Ama bu, Türk dış politikasına taban tabana zıttı. Çünkü hem bir uzlaşma ihtimalini ortadan kaldırıyor hem de Almanya'nın kesin yenilgisini öngörüyordu. Fakat Türkiye, SSCB'nin savaş sonrasında olası yayılmasını önleyebilecek tek gücün, Orta Avrupa'da güçlü bir Almanya olduğuna inanıyordu. Türkiye ayrıca, İngiltere'nin, SSCB'nin savaşta kesin zafer elde edilinceye kadar savaşmasını istediğini ve bunu sağlamak için, belki de Türkiye üzerinden gizli bir anlaşma yaptığından da kuşkulanmıştı.[1206]

[1200] Edward WEISBAND, a.g.e., s. 139
[1201] Haluk A. ÜLMAN, a.g.e., s. 38
[1202] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 188
[1203] Rıfat UÇARAL, a.g.e., s. 617
[1204] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 119
[1205] Mahmut GOLOĞLU, a.g.e., s. 184
[1206] Cemil KOÇAK, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)*, Cilt: I,…, s. 147

6.2.2. Adana Görüşmesi

Sicilya'nın işgal edilmesiyle ilgili İngiliz planlarının Amerikalılarca kabul görmesiyle Türkiye'yi savaşa sokma konusunda daha da cesaretlenen Churchill, bu planını gerçekleştirmek üzere hemen Türk tarafıyla görüşmeler başlatma çabası içerisine girmiş ve 25 Ocak'ta İnönü'ye bir mesaj göndererek, genel meselelerin konuşulması ve Türkiye'nin modern silahlarla güçlendirilmesi hakkında Kıbrıs'ta gizli bir toplantı talep etmiştir. Bununla birlikte İngiltere Savaş Kabinesi, herhangi bir somut sonuç elde edemeyeceği gerekçesiyle, Churchill'in Türkiye'yi ziyaretine karşı çıkmıştır. Zira Güney Departmanı'ndan gelen raporlara göre Türkiye'nin savaşa girmeme konusundaki tutumlarında herhangi bir değişiklik yoktu ve zaten Türkiye askeri açıdan henüz savaşa girmek için yeterli düzeyde değildi. İnönü, ülkeyi terk edemeyeceği gerekçesiyle Kıbrıs'ta toplantı önerisini ret etmiş, ancak Churchill Türkiye içinde herhangi bir yere gelirse, kendisiyle görüşebileceğini bildirmiştir. Churchill'in de bu teklifi kabul etmesi üzerine, iki ülke temsilcilerinin 30-31Ocak tarihleri arasında Adana yakınlarındaki Yenice İstasyonu'nda İnönü'nün Beyaz Treni'nde bir araya gelmeleri kararlaştırılmıştır.[1207]

Türkiye'nin Churchill ile görüşmek istemesinin en büyük sebeplerinden biri, Almanya'nın Stalingrad'da uğradığı yenilgi ve savaşın Almanya aleyhine dönmesi üzerine Türkiye'nin Balkanlar konusunda duydukları korku ve Balkanların değişen durumunu istişare etmek istemesidir.[1208] Fakat Weisband, Türkiye'nin iki amacının olduğunu ve bunlardan birinin, Churchill'i SSCB'ye karşı uyarmak, diğerinin de İngiltere'nin göndereceği askeri malzemeleri niceliksel olarak artırmak olduğunu savunmaktadır.[1209]

Adana görüşmelerinden önce Churchill, İnönü'ye görüşmelere temel teşkil etmek üzere, yazılı bir metin vermişti. Raporda; Churchill'in, Türkiye'nin şimdiye kadar izlediği tarafsızlık politikasının sebebini modern silahlardan yoksun olmasına bağlayarak hak verdiği, ancak buna rağmen Türkiye savaşa girmeye karar verirse, ABD ve İngiltere'nin en az 25 uçak filosu gönderebileceği yazıyordu. Öte yandan Churchill, Türkiye'yi savaş sonrası toplanacak olan barış konferansında tam ortak olarak görmek istediğini de rapora eklemişti. Daha önce de değindiğimiz gibi, 1942

[1207] Levent DALKIÇ, a.g.t., s. 62
[1208] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 165
[1209] Edward WEISBAND, a.g.e., s. 153

tarihli BM Beyannamesi'ne göre: savaş sonrası barış konferanslarına katılmak isteyen devletlerin Almanya'ya karşı savaş açması gerekiyordu.[1210]

Görüşmelere İsmet İnönü'nün yanında; Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Ortaelçi Feridun Cemal Erkin, Genelkurmay Hava Müşaviri Hava Pilot Tuğgeneral Şefik Çakmak, Genelkurmay Harekât Şube Müdürü Albay Fasih Kayabalı katılmışlardır. Churchill ise görüşmelere siyasi ve İngiliz Genelkurmay Başkanı olmak üzere, en üst askeri erkânın da dâhil olduğu kalabalık bir heyetle katılmıştır. Bu görüşmelere, *"Sağırlar Diyaloğu"* da denmektedir. Bunun nedeni, Churchill ve İnönü'nün taban tabana zıt fikirlerle görüşmelere katılması ve görüşme sonunda her iki tarafın amacına ulaştığı izlenimi ile ayrılmasıdır. Oysa daha sonra ortaya çıkan tablo özellikle Churchill'in istediğini alamadığı gerçeğini göstermiştir.[1211]

Churchill genel olarak, Türkiye'ye kuzey ve güneyden yönelebilecek Alman tehditlerinin Stalingrad ve Kahire'de kazanılan başarılarla bertaraf edildiğini, fakat Almanya'nın, petrol ihtiyacı nedeniyle Ortadoğu'ya ulaşmak amacıyla yaz aylarında merkezden bir harekete geçebileceğini, Türkiye'nin böyle bir saldırıya karşı koyacak şekilde desteklenmesi gerektiğini, ayrıca eğer bu Alman saldırısı beklenmeden Sovyetler kuzeyden, Müttefikler de Türkiye üzerinden güneyden harekete geçerlerse bunun kısa sürede Almanları yenilgiye uğratabileceğini ifade ederek, Türkiye'nin 1943 yılı sona ermeden Müttefikler safında savaşa girmesini istemiştir. İnönü ise bu teklife karşılık öncelikle Türk silahlı kuvvetlerinin savaşa katılabilecek düzeyde donatılması gerektiğini, ayrıca Türkiye'nin SSCB'den emin olmadığını ve Almanya'nın yenilmesinden sonra Avrupa'da hâkim olmasından endişe ettiğini bildirmiştir.[1212]

Ama İnönü, iki sorun üzerine duruyordu. Bunlardan birincisi; SSCB tehlikesiydi. Almanya'nın yenilmesi ile SSCB'nin Avrupa'da hâkim güç olacak olması Türkiye için sıkıntılı bir durumdu. İkinci sorun ise, Türkiye'nin silah ve

[1210] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 165
[1211] Osman YALÇIN, "İkinci Dünya Savaşı'nda İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:47, Bahar, 2011, s. 709.
[1212] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, ss. 451- 452

teçhizat anlamında yetersiz olması idi. Ayrıca Türkiye'nin savaşacak duruma gelmesi için, modernizasyon çalışmalarının tamamlanması gerekiyordu.[1213]

Churchill her ne kadar Adana'da Sovyet konusunu konuşmak istemese de Türkiye'nin kuşkularını gidermek için onu yatıştırmaya çalışmıştır. Churchill'e göre, SSCB, bu savaştan çok yorgun çıkacak ve savaş sonrasında toparlanmaya çalışacaktı. Fakat yine de eğer Almanya gibi davranıp savaşmaya kalkarsa, buna karşı koyacaklarını söylemiştir. [1214] Fakat ne İnönü ne de Saraçoğlu, Churchill'in söylediklerinden tatmin olmamıştı. Çünkü Türkiye'nin fiili garantilere ihtiyacı vardı. Saraçoğlu'na göre; *"Avrupa komünistler ve İslavlarla doludur. Almanya yıkıldığı zaman bütün yenilen memleketler Bolşevikleşecektir."*[1215]

Bu görüşmeden sonra Türkiye'nin savaşa girmesi halinde, Alman saldırısına karşı koyabilecek askeri gücüne gelince, Türkiye'nin askeri planda bir unsur haline gelebilmesi için daha hazırlıklı olması gerektiği açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Türkiye, savaşa ya Almanya'nın saldırısı ya da kendi teşebbüsü ile çıkarları açısından girebilecekti. Fakat her halde Türkiye'nin iyi bir şekilde hazırlanması gerekliydi. Bunun için Türkiye'nin herhangi bir siyasi hareketinden önce Türkiye'ye malzeme sağlanması ve savaşa katıldığı takdirde Türkiye'nin İngiltere tarafından kuvvetlendirilmesi için planların hazırlanması üzerine anlaşılmış, müzakerelerin sonucu, askeri bir anlaşma kapsamı içine alınmış ve Türkiye'ye şunların sağlanması kararlaştırılmıştır: Türkiye'nin bir yıllık savaş malzemesi; saldırıya uğraması mümkün olan yerlerin korunması için, bir İngiliz filosu ve Türk komutası altına verilecek olan belli bir miktar uçak-savar ve tanksavar birlikleri gerekliydi.[1216]

Adana Konferansı'nın tek somut sonucunun *"Adana Listeleri"* adı verilen askeri mühimmat listeleri olduğu söylenebilir. Bu listelerdeki malzemenin, Türk demiryollarının tam kapasitesi kullanılarak sevk edileceğine Churchill söz vermiştir. Churchill, bu malzemeleri, Türkiye'yi savaşa çekmek için yem olarak kullanılmayı öngörmüştü ama tam tersine Türkiye, bunu savaşın dışında kalmak için taktiksel olarak kullanmayı planlıyordu.[1217]

[1213] Osman YALÇIN, a.g.m., s. 710
[1214] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 190
[1215] Şevket S. AYDEMİR, *İkinci Adam, Cilt: II*,…, s. 260
[1216] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., ss. 166- 167
[1217]Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 192

Adana buluşmasının ikinci gününde Churchill, şu hususları ortaya koymuştur[1218]:

1. İngiltere, Türkiye'den bu ülkenin çıkarlarıyla bağdaşmayan hiçbir şey istemeyecek ve eğer felaketle sonuçlanacak gibiyse, Türkiye'den savaşa girmesini de istemeyecektir. Buna uygun olarak, Türkiye'nin geçerli taahhütlerine de karşı çıkmayacaktır.

2. Almanya'nın petrol ihtiyacı ve Doğu'ya doğru gelişme isteği, Mihveri düştüğü umutsuzluk içinde Türkiye'ye saldırmak zorunda bırakabilir. Bu tehdit karşısında Türkiye güçlü olmalı ve silah durumu gelecek aylar içinde düzeltilmelidir.

3. Almanya, Türkiye'ye saldırmayacak olsa bile, Türkiye'nin çıkarları, Balkanlar'da anarşiyi önlemek için savaşa girmesini zorunlu kılabilir. Bu şartlar, Almanların gittikçe artan düşkünlüğü, Bulgaristan'daki kargaşa, Transilvanya yüzünden Romanya ile Bulgaristan arasında çıkabilecek bir çatışma ya da daha yoğun bir Yunan ve Yugoslav direnişiyle doğabilirdi. Dolayısıyla, Türkiye'nin savaşa girmek zorunda kalan bir devlet olması ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır.

4. Türkiye, savaşa girmeden de, ABD'nin savaşa girmeden önceki durumuna benzer bir duruma yani " *katı bir tarafsızlıktan ayrılma*" ya yönelebilir. Sözgelimi, Romanya petrol tesislerinin, On İki Ada ve Girit'in bombalanması için Türk havaalanlarının kullanılmasına izin verebilir. Almanya ve Bulgaristan *"Türkiye'nin daha erken bir biçimde savaşa katılmaması için*" buna ses çıkarmayabilirler.

5. SSCB, Haziran 1941 sınırlarının ötesinde herhangi bir toprak isteğinde bulunmaktan vazgeçmiştir. Türkiye, savaşta tam tarafsızlıktan ayrılırsa, büyük çapta yardım görecek ve savaştan sonra toprak bütünlüğü için gereken bütün garantileri alacaktır. İngiltere de, savaş sonrası için Türkiye'ye, diğer devletlerden ayrı olarak güvence verecektir. Bu tür anlaşmalarda Roosevelt de kendisiyle seve seve işbirliği yapacak, ABD, barışta sorunların çözümlenmesi için bu yönden ağırlığını koyacaktır. Aynı zamanda, ABD Anayasası'nın

[1218] Mahmut GOLOĞLU, a.g.e., ss. 188- 189

Avrupa için daha geniş yükümlülüklere girmeye uygun olmadığı görmezlikten gelinmelidir.

6. Savaştan sonra güvenliğin korunması için Türkiye'nin " *galip devletlerin yanında*" bulunması önemlidir. Almanya ezildikten sonra da, Türklerle işbirliği gerekli olabilir.

7. Savaşın sonunda ABD, dünyanın en güçlü devleti durumuna gelecek ve bir daha Avrupa savaşlarına katılmamak için, uluslararası sağlam bir örgüt kurulmasını isteyecektir. Bu örgüt, saldırganların silahsızlandırılmasını isteyecek ve öncekinden de güçlü bir uluslar birliği çağrısında bulunacaktır.

Bütün bunların bir sonucu olarak, Adana görüşmesinde iki nokta açık bir şekilde ortaya çıkmıştır; bunlardan ilki Türkiye'nin askeri olarak zayıf olduğu ve güçlendirilmesi gerektiği, diğeri de Türkiye'yi istediği gibi hareket etmesi açısından serbest bırakılması gerektiğidir.[1219]

Görüşmelerin sonunda 1 Şubat 1943'te şu resmi tebliğ yayınlanmıştır[1220]:

"Türk ve İngiliz devlet adamları, Avrupa'da ve özellikle Türkiye'nin doğrudan doğruya çıkarı bulunan bölgelerde durumu birlikte incelemişler, esaslı noktalar üzerinde görüş birliğine varmışlardır."

Churchill, Adana görüşmelerinden sonra ilk röportajını Kahire'de vermiştir:[1221]

"Türkiye ile İngiltere arasında mevcut olan ve geçen harp faciasıyla (Birinci Dünya Harbini kastediyor) zedelenen eski dostluk bütün manasıyla ve en samimi bir tarzda yeniden tesis etmiştir… Türkiye'ye umumi müdafaa emniyetleri için iktidarımız dâhilinde olan bütün vasıtalarla yardım etmek niyetindeyiz…"

Churchill Adana görüşmesinin hemen ertesi günü 1 Şubat 1943'te Stalin'e bir telgraf göndererek, görüşmeler hakkında şu bilgileri vermiştir:[1222]

[1219] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 167
[1220] Mahmut GOLOĞLU, a.g.e., s. 190
[1221] İzzet ÖZTOPRAK, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XVI, Sayı: 46, Mart, 2000, ss. 168- 169
[1222] SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941- 1944) ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye (1938- 1939)*, çev. Levent KONYAR, İstanbul, Havass Yayınları, 1981, ss. 85- 86

"30 Ocak'ta Adana'da bütün önemli Türklerle buluştum ve uzun, çok dostça konuşmalarımız oldu. Her ikimize de yakınlaşmakta epey mesafe katetmiş olduklarına kuşku yok ve Almanya'dan gelen haberler de onları oradaki koşulların kötü olduğuna inandırmış bulunmaktadır. İlk iş, şimdiye kadar çok az verebildiğimiz modern silahlarla onları donatmaktır. Tek yol durumundaki Toros demiryolundan yararlanabilmeleri için gerekli her şeyi vermek ve aynı zamandan da Mısır'dan ikmal taşımak için birkaç gemiyi ödünç vermek üzere anlaştım. Ayrıca, çölde ele geçirilen Alman teçhizatının bir kısmını da onlara vermekteyim. Mühimmatın transit olarak ulaştırılmasını sağlamak üzere Ankara'da bir müşterek İngiliz- Türk askeri komisyonu kurmaktayız. Almanya ve Bulgaristan'dan gelebilecek bir hücum karşısında onlara yardım etmek için müşterek planlar yapmaktayız.

Bizim yanımızda savaşa girmeleri hakkında hiçbir kesin siyasal taahhüt veya vaadde bulunmalarını rica etmiş değilim. Ancak, benim görüşüme göre, yıl bitmeden ve hatta muhtemelen daha da erken, Birleşik devletlerin savaşa girmesinden önce gösterdiği gibi zoraki bir tarafsızlık yoluyla bizim yanımızda savaşa girebilirler. Böylelikle; özellikle ordularımızın Maykop'u ele geçirdiği şu sıralarda Almanya için hayati bir önem kazanan Ploesti petrol kuyularını bombardıman eden İngiliz ve Amerikan uçaklarının yakıt ikmali için havaalanlarını kullanmamıza izin verebilirler. Tekrarlıyorum, kesin bir siyasal taahhüt istemiş ya da almış değilim ve bu konuda diledikleri biçimde davranmakta serbest olduklarını söyledim. Bununla birlikte beni karşılamaları ve size telgrafla göndermekte olduğum ortak bildiri, onları anti- Hitler sistem içinde öncekinden çok daha açık bir konuma koymaktadır ve bu, bütün dünyada da böyle anlaşılacaktır.

Sovyetler Birliği'nden büyük gücü açısından savaş sonrası konumlarından doğal olarak endişe duymaktalar. Kendi deneyimlerime dayanarak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin şimdiye kadar hiçbir anlaşma ya da taahhüdünü bozmamış olduğunu kendilerine söyledim; iyi bir antlaşma yapmanın zamanının şimdi olduğunu ve Türkiye için en emin yerin barış masasında bir muharip gibi muzafferlerle birlikte oturması olduğunu belirttim. Bütün bunları bağışıklığımıza uygun bir biçimde ortak çıkarımız için söyledim ve umarım siz de onaylarsınız. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden gelecek herhangi bir dostça davranışa, eminim ki, cevap vermeye hazır olacaklardır. Bütün bunlar hakkında içten görüşlerinizi almak beni sevindirecektir. Onlarla, özellikle de Başkan İnönü'yle çok yakın kişisel ilişkiler kurmuş bulunmaktayım…"

Stalin'in ise 6 Şubat'ta yazdığı cevabi telgrafta şunlardan söz ediyordu:[1223]

"Türklerin Sovyetler Birliği'nden gelecek herhangi bir dostça davranışa cevap vermeye hazır olabilecekleri yolundaki açıklamanıza atfen bizim Türkiye ile ilişkili olarak, gerek Sovyet- Alman savaşının patlak vermesinden birkaç ay önce, gerekse savaş başladıktan sonra dostça niteliği İngiliz Hükümetince de bilinen birçok açıklama yaptığımızı belirtmenin uygun olacağını düşünüyorum.

[1223] SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941- 1944) ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye (1938- 1939)*,…, ss. 89- 90

Türkler, Almanları kızdırmaktan korkarak buna bir karşılık veremediler. Önerdiğiniz bu davranışa da aynı biçimde karşılık verecekleri varsayılabilir.

Türkiye'nin uluslararası konumu oldukça nazik kalmaktadır. Bir yandan, Sovyetler Birliği'ne dostluk ve tarafsızlık antlaşması ve İngiltere'ye karşılıklı yardım ve saldırıya karşı koyma antlaşması ile bağlıdır; öte yanda, Almanya'nın Sovyetlere saldırısından üç gün önce tamamlanan dostluk antlaşması ile Almanya'ya bağlıdır. Şimdiki koşullarda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve İngiltere'ye olan yükümlülüklerini yerine getirmesiyle Almanya'ya olan yükümlülüklerini yerine getirmeyi nasıl bağdaştırmayı düşündüğünü bilemiyorum. Buna rağmen, Türkler Sovyetler Birliği ile daha yakın ve dostça ilişkiler istiyorlarsa bırakın öyle söylesinler. Böylesi bir durumda Sovyetler Birliği onları yarı yolda karşılayacaktır.

İngiliz- Türk toplantısı hakkında bana bilgi verdiğinizi söylemenize kesinlikle itirazım yok, ancak aldığım bilginin tam olduğunu söyleyemem…"

Yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı üzere Stalin, böyle soğuk bir cevapla, Churchill'in istediği gibi Türkiye'yi rahatlatacak bir Sovyet iyi niyet girişiminde olmadığını belli etmişti.

Stalin'in verdiği bu cevaptan sonra hem Churchill hem de Türkiye'nin girişimleriyle Türkiye ile SSCB arasında görüşmeler yapılmaya başlanmış ve 12 Mart'ta Moskova Büyükelçisi Cevat Açıkalın Molotov'a, Adana görüşmeleri konusunda bilgi vererek, Türkiye'nin iki devlet ilişkilerini mümkünse daha samimi bir düzeye çıkartılmasına yarayacak yeni bir formülün bulunması için işbirliğine hazır olduğunu belirtmiştir. Fakat SSCB, daha sonra yapılan görüşmelerde ısrarla ilişkilerin geliştirilmesi talebinin Türkiye'den geldiğini vurgulayarak, Türkiye'yi ikili görüşmelerde bulunan müttefik konumundan çıkararak, SSCB'den bir şeyler isteyen devlet konumuna düşürmeye çalışmıştır. Ayrıca Türkiye'nin teklifine rağmen ortak bir deklarasyona gerek olmadığını ve tarafların birbirlerine ileride gerektiğinde veya zamanı geldiğinde telkinlerde bulunabileceklerini belirterek, Türkiye'nin geleceğe yönelik şüphelerini daha da artırmıştır. Daha sonra Açıkalın'ın iki kez görüştüğü Molotov, her iki görüşmede de, Türk- Alman saldırmazlık paktını kastederek, SSCB, varlığını korumak için savaşırken Türkiye'nin Almanya ile iyi ilişkiler sürdürmesinden rahatsız olduklarını belirtti ve Almanya yenilirken (Stalingrad) Türkiye'nin akıllı bir karar almasının SSCB ile olan ilişkilerinde pozitif bir etki yaratacağını ifade etmiştir.[1224]

[1224] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, ss. 453- 454

Bu arada Adana görüşmelerinin sonuçları doğal olarak Almanya tarafından endişe ile izleniyordu. Menemencioğlu da Papen'e Adana görüşmeleriyle ilgili bilgileri hemen aksatmadan vermişti. Menemencioğlu'na göre Churchill Türkiye'nin hali hazırda izlediği dış politikadan memnundu ve Türkiye'den transit geçiş izni istememiş, Boğazlarla ve hava üsleriyle ilgili de bir talebi olmamıştı. Dolayısıyla Türkiye, Adana görüşmelerinden genel olarak memnun kalmıştı. Papen, Ribbentrop'a, Türkiye'nin politikasıyla ilgili olumlu şeyler yansıtırken, Ribbentrop daha gerçekçi kişiliğiyle kuşku içinde yaklaşmış ve aldığı istihbaratlar doğrultusunda Türkiye'nin tarafsızlık politikasını sürdüreceği görüşlerine katılmadığını dile getirmiştir. Ribbentrop, Türkiye'nin dış politikasının ve tarafsızlığının ancak savaşın genel gidişatına göre belirleneceğini, Kuzey Afrika ve Doğu cephelerinde Mihver güçleri aleyhine meydana gelen askeri başarısızlıkların Türkiye'nin tutumunu etkileyeceğini ve Müttefik baskılarına karşı gelebilme imkânını azaltacağını, bu nedenle de, Türkiye'nin tarafsızlık politikasının devamının sağlanmasının, ancak kısa zamanda cephelerdeki askeri durumun Mihver güçleri lehine düzelmesine doğrudan bağlı olduğunu belirtmiştir.[1225] İnönü ise bu aşamada Almanya'nın yenilmesinin kendisi için de tehlikeli olduğunu ve bunu istemediğini, mevcut durumda tarafsızlık politikasını sürdüreceğini söyleyerek, bir denge politikası takip etmiş ve Almanya'yı kızdırmamak için çaba sarf etmiştir.

Öte yandan Adana'da alınan karar gereği 26 Şubat'ta, İngiliz Askeri Ataşesi A. C. Arnold ve Türkiye Genelkurmay Başkan Yardımcısı General Asım Gündüz'ün ortak başkanlığı altında iki genelkurmayın temsilcileri toplanmıştır. İngiltere, Türkiye'ye göndereceği askeri teçhizatı 4 aşamalı olarak hazırlanan *Hardihood Planı* çerçevesinde yürürlüğe koymuştu.[1226] Şubat ayında gerçekleştirilen bu görüşmelerden sonra bir netice alınamayınca, 16 Nisan'da General Wilson Türkiye'ye gelmişti. Wilson çok geçmeden zorluklarla karşılaşmıştı. Wilson Türkiye'nin bu miktarları küçümsemesini tepkiyle karşılamıştı. Bir yandan Müttefikler zaten istedikleri oranda malzemeyi Türkiye'ye ayıramıyorlar, öte yandan Türk tarafı projenin tüm aşamalarının gerçekleşmesinin savaşa girmeleri demek olduğunu bildiğinden işi yavaşlatıyorlardı. Bu nedenle zaman kazanma taktikleri bir kez daha gündeme geliyordu. Bu taktiklere Weisband, *"Ayak Sürüme Operasyonu"*

[1225] Cemil KOÇAK, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)*, Cilt: II,…, ss. 199- 200
[1226] Edward WEISBAND, a.g.e., s. 181

demektedir. Görüşmelerde ana konulardan biri komuta konusuydu. Mareşal Fevzi Çakmak Birinci Dünya Savaşı'ndaki deneyimlerini ve Alman kibirliliğini unutmamış Türk subaylarındandı. Bir kez daha Türk askerinin yabancıların komutası altına girmesini ve yabancı komutanların Türkiye'de bağımsız hareketlerini kesinlikle görmek istemiyordu[1227]

Wilson ve İngiliz Büyükelçisi, Saraçoğlu ile yaptıkları görüşmede, İngiltere'nin henüz Türkiye'nin savaşa girmesini istemediğini, fakat zamanı geldiğinde belki Eylül ya da daha önce, Türkiye'nin ya savaşa bizzat girerek ya da Müttefiklerin Türk topraklarını kullanmalarına izin vererek, savaşın kısaltılmasına yardım edebileceğini umduklarını belirtmişti.[1228] O günlerde Wilson *"Türklerle bitmez tükenmez müzakerelerden"* sürekli yakınmaktaydı. Ayrıca İngiliz Generali Türklerin, kendi sistemlerinin yetersizliğini anlayamadıklarından veya anlamak istemediklerinden şikâyetçiydi. Aynı zamanda Türk müzakerecileri askeri ihtiyaçları konusunda sarih ve güvenilir bilgi vermemekte direnmekteydiler.[1229]

Sivil yetkililer de zaman kazanma taktikleri uyguluyorlardı. Havaalanı inşaatlarına başlamak isteyen Wilson, gerekli izinleri alabilmek için en az üst düzeydeki yetkililere başvurmak zorunda bırakıldı. Birden fazla bakanlık ise karıştırıldı. Türk yetkilileri, bu yetersizliği de avantaja çevirmeyi bildiler. Yeterince gemi, yeterince lokomotife, bunlar da yeterince İngiliz mühendisine yeterince malzemeyi, yeterince limanlardan, yeterince havaalanı inşa edecekleri şekilde ulaştırsalar ve bunlara da Türkiye'yi koruyacak yeterince uçak inse dahi, Türk politikasını düzenleyenler, *Hardihood*'un başarıya ulaşmasını istemiyorlardı.[1230]

Bu kadar oyalama taktiğinin üzerine birde 17 Haziran'da Saraçoğlu'nun Türk-Alman Dostluk Antlaşması'nın yıldönümü münasebetiyle verdiği demeçte Türkiye'nin savaş dışı kalma konusundaki başarısından söz etmesi, İngilizlerin geleneksel soğukkanlılıklarını dahi zorladı. Bu doğrultuda Hugessen 19 Haziran'da Londra'ya şu telgrafı çekti:

[1227] Selim DERİNGİL, a.g.e., ss. 194- 196
[1228] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 170
[1229] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 195
[1230] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 196

"Bu insanlar konusunda umudumu yitirmiş gibiyim, bize bağımlılıklarını hatırlatıncaya kadar baskıyı artırmaktan başka bir çare de görmüyorum. Duymak istemedikleri şeyleri kesinlikle duymamaya azimliler."[1231]

Adana görüşmelerinin Türk basınındaki yankıları da genelde olumlu ve hükümetle paralel biçimde olmuştur. Ulus Gazetesi'nin yorumuna göre; Churchill iki günlüğüne Türkiye'nin misafiri olmuş ve İnönü tarafından kabul edilmiştir. Churchill, Türkiye'nin baştan beri açık ve kesin olan tarafsızlık politikasını bizzat en yetkili erkân ile görüşmüş, Türkiye'nin savunma durumunu görme fırsatı bulmuştur. Görüşmelerin, Casablanca buluşmasının hemen arakasından yapılması ile sorunlar açık olarak ve iki ülkenin dostane tutumlarını geliştirmesi ile sonuçlanmıştır. Bilhassa Roosevelt'in düşüncelerinin tam olarak Türkiye'ye iletilmesi Churchill'e olan sempatiyi artırmıştır. Türkiye'nin bir istikrar adası olarak tarafsızlık politikası müttefikler tarafından memnuniyet uyandırmıştır.[1232]

Hüseyin R. Gürpınar tarafından kaleme alınan bir yazıda, Adana görüşmesinin dünyada çok büyük ilgi uyandıracağı belirtilerek, şu görüşlere yer verilmekte idi:[1233]

"Bu görüşme ile iki ülke arasındaki dostluk bağları her iki tarafı memnun edecek şekilde yeniden görüşülmüştür. Bazı devletlerin iddia ettiği gibi Churchill Türkiye'ye, politikalarımızı değiştirmemizi telkin etmek amacıyla gelmemiştir. Türkiye'nin savunmasını güçlendirmek için gerekli malzeme ve teçhizat desteği konusunda mutabık kalınmış, Türkiye'nin milli menfaatlerine önem verildiği bir kez daha anlaşılmıştır. Görüşmelerde savaş sonrası meselelerin çok karmaşık olacağının değerlendirilmesi yapılmıştır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafyanın bir özelliği olarak; Balkan, Akdeniz, Asya devleti olması nedeniyle yakınında gelişen olaylara karşı söyleyeceği bir şeyler olması doğaldır. Bir kısım propagandalar ile dostumuz Sovyetler ile aramızı açmak isteyenler vardır. Müttefiklerimizi de itham etmektedirler. Oysa Amerika ve İngiltere'nin amacı harp sonrası Türkiye'nin herhangi bir taarruza uğramamasıdır. Kahire Radyosu, Adana görüşmesinin, Stalin'in ve Roosevelt'in bilgisi dâhilinde bulunduğunu ve bu mülakat ile dedikodulara son darbenin vurulduğunu işlemiştir."

Sonuç olarak, 30-31 Ocak 1943 tarihinde büyük bir umutla Türkiye'ye gelerek görüşmelerde bulunan ve Türkiye'yi peşinden sürükleyeceğini ümit eden Churchill, bu politikasında beklentisini elde edememiştir. Türkiye bu dönemde, düşmanlar arasındaki dengeleri iyi kullanmıştır. Almanya'dan 100 milyon Marklık

[1231] İlyas KAYIŞ, a.g.t., s. 66
[1232] Osman YALÇIN, a.g.m., s. 717
[1233] Osman YALÇIN, a.g.m., s. 718

bir kredi alınmış ve orduyu modernize etmek için çalışmalar başlatılmıştır. Hemen sonrasında başlayan İngiliz-Amerikan yardımı ile ordunun modernizesi hızlandırılmıştır. Esasen 19Ekim 1939 Anlaşması sonrası Türkiye, müttefiklerden silah malzemesi almaya başlamış, daha sonra ikili görüşmeler ve yapılan antlaşmalar ile yardımın kapsamı genişletilmiştir.[1234]

Türk yöneticileri Adana Görüşmelerini oldukça iyi değerlendirmişler. Müttefikler ile ilişkilerini kesmeden zaman kazanmışlar, kaybeden tarafın hangi taraf olacağının daha da belirginleşmesini beklemişlerdir. Türkiye, İngilizlerin göndereceği destek malzemelerinin ve silah sistemlerinin tesliminde, Türk tarafına bildirdiği sırada gönderilmesini istemiş ve öncelikle İngiliz birliklerinin gelmesi engellenmiştir. Almanlara da direk cephe alınmamış ve görüşme kanalları açık tutularak, düşmanlık beslemelerine engel olunmuştur. Ancak Hitler'in başarılı olması durumunda sıranın daha sonra Türkiye'ye geleceği gerçeği göz ardı edilmemiştir. Nitekim bu konuda Almanların planları olduğu daha sonra ortaya çıkmıştır. Saldırı nereden gelirse gelsin, sonuna kadar Türkiye'nin savunmasının yapılacağı ve bunda en ufak bir tereddüt olmayacağı kararlılığı Mihver ve Müttefik Devletlere her ortamda hatırlatılmıştır. Türkiye'nin yaptığı bu uyarı ve hatırlatmalar Türkiye üzerine plan yapanlara karşı caydırıcılık etkisi yapmıştır.[1235]

6.2.3. Washington Konferansı

Kuzey Afrika Cephesi'nin kapanması üzerine, Roosevelt ve Churchill savaş sorunlarını görüşmek üzere, 12- 26 Mayıs 1943 tarihleri arasında Washington'da bir araya gelmişlerdir. Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesi için İtalya'yı kullanmayı planlamıştı. Ona göre savaşın bundan sonrası ilk hedefi İtalya'yı yenilgiye uğratmaktı. Churchill, İtalya'nın yenilmesinin sağlayacağı avantajları şöyle sıralamıştı:[1236]

"1. Mihveri, lojistik çabalarını genişletmeye zorlamak.

2. SSCB'nin yükünü azaltmak.

[1234] Osman YALÇIN, a.g.m., s. 726
[1235] Osman YALÇIN, a.g.m., ss. 727- 729
[1236] Edward WEISBAND, a.g.e., s. 178

3. İtalyan birliklerinin Balkanlardan ayrılmasını sağlayarak bu bölgede Mihverin gücünü azaltmak.

4. Akdeniz'de kendisini hep İtalya ile ölçen Türkiye'yi savaşa girmek zorunda bırakmak."

Churchill'e göre İtalya'nın yenilmesinden sonra Türkiye'ye topraklarında Müttefiklere hava üsleri vermesi konusunda ortak bir Amerikan- İngiliz- Sovyet teklifinin yapılacağını belirtmiş ve İtalya'nın savaş dışı kalması halinde böyle bir teklifin reddedilemeyeceğini, Türkiye'ye ittifaka uygun hareket etmesini sağlamak için daha kuvvetli baskı yapmanın mümkün olabileceğini ve bu baskıda SSCB'nin İngiltere'yi destekleyeceğini söylemiştir.[1237]

Roosevelt, pek istekli olmasa da Churchill'in bu fikrini sonradan kabul etmiştir. Fakat tam anlamıyla Churchill gibi düşündüğü söylenemezdi. Roosevelt İtalya'yı Güney Cephesi'nden çok Batı Cephesi için hesaplamıştı. Yani ABD, İtalya'yı, Avrupa'da ikinci cephenin açılmasıyla birlikte kullanılacak yararlı bir hava üssü olarak değerlendiriyorlardı. Nitekim daha sonra İtalya'ya saldırı kararı alındıktan sonra ABD, ağır bombardıman uçaklarının Türkiye'ye gönderilmesini engellemiş ve İtalya'da konuşlanması gerektiğini ileri sürmüştür.[1238]

Konferansın sonucunda da bazı kararlar alınmıştır. Buna göre; İtalya'nın işgal edilmesi ve ikinci cephenin Fransa'da açılması işinin 1944 ilkbaharında tamamlanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Churchill'in fikri doğrultusunda savaş sonrası düzeni için barışı koruma sorumluluğu İngiltere, ABD, SSCB ve Çin'e verilecekti. Bu devletlerin temsil ettiği *Dünya Konseyi*'ne bağlı olmak üzere, Avrupa, Amerika ve Uzakdoğu Bölge Konseyleri kurulacaktı. Avrupa'da bir konfederasyon kurulacak ve bu da Tuna, Balkan ve İskandinav federasyonlarından oluşacaktı. Türkiye ise Balkan federasyonuna dâhil edilecekti.[1239]

Bu arada Churchill'in bu düşüncesine rağmen daha sonra hayal kırıklığına uğramıştır. Çünkü Churchill, Türkiye'yi savaşa dâhil etmek için aradığı fırsatı yakalamış ve 25 Temmuz 1943'te İtalya savaş dışı kalmıştı. Fakat Churchill'in düşüncesinin aksine, İtalya'nın düşmesine Türkiye, oldukça tepkisiz kalmıştır. Hatta

[1237] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 170
[1238] Edward WEISBAND, a.g.e.,ss. 180- 181
[1239] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s.

bu konuda Hugessen Londra'ya bir telgraf çekmiş ve Türk tepkisizliğini *" İtalya'da olanlar sanki başka bir âlemde cereyan ediyordu."* cümleleriyle tabir etmiştir.[1240]

6.2.4. Quebeck Konferansı

Doğu Cephesi'nde Almanların Stalingrad'da durdurulması, Kuzey Afrika'da Müttefiklerin önemli başarılar elde etmesi ve Sicilya'nın ele geçirilmesi gibi gelişmelerin yaşanması sonucu, Fransa'ya yapılması planlanan çıkarmanın onaylanması ve savaşın gidişatının değerlendirilmesi amacıyla Churchill ve Roosevelt arasında 11-24 Ağustos 1943 tarihinde Quebeck Konferansı düzenlenmiştir.[1241] Genel olarak Manş Denizi üzerinden ikinci bir cephe açılması ve Türkiye'nin savaş dışı durumunun görüşüldüğü bu konferans sonucunda bazı kararlar alınmıştır:[1242]

1. Avrupa'da ikinci cephe Fransa'da açılacak (Overlord Harekâtı) ve bu nedenle Türkiye bu aşamada savaşa girmeye zorlanmayacaktır.

2. Balkanlarda ileriki dönemde açılacak yeni bir cephe için Türk havaalanlarının Müttefiklerce kullanıma açılması Türkiye'den istenecektir.

3. Türkiye'ye askeri yardımlar devam edecek, bunun yanında Türkiye'den Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını durdurması ve Alman askeri gemilerinin Boğazlardan geçişini engellemesi istenecektir.

4. Moskova'da Müttefik dışişleri bakanları arasında bir konferans toplanacaktır.

Konferanstan sonra Müttefikler, Türkiye üzerinde Türk hava alanlarının kullanılması ve krom sevkiyatının durdurması yönünde baskıda bulunmaya başladılar. Churchill'in Balkanlar'da ikinci bir cephe açılması düşüncesinden hiç hoşlanmayan SSCB, iki müttefikinin bu düşüncelerine hiç katılmamış, bunun yerine Türkiye'nin savaşa doğrudan katılmasını savunmuştur. Yani SSCB, bir yandan Türkiye konusunda hoşnutsuzluğunu dile getirirken, bir yandan da Türkiye'nin savaş

[1240] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 199
[1241] Barış ERTEM, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk- Sovyet İlişkileri (1939- 1947)",…, s. 259
[1242] Levent DALKIÇ, a.g.t., s. 68

dışı kalmasının müttefiklerin değil, daha çok Almanya'nın işine yaradığını söyleyerek Türkiye'ye karşı bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.[1243]

Türkiye ise, askeri malzeme yardımının süreceğinden memnun olduğunu açıklamıştır. Fakat bununla birlikte 10 Mayıs'ta İngiltere'nin, Almanya'ya krom sevkiyatını durdurması talebini reddetmiştir. Çünkü Türkiye'ye göre: bu yönde alınacak bir karar Türk- Alman ticari ilişkilerini sona erdirebilirdi ve Türkiye bu şartlar altında bunu göze alamazdı. Ayrıca Boğazlardan geçen ve Müttefiklerin iddialarına göre ticaret gemisi biçiminde kamufle edilmiş ancak askeri malzeme taşıyan Alman gemilerinin, geçiş sırasında daha sıkı bir incelemeye tabi tutulabileceğini ve gerekirse geçişine izin verilmeyeceğini de bildirmiştir.[1244] Diğer taraftan Türkiye, havaalanlarının kullanılması yönündeki talepleri de reddetmiştir.[1245]

6.2.5. Moskova Konferansı

ABD savaşa girdikten sonra, ABD- İngiltere- SSCB arasında Mihvere karşı sıkı bir işbirliği yapılmakla birlikte iki sorun, SSCB'yi ABD ve İngiltere'ye karşı şüpheye düşüyordu. Bunlardan birincisi, ikinci cephenin açılması konusunda AB ve İngiltere'nin yavaş davranmasıydı. İkinci sorun ise, ABD tarafından SSCB'ye yapılan yetersiz askeri yardımlardır. Bu sorunlar SSCB'yi ABD ve İngiltere'nin Almanya karşısından yıpratmak istedikleri düşüncesine sürüklemiştir. Roosevelt ve Churchill de Stalin'in bu kuşkularını gidermek için harekete geçmişlerdir. Bu doğrultuda üç devlet dışişleri bakanları 19- 30 Ekim 1943'te Moskova'da bir araya gelmişlerdir.[1246]

Moskova Konferansı'nı Türkiye için önemli yapan durum, SSCB'nin Türkiye'yi savaşa sokmak için İngiltere ve ABD temsilcilerinden sürekli olarak sözler almak için uğraşmasıdır.[1247] Gerçekten de SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, konferansın başından itibaren Türkiye'nin savaşa girmesi için oldukça çaba harcamıştır. SSCB'ye göre; Türkiye'nin savaşa girmesiyle 10 Alman tümeni Sovyet

[1243] Barış ERTEM, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk- Sovyet İlişkileri (1939- 1947)",…, s. 259
[1244] Cemil KOÇAK, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)*, Cilt: I,…, s. 170
[1245] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 131
[1246] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., ss. 391- 392
[1247] Edward WEISBAND, a.g.e., s. 200

cephesinden güneye doğru kaydırılmak zorunda kalacak ve böylece Sovyet ordusunun Avrupa'daki ilerleyişi daha da kolaylaşacaktı.[1248] Üstelik Molotov'a göre; Türkiye'nin savaşa girmesi bir telkinle değil bir emirle sağlanmalıydı. Ayrıca Türkiye'nin savaş sonrasında toplanacak olan barış konferansına katılabilmesi için SSCB gibi savaş sırasında ıstırap çekmesi gerektiğini ve savaşa katılmadığı takdirde Türkiye'nin savaş malzemesi sevkiyatının durdurulması gerektiğini de ifade edilmiştir.[1249]

Fakat ABD, Türkiye'nin savaşa katılması fikrini kabul etmemiştir. Çünkü Türkiye eğer savaşa katılırsa, SSCB'ye karşı kendisinin korunmasını da talep edecek ve bu da kuzey Fransa'da açılması planlanan ikinci cepheden Amerikan- İngiliz kuvvetlerinin bir kısmının Türkiye'ye sevk edilmesine ve dolayısıyla ikinci cephenin zayıf kalmasına sebep olacaktı.[1250] Diğer taraftan İngiltere de ikinci cephe konusunda ABD ile aynı fikri paylaşıyor ve Türkiye'nin kendi isteğiyle ve yalnızca kendi kuvvetleriyle savaşa katılmasının daha doğru olduğunu söylüyordu. Bununla beraber İngiltere'ye göre, bir yandan Oniki Ada'da girişilen harekâtı kolaylaştırmak, bir yandan da SSCB'ye yardım edilmesini sağlamak için Türkiye, Müttefiklere hava üslerini ve İngiliz denizaltı ve gemilerine Boğazlardan geçiş izni vermelidir.[1251]

Konferansın sonunda, 1 Kasım 1943'te İngiltere ve SSCB arasında aşağıdaki Protokolün imzalanmasına karar verilmiştir:[1252]

1. Hitler Almanya'sının en kısa zamanda yenilgiye uğratılması için her iki dışişleri bakanının görüsüne göre Türkiye, 1943 sonundan önce BM'nin yanında savaşa girmelidir.

2. Her iki tarafın dışişleri bakanları arasında varılan antlaşma uyarınca İngiltere ve Sovyet hükümetleri tarafından Türkiye'ye en kısa zamanda savaşa girmesi önerilecektir. Taraflar arasında bir tarih saptanacak ve bu tarih 1943 sonundan önce olacaktır.

[1248] Levent DALKIÇ, a.g.t., s. 70
[1249] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 172
[1250] Mahmut GOLOĞLU, a.g.e., s. 208
[1251] Haluk A. ÜLMAN, a.g.e., s. 42
[1252] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 207

3. Ayrıca Türkiye'den derhal BM'ye her türlü kolaylığı sağlaması rica edilecektir. Türkiye, Müttefik Hava Kuvvetlerine üslerini açacak ve iki hükümetin saptadığı konularda yardımcı olacaktır.

Görüldüğü gibi SSCB, yapmak istedikleri antlaşmayı İngiltere'ye kabul ettirmişti. Aynı antlaşmayı ABD2nin de kabul etmesi ve bunun üçlü bir antlaşma halini alması için SSCB, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'den yardım istemiştir. Eden konuyla ilgili bu bilgiyi önce ABD Dışişleri Bakanı Hull'a, o da daha sonra Roosevelt'e iletmiştir. Sonuç olarak 4 Kasım 1943'te Roosevelt, anlaşmayı kabul ettiğini açıklamıştır. Ayrıca antlaşma kararlarının Türkiye'ye bildirilmesi için Eden, 4 Kasım'da Kahire'ye gitmiş ve Türkiye Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nu da Kahire'ye davet etmiştir.[1253]

Türk kamuoyunda ise Moskova Konferansı şüpheyle karşılanmıştır. 31 Ekim 1943 tarihli yazısında Hüseyin Cahit Yalçın, bu durumu şu şekilde yorumlamıştır:[1254]

"Üçler Konferansı'nın müzakerelerini bitirdiği haber verildi. Konferans ne yaptı, muvaffak mı oldu? Yoksa olmadı mı? Bunun hakkında kati bir fikir edinebilmek için her şeyden önce konferansın neler yapmak için toplanmış olduğunu bilmek lazımdır. Hâlbuki bunu bile sarih olarak bilmiyoruz…

Amerika Birleşik Devletleri Cumhurreisi M. Roosevelt konferansın vardığı neticeler hakkında gazetecilere malumat verirken, bu noktaya temas bile etmemiştir. Sadece konferansın neticeleri hakkında memnuniyet beyan etmeyi kafi görmüştür. Bu memnuniyete iştirak etmeyi bütün dünya ister. Fakat şimdiye kadar şahit olduğumuz konferansların hiçbiri hakkında akim kalmıştır tabiri kullanılmayarak hepsinden memnuniyetle bahsolunduğuna şahit olduğumuz için Moskova Konferansının hitama ermesinin sadece bir memnuniyet havası içinde cihana haber verilmesi konferansa atfolunan ümitleri tatmine ve herkesi sevindirmeye kâfi gelmez…"

Bu tartışmaların ve şüphelerin ötesinde, savaşın gidişatı açısından konferansın en önemli sonucu, 1944 baharında Fransa'ya çıkarma yapılma konusunda İngiltere ve ABD'nin, SSCB'ye kesin bir taahhüt vermeleridir. Bu durumda artık Balkan Cephesi'nin esas cephe olarak açılması konusu tamamen kapanmıştır.[1255]

[1253] Mahmut GOLOĞLU, a.g.e., s. 209

[1254] Hüseyin C. YALÇIN, "Üçler Konferansındaki Anlaşma", *Tanin,* 31 Ekim 1943

[1255] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…s. 458

6.2.6. Birinci Kahire Konferansı

Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Moskova Konferansı'nın ardından Eden'in daveti üzerine Kahire'ye gitmiş ve 5 Kasım 1943 günü, Eden ile bir araya gelmiştir. İki devlet adamının birbirlerini sevmemeleri, görüşmelerin olumsuz bir hava içinde geçmesine sebep olmuştur. Eden'e göre; Menemencioğlu, Alman yanlısı, Menemencioğlu'na göre de Eden, kendini beğenmiş biriydi.[1256]

Görüşmelerin ilk gündem maddesi Türkiye'nin hissettiği Sovyet tehlikesiydi. Eden, Türkiye'nin Balkanlardaki Sovyet emelleri konusundaki endişelerini gidermeye çalışmış ve gözlemlerine dayanarak SSCB'nin yayılmacı olmadığına inandığını belirtmiştir. Menemencioğlu ise SSCB'nin savaşı kısaltmak için değil, Türkiye'yi askeri açıdan zayıflatmak için savaşa çekmeye çalıştığı konusundaki şüphelerinde ısrar ederek, Türkiye'nin savaşa girebilmesi için SSCB'nin savaştan sonra da İngiltere ve ABD ile yakın ilişkiler sürdüreceğine ve bu devletlerin engel olamayacağı hareketlere girişmeyeceğine ikna olması, gerektiğini ifade etmiştir. Buna karşılık Eden, SSCB'nin yayılmacılığına dair bir işaret olmadığını bir kere daha vurguladıktan sonra, SSCB'nin böyle bir emeli olsa bile, Türkiye'nin savaş dışı kalarak bunu değiştiremeyeceğini söylemiş, bir nevi gözdağı vermiştir. Diğer taraftan Eden, yine Türkiye'den üs talep etmiş, fakat Menemencioğlu bu talebin yerine getirilmesinin Türkiye'nin doğrudan savaşa girmesi demek olacağı, gerekçesiyle karşı çıkmıştır.[1257] Menemencioğlu, anılarında bu konudan şu şekilde söz etmektedir:[1258]

> *"Beni Kahire'de bir sürpriz bekliyordu. Daha ilk görüşmemizde Bay Eden, Bay Churchill'in, Türkiye'nin bir aya kadar Almanya'ya savaş ilan etmesini görmeyi özlediğini belirtmektedir…"*

Menemencioğlu, Eden'in, Türkiye'yi SSCB ile tehdit ettiğini ileri sürmüştü. Eden'in tavırları da hali hazırda Menemencioğlu'nu haklı çıkarmıştı. Fakat bu taktik işe yaramamıştı. Çünkü Menemencioğlu, Eden'in üs kullanma talebini reddetmişti. Eden, Türkiye'nin ikna edilemez bir tutum içerisinde olduğunu Churchill'e de

[1256] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 209
[1257] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 458
[1258] Edward WEISBAND, a.g.e., s. 217

iletmiştir.[1259] Menemencioğlu yine de savaşa katılıp katılmama konusunda Türk hükümetince tartışılacağını söyleyerek Kahire'den ayrılmıştır.

Menemencioğlu, Türkiye'ye geldikten sonra bu konu istişare edilmiş ve nihayetinde 17 Kasım 1943'te İngiltere'ye Kahire görüşmelerinin sonucuna yönelik bir nota gönderilmiştir. Bu notaya göre:[1260]

1. Üs verme talebi Almanya ile Türkiye arasında savaşa sebep olacağı için kabul edilmemiştir.

2. İngiliz hükümetinin Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa katılabilmesi için yeterli askeri yardımı yapamadığı görülmüştür.

3. Türkiye'nin savaşa girmesi için üç ön şartı vardır:

*Türk ordusunun savaş kabiliyetinin ve ülke savunmasının gerektirdiği teçhizatın temin edilmesi;

* Müttefik İngiliz ordusu ile bilfiil eşgüdümün sağlanması

* Emniyet ve çıkarlar hususundaki siyasi koşulların sağlam temellere dayanması.

Deringil'in de ifade ettiği gibi, Eden-Menemencioğlu görüşmeleri, Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Çünkü Türkiye, artık taktik değiştirerek, ilkesel anlamda savaşa girmeyi kabul etmiştir. Türkiye'nin bu konudaki düşüncesi ise, Müttefiklerin artık, Türkiye'nin tarafsızlığını tartışmayıp, savaşa girdiği kabul edileceği ancak hazırlıksız olduğu ve savaşta nasıl bir rol oynayacağını bilmediği bahanelerini öne sürerek, savaşın dışında kalmayı sürdüreceğiydi.[1261]

6.2.7. Tahran Konferansı

Eden- Menemencioğlu görüşmeleri sürerken, Roosevelt, Churchill ve Stalin'in zirve toplantılarının Tahran'da yapılması kararlaştırılmıştı. Roosevelt ve Churchill Tahran'a gitmeden önce kendi aralarında görüşmek üzere 23- 24 Kasım

[1259] Selim DERİNGİL, a.g.e., ss. 210- 211
[1260] Levent DALKIÇ, a.g.t., ss. 71- 72
[1261] Selim DERİNGİL, a.g.e., ss. 211- 212

1943'te Kahire'de bir araya gelmişleridir. Türkiye konusu açılınca Churchill Türkiye'nin savaşa girmesinin faydaları üzerinde durarak, Tahran'dan sonra İnönü'yle görüşmelerini teklif etti. Bu arada iki devletin kurmayları da Avrupa'da açılacak yeni cepheyle ilgili çalışmalarını sürdürüyorlardı ve bu çerçevede Türkiye'yi savaşa zorlamak konusundaki Sovyet teklifinin, ancak Batıda yapılması onaylanmış olan harekâtın zararına Türkiye'ye yardım yapılmaması veya kuvvet kaydırılmaması şartıyla desteklenebileceğini bildirmişlerdir.[1262]

Tahran Konferansı ise, 28 Kasım 1943'te Churchill, Roosevelt ve Stalin'in katılımıyla başlamış ve Türkiye, konferansta ele alınan en önemli konulardan biri olmuştur. Churchill, Tahran Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki ısrarlarını fazlaca artırmış ve savaşa girmesinin sağlayacağı faydaları yeniden sıralamıştır. Roosevelt ise bu konuda yine Churchill ile ters düşmüştür. Çünkü Roosevelt'e göre: Türkiye'nin savaşa girmesi ona yoğun bir malzeme sağlanması demekti ve Roosevelt, *Normandiya Çıkarması* hazırlıklarına yoğunlaşmak istediği için, bunun etkinliğini azaltacak hiçbir girişimde bulunulmamasını vurgulamıştır.[1263]

Burada asıl önemli olan değişim ise SSCB'nin tutumuydu. Stalin bundan önceki konferanslarda *"gerekirse enselerinden yakalayarak"* Türkiye'yi savaşa sokmak gerektiğini ileri sürse de bu sefer bu sorun üzerinde çok diretmemişti. SSCB'nin bu tutumun başlıca nedenleri şunlardı: SSCB her şeyden önce, Fransa'da açılacak ikinci cepheye önem veriyordu. Bu cepheden herhangi bir kuvvetin alınıp başka bir tarafa verilmesiyle, bu cephe güçsüzleştirilebilirdi. Dolayısıyla SSCB, bu konuda ABD ile aynı düşünüyordu. İkinci olarak, SSCB, Türkiye'nin savaşa katılmayacağına kesin olarak inanmıştı. Üçüncü olarak da SSCB, Balkanlara göz koymuştu. Türkiye'nin savaşa katılması, Balkanlarda bir Müttefik Cephesi'nin açılmasını ve İngiliz güçlerinin Balkanlara girmesini gerektireceğinden, SSCB bunu istememekteydi. Türkiye'nin savaşa katılması, Balkanlardaki askeri ve siyasal durumu İngiltere lehine değiştirebilirdi. SSCB'nin yapabileceği şey, Türkiye'ye gönderilecek yardımın miktarını azaltarak, Türkiye'nin fazla güçlenmesini engellemek ve Batılıların büyük kuvvetlerle Balkanlara çıkmasını önleyebilmekti.[1264]

[1262] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…s. 460
[1263] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 214
[1264] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*… s. 137

Churchill ise bir yandan SSCB'nin çelişkisine şaşırıyor, bir yandan da onu eski katı tutumuna yöneltmek için çabalıyordu. Hatta bu doğrultuda SSCB'nin Boğazlar takıntısını depreştirmeye çalışmıştır. 29 Kasım 1943'te Stalin'le görüşmesinde, Türkiye'nin savaşması için üç devlet tarafından yapılacak davete Türkiye'nin uymaması halinde *"İngiltere onlara da bu davranışlarının savaş sonrasında Boğazların statüsüne olumsuz etki yapabileceğini"* söylemiştir. Fakat Stalin, Türkiye'nin artık onlar için çok önemli olmadığını, fakat bununla birlikte Türkiye'ye yapılacak yardımların gereksiz olduğunu vurgulamıştır.[1265]

Konferansın son gününde yapılan tartışmalarda Türkiye'nin savaşa girmesini istemenin daha çok Türkiye'nin İngiltere ve ABD'den nasıl bir yardım alabileceğiyle bağlantılı olduğu genel kabul görmüştür. Ancak taraflar, İngiltere'nin eğer Türkiye savaşa girerse kendisini korumak için kullanabileceği 17 hava filosu verebileceği dışında, kesin olarak Türkiye'ye ne kadar yardım yapabileceklerini açıklamamışlardır. Hatta tarafların Türkiye'ye asker göndermeyi kesinlikle düşünmedikleri de anlaşılmıştır.[1266]

Sonuç olarak, 1 Aralık 1943'te sonuç kararları bir bildiri haline getirilerek, imzalanmıştır. Bu metnin Türkiye ile ilgili bölümlerinde:

> "A*skeri olarak Türkiye'nin yıl sonundan önce Müttefikler safında savaşa girmesinin son derece arzu edilir olduğu; eğer Türkiye kendini Almanya ile savaş halinde bulur ve bunun sonucunda Bulgaristan Türkiye'ye savaş açar ya da saldırırsa, Sovyetlerin de derhal Bulgaristan'a savaş açacağı…"*

ifade edilerek, şimdi savaşa girmenin Türkiye açısından savaştan sonra büyük devletlerle barış masasına oturması için son fırsat olduğu belirtiliyordu.[1267]

6.2.8. İkinci Kahire Konferansı

Tahran Konferansı'nın sürdüğü sıralarda Roosevelt ve Churchill, İnönü'ye birer telgraf göndererek, görüşmek üzere kendisini Kahire'ye davet etmişlerdi. İnönü ise Kahire'ye gelmeyi bir koşulla kabul edeceğini bildirmiştir. Zira İnönü, Birinci

[1265] Selim DERİNGİL, a.g.e., ss. 216- 217
[1266] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…s. 461
[1267] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…s. 461

Kahire Konferansı'nda Menemencioğlu'nun düştüğü duruma düşmek, istemiyordu. Bu yüzden İnönü de Kahire'ye, Tahran Konferansı'nda Türkiye hakkında verilen kararları *"tebellüğ etmek"* için değil, yapılacak görüşmelerde eşit söz hakkıyla devletini temsil etmek için garanti istemişti. Roosevelt ve Churchill de hali hazırda Tahran Konferansı'nda Türkiye ile ilgili kesin bir karar almadıklarından, bu koşulu kabul etmişlerdi.[1268]

Bu arada genel olarak Türk kamuoyunda ve hatta özelde de TBMM, Türkiye'nin savaşa girmesinin aleyhineydi. Gerçi Müttefik baskılarından sonra özellikle 1943 içerisinde hükümet kamuoyunu olası savaşa hazırlayacak girişimlerde bulunmuştu, fakat kamuoyu hâlâ devlete bir saldırı olmadan savaşa girilmesine, büyük ölçüde karşı çıkıyordu. O kadar ki, CHP içerisinde İnönü'nün Kahire'ye gitmesine dahi karşı çıkanlar vardı.[1269] Fakat İnönü, Müttefikler arasındaki önemli görüş ayrılıklarını iyi biliyordu.

İnönü Kahire'ye giderken, yanında sadece Numan Menemencioğlu ve bir diplomat grubu vardı. Hatta Saraçoğlu'nu bile yanına almamış ve heyete tek bir askeri danışman dahi katılmamıştı. Kuşkusuz Kahire görüşmeleri uzun süre Almanya'dan saklanamazdı, ama bu konferansa Türk subaylarının katılmış olmaması, biraz da Almanya'nın tepkisini yumuşatabilmek için alınmış bir önlemdi. Yoksa askeri konular herkes bir tarafa, İnönü'nün kendi uzmanlık alanı sayılırdı.[1270]

Kahire Konferansı, 4- 6 Aralık 1943 tarihinde cereyan etmiş ve konferansa Stalin katılmamıştır. Kahire Konferansı, Türkiye üzerine yapılan baskıların doruk noktasını teşkil ediyordu. Bu konferansta Churchill, her zamankinden daha fazla bastırmıştır. Tahran'da açıkladığı taktikle, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Sovyetler dâhil, tüm müttefiklerle dostane ilişkilerinin devamlılığını sağlayacağını ve savaştan sonra dost ve müttefik sıfatıyla galipler arasında yerini alacağını, aksi halde ise çok yalnız kalarak hâkimler arasında değil, seyirci olarak koridorlarda

[1268] Yuluğ T. KURAT, "Kahire Konferansı Tutanakları (4- 7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", *Belleten*, Cilt: XLVII, Sayı: 185, 1984, s. 317
[1269] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…s. 462
[1270] Yuluğ T. KURAT, "Khire Konferansı Tutanakları (4- 7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri",…s. 317

dolaşacağını vurgulamıştır.[1271]Öyle ki Churchill, Türkiye'yi açıkça tehdit etmekten de geri kalmayarak şöyle demişti:[1272]

> "*15 Şubat tarihine kadar savaşa girmemesi Türkiye ile İngiltere arasındaki ittifakın sonu olacaktır… İngiltere sadece Türkiye'ye yaptığı malzeme yardımın kesmekle kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'nin geleceğine dönük verilecek kararlarda tamamen ilgisiz davranacaktır. Örneğin, barış konferansında Sovyetler İstanbul'u ve Boğazları isterlerse, İngiltere buna karşı çıkmayacaktır.*"

Buna karşılık İnönü, ancak *"Adana Listeleri"*nde yer alan malzemelerin sadece %4'lük bir kısmının teslim edildiğini ve bu durumda savaşmaya hazır olmadığını söyleyerek, karşılık vermiştir.[1273] İnönü, Müttefiklerin Türkiye'yi sadece kullanmak amaçlı savaşa sürüklediğini ve Alman tehlikesine karşı korunmayacağını düşündüğü için, tarafsızlığını bozmak istemiyordu.[1274] Kaldı ki, İnönü'ye göre, Türkiye, Churchill'in istediği gibi savaşa girmediği takdirde, tehlikede değildi. Aksine savaşa girerse, büyük bir Alman tehdidi onları bekliyordu. Tartışmaların tümünde İnönü, Türkiye'nin yükümlülüklerinden kaçmadığını ve sadakatini kanıtlamaya hazır olduğunu vurgulamaktan geri kalmamıştır. Ancak gerçeklerin de göz ardı edilmesini istememiştir.[1275] Roosevelt ise İnönü'nün ileri sürdüğü fikirler ve ricalar karşısında oldukça etkilenmiş ve İnönü'ye sempatiyle yaklaşmıştır. Dolayısıyla Roosevelt de Churchill'in değil, İnönü'nün yanında yer alarak, Türkiye'nin savaşa girmemesinden yana tavır koymuştur. Çünkü ona göre Türkiye'nin Akdeniz'de yapılacak askeri bir harekâtta faydalı olabilmesi için fazlaca askeri yardımla desteklenmesi şarttı. Öyle ki, 4 Aralık'ta Churchill'e:[1276]

> *"Eğer ben Türk olsaydım, Türkiye'yi savaşa sokmadan önce İngiltere'nin verdiğinden daha çok yardım isterdim…"*

demiştir.

Zira Churchill de İnönü'nün konuşmasından sonra Türkiye'nin savaşa katılıp katılmamasının iki şarta göre değişeceğini anlamıştı:[1277]

1. Ortak bir askeri harekât planı.
2. Siyasi gelecek hakkında ayrıntılı bilgi:

[1271] İlyas KAYIŞ, a.g.t., ss. 74- 75
[1272] Levent DALKIÇ, a.g.t., s. 73
[1273] Edward WEISBAND, a.g.e., s. 256
[1274] Zehra ÖNDER, a.g.e., s. 261
[1275] Selim DERİNGİL, a.g.e., ss. 221- 222
[1276] Edward WEISBAND, a.g.e., ss. 258- 259
[1277] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., 177

* Tahran görüşmeleri doğrultusunda Türkiye'nin savaşa girmeye zorlanması.
* Türkiye'nin savaşa katılmasının Türk kuvvetlerine özel bir rol verilmeden sadece Türk hava ve kara üslerinin kullanılması şeklinde olacağı.

Bu tartışmalar sonrasında giderek Türkiye'ye daha da yaklaşım gösteren Roosevelt, İnönü'ye veda ederken, *"siz hazırlığa derhal başlayınız ve bunu kendinizi bağlamadan yapınız"* demiş ve 7 Aralık'ta Kahire'den ayrılmıştır. Churchill ise bir gün daha kalmış ve İnönü ile son defa görüşerek kendisine, birkaç gün içinde cevap vermesini talep ettiği bir plan vermiş ve 8 Aralık'ta Kahire'den ayrılmıştır. Planda özellikle Türkiye'nin 15 Şubat 1944'e kadar, Türk hava alanlarının müttefikler tarafından kullanılmasına razı olup olmayacağı, soruluyordu.[1278] Bu arada radar hazırlıkları da dâhil olmak üzere, hava alanında çalışmalar başlayacak, Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlayacak olan ortak plan hazırlanacak ve genel siyasi sonuçlar incelenecekti. Türkiye bu plana olumsuz cevap verdiği takdirde, herhangi bir sorumluluk söz konusu olmayacak, ancak bu durumda başka planlar yapılacak ve Türkiye'ye gönderilecek olan mühimmat başka yerlere sevk edilecekti.[1279]

Konferans sonrası, 7 Aralık 1943'te de aşağıdaki resmi tebliğ yayınlanmıştır:[1280]

> *"Reisicumhur Roosevelt, Reisicumhur İnönü ve Başbakan Churchill umumi siyasi vaziyeti gözden geçirmişler ve bu siyasi vaziyetin üç memleketten her birinin kendine ait karşılıklı menfaatleri ile olan alakası üzerine dikkatle durmuşlardır. Anlayış ve samimi bağlılık zihniyeti içinde tetkik edilmiş olan bütün meseleler Birleşik Amerika, Türkiye ve İngiltere arasında dünya vaziyetini görüş üzerinde çok sıkı bir rabıtanın mevcudiyetini göstermiştir. Bu suretle Kahire görüşmeleri alakalı dört devletin aralarındaki münasebetlerin ilerisi için çok faydalı ve verimli olmuştur. Amerika ve İngiltere demokrasilerinin Sovyet Rusya ile mevcut olan menfaat ve görüş birliği ve Türkiye ile adı geçen devletler arasındaki geleneksel dostluk Kahire Konferansı'nın bütün seyri esnasında bir kere daha teeyyüd etmiştir."*

İnönü Ankara'ya döndükten sonra 11 Aralık'ta, yukarıda sözü edilen konular, hükümet tarafından müzakere edilmiş ve alınan kararlar 18 Aralık tarihinde İngiltere'nin Ankara büyükelçisine tebliğ edilmiştir. Buna göre:[1281]

[1278] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…s. 463
[1279] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., 177
[1280] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., 178
[1281] Levent DALKIÇ, a.g.t., s. 75

1. Türk hükümeti Kahire'de belirtilen emniyet tedbirleri tam olarak yerine getirilmediği müddetçe savaşa girme sorumluluğu alamaz. İngiltere'den istenen savaş malzemeleri Türkiye'ye eksiksiz olarak teslim edilmedikçe ve Türkiye'ye gönderilecek hava birlikleri hususunda mutabakata varılmadıkça Türkiye'nin 15 Şubat'a kadar savaşa girmesi mümkün değildir.

2. Malzeme yardımı konusunda mutabakat sağlanır sağlanmaz siyasi konular üzerine müzakereler başlamalıdır.

3. Türk ordusu ile İngiliz ordusunun birlikte yapacağı koordinasyon planları en yakın zamanda tanzim edilmelidir.

Alınan kararlardan da anlaşılacağı üzere Türkiye, bazı şartların sağlanması koşuluyla *"prensip olarak"* savaşa girmeyi taahhüt etmek dışında, hiçbir söz vermemiştir. Böylelikle Türkiye, kesin olarak belli bir tarihe kadar savaşa sokulması konusundaki Tahran kararlarına direnerek, biraz daha zaman kazanmıştır.[1282]

Kahire Konferansı, Türk kamuoyunda da geniş yankılar bulmuştur. Bazı çevreler Türkiye'nin *"prensip olarak"* da olsa savaşa girme kararına ölçülü yaklaşırken, bazı çevreler ise bunu İnönü'nün bir başarısı olarak görmüşlerdir. Fakat bu olumlu hava içerisinde artık Türk-İngiliz ilişkilerinin bozulmaya yüz tuttuğu da anlaşılmaktaydı. Karar sonrası Menemencioğlu'nun görüştüğü İngiliz büyükelçisi Hugessen, şaşkınlığını gizleyememiş ve özellikle Türkiye'nin gönderilmesi imkânsız yardım miktarı belirlemelerini eleştirmiştir. Hugessen, Türk hükümetini ikna etmeye çalışmış, fakat Menemencioğlu çizgisinden sapmamıştır. Churchill de 13 Aralık'ta, Eden'e çektiği telgrafta baskının iyice artırılmasını emretmiş ve 15 Şubat'ta Türkiye'nin, Müttefik filolarının havaalanlarına inmesine izin vermediği takdirde *"bunun ittifakın sonu olacağını"* buna ek olarak *"yerine getirilemeyecek isteklerde bulunmanın hayır demenin bir başka biçimi olduğu*" nun bilinmesini istemiştir.[1283]

Öte yandan Churchill, Türkiye'nin Alman istilasından korkmasını bir bahane ve boş laf olarak değerlendirmiştir. Fakat İngiliz askeri uzmanları, Türkiye'nin İngiltere'den tamamen kopmasının, Almanya açısından tehlikeli bulmaktaydı. Uzmanların görüşlerini göz ardı etmeyen Churchill de 15 Aralık'ta,

[1282] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 463
[1283] Selim DERİNGİL, a.g.e., ss. 227- 229

Hugessen'e, Türkiye'nin askeri görüşme önerisini son olmasını belirtilerek, kabul ettiğini bildirmiştir. Hugessen'e gelen bildiride, Türk Boğazlarının artık eski değerinde olmadığı ve savaş sonrası Türkiye'nin SSCB karşısında yalnız bırakılacağı konularında tehdit edilmesi istenmişti. Fakat son tahlilde gözle görülür bir ilerleme kaydedilememiştir.[1284]

Bu arada Kahire'de, Türkiye için diğer önemli bir gelişme de SSCB'nin Tahran'da alınan kararların aksine, konferansa katılmamasıdır. Stalin ve Molotov'un yokluğunda, Dışişleri Komiser Yardımcısı Vişinski de Kahire'de olmasına rağmen, toplantıya katılmamış, bu durum SSCB'nin Müttefikler ve özellikle de Türkiye ile savaş sonrasında ortak politikalar izlemeyi düşünmediği şeklinde yorumlanmıştır. Zaten SSCB'nin, ABD ve İngiltere'den farklı politika izlemesinin veya izleyecek olmasının yanı sıra, ABD ve İngiltere arasında da en başından beri görüş farklılıkları vardı.[1285]

Bu aşamada ABD'nin de Türkiye'nin savaşa katılmasından taraf olmasıyla destek bulan Türkiye, ileriki aşamada İngiltere ile iyice yabancılaşacak ve Almanya'nın yeniliyor olmasını da göz önüne alınarak, İngiltere'yi kaybetmemek için çabalara girişecektir. Ayrıca Stalin, SSCB'nin artık Almanya'yı Doğu Cephesi'nde tek başına yenecek kapasitede olduğunu düşünüyor ve Türkiye'nin savaşa girmesi de dâhil, Balkanlarda tek bir Müttefik askeri görmek istemiyordu. Ayrıca savaşa girmeyen Türkiye'ye giden yardımların bir ödül niteliğini taşıdığını da belirterek, karşı olduğunun altını çiziyordu.[1286]

[1284] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 229
[1285] Melih AKTAŞ, "Savaş Sırasında Diplomatik Görüşmeler ve Zirveler", *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 354
[1286] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…s. 463

YEDİNCİ BÖLÜM

SAVAŞIN SONU VE TÜRKİYE'NİN BATI İTTİFAKINDA YER ALMASI

7.1. İTALYA'NIN YENİLMESİ

Sicilya'nın işgal edilmesi için Casablanca'da anlaşan Müttefikler, 10 Temmuz 1943 tarihinde Sicilya'ya 160.000 kişilik çıkarma yapmış ve Ağustos ayında İtalya'nın kuzeyine ilerlenerek bütün adanın işgali tamamlanmış, Mihver Devletleri burada 100.000 tutsak vermişlerdi.[1287]

Müttefiklerin Sicilya Çıkarması, İtalya'nın iç durumunda büyük bir değişiklik meydana getirmiştir. İtalya'nın, savaşın başından beri peşpeşe uğradığı başarısızlıklar İtalyan halkında rejime karşı bir hoşnutsuzluk uyandırmıştı. Sicilya Çıkarması üzerine 24 Temmuz 1943tarihinde toplanan Büyük Faşist Konseyi, on saatlik tartışmadan sonra Mussolini'yi iktidardan düşürmüş, Mussolini istifa etmek zorunda kalmıştır. Yeni hükümetin başına Mareşal Badoglio geçti ve Mussolini'yi tutuklatmış, Faşist Partisi'ni dağıttırmıştır. Mussolini ise Abruzzes dağlarında bir otele hapsedilmiştir. Badoglio, İtalya'nın savaşa devam edeceğini ilan etmekle birlikte, bir yandan da İspanya aracılığıyla barış için Müttefikler nezdinde teşebbüste bulunmuştur. Müttefikler ateşkesi kabul ettiler ve ateşkes, 3 Eylül 1943'te imzalanmıştır. Buna göre, İtalya, Müttefik kuvvetlerine her türlü kolaylığı gösterecek, İtalyan donanması Müttefiklere teslim edilecek ve İtalya hiçbir şekilde Almanya'nın yanında savaşmayacaktı. 13 Ekim 1943'te de İtalya Almanya'ya savaş ilan etmiştir.[1288]

İtalya'nın savaştan çekilmesi, Almanya için bir darbe oldu. Şimdi bütün Akdeniz hemen hemen Müttefiklerin egemenliği altına giriyor ve Almanya, İtalyan donanmasından yoksun kalıyordu. Bundan daha önemlisi, İtalya'nın çökmesiyle

[1287] Rıfat UÇARAL, a.g.e., s. 609
[1288] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., ss. 387- 388

birlikte Yunanistan ve Yugoslavya'da milli kurtuluş hareketleri faaliyete geçmişti.[1289]

7.2. MÜTTEFİK ZAFERLERİ

1943 yılından itibaren savaşın seyri, Müttefik Devletlerin lehine değişmişti. 1944'ten itibaren de özellikle de havada üstünlük, artık Müttefiklerin eline geçmiş ve en şiddetli hava savaşları 1944'te Şubat ve Mart'ta Almanya üzerine yapılmıştır.[1290]

Müttefik Devletler, 6 Haziran 1944'te, Normandiya kıyılarına çıkartma harekâtı yapmıştır. Bu çıkartma harekâtı, *"Operation Overlord"* ismini taşıyordu. Tarihin en büyük çıkartması olan bu harekât başarılı olmuş, Müttefikler, Fransa'nın güneyinden gelen birliklerle 24 Ağustos'ta Paris'te birleşerek kenti kurtarmıştır.[1291]

Normandiya Çıkartması'nın başarılı olması üzerine, SSCB de 23 Haziran 1944'te Doğu Cephesi'nde genel bir saldırıya geçmiştir. Bu saldırı, Sovyet ordularının Balkanlara ve Orta Avrupa'ya girmesini sağlamıştır. SSCB, Temmuz 1944'te Polonya'nın doğu bölgesini işgal etmiş ve bölgenin yönetimi, Moskova'nın oluşturduğu Lublin Hükümeti'ne verilmiştir. Bu arada, İngiltere ile ABD, Londra'daki Polonya Hükümeti'nin Lublin Hükümeti ile anlaşmaya varması için baskı yapıyordu. Diğer taraftan, 1 Ağustos 1944'te, Alman işgaline karşı Polonya direnmesi başlamış; ancak iki ay süren ayaklanma, Polonya'nın yenilgisiyle sonuçlanmıştır.[1292]

SSCB, Romanya'ya daha Mayıs ayında girmişti, ama saldırı Ağustos'ta başlamıştır. Bu durum karşısında Romen kabinesi düşmüş ve yeni kurulan kabine, 12 Eylül 1944'te SSCB (SSCB, Müttefikleri de temsil ediyordu) ile ateşkes yapmıştır. Bu ateşkese göre, Romanya, Beserabya'yı SSCB'ye terk ediyor ve SSCB'ye Romen topraklarında tam hareket serbestisi tanıyordu. Diğer taraftan Romanya, SSCB'ye savaş tazminatı da ödeyecekti.[1293]

[1289] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 388
[1290] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 396
[1291] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*… s. 145
[1292] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*… s. 145
[1293] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 397

SSCB, 5 Eylül 1944'te, Bulgaristan'a savaş ilan etmiş, Bulgar Hükümeti 8 Eylül'de ateşkes istemiştir. Bulgaristan'ın işgali 15 Eylül'de tamamlanmış, ateşkes anlaşması ise 28 Ekim 1944'te imzalanmıştır. Diğer taraftan Sovyet ordusu Ekim başında Macaristan'a saldırmış; 5 Ekim'de J. Tito ile varılan anlaşma uyarınca, Kızıl Ordu Yugoslavya'ya girmeye başlamış; Ekim ayı sonunda, Bulgar kuvvetleri, işgalleri altında bulundurdukları Selanik ve Doğu Yugoslavya'dan geri çekilmiştir.[1294]

Sovyet işgalleri bu şekilde devam ederken, Müttefikler de Ağustos ayına kadar süren Alman direnişini kırmış ve 24 Ağustos 1944'te Paris'e, 3 Eylül'de de Brüksel ve Amsterdam'a girmiştir. SSCB'nin Balkan ilerleyişi karşısında, Yunanistan'ı SSCB'ye kaptırmak istemeyen İngiltere, 15 Eylül 1944'te Yunanistan'a girmiş ve Ekim 1945'te tam olarak egemen olmuştur.[1295] Ayrıca Müttefikler, 25- 26 Eylül'de Ren bölgesini de ele geçirmiş ve böylece Alman topraklarına girilmiştir.

Pasifik bölgesine bakacak olursak; ABD, bir buçuk yıllık uğraş sonucunda Temmuz 1944'te Yeni Gine'yi işgal etmiş ve Ocak- Şubat aylarında da diğer birkaç adayı ele geçirmiştir. Temmuz ayında da tüm Marianne ve Guam adaları işgal edilmiştir. Daha sonra Filipinler'i ele geçirmek üzere Ekim 1944'te Leyte adası işgal edilmiş,bütün Filipinler'in işgali ise Şubat 1945'te tamamlanmıştır.[1296]

Öte yandan Müttefikler, savaş sırasındaki gelişmeleri görüşmek için 21 Ağustos 1944'te, Washington yakınlarındaki Dumbarton Oaks'ta toplanmışlardır. BM'nin kuruluşu ve faaliyetleri hakkındaki ön çalışmaların yapıldığı konferans, iki ayrı safhadan oluşmuştur. Konferansın ilk safhasına ABD, İngiltere ve SSCB katılmış; ikinci safhada ise Çin de yer almıştır. Konferansta MC yerine kurulacak yeni uluslararası örgütle ilgili görüş alışverişinde bulunulmuş, yapılan önerilerle ilgili taslak planlar hazırlanmıştır. Hemen hemen her noktada görüş birliğine varılmışsa da Güvenlik Konseyi'ndeki oylama konusunda anlaşmaya varılamamıştır. Bunun çözümü ise Yalta Konferansı'na bırakılmıştır.[1297]

Öte yandan, Churchill, Balkanlarda ve Orta Avrupa'da Sovyet yayılmasını önlemek amacıyla Stalin ile bir anlaşma yapmak üzere, Moskova'ya gitmiş ve 9- 20

[1294] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935-1950)*… s. 146
[1295] Hakan BODUR, a.g.e., ss. 455- 456
[1296] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 403
[1297] Hakan BODUR, a.g.e., ss. 454- 455

Ekim 1944'te Stalin'le görüşmüştür. Churchill, Balkan devletlerinin iki devlet arasında nüfuz bölgelerine ayrılması konusunda bir anlaşmaya varmayı başarmış ve bu anlaşma, tarihe *"Yüzdeler Anlaşması"* olarak geçmiştir. Bu anlaşma ile Romanya, Sovyetler Birliği; Yunanistan ise İngiliz egemenliğine bırakılmıştır. Yugoslavya ve Macaristan, %50 İngiliz, %50 Sovyet egemenliği altında olacaktı. Bulgaristan ise %75 Sovyet, %25 İngiliz egemenliğine terk edilmişti. Bulgaristan, Romanya, Macaristan vs. devletlerde bulunan işgal kuvvetlerinin yönetimi, ABD, İngiltere ve SSCB'nin katılacağı üçlü *Müttefik Denetleme Komisyonu'*nun denetimi altında olacaktı. Bu anlaşma, savaştan sonra dünyanın birbirleriyle anlaşmazlık içinde bulunacak bloklara bölünmesine doğru atılan ilk adım olmuştur.[1298]

7.3. TÜRKİYE- MÜTTEFİK İLİŞKİLERİNİN GERGİNLEŞMESİ

4-6 Aralık 1943'te yapılan Kahire Konferansı'nda alınan kararları gerçekleştirmek için, Ocak 1944'te bir İngiliz askeri heyeti Ankara'ya geldi. İngilizler, müttefik hava üslerinin hazırlanması sorunuyla uğraşırken, Türk kurulu da daha çok askeri yardım koparma peşindeydi. Linnell'in başkanlığındaki kurul, çok geçmeden Adana'dan bu yana her İngiliz kurulunun karşılaştığı güçlüklerle karşılaştı.[1299]

Görüşmelerde temel olarak 12 Aralık 1943'te İngiltere'ye verilen ve *"Aralık Listeleri"* olarak da bilinen istekler listesi ele alınmıştır. Türkiye burada İngiltere'nin vaat ettiği miktarların çok üzerinde taleplerde bulunmuştur. Ayrıca bunun yanı sıra: Doğu Akdeniz'deki Alman askeri birliklerinin İngiliz raporlarından belirtilenden çok daha fazla olduğunu öne sürerek, İngiltere'den 500 adet Sherman tankı, 300 adet savaş uçağı ve en az 180.000 ton askeri malzeme daha verilmesini talep etmiştir.[1300]Fakat bu talepler İngiliz heyetince aşırı fazla bulunmuş ve görüşmelerin tıkanmasına neden olmuştur. İngiliz heyetinin tezine göre: Türkiye'den bu aşamada esas istenen şey havaalanlarını İngiliz hava kuvvetlerine açması ve İngiliz personelinin Türkiye'ye sızmasına izin vermesi idi; buna karşı Türkiye ancak *Aralık Listeleri*'nin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi durumunda bu istekleri kabul

[1298] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*… s. 147
[1299] Edward WEISBAND, a.g.e., s. 273
[1300] Edward WEISBAND, a.g.e., s. 273

edebileceğini belirtmiştir.[1301] Türkiye'nin bu olumsuz cevabına karşılık İngiliz heyeti, İngiliz askeri kurulunun Türk Genelkurmayıyla görüşmek üzere, Türkiye'ye gelmesini teklif etmiştir. Fakat Türkiye, Kahire'de alınan *"hazırlık safhasında Almanları tahrik edecek girişimlerde bulunulmaması"* kararına aykırı olduğu gerekçesiyle soğuk karşılamış, fakat karşılıklı nota teatisi sonucunda İngiliz askeri heyeti Ankara'ya gelmiştir. Ama bir ay süren görüşmeler sonucunda netice alınamayınca, müzakerelerin kesilmesi kararı alınmış ve 3 Şubat günü İngiliz heyeti Ankara'dan ayrılmıştır. Bu durum hiç şüphesiz Türk- İngiliz ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir. Çünkü İngiltere, Türkiye'nin, sevkiyatı savaş sonuna kadar sürecek olan ve dolayısıyla savaş bitene kadar savaş dışında kalmasını sağlayacak çok sayıda askeri malzeme istemesinden şüphe duymuştur. Türkiye ise İngiltere'nin SSCB'ye ve Yunanistan'a, Balkanlar ve Ege adalarında bazı vaatlerde bulunmalarından endişe etmeye başlamıştı.[1302]

Bu gelişmeler sonrasında İngiltere, 4 Şubat'ta Türk-İngiliz ilişkilerinin dondurulduğunu, ABD'nin de aynı şekilde davranmasını istediğini, ABD'ye bildirmiştir. Bu doğrultuda ABD, Türkiye'deki büyükelçisine Türk-Amerikan ilişkilerinin soğutulması talimatını vermiş, ayrıca 2 Mart'ta İngiltere, 1 Nisan'da da ABD, Türkiye'ye silah ve malzeme yardımını kesmiştir.[1303]

Bu dönemde Türkiye ile müttefikler arasında bir güven bunalımı başlamıştı. Tam bu sırada tekrar gündeme gelen krom meselesi Türk-Müttefik ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir. İlişkilerin Nisan başında en alt düzeye indirilmesinden sonra, bu ay sürekli olarak Müttefiklerin Türkiye'den hiç olmazsa Almanya'ya yapılan krom ihracatının durdurulmasını talep etmeleriyle geçmiştir. Konunun tekrar gündeme gelmesinin sebebi, Türk-Alman Ticaret Antlaşmasının 30 Nisan 1944'te sona erecek olması ve anlaşmanın uzatılmasını görüşmek üzere bir Alman ticaret heyetinin Mart sonunda Ankara'ya gelmesiydi. İlk olarak ABD Dışişleri Bakanı Hull'ın, 9 Nisan'da yaptığı bir konuşmada bütün tarafsız ülkelerden Almanya ile ticari ilişkilerini kesmelerini istemesiyle gündeme gelmiştir. Daha sonra 14 Nisan'da İngiliz ve Amerikan Büyükelçileri Türkiye'ye birer nota vererek, Almanya'ya

[1301] Levent DALKIÇ, a.g.t., ss. 76- 77
[1302] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 465
[1303] Barış ERTEM, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk- Sovyet İlişkileri (1939- 1947)",…s. 263

stratejik maddeler vermeye devam ettiği takdirde, diğer tarafsızlara uygulanan abluka tedbirlerinin Türkiye'ye de uygulanacağını belirtmişlerdir.[1304] Hatta iki büyükelçi, Türkiye istenildiği gibi hareket etmediği takdirde, Türk-Bulgar sınırı boyunca akmakta olan Meriç nehrindeki iki köprünün bir sabotaj, ya da bombalanmak suretiyle yıkılmasını hükümetlerine tavsiye etmişlerdir. ABD ve İngiltere bu önlemlerle Almanya'ya yapılan krom ihracatının %85 oranında düşeceğini hesaplamaktaydılar. Nihayet Türkiye, İngiltere ve Amerika'nın teşebbüsü ile Almanya'yla krom ihracatını 20 Nisan'da durdurmuştur.[1305] Menemencioğlu, TBMM'de yaptığı açıklamada tarafsız bir devletin, savaşan iki tarafa da fark gözetmeden mallarını satmak zorunda olduğunu bildirmiştir. Ancak *"dış politikamızın çekirdeği ve temeli olan"* İngiltere ile arasındaki ittifak gereğince, Türkiye'nin tarafsız sayılamayacağını eklemiştir. Bu nedenle de Mihvere yapılan krom ihracatının durdurulacağını bildirmiştir.[1306] İngiltere, Türkiye'nin bu davranışından memnun olsa da yeterli bulmamış ve bu girişimi, ilişkilerin düzeltilmesi yolunda atılan bir adım olarak nitelendirmiştir.

Bu dönemde, Türk-İngiliz ilişkilerini olumsuz etkileyen bir sorun daha vardı ki, o da Müttefiklerin deyimiyle ticaret gemisi kisvesi altında Türk Boğazlarından geçen Alman savaş gemileriydi.[1307]

Boğazlardan Montreux Sözleşmesi'nin 4. maddesine göre; savaşta eğer Türkiye savaşan taraflardan biri değilse, bütün ticaret gemileri hangi bayrağı taşırlarsa taşısınlar, Boğazlardan serbestçe geçebilecekti. Bu hüküm Sözleşmenin 3. maddesinde belirtildiği gibi kullanabilecekti ve Türkler, Boğazların giriş ya da çıkışlarında kuracakları sağlık denetleme istasyonları ile gemileri durdurup denetleyebileceklerdi. Türkiye'nin tarafsız kalacağı savaşlarda, Montreux Sözleşmesi, savaşan devletlerden birinin savaş gemilerinin özel koşullar dışında Boğazlardan geçmesini yasaklamaktaydı.[1308]

İngiltere ile Türkiye arasında bu gemi sorunu da ilk olarak Ocak 1944'te ortaya çıkmıştır. Fakat bu sorun, Haziran'da doruk noktasına ulaşmıştır. 5 Haziran 1944'te Romanya'ya gitmek üzere Boğazlardan geçen Alman ticaret gemileri,

[1304] İlyas KAYIŞ, a.g.t., ss. 79- 80
[1305] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 182
[1306] Edward WEISBAND, a.g.e., s. 324
[1307] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 236
[1308] İlyas KAYIŞ, a.g.t., ss. 80- 81

İngiltere'nin, askeri malzeme taşıdıkları gerekçesiyle Türk makamlarına bildirmesi üzerine, gemilerde arama yapılmıştı. Yapılan arama sonucunda gerçekten de *Kassel* adlı ticaret gemisinde çok sayıda silah ve askeri üniforma ele geçirilmişti. İngiltere ise bu durumu protesto etmişti.[1309] İşte bu olay, siyasi ve ekonomik açıdan yalıtılmış durumdaki Türkiye'yi, Müttefiklere yaklaşmaya itmiş ve *"bu yaklaşma uğruna uluslararası kamuoyunun gözü önünde feda edilecek bir kurbana ihtiyaç olmuştur*" Bu kurban, İngilizlerin Alman yanlısı olarak gördükleri (aynı zamanda Türkiye'nin savaşa girmesini engellediğini düşündükleri) Numan Menemencioğlu'ndan başkası değildi. Bu çerçevede, Türk dış politikasındaki değişikliğin bir göstergesi olarak İnönü, tıpkı Stalin'in Hitler'e bir jest olarak Yahudi olan Litvinov'un yerine Molotov'u ataması gibi, Menemencioğlu'ndan istifa etmesini istemiştir. Sonuç olarak, Numan Menemencioğlu 15 Haziran'da istifa etmiş ve yerine Hasan Saka getirilmiştir.

Krom, Alman gemileri ve Menemencioğlu gibi problemlerin çözülmesinden sonra, Müttefikler bu defa da Türkiye'nin, Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi için baskı yapmaya başlamışlardır. Bu, gerçekleştiği takdirde SSCB, Türk toprakları üzerinden yüksek uçuşlar yapabilecek, Türkiye'den iki bine yakın Alman ve Mihver ajanı sınır dışı edilebilecek ve Türk topraklarında stratejik hava ve deniz üslerinin kullanılması sağlanabilecekti. 20 Haziran'da İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Lord Halifax, ikinci cephenin açılması ile artık Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmesi gerektiğini ABD'ye bildirmiştir.[1310]

Bu doğrultuda Hugessen, Saraçoğlu ile yaptığı bir görüşmede Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesini istemiştir. Fakat Saraçoğlu ancak Müttefikler savaş sonrası barış görüşmeleri sürecinde, Türkiye'yi *"eşit bir ortak"* olarak kabul ederlerse, bunu kabul edebileceğini bildirmiştir. Bunun yanında, Türkiye, Almanya ile diplomatik ilişkileri kesmenin ve savaş ilan etmenin yeterli olmadığını, Balkanlarda yapılacak ortak bir harekâtta da yer almak istediğini ve dolayısıyla kendisine daha fazla askeri yardım yapılması gerektiğini İngiltere'ye iletmiştir. Burada Türkiye'nin yine bir taktiği söz konusuydu. Çünkü İnönü'ye göre, hem ABD, Balkanlarda herhangi bir harekâta taraftar olmaması, hem SSCB'nin Balkanlarda hiçbir Müttefik askerini görmek istememesi, hem de İngiltere'nin Türkiye'ye daha

[1309] Edward WEISBAND, a.g.e., s. 328
[1310] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 182

fazla yardım etmek istememesi, Türkiye'nin teklifinin reddedilmesine sebep olacak, dolayısıyla yine bir zaman kazanma söz konusu olacaktı.[1311]

Fakat burada İngiltere, Türkiye'nin planlarının farkında olduğu için, önce, Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesinin yeterli olacağını[1312] (zira yardım etmeye niyetli değildi) bildirmiş daha sonra da baskılarını artırarak, 23 1944'te Hugessen'e Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmemesi karşısında tamamen yalnız kalacağını iletmesini istemiştir.[1313] Bunun sonucunda artan baskılara dayanamayan ve savaşın sonunun geldiğini anlayan Türkiye, barış konferansında tam bir müttefik muamelesi göreceğine dair İngiltere'den ve ABD'den teminat alarak, 2 Ağustos 1944'te Almanya ile bütün diplomatik ilişkilerini kesmiştir.[1314]

Almanya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi, İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanmış, Churchill bu durumu "*Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi geniş kapsamlı sonuçlar doğuracaktır"* şeklinde özetlemiştir. Devam eden süreçte, Türkiye İngiltere ile ilişkilerini daha da sıkılaştırmış ve bu bağlamda 4 Ağustos'ta aralarında radar ve hava personelinin de bulunduğu 1.251 teknisyenin Türkiye'ye girişine izin verilmiştir. İngiltere, Türkiye'nin bu hamlesine karşılık olarak silah ve malzeme gönderimine, yavaşlatılmış bir şekilde olsa da, yeniden başlamıştır.[1315]

7.4. YALTA KONFERANSI VE TÜRKİYE'NİN ALMANYA VE JAPONYA'YA SAVAŞ İLAN ETMESİ

SSCB'nin 5 Eylül'de Bulgaristan'a savaş ilan etmesi, Sovyet ordularının Türk sınırına kadar gelmeleri ihtimalinin belirmesi, Kızılordu'nun Balkan devletlerinde durumunu güçlendirmesi ve 1944 yılının sonlarında komünistlerin bu devletlerde iktidarı ele geçirme çabaları, Balkanların geleceği bakımından Türkiye'yi endişelendirmiş ve bundan sonra Türkiye, İngiliz ittifakı ile Amerikan dostluğuna daha çok önem vermeye başlamıştır. Bundan başka, SSCB Ocak 1945'te Moskova'da Boğazlar meselesini Churchill ve Eden'e açmış ve Churchill de bu

[1311] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 241
[1312] Edward WEISBAND, a.g.e., s. 341
[1313] Zehra ÖNDER, a.g.e., s. 293
[1314] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 413
[1315] Levent DALKIÇ, a.g.t., ss. 80- 81

konuda SSCB'yi destekleyeceğini söylemişti. Türkiye'ye kızgın olan ve Boğazlar ile ilgisi kalmadığını, her fırsatta ileri süren Churchill'in SSCB'ye tavizler vermesi ihtimali Türkiye'yi endişelendiren önemli bir sorun olmuştur.[1316]

1945 yılına gelindiğinde, artık Mihver Devletleri'nin hezimete yaklaştığı belli olmaya başlamıştı ve artık savaş sonunda Avrupa'ya verilecek düzenin belirlenmesi gerekiyordu. Bu amaçla, 4- 11 Şubat 1945'te, Yalta'da bir araya gelen Roosevelt, Churchill ve Stalin, diğer konuların yanı sıra doğrudan Türkiye'yi ilgilendiren sorunları da ele almışlardır.[1317]

Yalta Konferansı'nın 10 Şubat 1945 günü yapılan 7. oturumunda SSCB, Boğazlar sorunuyla Montreux Sözleşmesi'nin durumunu ortaya atmıştır. Stalin, Montreux Sözleşmesi'nin artık eskimiş olduğunu ve değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Böylelikle SSCB, Boğazlar üzerindeki tarihsel emperyalist emellerini uluslararası alana taşımış olmaktaydı. ABD ve İngiltere, SSCB'ye Boğazlarda daha geniş geçiş serbestisi tanımasını kabul etmiştir. Ancak, ABD hükümeti, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini ihlal edecek bir statüye taraftar değildi. ABD, İngiltere ile SSCB'ye Dışişleri Bakanlarının Londra'da yapacakları toplantıda, Sovyet hükümetinin Montreux Sözleşmesi'ne ilişkin olarak yapacağı somut önerilerin görüşülmesi ve uygun bir zamanda Türkiye'nin bu önerilerden haberdar edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, Postsdam Konferansı'na değin böyle bir toplantı yapılamadığından, SSCB, bu konuyu ancak Potsdam Konferansı'nda tekrar gündeme getirmiştir. Burada üzerinde durulması gereken başka bir nokta da Montreux Sözleşmesi'nin SSCB'nin çıkarlarını gözetecek şekilde değiştirilmesine İngiltere ile ABD'nin de razı olmasıydı.[1318]

Ayrıca konferansın 8 Şubat 1945 tarihindeki oturumunda da BM Örgütü'nün oluşturulması için toplanması planlanan San Francisco Konferansı'na hangi devletlerin davet edileceği konusu ele alınmıştır. Bu konudaki görüşmeler sırasında Churchill, konferansa Türkiye'nin de davet edilmesinden söz edince, Stalin

[1316] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 183
[1317] Mustafa AYDIN, "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945",…, s. 472
[1318] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 158

bu konuya ilişkin olarak *"Türkiye, Şubat sonundan önce Almanya'ya ve Japonya'ya savaş ilan ederse, çağrılması gerekir"* diyerek teklifi kabul etmiştir.[1319]

Yalta Konferans'ından sonra İngiliz Büyükelçisi Peterson, 20 Şubat'ta Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya, Türkiye'nin BM Konferansı'na katılabilmesi için en geç 1 Mart tarihine kadar, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini bildirmiştir. Bunun sonucu olarak da Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.[1320]

Dışişleri Bakanı Hasan Saka, aynı gün TBMM'deki demecinde bu konuyla ilgili olarak şöyle söylemiştir:[1321]

> *"Müttefikimiz İngiltere'nin Ankara Büyük Elçisi Sir Maurice Peterson 20 Şubat günü Hariciyeye gelerek benimle görüşmüş ve Hükümeti namına bir memorandum tevdi etmiştir. Bu muhtırada üç büyük müttefik şef arasında Kırım'da toplanan konferansta verilmiş bir karar gereğince 9 Şubat 1945 tarihindeki halleriyle mevcut bulunan birleşmiş milletlerle "ortak milletler" adı verilenler arasından Mihver Devletlerine karşı 1 Mart 1945 tarihinden evvel harp ilan etmiş bulunacak olanların 25 Nisan 1945 de San Francisco'da müstakbel dünya nizamını müzakere için toplanacak konferansa davet edilecekleri bildirmekte ve bahsi geçen ortak milletlerin de Türkiye, Mısır, İzlanda, Şili, Ekvator, Paraguay, Peru, Uruguay ve Venezüella olduğu zikredilmektedir. İngiltere Büyük Elçisi, Hükümeti tarafından, Cumhuriyet Hükümetine, bu dünya nizamı konferansına hangi şeraitle davet edileceğini bildirmeye memur edilmiştir. Sir Maurice Peterson, eğer Türkiye Cumhuriyeti 1 Mart 1945'den evvel harp ilanına karar verecek olursa bunu müteakip Birleşik Amerika Devletleri nezdinde müttefik milletler beyannamesine iltihak etmek arzusunu izhar etmesi icab edeceğini bildirmiş ve İngiltere Hükümetinin Birleşik Amerika Devletleri ile mutabık olarak, Mısır ve İzlanda Hükümetlerine de aynı mealde tebligatta bulunduğunu ilave etmiştir...*
>
> *Müttefiklerin son Kırım Konferansında vermiş oldukları kararlar çerçevesi içinde İngiltere Devleti tarafından Cumhuriyet Hükümetine yapılan bu son telkin, şimdi memleket ve milletimize müttefikler dâvasına kesin yeni bir yardımda bulunmak imkân ve fırsatını vermektedir. Bu telkini esaslı bir surette inceleyen Hükümetimiz bunun kabulünü gerek ittifakımıza, gerek öteden beri güttüğümüz ve şimdiye kadar nice delil ve tezahürlerini gösterdiğimiz devamlı politikamızın mülhem olduğu yüksek menfaatlere tamamiyle uygun bulunduğuna kanaat getirmiş ve Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya harp ilânını ve birleşik milletler beyannamesine iltihakını Yüksek Meclisinizin tasvibine arz edeceğini Müttefikimiz İngiltere'nin Büyük Elçisine bildirmiş bulunmaktadır..."*

[1319] Faruk SÖNMEZOĞLU, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası,...*, s. 477
[1320] Selim DERİNGİL, a.g.e., s. 250
[1321] TBMM Zabıt Ceridesi, 23 Şubat 1945, Devre: VII, Cilt: XIV, ss. 126- 127

Ardından Başbakan Saraçoğlu da bu konudaki kanun teklifinin oylanmasından önce şöyle konuşmuştur:[1322]

> *"İnsanlık tarihinin son yularında birtakım insanlar türedi. Bunlar bayraklarını üstün ırk ve hayat sahası gibi saçmalarla süslediler. Bununla da kalmadılar, bütün hak ve adalet kaidelerini çiğneyerek küçük ve masum milletleri birer birer boyunduruk altına almağa başladılar ve dünyayı kapkara bir zindan haline koydular. Bu manzara karşısında insanlığı, medeniyeti, hürriyeti ve demokrasiyi kurtarmağa çalışan büyük Devletler birbiri ardınca silâha sarıldılar ve büyük, ağır ve uzun fedakârlıklar sayesinde dünyaya yeniden yaşamak ümidini verdiler. Türkiye Cumhuriyeti ilk tehlike dakikalarından itibaren sözünü, silahını ve kalbini demokrat milletlerin yanına koydu ve bugüne kadar Meclis olarak ve Hükümet olarak aldığı kararlarla aynı istikamette yol aldı. Bugün bir adım daha atarak insanlığı, medeniyeti, hürriyeti, istiklâli, demokrasiyi kurtarmak ve harp mücrimlerini şiddetle cezalandırmak isteyenlerin arasına katılmak ve harp ortakları içinde öteden beri fiilen işgal ettiğimiz yeri bu defa da resmen doldurmak istiyoruz. Bunu temin için de dünya ve insanlık menfaatlerine uygun olduğu kadar millî menfaatlerimize de uygun olarak Almanya ve Japonya'ya harp ilân etmek istiyoruz..."*

Dolayısıyla Türkiye, savaş sonrası dünya düzenini yeniden kuracak olan San Francisco Konferansı'na katılabilmek için, Yalta Konferansı'nın öngördüğü formalite şartlarına hukuken yerine getirmek istemiştir. Kaldı ki, Türkiye'nin BM'in kuruluşuna katılması, o zamana kadar uygulamış olduğu politikanın mantıksal bir sonucuydu.[1323]

7.5. MOLOTOV- SARPER GÖRÜŞMESİ VE SOVYET NOTASI

SSCB'nin, savaş sonrasında Türkiye'yi yalnız bırakarak ona istediklerini kolayca kabul ettirmek amacında olduğu, Yalta Konferansı'nda açıkça anlaşılmıştı. Bu sebeple Türkiye'nin savaşın son anında Mihver Devletleri'ne savaş ilan etmesini kabul etmeyen SSCB, Türkiye'nin BM'ye katılmasıyla uluslararası alanda kazandığı istikrarı ortadan kaldırmak için, fırsat kolluyordu. Nitekim 19 Mart 1945'te Türkiye'ye dönmekte olan Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i kabul eden Molotov, Sovyet hükümetinin günün şartlarına ve savaş sonunda ortaya çıkan yeni duruma uygun olmadığı için, esaslı değişiklikleri gerektirdiğine inandığı 17 Aralık 1925

[1322] TBMM Zabıt Ceridesi, 23 Şubat 1945, Devre: VII, Cilt: XIV, s. 131
[1323] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 184

tarihli Türk- Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshettiğini bildirmiştir.[1324] Dolayısıyla SSCB için, Türk dostluğunun bir öneminin kalmadığı ortaya çıkmıştı. Hali hazırda SSCB, savaş boyunca Türkiye'ye olan tutumunu cephelerin durumuna göre değiştiren SSCB, savaşın sonuna doğru artık gerçek niteliğine kavuşmuş ve politikasına netlik kazandırmak istemişti.[1325]

Bu notanın arkasında yatan gerçek Sovyet emellerini sezen Türkiye, bu notayı aldıktan sonra SSCB ile uygun anlaşma zeminini aramaya başlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye'nin, 4 Nisan 1945'te SSCB'ye verdiği karşı notada, süresi sona ermekte olan 17 Aralık 1925 tarihli anlaşma yerine, her iki tarafın da bugünkü çıkarlarına daha uygun ve ciddi değişiklikleri kapsayan yeni bir anlaşma yapılması konusundaki Sovyet telkinlerinin uygun görüldüğünü ve bu amaçla yapılacak tekliflerinin iyi niyetle inceleneceğini açıklamıştır.[1326]

Türkiye, feshedilen anlaşmanın yerine başka bir anlaşma yapılmasını açıkça teklif etmesine rağmen SSCB, bu isteğe belirli bir süre cevap vermemiştir. Molotov, 7 Haziran'da da Sarper'i davet ederek, iki devlet arasında yeni anlaşmanın yapılabilmesi için, aralarındaki sorunların çözülmesi gerektiğini söylemiştir. Bu sorunlar şöyle açıklanmıştır:[1327]

1. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması ile tespit edilen Türk- Sovyet sınırında, SSCB lehine bazı değişikliklerin yapılması (Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye teslimi);

2. Boğazların, Türkiye ile SSCB tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için de SSCB'ye Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi;

3. Boğazlar rejimini düzenleyen Montreux Sözleşmesi'nde yapılması gerekli değişiklikler konusunda Türkiye ile SSCB arasında bir anlaşmaya varılması.

Ayrıca SSCB bunlardan başka bir de daha demokratik ve temsili bir hükümet kurulmasını da istemiştir. Çünkü SSCB, bununla diğer isteklerine daha

[1324] Yusuf SARINAY, a.g.e., s. 43
[1325] Mehmet S. EROL, "Sovyet Talepleri (Stalin) Krizi", *Türk Dış Politikasında 41 Kriz*, ed. Haydar ÇAKMAK, 3. Baskı, Ankara: Kripto Yayınevi, 2015, s. 59
[1326] Haluk A. ÜLMAN, "Sovyetler Birliği ve Türk Boğazları", *Forum*, Cilt: VIII, Sayı: 162, Ocak, 1961, s. 6
[1327] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 193

kolay ulaşabilmeyi umuyordu.[1328] Bunların yanı sıra: SSCB'nin talep ettiği bir şey daha vardı ve o da İngiltere ile olan ittifaka son vermesi ve SSCB ile Türkiye'nin Yunanistan ve Bulgaristan ile yaptığı anlaşmaların bir benzerini, kendisiyle de yapmasıydı. Yani burada SSCB, Trakya'da da kendi lehine bir sınır değişikliği istemekteydi.[1329]

Selim Sarper ise bu istekleri Ankara'ya sormaya gerek duymadan reddetmiş ve Montreux Boğazlar rejiminin yalnız Türkiye ile SSCB'nin meselesi olmadığını, bunun, anlaşmaya katılan diğer devletleri de ilgilendirdiğini, Türkiye'nin sınır değiştirmeyi ve Boğazlarda üs vermeyi kabul etmeyeceğini söylemiştir.[1330]

Türkiye'nin Sovyet isteklerini reddetmesi üzerine, SSCB 1945 yılının ortalarından başlayarak Türkiye üzerinde ağır siyasi baskı kampanyasına girişmiş, Sovyet radyo ve gazeteleri Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye bırakılması yolunda yayınlar yapmaya başlamışlardır. O zamana kadar her şeye rağmen SSCB ile dost kalmak için uğraşan Türkiye, bu istekler karşısında bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü açısından büyük bir endişe duymaya başlamıştır. Türkiye, askeri ve ekonomik gücünü de göz önüne alarak, SSCB karşısında yalnız kalmak istemediği için, ABD ve İngiltere'nin desteğini kazanmaya çalışmıştır.[1331]

SSCB'nin savaş sonu emellerini daha savaş sona ermeden idrak eden İngiltere, Türkiye'nin aradığı diplomatik desteği esirgememiş ve 18 Haziran 1945'te ABD'ye başvurarak, Yalta kararlarına aykırı olan bu Sovyet davranışı konusunda üç büyükler arasında yapılması kararlaştırılan Potsdam Konferansı'ndan önce ortak bir Anglo-Amerikan tutumu tespit edilmesini istemiştir. İngiltere'nin henüz sonuçlanmayan bu denemesinin ardından Türkiye de ABD hükümetinin bu konuda ne düşündüğünü öğrenmek ve SSCB'ye karşı harekete geçmesini sağlamak istemiştir. Ancak Amerikan Dışişleri Bakan yardımcılarından Mr. Grew, 7 Temmuz 1945'te kendisi ile bu konuda bir görüşme yapan Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Baydur'a, "*Molotov- Sarper görüşmelerinin şimdilik dostane bir görüş teatisine benzediğini, SSCB'nin Türkiye'ye herhangi bir tehdit yöneltmediğini"*

[1328] Mehmet S. EROL, "Sovyet Talepleri (Stalin) Krizi",…, s. 61
[1329] Mehmet SARAY, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk- Sovyet İlişkileri", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus İlişkileri*, I. Çalıştay Bildirileri 14- 15 Mayıs 2010, (çev. İlyas KAMALOV, İrina SVİSTUNOVA), Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, s. 255
[1330] Yusuf SARINAY, a.g.e., s. 46
[1331] Ahmet Şükrü ESMER, Oral SANDER, a.g.m., s. 193

söyleyerek, Postdam Konferansı'nın sonucunu beklemek gerektiğini ileri sürmüştür.[1332]

7.6. ALMANYA VE JAPONYA'NIN YENİLMESİ

1944 Haziran'ında Normandiya Çıkartması'nın ardından hızla ilerleyen Müttefikler karşısında Hitler, iyice endişelenmeye başlamıştı. Bu yüzden 25 Eylül 1944'te bir emir yayınlayarak, *Alman Halk Hücum Kıtaları*'nın kurulmasını ve 16-60 yaş arasındaki eli silah tutan erkeklerin kıtalara katılmasını istedi. Ancak hücum kıtalarına rağmen Müttefik orduları, Almanya içlerine doğru ilerlemeyi sürdürdüler. Diğer taraftan Müttefikler 25 Temmuz 1944'te,*"Almanya'nın Kayıtsız Şartsız Teslimine İlişkin Tasarı"*yı, 14 Kasım 1944'te de Almanya'nın teslim olduğu zamanda uygulanmak üzere, *"Almanya'daki Müttefik Kontrol Mekanizması Hakkında Antlaşma"*yı imzalamışlardır.[1333]

Bu tarihlerde Müttefikler, Doğudan SSCB kuvvetleri, Batıdan diğer devletlerin kuvvetleri olmak üzere, Almanya'daki harekâtı sürdürmekte ve asıl hedefleri olan Berlin'e doğru ilerlemekteydiler. Müttefik kuvvetleri sonunda Berlin'e girmiş ve bu gelişme üzerine 30 Nisan 1945'te Hitler, intihar etmiştir. Hitler yerine Amiral Doenitz'i bırakmıştı. 2 Mayıs'ta Berlin, Müttefiklere teslim oldu. Ardından da 4 Mayıs'ta Hollanda, Kuzey- Doğu Almanya ve Danimarka'daki Alman kuvvetleri Müttefiklere teslim oldular. Nihayet Doneitz temsilcilerini, 7 Mayıs 1945 sabahının ilk saatlerinde, Reims'de bulunan General Eisenhower'ın karargâhına göndererek, kayıtsız şartsız teslim belgesini imzaladı ve böylece Avrupa Savaşı sona ermiş oldu.[1334]

İleride bahsedeceğimiz üzere, Potsdam Konferansı'nın ABD, New Mexico'da ilk atom bombası denemesini yapmışlar ve olumlu sonuç almışlardı. Bu haber 24 Temmuz 1945 günü Truman tarafından özel bir konuşmada Stalin'e söylenmiş fakat Stalin o zaman bu olayın önemini kavrayamamıştır. Gerçekten de Amerikan uçakları 6 Ağustos 1945'te Hiroşima ve 9 Ağustos'ta da Nagasaki üzerine birer atom bombası attılar. Her iki şehirde de yüzbinlerce insan öldü. Bunun üzerine

[1332] Haluk A. ÜLMAN, "Sovyetler Birliği ve Türk Boğazları",…s. 6
[1333] Rıfat UÇAROL, a.g.e., ss. 609- 610
[1334] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 402

10 Ağustos'ta Japon İmparatoru, İsviçre'nin aracılığıyla ABD'ye başvurup, Japonya İmparatorunun hak ve imtiyazlarına dokunulmaması şartıyla teslim olacağını bildirdi ve ABD de kabul etmiştir. Japonya, teslim belgesini 2 Eylül 1945'te imzalamış ve böylece İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir.[1335]

7.7. SAN FRANCISCO KONFERANSI VE TÜRKİYE

Daha önce, 1941 yılında barışın sağlanması ve sürekli hale getirilmesi için bir uluslararası örgütün kurulması düşüncesinin ortaya atıldığını, bu düşüncenin savaşın sürdüğü yılarda geliştiğini ve Dumbarton Oaks Konferansı'yla şekillendiğini ve Yalta Konferansı'nda da BM'nin kurulması için San Francisco'da bir konferansın düzenlenmesine karar verildiğinden söz edilmişti.

Türkiye, 25 Nisan 1945 tarihinde yapılacak olan San Francisco Konferansı'na, 5 Mart 1945' resmen davet edildi ve BM'nin kurucu üyeleri arasında yerini aldı. Türkiye, San Francisco Konferansı'na, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın başkanlığında, aralarında Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, Feridun Cemal Erkin ile Anayasa Profesörü Nihat Erim'in de bulunduğu bir heyetle katıldı.[1336] Konferansa aynı zamanda 46 devlet ve bu devletlerin 1.200 temsilcisi katılmıştır. Tarafsız devletler ve BM üyelerinden herhangi biriyle savaş halinde olan devletler, daha önce de belirtildiği gibi, konferansa davet edilmemiş ve bu konferans tam bir "*galipler konferansı*" olmuştur.[1337] 26 Haziran'da sona eren San Francisco Konferansı'nda BM Anayasası ile Uluslararası Adalet Divanı'nın statüsünü belirleyen metinler hazırlanmıştır.[1338]

Türkiye, Yalta Konferansı'ndan beri savaştan galip çıkan büyük devletlerin savaş sonrası uluslararası sistem kurma çabalarına karşı eleştirel bir tutum sergilemişti ve BM Anayasası'nı kusurlu bulmuşlardı. Çünkü bu konferans sonucunda oluşturulan BM Anayasası, büyük devletlerin iyi niyetine bağlı olarak geçerli olacaktı. Öyle ki, bu konuda Necmettin Sadak; *"Beş büyüklerin kendilerinden güçsüzlere asla saldırmayacak melekler olduğuna inanmadıkça, bu sistemin*

[1335] Fahir. H. ARMAOĞLU, a.g.e., s. 406
[1336] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*… s. 163
[1337] Rıfat UÇAROL, a.g.e., s. 623
[1338] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*… s. 163

yürüyeceğine bel bağlamak pek zordur." diye yazmıştı.[1339]Nitekim BM Anayasası tasarısı da bu ihtimalleri gözler önüne sermişti ve *"veto hakkı"*nın beş büyük devlete tanınması, düzenin onların istediği yönde şekilleneceğini daha başlangıçta ortaya koymuştu. Konferansta Türkiye ile aynı görüşü paylaşan küçük devletler de vardı fakat içlerinde büyük bir devletin saldırısından en çok çekinen ve bu ihtimalleri göz ardı etmeyen devlet Türkiye idi. Buna paralel olarak küçük devletlerin, Dumbarton Oaks önerilerini yumuşatmaya gücü de yoktu. Esasen Türkiye de San Francisco Konferansı'nın çalışmalarını etkileyecek bir durumda değildi. Çünkü Türkiye bu konferansa son anda ve adeta Müttefik Devletlerin lütfuyla katılmıştı. Yine de Türkiye, kurulması tasarlanan örgütün temelde galip devletler tarafından oluşacağını ve savaştan sonra yeni dünyayı bu devletlerin yöneteceğini bildiği için, savaşa son anda katılması durumunun yaratacağı olumsuzluklardan çekiniyordu. İşte bu nedenle San Francisco'da eksik bir pazarlıkla yapılan anlaşma tasarısını kabul etmenin bile fayda sağlayacağını umuyordu.[1340]

7.8. POTSDAM KONFERANSI VE TÜRK BOĞAZLARI

Almanya'nın teslim olmasından sonra, Avrupa'da ortaya çıkan sorunları görüşmek üzere, 17 Temmuz 1945'te Berlin yakınlarında Potsdam'da, *"Üç Büyükler Konferansı"* açıldı. Başlangıçta bu konferansa bir bakıma ön barış toplantısı olarak bakılıyordu. Fakat görüşmeler sırasında, bunun böyle olmadığı ortaya çıktı. Potsdam Konferansı'nda ABD'yi (Roosevelt 12 Nisan 1945'te öldüğü için) Başkan Yardımcısı Truman, İngiltere'yi konferansın ilk yarısında Churchill ve daha sonra (Churchill, 1945 Temmuz ayında yapılan genel seçimi kaybettiği için) yeni Başbakan Clement Attle, SSCB'yi ise Stalin temsil etmişlerdir.[1341]

Potsdam Konferansı'nda ele alınan en önemli konulardan biri, Türk Boğazlarının durumuydu. Bilindiği gibi, Montreux Sözleşmesinin Sovyet ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan her zaman serbestçe geçmesini sağlayacak şekilde değiştirilmesi yolundaki Sovyet isteği, 1944 Ekim'de Moskova'da Churchill'e, 1945 Şubat'ta da Roosevelt'e açıklanmış ve her iki devlet adamının prensip itibariyle

[1339] Edward WEISBAND, a.g.e., s. 389
[1340] Edward WEISBAND, a.g.e., ss. 89- 90
[1341] Rıfat UÇARAL, a.g.e., s. 626

desteğini kazanmıştı. Bu bakımdan, Sovyet gemilerinin Boğazlardan geçişi konusunda Potsdam'da geniş bir görüş ayrılığı ortaya çıkmadığı halde SSCB'nin Boğazlar konusuna yalnız Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki taraflı bir sorun olarak bakması ve Boğazlarda deniz ve kara üsleri istemesi geniş tartışmalara yol açmıştır.[1342]

Churchill ve Truman ise SSCB'nin bu isteğine itiraz etmiştir. Churchill, Montreux Sözleşmesi'nde bazı makul değişiklikler yapılabileceğini; ancak, Türkiye'den toprak ve Boğazlardan üs istemenin Türkiye'yi açıkça tehdit etmek anlamına geleceğini ve bu konuda yapılan baskılara karşı olduğunu belirtmişti. Churchill ayrıca, SSCB'nin Boğazlar sorununu Türkiye ile baş başa çözüme kavuşturmaya çalışmasını da onaylamadığını bildirmiştir. Truman ise, Boğazlar sorununun ABD'yi ve büyün dünyayı ilgilendirdiğini söyleyerek, Türk Boğazları için düzenlenecek yeni rejime ABD'nin de katılması gerektiğini dile getirmiştir.[1343] Esasen Truman, savaş sonrası dünyada bütün uluslararası su yollarından geçiş serbestliği ilkesini savunmuştur. Fakat Stalin, Truman'ın bu düşüncesine katılmakla birlikte, Türk Boğazlarının özel bir durumunun ayrı mesele olarak ele alınması için ısrar etmiştir. Stalin'in bu ısrarı karşısında Amerikan ve İngiliz yöneticileri Boğazlardan serbest geçişi, üç büyük devlet ve diğer ilgili devletlerin teminatı altına koymayı önermişlerdir. Onlara göre eğer bu teminat kabul edilirse SSCB'nin Boğazlarda üs istemesine gerek kalmayacaktı ama SSCB, bu teklifi de kabule yanaşmamışlardır.[1344]

SSCB ısrarlarının devam etmesi üzerine Boğazlar konusu üzerinde bir anlaşmaya varılamamış ve bu meselenin Londra'da yapılacak olan Dışişleri bakanları toplantısına bırakılmasına ve her üç devletin bu konudaki görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmelerine karar verilmiştir.[1345]

Potsdam'da Boğazlar konusunda yapılan görüşmeler, görüldüğü gibi, kesin bir sonuca bağlanamamıştır. Bununla birlikte bu görüşmeler sonucunda özellikle iki nokta belirli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, ABD ve İngiltere'nin

---

[1342] Mehmet GÖNLÜBOL, Haluk A. ÜLMAN, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945- 1965)", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1995)*, Mehmet GÖNLÜBOL, vd., 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, s. 195
[1343] Hüner TUNCER, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)*…, s. 166
[1344] Haluk A. ÜLMAN, a.g.e., s. 61
[1345] Yusuf SARINAY, a.g.e., s. 51

Montreux rejiminin değişmesine karşı olmadıklarıdır. Aslında Türkiye de Boğazların ulusal egemenliğini ve bağımsızlığını zedelememek şartıyla yeni bir rejime tabi kılınmasını kabul etmişti. Ortaya çıkan diğer bir nokta da, SSCB'nin toprak talepleri karşısındaki ABD tutumuydu. ABD, bu konunun, SSCB ile Türkiye arasında olduğunu ileri sürmüştü. Aslında ABD'nin tutumu, savaştan en büyük olarak çıkan bu devletin Sovyet davranışlarının gerçek anlamını kavrayamamasından ileri gelmektedir. ABD, Yalta ve San Francisco Konferanslarındaki Sovyet davranışından gereği biçimde ders almamıştı. ABD, SSCB ile yaptığı işbirliğinin süreceği kanısındaydı fakat takip eden olaylar bu görüşün yanlış olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koymuştur.[1346]

Truman'ın, ilerleyen zamanda Potsdam Konferansı'nda takındığı tavır, değişmeye başlamıştır. Nitekim Truman 27 Ekim'de *"Donanma Günü"* dolayısıyla yaptığı konuşmada, bütün milletlerin *"... birden fazla memleketten geçen nehir ve su yolları"* üzerinde eşit haklara sahip olmaları gerektiğini söylerken, yalnız Türk toprakları içinde bulunan Türk Boğazlarını diğer uluslararası su yollarının dışında bırakmıştır. ABD'nin Boğazlar hakkındaki yeni tutumunu resmi olarak gösteren ilk belge, Potsdam'da alınan kararlar uyarınca, bu devletin 2 Kasım 1945 tarihinde Türkiye'ye verdiği notadır. Amerikan elçisi tarafından Türk Dışişleri Bakanlığı'na verilen bu notada Montreux Sözleşmesi'nin hükümlerinin zamanın şartlarına uydurulması için uluslararası bir konferansın toplanmasını teklif edilmektedir.[1347]

Bu notaya göre:[1348]

1. Boğazlar her zaman bütün milletlerin ticaret gemilerine açık olmalıdır. (5. maddenin tadili isteniyor)

2. Boğazlar her zaman Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin doğrudan geçişine açık olmalıdır. (19. maddenin tadili isteniyor)

3. Barış zamanında ortak bir kararla tespit edilecek sınır ve tonaj dışında Boğazlar, Karadeniz'de sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine, BM otoritesi altında hareket etmemeleri halinde kapalı tutulmalıdır. (14. ve 18. maddenin tadili isteniyor)

[1346] Mehmet GÖNLÜBOL, Haluk A. ÜLMAN, a.g.m., ss. 196- 197
[1347] Mehmet GÖNLÜBOL, Haluk A. ÜLMAN, a.g.m., ss. 197- 198
[1348] Yusuf SARINAY, a.g.e., s. 52

4. Montreux rejiminde *Milletler Cemiyeti* deyimi yerine *Birleşmiş Milletler* deyimi getirilmeli ve Japonya sözleşmeden çıkarılmalıdır.

Ana hatları bu şekilde olan notada yalnız Montreux Sözleşmesi'nin Boğazlardan yabancı ticaret ve savaş gemilerinin geçişi ile ilgili hükümlerinde bazı değişiklikler yapılması istenmemekte, buna karşılık Türk Boğazlarına bir uluslararası su yolu statüsü verilmesi yolunda hiçbir teklif yapılmadığı gibi Boğazların savunması ile ilgili bir yenilik de getirilmemektedir. Bundan çıkan sonuç ABD'nin daha önce bahsettiğimiz sebeplerle, Boğazların statüsünde önemli değişiklikler yapmak fikrini artık geride bırakmış olduğudur.[1349]

Başbakan Saraçoğlu, 5 Aralık 1945'te yaptığı basın toplantısında, Türk hükümetinin ABD'nin teklifini bir müzakere temeli kabul ettiğini, Montreux rejimini yenileme konferansında ABD'nin yer almasının sadece arzudan ötürü değil, bir mecburiyetten ötürü olduğunu söylemiştir. Böylece Türkiye, ABD'nin konferansa katılmasını memnuniyetle kabul ederek Boğazlar meselesini ABD'ye havale edip bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü için SSCB'ye karşı ABD'nin desteğini sağlamaya çalışmıştır.[1350]

7.9. TÜRKİYE'NİN DENGE SİYASETİNİN SONU VE BATI İLE İŞBİRLİĞİ

Potsdam Konferansından sonra ABD'nin Türkiye hakkındaki görüşleri değişmeye başlamıştır. ABD, 1945 sonbaharından itibaren Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Nitekim Truman, 1946 Ocağında Dışişleri Bakanı Byrnes için hazırladığı bir muhtırada şöyle denilmektedir:[1351]

> *"Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istila ederek Boğazlar Bölgesini ele geçirmek istediğine artık şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp 'Dur' demezsek, yeni bir savaş çıkacaktır."*

Potsdam Konferansı'ndan alınan karar üzere, şimdi de SSCB'nin Türkiye üzerine notaları gündeme gelecektir. SSCB'nin 8 Ağustos 1946'da müttefiklerine danışmadan Türkiye'ye gönderdiği notada, Potsdam'daki isteklerini yineliyordu. 22

[1349] Haluk A. ÜLMAN, a.g.e., s. 65
[1350] Yusuf SARINAY, a.g.e., s. 53
[1351] Mehmet GÖNLÜBOL, Haluk A. ÜLMAN, a.g.m., s. 201

Ağustos 1946 tarihinde Türkiye'nin verdiği cevabi notada ise, Türkiye'nin egemenlik hakkı ve güvenliği ile bağdaşmayan Sovyet önerileri reddedilmekle birlikte, Montreux Sözleşmesi'nin geçmiş tecrübelerin ışığında gözden geçirilebileceği ancak bu konunun sözleşmeye taraf devletlerin katılacağı bir konferansta ele alınacağını bildirmiştir.[1352]

Sovyet notası, artık, ABD, İngiltere ve SSCB'nin üzerinde birlikte anlaştıkları konularda farklı yorumlara sahip olduklarını göstermiş ve bu surette başlayan tartışmalar Müttefikler arasında bölünmeye kadar varmıştır. Bundan sonra ise ABD ve İngiltere, Türkiye'nin tutumlarına daha fazla yaklaşacaktı. Aynı şekilde Türkiye de demokratik devletlerin zaferiyle sonuçlanan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarafsızlık politikasından vazgeçerek Batı'ya yaklaşacaktır. Böyle bir anlayışla hareket eden Türkiye, savaştan sonra Sovyet baskısıyla karşılaşınca devletin güvenliğini sağlamak amacıyla Batı dünyasının desteğini aramış ve sonuçta İngiltere ve ABD'nin desteğini elde etmiştir. İngiltere, Şubat 1946'da 1939 tarihli Üçlü İttifak Anlaşması'nın halen yürürlükte olduğunu ve Türkiye'nin bir saldırıya uğraması halinde yardım edeceklerini bildirmiştir. Aynı şekilde ABD de savaş sonrası yeni düzeni inşa etmek üzere başlattığı Marshall Planı'na Türkiye'yi de dâhil etmiş ve 1952'de Türkiye NATO'ya üye olmuştur.

[1352] Ayhan KAMEL, "II. Dünya Savaşı'nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk- Rus İlişkileri", *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç, 15- 17 Ekim Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, ed. İsmail SOYSAL, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 410

SONUÇ

1939- 1945 yılları arasında altı yıl süren İkinci Dünya Savaşı, öncesi, gelişimi ve sonuçları bakımından tüm dünyayı etkileyen vahim bir savaştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan bütün güç dengelerini alt üst eden İkinci Dünya Savaşı, sadece güç dengelerini değil, birçok bölgenin siyasi haritalarını da değiştirmiştir. Aynı zamanda sadece savaşa katılan devletleri değil, Türkiye gibi aktif olarak savaşmayan devletleri de hem siyasi hem de ekonomik olarak derinden etkilemiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bir yandan savaşın yaralarını sarmakta, bir yandan da ekonomik olarak kalkınmaya çalışmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nda bizzat savaşan Atatürk ve yakın silah arkadaşları yeni devletin yöneticileri olmuştu. Türkiye'nin dış politika vizyonu, misyonu, ilkeleri ve stratejileri oluşturulurken de savaşın getireceği felaketlere bizzat şahit olunduğu ve gerekli dersler alındığı için Osmanlı Devleti ile taban tabana zıt bir oluşum içerisine girilmişti. İki savaş arası dönemde barışçıl ve statüko yanlısı politikalar izleyen Türkiye, savaşın çanları çalarken de barışı korumak için birçok girişimde bulunmuştu. Jeopolitik ve stratejik önemi Türkiye'yi ilerde savaşacak devletlerin kazanmak istediği bir devlet haline getiriyordu. Bu yüzden daha savaş başlamadan devletler, Türkiye'yi kendi saflarında savaşa sürüklemek için girişimlere başlamıştı. Atatürk'ün ölümünden sonra göreve gelen İnönü, devlet politikaları gereği tarafsız kalarak savaş dışında kalmak istiyordu. Bu bağlamda Atatürk'ün *"Yurtta Barış, Dünyada Barış"* ilkesi, İnönü'ye ışık tutmuş ve temel devlet politikası öncelikle Türkiye'yi savaşın dışında tutmak için uygulanmaya başlanmıştır.

Fakat geniş cephede süren bu savaşta tamamen tarafsız kalmak özellikle Türkiye gibi stratejik bir öneme haiz ülke için imkânsızdı. Bu nedenle savaş boyunca Türk yöneticilerin temel hedefi maceracılığa atılmadan, tek bir tarafa baştan bağlılığı vurgulamayan ve mümkün olduğunca savaş dışı kalmaya çalışan bir denge politikası izlemekti. Bunun için siyasi elitler Türkiye'nin sadece kendi kapasitesi ve olanaklarının ülke bütünlüğünü korumaya yetmeyeceğinin bilincindeydiler. Bu nedenle çatışan farklı taraflarla işbirliğini sürdürerek onları ülke sınırlarından uzak tutmaya çalıştılar.

İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca Türkiye'nin yaşadığı en önemli korku, güvenlik algılamasında olmuştur. İtalya'nın Doğu Akdeniz'de yayılmacı tutumundan

endişeye kapılan Türkiye, Fransa ve İngiltere ile Üçlü İttifak olarak adlandırılan anlaşma imzalamış ve böylece olası bir dış tehlikeye karşı kendisini güvende hissetmeye çalışmıştır. Daha sonra Almanya'nın hızlı bir şekilde doğuya doğru ilerleyişi ve Müttefik Devletlerin çaresiz kaldığı bir zamanda Almanya ile Saldırmazlık ve Dostluk anlaşması imzalamıştır. Aynı mahiyette bir anlaşmayı, Almanya ile SSCB'nin çıkar çatışmasına girdikleri sırada SSCB ile de imzalamıştır. Türkiye, savaşın değişen dengelerini iyi kullanmış ve her hamlesini savaşın seyrine ve tarafların durumlarına göre belirlemiştir. Türkiye, baskılar karşısında tutumunu değiştirmemiş, sadece zaman kazanarak kendisine hareket serbestisi yaratmaya çalışmıştır. Savaşın gidişatına göre bir yandan İngiltere ve Fransa ile yaptığı antlaşmanın gereklerini yerine getirirken, bir yandan da Almanya ile olan siyasi ilişkilerini sürdürmüş her iki tarafı da kışkırtmayacak tarzda bir denge siyaseti izlemiştir.

Almanya'nın SSCB ve Kuzey Afrika'da yenilgiler almasıyla Müttefikler tarafından Türkiye üzerine baskılar arttığında ise Kahire Konferansı'nda ilk kez prensip olarak savaşa girmeyi kabul eden Türkiye, bundan sonra askeri yetersizliğini ve Müttefiklerden gelmesi gereken yardımların yetersiz olmasını öne sürerek savaş dışı politikasını devam ettirmiştir. Askeri yardım konularında çıkan anlaşmazlıklar, krom sorunu ve Boğazlar meselesi gibi konular yüzünden Müttefiklerle ilişkileri bozulan Türkiye, artan baskılar sonucunda 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Zira Türkiye Almanya'nın yenildiğinin farkındaydı ve sadece savaş sonlanana kadar zaman kazanmaya çalışıyordu.

Savaşın sonuna doğru yaklaşırken yapılırken konferanslarda savaşın gidişatından çok, Türkiye'nin durumu konuşulmuş ve izlediği denge siyasetine ciddi anlamda tepki gösterilmeye başlanmıştır. Almanya'nın yenilgisi kesinleştiğinde Müttefik devletler, Türkiye'ye uygulanacak yaptırımları ve sonuçlarını hesaplayarak savaş sonrası oluşturulacak yeni düzende Türkiye'nin belirli koşullarla katılması konusunda hem fikir olmuştur. Bu koşulların başında Türkiye'nin Mihver Devletlere savaş ilan etmesiydi. Fakat yenilgisi kesinleşmiş Mihver devletlerine savaş ilan edilmesi, Türkiye açısından artık bir tehlike taşımıyordu ve bu doğrultuda 23 Şubat 1945'te Mihver devletlerine sembolik olarak savaş ilan etmiştir. Savaş sona erdikten sonra SSCB ile iyice arası açılan ve tehdit edilen Türkiye, bu tarihten sonra ABD ve

İngiltere'nin de SSCB'ye karşı cephe alması sebebiyle, Cumhuriyet tarihinden beri süren tarafsızlık politikasını bir kenara bırakarak, Batı ittifakına yönelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı dönemi Türk dış politikasını yürüten İsmet İnönü ve kadrosunun, bu savaş sırasında büyük bir sorumluluk ve ihtiyatlılık örneği göstererek, hayalperest politikalar yerine gerçekçi ve pragmatist bakış açıyla yürüttükleri politikalar sayesinde Türkiye, tarihin en kritik dönemlerinden birinde ayakta durmayı başarmıştır. Türkiye, yaklaşık altı yıl bu savaşta dış politikasını kendi çıkarları yönünde belirlemiş ve savaşın dışında kalarak toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumuştur. Şüphesiz bunun sağlamasındaki en büyük etken, Türk yönetici kadrosunun birçoğunun Birinci Dünya Savaşı'nda yer alması ve Almanya'nın yanında saf tutan Osmanlı Devleti'nin çöküşüne bizzat şahit olmalarıdır.

KAYNAKÇA

a. Arşiv Belgeleri

SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, ***Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941- 1944) ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye (1938- 1939)***, çev. Levent KONYAR, İstanbul, Havass Yayınları, 1981

b. Kitaplar

Açıkalın, Cevat, ***Cevat Açıkalın'ın Anıları: 2. Dünya Savaşı'nın İlk Yılları (1939-1941)***, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992

Akad, Mehmet T., ***20. Yüzyıl Savaşları ve 21. Yüzyılın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış***, İstanbul: Kaştaş Yayınları, 2011

Akıllı, Erman, ***Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika***, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013

Akşin, Aptülahat, ***Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi***, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991

Akyol, Taha, ***Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye 1***, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1976

Al, Arzu, ***Türk Dış Politikası***, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014

Albayrak, Mustafa, ***Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960)***, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004

Ambrose, Stephen, E., ***Dünyaya Açılım 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası***, çev. Ruhican Tul, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Dış Politika Enstitüsü Yayınları, 1992

Aras, Tevfik R., ***Atatürk'ün Dış Politikası***, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003

Arı, Tayyar, ***Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika***, 3. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınevi, 1999

Armaoğlu, Fahir, H., ***20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)***, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984

Ayata, Ali, Yücel, Gökberk, ***Yeni Küresel Düzende Türk Dış Politikasının Kimlik Arayışı***, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015

Aydemir, Şevket S., ***İkinci Adam(1884- 1938)***, Cilt: 1, 6. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993

_____; ***İkinci Adam (1938- 1950)***, Cilt II, 3. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975

_____; ***Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938)***, Cilt: III, 14. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999

Aysan, Mustafa, ***Atatürk'ün Ekonomi Politikası***, Kırklareli: Sermet Matbaası, 1981

Balcı, Ali, ***Türk Dış Politikası İlkeler Aktörler Uygulamalar***, İstanbul: Nesil Yayın Grubu, 2013

Barut, Mustafa, ***Türk Devrim Tarihi ve Atatürk İlkeleri***, İstanbul: Der Yayınları, 2008

Başol, Koray, ***Türkiye Ekonomisi***, 2. Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1985

Bayur, Yusuf H., ***Türkiye Devletinin Dış Siyasası***, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995

Belge, Murat, ***Militarist Modernleşme Almanya Japonya ve Türkiye***, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011

Best, Antony, vd., ***20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi***, 2. Baskı, çev. Taciser U. Belge, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015

Bilge, Suat. A., ***Güç Komşuluk: Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri 1920- 1964***, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992

Bodur, Hakan, ***Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi***, 2. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013

Boratov, Korkut, ***Türkiye İktisat Tarihi (1908- 2009)***, 18.Baskı, Ankara: İmge Yayınevi, 2013

_____; ***Türkiye'de Devletçilik***, 2. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi, 2006

Bulut, Semih, ***Atatürk Dönemi Türkiye- ABD İlişkileri (1923- 1938)***, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011

Burçak, Rıfkı S., ***Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939- 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerine Tesirleri***, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983

Cartıer, Raymond, ***İkinci Dünya Savaşı***, Cilt: I, çev. Kaynak Kitapları, İstanbul: Meydan Yayınları, 1975

Cihan, Ahmet, Metin, HÜLAGÜ, ***Bir Dostluk Öyküsü Belgelerle Türk Japon İlişkileri***, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923- 1978), İstanbul: Akbank Kültür Yayın, 1980

Çelik, Edip, ***100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi***, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969

Çiftçi, Kemal, ***Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası***, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2010

Dabağyan, Levon P., ***Pearl Harbor'dan Hiroşima'ya 1941- 1945***, 2. Baskı, İstanbul: Kum Saati Yayıncılık, 2004

Davutoğlu, Ahmet, ***Stratejik Derinlik***, 34. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2009

Denniston, Robin, ***Churchill'in Gizli Savaşı: Diplomatik Yazışmalar İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942- 1944***, çev. Sinan Gürtunca, İstanbul: Sabah Kitapçılık, 1998

Deringil, Selim, ***Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası***, 4. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007

Erkin, Feridun C., ***Dış İşlerinde 34 Yıl Anılar- Yorumlar***, Cilt: I, 2. Baskı, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987

_____; ***Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi***, Ankara: Başnur Matbaası, 1968

Erzurumlu, Kenan, ***21. YY. 'da Türk Cihan Hâkimiyetinin Jeopolitiği***, İstanbul: Bilge Oğuz Yayınevi, 2013

Eyicil, Ahmet, ***Siyasi Tarih***, Ankara: 'y.y.', 1990

Fenik, Mümtaz, F., ***1939 Harbi Türkiye- İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu***, Ankara: Zerbamat Basımevi, 1941

Gilbert, Martin, ***Churchill Bir Yaşam***, çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011

Giritlioğlu, Fahir, ***Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii***, Cilt: I, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1965

Gologlu, Mahmut, ***Milli Şef Dönemi (1939- 1945)***, Ankara: Gologlu Yayınları, 1974

Gönlübol, Mehmet, ***Uluslararası Politika İlkeler Kavramlar Kurumlar***, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978

Gözen, Ramazan, ***İmparatorluktan Küresel Aktörlüğü Türkiye'nin Dış Politikası***, Ankara: Palme Yayıncılık, 2009

Graves, Philip, P., ***İngilizler ve Türkler***, çev. Yılmaz Tezkan, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1999

Gürsel, Haluk F. ***Tarih Boyunca Türk- Rus İlişkileri***, İstanbul: Baha Matbaası, 1968

Gürün, Kamuran, ***Savaşan Dünya ve Türkiye***, Ankara: Bilgi Yayınları, 1986

_____; ***Türk- Sovyet İlişkileri: 1920- 1953***, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991

Hale, William, ***Türk Dış Politikası (1774- 2000)***, ed. Petek Demir, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003

Hart, Basil L., ***İkinci Dünya Savaşı Tarihi***, 2. Baskı, çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016

Heper, Metin, ***İsmet İnönü: Yeni Bir Yorum Denemesi***, çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008

Hıranao, Matsutanı, ***Japonya'nın Dış Politikası ve Türkiye***, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2009

İlhan, Suat, ***Jeopolitik Duyarlılık***, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989

_____; ***Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası***, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999

İnan, Afet, A., ***Devletçilik İlkesi Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933***, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972

İnan, Kamran, ***Dış Politika***, İstanbul: Timaş Yayınları, 1999

İsmet İnönü, *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987*

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920- 1938), Cilt: I, der. Ali R. Cihan, Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1992

Jivkova, Ludmina, ***İngiliz- Türk İlişkileri (1933- 1939)***, çev. F. Muharrem, F. Erdinç, İstanbul: Habora Kitabevi, 1978

Kamel, Ayhan, ***1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası Diplomasisi***, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014

Karabekir, Kazım, ***İngiltere İtalya ve Habeş Harbi***, İstanbul: Tecelli Basımevi, 1935

Karakaş, Nuri, ***Türk- Amerikan İlişkileri (1939- 1952)***, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2013

Keegan, John, ***İkinci Dünya Savaşı***, çev. Samet Öksüz, İstanbul: Say Yayınları, 2016

Kershaw, Ian, ***Hitler Hubris (1889- 1936)***, Cilt: I, çev. Zarife Biliz, İstanbul: İthaki Yayınları, 2007

_____; ***Hitler Nemesis (1936- 1945)***, Cilt: II, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: İthaki Yayınları, 2009

Kılıç, Altemur, ***Türkiye ve Dünya***, Ankara: Akasya Kitap, 2010

Kılıç, Sezen, ***Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933- 1945)***, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010

_____; ***Türk- Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar)***, Ankara: AKDTY Atatürk Araştırma Merkezi, 2005

Kissinger, Henry, ***Diplomasi***, çev. İbrahim H. Kurt, 15. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016

Kocabaş, Süleyman, ***İnönü Dönemi***, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2009

Koçak, Cemil, ***Muhalif Sesler: Tek Parti Döneminde***, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011

_____; ***Türk- Alman İlişkileri 1923- 1939: İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler***, 2. Baskı, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013

_____; ***Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)***, Cilt: I, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010

_____; ***Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)***, Cilt: II, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010

Kolesnikov, Aleksandr, ***Atatürk Dönemi Türk- Rus İlişkileri***, çev. İlyas Kamalov, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2010

Külebi, Ali, ***Türkçe Jeopolitik***, Ankara: Berikan Yayınevi, 2009

Langlois, Georges, vd., ***20. Yüzyıl Tarihi***, İstanbul: Nehir Yayınları, 2000

Lestien, Georges, Cere, Roger, ***İkinci Dünya Savaşı,*** çev. Nihal Önol, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1966

Lewis, Bernard, ***Modern Türkiye'nin Doğuşu***, 7. Baskı, çev. Boğaç, B. Turna, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2014

Mazower, Mark, ***Hitler İmparatorluğu İşgal Avrupası'nda Nazi Yönetimi***, 2. Baskı, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2014

Meram, Ali K., ***İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi***, İstanbul: Ahmet Saitoğlu Kitabevi, 1945

Morgenthau, Hans J., ***Uluslararası Politika Güç ve Barış Mücadelesi***, çev. Baskın Oran, Ünsal Oskay, Cilt: I, Ankara: Sevinç Matbaası, 1970

Mussolini, Benito, ***Faşizm***, Cilt: I, çev. Vedad L. Ersan, İstanbul: Kağan Kitabevi, 1966

_____; ***Faşizm***, Cilt: 2, çev. Vedad L. Ersan, İstanbul: Kağan Kitabevi, 1966

Ortaç, Yusuf Z., ***İsmet İnönü: Bir Hayatın Romanı***, 3. Baskı, İstanbul: Yeni Matbaa, 1961

Ortaylı, İlber, ***Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı: 1923- 2023***, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012

Önder, Zehra, ***II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası***, çev. Leyla USLU, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010

Özgüldür Yavuz, ***Türk- Alman İlişkileri (1923- 1945)***, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993

Parker, R. A. C., ***İkinci Dünya Savaşı***, çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Kitabevi, 2005

Polat, Kürşad, ***Heil Hitler***, İstanbul: İlgi Yayınları, 2006

Polatkan, Salih, ***Doküman ve Fotoğraflarla 1. ve 2. Dünya Savaşları Özeti***, 2. Baskı, İstanbul: Gül Matbaası, 1986

Sander, Oral, ***Siyasi Tarih (1918- 1994)***, 24. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi, 2014

_____; ***Türk- Amerikan İlişkileri (1947- 1964)***, Ankara: İmge Kitabevi, 2016

_____; ***Türkiye'nin Dış Politikası***, der. Melek Fırat, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2006

Sandıklı, Atilla, ***Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi: Hedefler ve Prensipler***, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2014

Saray, Mehmet, ***Türkiye ve Yakın Komşuları***, 2. Baskı, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2010

Sarınay, Yusuf, ***Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi (1930-1945)***, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988

Shirer, William, ***Nazi İmparatorluğu Doğuşu Yükselişi ve Çöküşü***, Cilt: I, çev. Rasih Güran, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1992

Sommervılle, Donald S., ***İkinci Dünya Savaşı***, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016

Soysal, İsmail ***Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919- 1993)***, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993

_____; ***Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920- 1945)***, Cilt: I, 3. Baskı, Ankara: AKDTYK Türk tarih Kurumu Yayınları, 2000

Sökmen, Tayfur, ***Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar***, 2. Baskı, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992

Sönmezoğlu, Faruk, ***İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası***, İstanbul: Der Yayınları, 2011

_____; ***Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi***, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2005

Şıvgın, Hale, vd., ***Geçmişten Günümüze Türk- Fransız İlişkileri***, Ankara: Efil Yayınevi, 2017

Tarakçı, Nejat, ***Küresel Sistemde Dış Politika Stratejileri***, İstanbul: Tasam Yayınları, 2012

Taylor, A. J. P., ***İkinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri***, İstanbul: Alfa Yayınları, 2015

Tezel, Yahya S., ***Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi***, 5. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002

Tunaya, Tarık, Z., ***Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 2 (1876- 1938) Mütareke Cumhuriyet ve Atatürk***, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002

Tuncer, Hüner, ***Atatürkçü Dış Politika***, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001

_____; ***İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1935- 1950)***, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012

Turan, Şerafettin, ***İsmet İnönü: Yaşamı Dönemi ve Kişiliği***, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000

_____; ***Türk Devrim Tarihi 3. Kitap (İkinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923- 1932)***, 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010

_____; ***Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (Birinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Türkiye (10 Kasım 1938- 14 Mayıs 1950)***, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999

Uçarol, Rıfat, ***Siyasi Tarih (1789- 1994)***, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995

Uyar, Hakkı, ***Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi***, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012

Ülman, Haluk A., ***Türk- Amerikan Diplomatik Münasebetleri*** *1939- 1947*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1961

Vernadsky, George, ***Rusya Tarihi***, 2. Baskı, çev. Doğukan MIZRAK, Egemen Mızrak, İstanbul: Selenge Yayınları, 2011

Yel, Selma, ***Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923- 2008)***, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2009

Weisband, Edward, ***2. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası***, çev. M. Ali Kayabal, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974

c. Makaleler

Akdevelioğlu, Atay, Kürkçüoğlu, Ömer, "1923- 1939: Göreli Özerklik 1, Ortadoğu ile İlişkiler", ***Türk Dış Politikası***, ed. Baskın Oran, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 357- 369

Aktaş, Melih, "Savaş Sırasında Diplomatik Görüşmeler ve Zirveler", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008)***, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 349- 356

Akyeşilmen, Nezir, "Türkiye Dış Politikasında İnsan Hakları: Sorundan Değere Bir Değer Hikâyesi", ***Türkiye'nin Dış Politikası***, ed. İdris Demir, Bursa: Dora Yayınları, 2014, ss. 51- 75

Akyol, Hakan, "Realizm ile İdealizm Arasında Yeni Türk Dış Politikası: Hedefler, Yöntemler ve Araçlar Karşılaştırması", ***Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları***, ed. Mehmet S. Erol, Ankara: Barış Kitabevi, 2011, ss. 9- 38

Alantar, Özden Z. "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", ***Türk Dış Politikasının Analizi***, ed. Faruk Sönmezoğlu, 2. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2001, ss. 71- 100

Albayrak, Mustafa, "Atatürk ve Anti- Emperyalizm", ***Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi***, Cilt: X, Sayı: 20, Ankara, 1999, ss. 349- 363

_____; "Atatürk ve Barış", ***Kemalist Atılım Dergisi***, Sayı: 20, Ankara, Mart, 1983, ss. 18- 19

_____;"Atatürk'ün Dış Politika Uygulamalarından Bazı Örnekler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 80. Yıldönümünde Türk Dış Politikasının Genel Durumu", ***Bir Çağdaşlaşma Modelinin 100. Yıl Yolculuğu ODTÜ Atatürkçü Düşünce Topluluğu 15. Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu (11- 13 Aralık 2003)***, Ankara, 2005

_____;"Atatürkçü Dış Politikanın Temel İlkeleri", ***Orta Doğu Teknik Üniversitesi Atatürkçü Düşünce Topluluğu Düşün Dergisi***, Sayı 11, Bahar, 2000, ss. 31- 37

_____; "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi", ***Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi***, Cilt: IX, Sayı 18, Ankara, 1998, ss. 89- 121

_____; "Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi'nin Ortadoğu Toplumları Üzerindeki Etkileri (1919-1960)", ***Dünyada ve Türkiye'de Siyasetin Sosyolojik Temelleri***, ed. D. Ali Arslan, Çanakkale: Paradiğma Akademi Yayınları, 2017

_____; "Türk Siyasi Tarihinde Çok Partili Sisteme Geçiş Denemeleri: Cumhuriyet Halk Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası Arasındaki Söylem Farklılıkları", ***Dünyada ve Türkiye'de Siyasetin Sosyolojik Temelleri***, ed. D. Ali Arslan, Çanakkale. 2017

Aliyef, Hamit, "Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaştırılmasındaki Rolü", ***Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi***, Cilt: XXXVI, Sayı: 1, Ankara, Ocak, 1931, ss. 69- 85

Armaoğlu, Fahir H., "Atatürk Diplomasisi", ***Kemalizm***, Sayı: 165, Ankara, Nisan, 1976, ss. 20- 21

_____; "Atatürk Döneminde Türk- Amerikan İlişkileri", AKDTYK, ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, Cilt: XIII, Sayı: 38, Ankara, 1997, ss. 27- 35

_____; "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", ***Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi***, Cilt I, Sayı 2, Ankara, 1944, ss. 139- 179

_____; "Türkiye'nin Jeopolitik Durumu", ***Milli Işık***, Cilt: III, Sayı: 27, Ankara, 1969, ss. 7- 11

Armaoğlu, Fahir H., İsmail Soysal, "Türkiye'nin Hitler Almanyası ile İlişkileri (1933- 1941)", ***Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç, 15- 17***

Ekim Sempozyuma Sunulan Tebliğler, ed. İsmail Soysal, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, ss. 297- 307

Asker, Ahmet, "Nazi Almanya'sından Kemalist Türkiye'ye Bakışlar", ***Atatürk Yolu Dergisi***, Cilt: XIII, Sayı: 50, 2012, ss. 265- 514

Atabey, Figen, "İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk- İngiliz- Fransız Ortak Deklarasyonu", ***Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi***, Cilt: VII, Sayı: 31, 2014, ss. 296- 304

"Atatürk'ün Amerikalı Gazeteci Mis Gladya Baker'e Söyledikleri", ***Ülkü Halkevleri Dergisi***, Cilt: V, Sayı: 29, Temmuz, 1935, ss. 321- 323

Atay, Falih R., "Fransa'ya Sulh Şartları Verilirken", ***Ulus***, 22 Haziran 1940

Aybar, Mehmet A., "Tarafsızlık", ***Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi***, Cilt: I, Sayı: 2, Ankara, 1944, ss. 211- 225

Aydın, Mustafa "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım Teori ve Analiz", ***Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi***, C: LI, Sayı:1- 4, Ankara, Ocak, 1996, ss. 71- 114

_____; "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939- 1945", ***Türk Dış Politikası***, Cilt: I, 20. Baskı, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 399-476

Balcıoğlu, Mustafa, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", ***Türkiye Cumhuriyeti tarihi II***, ed. Durmuş Yalçın vd., 9. Baskı, Akara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, ss. 411- 515

Burçak, Rıfkı S., "İngiliz- Fransız- Türk İttifakı (19 Ekim 1939)", ***Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi***, Cilt: IV, Sayı: 1, 1949, ss. 347- 374

_____; "İtalyan Politikasının Beş Yılı (1935- 1939)", ***Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi***, Cilt: I, Sayı: 3, Ankara, 1945, ss. 471- 483

Cantemur, Türkan , "Türkiye- İtalya İlişkileri (1930- 1950)", 38. ***ICANAS*** (İnternational Congress of Asian and North African Studies), Cilt: II, Ankara: AKDTYK Yayınları, Şubat, 2012 ss. 779- 813

Caşin, Mesut H., "1939- 1949 Dönemi Sovyetler Birliği'nin Tutumu", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008)***, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 302- 344

Cemgil, Adnan, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası Barış Hareketleri II", ***Bilim ve Sanat***, Sayı: 70, Ekim, 1986

Criss, Bilge, "1923- 1938 Dönemi ABD ile İlişkiler", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008)***, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 173- 177

Çakmak, Haydar, "Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk", ***Cumhurbaşkanları ve Dış Politika***, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Kripto Yayınevi, 2016, ss. 9- 28

Çelebi, Mevlüt, "Atatürk Dönemi Dış Politikasında İtalya Faktörü (1923- 1938)", ***Türkler***, Cilt: 16, ed. Hasan C. Güzel, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 661- 671

Çelikpala, Mitat, "1923- 1938 Dönemi Sovyetler Birliği ile İlişkiler", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008)***, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 207- 212

Çulcu, Murat, "Tarihsel Süreçte Türkiye- Almanya İlişkilerine Yorumsal bir Bakış", ***Tarihten Geleceğe Türk- Alman İlişkileri***, ed. Erhan Yarar, Ankara: Türk Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Grubu, 1999, ss. 1- 37

Demir, Ali F. "Dış Politikada Lider ve Dış Politika", ***Türk Dış Politikasında Liderler***, ed. Ali F. Demir, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2007, ss. 11- 28

Demirağ, Yelda, "Savaş Sırasında Türkiye Üzerine Pazarlıklar", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008)***, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 370- 378

Deutsch, Harold C., Armaoğlu, Fahir H., "Garip Bir Devre: 1939- 1941 Arasında Nazi- Sovyet Münasebetleri", ***Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi***, Cilt: I, Sayı: 2, 1944, ss. 345- 365

Dilek, Mehmet S., "Akdeniz'de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası (1936- 1939)", ***Turkish Studies İnternational Periodicak-l For The Languages, Literatıre and History of Turkish or Turkic***, Volume 7/4, Fall 2012, Ankara, ss. 1519- 1540

Efegil, Ertan, "Türk Dış Politikası Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler", ***Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi***, ed. Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı, Cilt: I, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012, ss. 85- 102

Ekinci, Necdet, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", ***Türkler***, Cilt: 16, ed. Hasan C. Güzel, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 703- 735

Emiroğlu, Hüseyin, "İkinci Dünya Savaşı'na Giden Süreçte Küresel ve Bölgesel Aktör- Devlet Davranışlarının Çözümlemesi", ***Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, Cilt: I, Sayı: 14, 2007, ss. 63- 89

Erarslan, Cezmi, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", ***Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II***, ed. Durmuş Yalçın, Cilt: II, 10. Baskı, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, ss. 519- 605

Erdaş, Sadık, "İki Savaş Arasında Türk Boğazları", ***Türkler***, Cilt: 16, ed. Hasan C. Güzel, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 672- 684

Erhan, Çağrı, Embel, Ersin, "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler", ***Bilig***, Sayı: 72, İstanbul, Kış, 2015, ss. 145- 170

Eroğlu, Hamza, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, Cilt: I, Sayı: 2, Ankara, Mart, 1985, ss. 436- 449

Eroğlu, Nadir, "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923- 1938)", ***Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi***, Cilt: XXIII, Sayı: 2, 2007, ss. 63- 73

Erol, Mehmet S., "İkinci Dünya Savaşı'nda Turan Meselesi", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008)***, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 393- 397

_____; "Musul Krizi", ***Türk Dış Politikasında 41 Kriz***, ed. Haydar Çakmak, 3. Baskı, Ankara: Kripto Yayınevi, 2015, ss. 27- 37

_____; "Sancak (Hatay) Krizi", ***Türk Dış Politikasında 41 Kriz***, ed. Haydar Çakmak, 3. Baskı, Ankara: Kripto Yayınevi, 2015, ss. 47- 56

_____; "Sovyet Talepleri (Stalin) Krizi", ***Türk Dış Politikasında 41 Kriz***, ed. Haydar Çakmak, 3. Baskı, Ankara: Kripto Yayınevi, 2015, ss. 57- 70

Ertem, Barış, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile Yakınlaşmasına Etkileri", ***Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic***, Volume 8/7, Ankara, Summer 2013, ss. 252- 273

_____; "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk- Sovyet İlişkileri (1939- 1947)", ***Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi***, Cilt: III, Sayı: 11, ss. 252- 273

Esmer, Ahmet Ş., "Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)", ***Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç, 15- 17 Ekim Sempozyuma Sunulan Tebliğler***, ed. İsmail Soysal, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, ss. 343- 359

Esmer, Ahmet Ş., Sander, Oral, "1939- 1945 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", ***Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1995)***, Mehmet Gönlübol, vd., 9. Baskı, Ankara: Siyasal Yayınevi, 1996, ss. 137- 189

Fırat, Melek, Kürkçüoğlu, Ömer, "1923- 1939: Göreli Özerklik 1, Fransa ile İlişkiler", ***Türk Dış Politikası***, ed. Baskın Oran, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 277- 292

Gönlübol, Mehmet, Kürkçüoğlu, Ömer, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, Cilt: I, Sayı: 2, Ankara, Mart, 1985, ss. 451- 473

Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem, "1919- 1939 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", ***Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1995)***, Mehmet Gönlübol, vd., 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, ss. 3- 135

Gönlübol, Mehmet, Ülman, Haluk A., "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945- 1965)", ***Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1995)***, Mehmet Gönlübol, vd., 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, ss. 191- 280

Gözen, Ramazan, "1939- 1949 Dönemi ABD ile İlişkiler", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008)***, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 379- 386

Güner, İbrahim, "Türkiye'nin Coğrafi Konumu Sınırları ve Jeopolitiği", ***Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği***, ed. Hakkı Yazıcı, Mehmet K. Koca, 3. Baskı, Ankara: Pegem Akademi, 2012, ss. 1- 40

Gürbüz, Kahraman, "İkinci Dünya Savaşı'nda Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu", ***Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi***, Yıl: 8, Sayı: 13, Bursa, 2007, ss. 363- 373

Gürün, Kamuran, "17 Aralık 1925 Türk- Rus Anlaşması", ***Türk- Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491- 1992***, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, ss. 181- 188

Güzel, Müslüm, "Ulusal Özelliklerin Türk Dış Politikasına Yansımaları", ***Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları***, ed. Mehmet S. Erol, Ankara: Barış Kitabevi, 2011, ss. 39- 63

Hatipoğlu, Süleyman "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", ***Türkler***, Cilt: 16, ed. Hasan C. Güzel, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 685- 690

Hurmi, Bahar T., "Uluslararası İlişkilerde Dış Politikayı Etkileyen Etmenler", ***Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler***, ed. İdris Bal, 2. Baskı, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2008, ss. 129- 142

İnan, Afet, A. "Balkan Antantı (1934)", ***Belleten***, Cilt: XXXII, Sayı: 126, Nisan, 1968, ss. 285- 293

İnanç, Gül, "Yarım Asırlık Bir İmaj: Milli Şef", ***Toplumsal Tarih***, Sayı: 8, 1994, ss. 39- 41

Jaeschke, Gothard, "Türkiye Devleti'nin Kurucusu Atatürk", ***Forum***, Cilt: XIV, Sayı: 182, Kasım, 1961, ss. 8- 9

Kamel, Ayhan, "II. Dünya Savaşı'nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk- Rus İlişkileri", ***Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç, 15- 17 Ekim Sempozyuma Sunulan Tebliğler***, ed. İsmail Soysal, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, ss. 409- 419

Keleş, Zülal, "Musul Meselesi", ***Türkler***, Cilt: 16, ed. Hasan C. Güzel, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 609- 624

Kenar, Nesrin, Örnek, Serdar, "Uluslararası İlişkiler ve Devletlerin Dış Politika Tercihleri", ***Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler***, der. İdris Bal, 2. Baskı, Ankara: Lalezar Kitabevi, 2008, ss. 153- 208

Koçak, Cemil, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını", ***Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar***, Sayı: 35, 1986, ss. 29- 33

Kurat, Yuluğ T., "50 Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923- 1973)", ***Belleten***, Cilt: XXXIX, Sayı: 154, Nisan, 1975, ss. 266- 290

_____; "Atatürk'ün Dış Politika Görüşü", ***Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi***, Sayı: 137, 1974, ss. 10- 12

_____; "Kahire Konferansı Tutanakları (4- 7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", ***Belleten***, Cilt: XLVII, Sayı: 185, 1984, ss. 298- 338

Kürkçüoğlu, Ömer, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXV, Sayı: 1- 4, Ankara, Ocak, 1980, ss. 309- 335

Metintaş, Mustafa Y., Kayıran, Mehmet, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası (1939- 1942)", ***Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, Cilt: XXI, Sayı: 1, Elazığ, Ocak, 2011, ss. 289- 315

Oran, Baskın, "1923- 1939: Göreli Özerklik 1, Dönemin Bilançosu", ***Türk Dış Politikası***, ed. Baskın Oran, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 241- 257

_____; "1939- 1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik 2, Dönemin Bilançosu", ***Türk Dış Politikası***, ed. Baskın Oran, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015 ss. 387- 398

_____; "Atatürk'te ve Günümüzde Bağımsızlık ve Batılılaşma Kavramları", ***Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi***, Cilt: XXXVI, Sayı: 1, Ankara, Ocak, 1981, ss. 206- 210

_____; "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", ***Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi***, Cilt: LI, Sayı: 1, Ocak 1996, ss. 353- 370

_____; "Türk Dış Politikasını Etkileyen Temel Ögeler", ***Türk Dış Politikası***, ed. Baskın Oran, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 20- 29

_____; "Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri", ***Türk Dış Politikası***, ed. Baskın Oran, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015 ss. 46- 53

Ovalı, Şevket, "İkinci Dünya Savaşı ve Nedenleri", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008)***, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 259- 267

Öcal, Mehmet, "1939- 1949 Dönemi İngiltere'nin Tutumu", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008)***, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 287- 297

Öksüz, Hikmet, "Atatürk Döneminde Balkan Politikası (1923- 1938)", ***Türkler***, Cilt: 16, ed. Hasan C. Güzel, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 625- 642

Özçelik, Mücahit, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", ***Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, Sayı: 29, Ankara, 2010/2, ss. 253- 269

Özersay, Kudret, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", ***Türk Dış Politikası***, ed. Baskın Oran, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 370- 384

Öztoprak, İzzet, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, Cilt: XVI, Sayı: 46, Mart, 2000, ss. 153- 190

Saray, Mehmet, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk- Sovyet İlişkileri", ***Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus İlişkileri***, I. Çalıştay Bildirileri 14- 15 Mayıs 2010, (çev. İlyas Kamalov, İrina Svistunova), Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, ss. 245- 256

Sarınay, Yusuf , "Atatürk'ün Hatay Politikası", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, Cilt: XII, Sayı: 35, 1996, ss. 3- 65

_____; "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, Cilt: XVI, Sayı: 48, Kasım, 2000, ss. 857- 885

Sarıtoprak, Veli, "Atatürk'ün İktisat Politikası", ***Kemalist Atılım***, Sayı: 23, Haziran 1983, ss. 11- 15

Soysal, İsmail, "1936 Montreux Sözleşmesi ve Sonradan Çıkan Sorunlar" ***Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç 15- 17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Belgeler***, ed. İsmail Soysal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, ss. 309- 326

_____; "1939 Türk- İngiliz- Fransız İttifakı", ***Belleten***, Cilt: XLVI, Sayı: 182, Nisan 1982, ss. 367- 414

_____; "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, Cilt: II, Sayı: 4, Kasım, 1985, ss. 111- 119

_____; "Sadabad Paktı", ***Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç 15- 17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Belgeler***, ed. İsmail Soysal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, ss. 327- 342

_____; "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934- 1937)", ***Belleten***, Cilt: XLV, Sayı: 177, Ocak, 1981, ss. 95- 155

_____; "Türk- Fransız Siyasal İlişkileri (1921- 1984)", ***Belleten***, Cilt: XLVII, Sayı: 188, Ekim, 1983, ss. 959- 1044

_____; "Türk- Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri", ***Belleten***, Cilt: XLI, Sayı: 162, Nisan 1977, ss. 257- 276

Tellal, Erel, "1923- 1939: Göreli Özerklik 1, SSCB ile İlişkiler", ***Türk Dış Politikası***, ed. Baskın Oran, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 314- 324

Tokgöz, Erdinç, "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", ***Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II***, ed. Durmuş Yalçın, Cilt: II, 10. Baskı, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011 ss. 319- 369

Tuncer, Hüner, "Atatürkçü Dış Politikanın İlkeleri", ***Türk Dış Politikası Son On Yıl***, ed. Yelda Demirağ, Özlen Çelebi, Ankara: Palme Yayıncılık, 2011, ss. 21- 35

Tuncay, Mete, "İkinci Dünya Savaşı Başlarında (1939- 1941) Türk Ordusu", ***Tarih ve Toplum***, Sayı: 35, 1986, ss. 34- 41

Tünay, Bekir, "Atatürk ve Liderlik", ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, Cilt: I, Sayı: 2, Mart, 1985, ss. 555- 571

Türk, Fahri, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1923- 1945", ***Belleten***, Cilt: LXXIX, Sayı: 285, Ağustos, 2015, ss. 761- 782

Uçarol, Rıfat, "Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazlarının Önemi ve Geleceği", ***Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye***, ed. Sabahattin Şen, 3. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994, ss. 165- 202

Uyar, Aysun, "21. Yy.'da Türkiye ve Japonya İlişkileri: Karşılıklı İşbirliğinde Stratejik Kültürel Etkileşme", ***Türk Dış Politikası Son On Yıl***, ed. Yelda Demirağ, Özlen Çelebi, Ankara: Palme Yayınları, 2011, ss. 303- 322

Uzgel, İlhan, "1923- 1939: Göreli Özerklik 1, Almanya ile İlişkiler", ***Türk Dış Politikası***, ed. Baskın Oran, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 297- 307

_____; "1923- 1939: Göreli Özerklik 1, Batı Avrupa ile İlişkiler", ***Türk Dış Politikası***, ed. Baskın Oran, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 258- 313

_____; "1923- 1939: Göreli Özerklik 1, İtalya ile İlişkiler", ***Türk Dış Politikası***, ed. Baskın Oran, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 292- 297

_____; "Türk Dış Politikasının Oluşturulması", ***Türk Dış Politikası***, ed. Baskın Oran, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 73- 92

Uzgel, İlhan, Kürkçüoğlu, Ömer, "1923- 1939: Göreli Özerklik 1, İngiltere ile İlişkiler", ***Türk Dış Politikası***, ed. Baskın Oran, Cilt: I, 20. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, ss. 258- 277

Ülman, Haluk A., "Alman Nasyonal Sosyalist Partisi", ***Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi***, Cilt: XII, Sayı: 4, Ankara, 1957, ss. 149- 179

_____; "İkinci Cihan Savaşı İçinde", ***Forum***, Cilt: XIII, Sayı: 153, Ağustos, 1960, ss. 10- 11

_____; "Sovyetler Birliği ve Türk Boğazları", ***Forum***, Cilt: VIII, Sayı: 162, Ocak, 1961, ss. 6- 8

_____; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923- 1968)", ***Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi***, Cilt: XXIII, Sayı: 3, Ankara, Eylül, 1968, ss. 241- 273

Yalçın, Hüseyin C., "Üçler Konferansındaki Anlaşma", ***Tanin***, *31 Ekim 1943*

Yalçın, Osman, "İkinci Dünya Savaşı'nda İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", ***Atatürk Yolu Dergisi***, Sayı:47, Bahar, 2011, ss. 701- 731

Yalçın, Semih, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", ***Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası,*** ed. Berna Türkdoğan, Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, ss. 315- 325

Yeşiltaş, Murat, "Jeopolitik", ***Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih Teori Kavram ve Konular***, ed, Şaban Kardaş, Ali Balcı, 6. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2017, ss. 351- 365

Yılmaz, Mustafa, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923- 1938)", ***Türkler***, Cilt: 16, ed. Hasan C. Güzel, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 579- 596

Yılmaz, Sait, "Jeopolitik ve Strateji", ***Jeopolitik***, Sayı 61, İstanbul: Şubat, 2009, ss. 74- 77

Yüceer, Saime, "Atatürk Dönemi (1919- 1938) Türk- Rus İlişkilerinin Siyasal Boyutu", ***Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus İlişkileri***, I. Çalıştay Bildirileri 14- 15 Mayıs 2010, (çev. İlyas Kamalov, İrina Svistunova), Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, ss. 61- 106

_____; "Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" ***Türkler***, Cilt: 16, ed. Hasan C. Güzel, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 534- 545

d. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Son Posta

Tanin

Ulus

Vakit

e. TBMM Zabıt Cerideleri

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 26 Haziran 1940, Devre: VI, Cilt: XII

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1940, Devre: VI, Cilt: XIV

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 25 Haziran 1941, Devre: VI, Cilt: XIX

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1941, Devre: VI, Cilt: XXI

f. Tezler

Cengiz, Emre "İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı Yılları Türk Dış Politikası", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2012)

Çetinkaya, Gürdal, "İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2014)

Dalkıç, Levent, "İkinci Dünya Savaşı'nda İngiliz- Türk İlişkileri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2016)

Kayış, İlyas, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Genel Durumu ve Uyguladığı Dış Politika", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009)

Özmen, Şefika, "Türk- İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi (1926- 1939)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009)

Sav, Sedat, "Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na Fiilen Girmemesinin İç ve Dış Toplumsal Etkileri ve Sonuçları", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2008)

Yentürk, Yüksel, "II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2016)

EKLER

ULUS

ADIMIZ ANDIMIZDIR

Bugün

Vaziyet

3 üncü sayfada

HARP BAŞLADI

Almanlar Polonyaya taarruz etti

İngiltere ve Fransa bunu harp ilânı telâkki ediyorlar

İngiltere Kıralı S. M. altıncı Corc'un Cümhurreisimize mesajı

Vekillor heyeti Marşal'in iştirakile dün toplandı Resmi tebliğ

Almanlar kıtaları derhal geri çekmezse

İngiltere ve Fransa derhal taahhütlerini yerine getirecek!

Çemberleyn Hitleri, yalnız Hitleri bu facianın mesulü tutmaktadır!

İngiltere, Fransada umumî seferberlik ilân edildi

Harp

F. R. ATAY

Yeni mebus namzetleri

EK- 1: Ulus Gazetesi 2 Eylül 1939

Son dakika:
İngiltere ve Fransa bugün Almanyaya harb ilân ediyorlar

Cumhuriyet

Onuncu yıl sayı: 3499

Cumartesi 2 Eylül 1939

Son dakika:
Hitler Fransanın ve İngilterenin ültimatomlarını reddetti

NİHAYET HARB BAŞLADI!

Alman orduları dört koldan Leh topraklarına hücuma geçtiler

İNGİLTERE - FRANSA, ALMANYAYA ÜLTİMATOM VERDİ

Varşova dün 6 defa bombardıman edildi

Leh devlet merkezindeki Türk vatandaşları elçiliğimiz tarafından muhafaza ediliyor; halk yurdun müdafaasına koşmaktadır

(Varşovada bulunan arkadaşımız bildiriyor)

Varşova: 1 Eylül

Bu sabah saat dokuz buçukta şehrin her tarafından verilen tehlike işaretlerinden tam dokuz dakika sonra büyük Alman tayyareleri Varşova'nın garb ve şimal taraflarını bombardıman ettiler. Müdafaa kuvvetlerinin gösterdiği şayet sayesinde Alman tayyarelerî faaliyetlerine dört dakikadan fazla devam edemediler. Leh devlet merkezine yapılan hava taarruzları 1, 1,5 saatlik fasılalarla akşama kadar altı defa tekerrür etti. Şehirde kayda değer mühim bir zarar olmamıştır.

Diğer taraftan Alman tayyare filoları Varşova'nın cenubunda bulunan Radom şehrini de bombalamışlardır. Halk takdir edilecek soğukkanlılık gösteriyor. Bombardımanlara rağmen kadınların ve çocukların da iştirak ettiği gönüllü kafileleri sığınaklar kazmaya, ilk tedavi yerleri hazırlamağa devam ediyorlar.

Sefarethaneler de hava hücumlarına karşı tertibatlarını bitirmek üzeredirler. Türkiye Büyük elçiliğinin bodrum katı sığınak haline getirilmiştir. Büyük elçiliğimiz, Varşovada bulunan üç yüz kadar Türk vatandaşının hayatile yakından alâkadardır.

Bugün umumî seferberliğin ikinci günü idi. Üçer dakikalık fasılalarla hareket eden trenler her taraftan cepheye asker taşımaktadırlar. Polonyalıların yurdlarını müdafaa hususunda gösterdikleri gayret anlatılamıyacak kadar yüksektir.

NADİR NADİ

Avrupa harbi Patlak verdi

Ankara: 1 Eylül (Başmuharririmizden)

Bugün burada sabahleyin erkenden Almanya ile Polonya arasında harbin patlak remzi olduğuna, hiç olmazsa ilk çarpışmaların başlamış bulunduğuna dair mevkiiyetle inanılabilir bir haber doluştu. Almanyanın Polonyaya tevdi etmiş olduğu 16 maddelik şekilleri dair Alman sefirinin sabahın erkenî gibi gündüz tebliği İngiliz radyosu tarafından tekzib olunduktan sonra bu tebliğin dikkatle mütalâasını son günlerde cereyan ediyor gibi görünen müzakerelerin yetiş, hattâ vahim safhalar arzedecek yürüdüğünü ve buna göre harbin içinde gayrikabil bir zaruret haline girmiş bulunduğunu meydana koymuştur. Çok peşinden harbin başlamış olduğunu müjdeleyid haberler de gelmeğe başlamıştır: Alman kıt'aları Polonyaya üç noktadan taarruz etmişlerdir, hiçyok şehirler Alman tayyareleri tarafından bombardıman edilmektedir. Bu satırlar yazılı «Cumhuriyet» in çıkarken o zamana kadar alınmış olacak pek çok haberler, artık Avrupayı yakmağa başlamış olan harbin ilk tafsilâtını daha etraflı bir surette bildirmiş olacaktır.

Alman itibarat bürosunun 16 maddede Polonyaya ve İngiltereye bildirmiş olduğundan bahsettiği teklifler, İngiltere ve Polonyaya böyle madde madde bildirilmiş olmadığı gibi ne şekil, ne de esas itibarile neşrolunan o metne muhtelif bulunmadığı da anlaşılıyor. Anlaşılan şudur: Polonyaya neler söylendiği pek iyi bilinmese de bilhassa İngiltere ile Almanya arasında müphem ve umumî mahiyette bazı müzakereler cereyan etmiştir. Bu müzakerelerde şüphesiz Danzig ve Gydinia limanlarından ve hattâ Koridorda yapılacak bir plebisiter hususundan bahsedilmiştir. Fakat aynı zamanda Almanya tarafından 1918 den sonraki sınırlarının tahammül olunamaz vaziyetlere de temas edilmiştir. Böylelikle Almanyanın Versay muahedesile kendisine sınırlı hududu olarak çizilen hattın 1914 teki hallerine iade edilmesi istediği görülmemek kabil olmazdı.

YUNUS NADİ

[Arkası 6ıncı 7 sütun 3 te]

Dün aldığımız malûmata nazaran Almanyanın Lehistanda taarruz istikametlerini ve Alman hava kuvvetlerinin faaliyet sahalarını gösterir harita

Leh orduları şiddetle mukavemet ediyor

Leh tebliği

Varşova 1 (a.a.) — Ordu Başkumandanlığı Genelkurmayının 1 numaralı tebliği:

«1 eylül 1939 sabahı şafakla beraber, beklenmedik hava ve kara kuvvetleri hücumile, Almanlar, evvelce ilânı harb yapmadan, arazimize girmişlerdir. Sabah erken yapılan Alman hava faaliyeti şudur: Alman tayyare kuvvetleri, Polonya arazisinin muhtelif noktalarına muhtelif hücumlar yapmıştır. Alman tayyarecileri, Augustow, Novydvok, Ostrov - Mazovieka, Tezev, Buck, Zambrov, Radomsko, Torun, Tunel, Krakov, Grodno, Trzebinia, Gdynia, Jablo, Tomaszov - Mazovieski ve Katovice mevkilerini bombardıman etmişlerdir. Alman hava kuvvetlerinin bombardıman ettiği şehirlerde, sivil halk arasında ölenler ve yaralananlar vardır. Kutna civarında sivil halkı tah-

[Arkası 6ıncı 7 sütun 5 te]

İngiltere ve Fransada umumî seferberlik

Çemberlayn, bütün vaziyeti iz eden mühim bir nutuk söyl

Danzigliler Almanyaya iltihak ettiler, İ bitaraf kalıyor, İngilterede bir harb kabine rulacak, Almanyada radyo dinlemek me

Müzakereler niçin akim kaldı?

Londra 1 (Husus) — Avam Kamarası bugün saat 18 de ıtvalâtde bir toplantı yapmıştır. Kendi bir halk kalabalığı parlamentoya giden Başvekil ve Nazırları şiddetle alkışlamıştır.

Çemberlayn'in mühim nutku

Başvekil Çemberlayn saat 18,05 te kürsüye çıkarak mühim bir nutuk irad etmiştir. Başvekil, müteaddid defalar alkışlanan nutkuna şu kelimelerle başlamıştır:

«— Bugün fazla söz söylemiyeceğim, zira söz söylemek zamanı geçmiş, hareketa geçmek zamanı gelmiştir. On sekiz ay evvel harb kararı vermek mesuliyetinin bize nasıb olmamasına dua ediyorduk. Harbin önünü almak için elimizden geleni yaptık ve cebr ve siyasetine devam edildiği takdirde şiddetle mukabele edeceğimizi Almanyaya her vesile ile açıkça bildirdik. Alman - Leh ihtilâfı mutlhane müzakerelerle halledilebilirdi, fakat Hitler, şahsî youmuz ihtirası için dünyayı felâkete sevketmekte tereddüd etmemiştir.

Müzakereler niçin akim kaldı?

Almanya ile müzakerelere girişilmiş sırada size izahat veremeyeceğim. 1 ondra ile Berlin arasında teati edilen notalar bugün bevaz kitab halinde neşredildiği cihetle size mufassal izahat verecek vaziyette bulunuyorum.

İngiliz hükümeti, ihtilâfın mutlhane surette hallini temin etmek üzere, müza-

[Arkası 6ıncı 1 sütun 1 de]

İngiliz Kr İsmet İnön mesaj gön

Ankara 1 (a.a.) — 16 da Reisicumhur, yük elçisi Sir Hugos K gessen'i kabul etmişl Veklilmiz bunlarla 5 lerinde alakıyanıslı nasında İngiltere Bü Albaisi Jorj Hazr cumhura husuî bi etmiştir.

Mesajın meali «Zat devletle lâmlarımı bildiğ sattan çok memn lerimizin bir endi rabıtalarile birbi ı oldıklarını çö zuriyet hissetti yarım.»

Reisicumhu leinin dostan müteahhası ol bele hararetli retlerine bildi çin istirahatı ü lüğe ve İngi lük tahsilat tarafından k nun olduklarını vuk etmiştir.

EK- 2: Cumhuriyet Gazetesi 2 Eylül 1939

HARBE DAİR

İntikam sulhü!

İngiliz tayyareleri taarruzlarda bulundular

Fransa'ya sulh şartları verilirken..

Resmî harp tebliğleri

Fransız sabah tebliği

Fransız akşam tebliği

İngiliz hava nezaretinin tebliği

Alman resmî tebliği

İtalyan resmî tebliği

Habeş arazisi üzerine 2 kova hücumu yapıldı

Almanya müttefiklerine şartlarını bildirdi

EK- 3: Ulus Gazetesi 22 Haziran 1940

ULUS

HARBE DAİR

Yunanistan hükümetine ültimatom verdi

Yunanistan ültimatuma red cevabı verdi

İtalya ile Yunanistan arasında harp hali başladı

Havada, karada ve denizlerde İtalyan - Elen harbi başladı

İtalyanlar Korfu'ya asker çıkarmak üzeredirler

İtalya Yunanistana tecavüz etti

Musolini ve Hitler Dün Floransa'da görüştüler

Görüşmeler iki saat 20 dakika devam etti

ULUS

ADIMIZ ANDIMIZDIR

GÜVEN

Türk - Alman dostluk anlaşması dün Hariciye Vekâletinde imza edildi

Mevcut taahhütlerin kaydı ihtirazisi altında

Türkiye, Almanya arazilerinin masuniyetine temamiyetine mütakabilen riayet edecekler

Muahedenin metnini neşrediyoruz

Türkiye ve Almanya doğrudan doğruya veya dolayısiyle yekdiğeri aleyhine mütevecih her türlü harekâttan içtinap edeceklerdir

C. H. P. Meclis Grupunda

C. H. P. Müstakil Grupta

Türk - Alman dostluk anlaşması

TAM İTTİFAKLA TASVİP EDİLDİ

C. H. P. Müstakil Grupunda

Çankaya'mızla İngiliz Kralı arasında teati edilen telgraflar

Almanya ile Türkiye arasında

Hariciye Vekilimiz diyor ki:

İki devlet dostluklarını en sağlam temele istinat ettirmektedir

B. Von Papen diyor ki:

Bu muahede eski itimatlı ve dostane münasebetleri tayit ediyor

EK- 5: Ulus Gazetesi: 19 Haziran 1941

ULUS

ADIMIZ ANDIMIZDIR

GÜVEN

Resmî tebliğ

Türkiye bitaraf

Ankara; 22 aa. – Resmî tebliğ: Cümhuriyet Hükümeti almanya - Sovyetler Birliği harbi dolayısiyle hasıl olan vaziyet münasebetinde Türkiye'nin bitaraflığını ilâna karar vermiştir.

ALMAN SOVYET HARBİ

Dün sabah başladı

Almanlar Hava ve Denizlerde beraber HAREKETE GEÇTİLER

Harp 2400 kilometrelik bir cephe üzerinde oluyor

Hitler'in beyannamesi

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında harp

Şimal buz denizi Karadeniz ve Baltık denizi harp bölgesi ilân olundu

Çörçil'in nutku

Rusya'ya imkân olan bütün yardım yapılacak

Çörçil nutkiyle Hariciye Nazırının bir daha beyanat verdi

Molotof diyor ki

Almanya'nın Sovyet

Romen askeri

EK- 6: Ulus Gazetesi 23 Haziran 1941

(Bu sabah gelen haberler 3 üncü sayfamızdadır)

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

Sene 13 — No. 4479 — PERŞEMBE 28 İKİNCİKANUN 1943 — Fiyat 4 kuruş

[Ruzvelt - Çörçil mülâkatı]

M. Ruzvelt konferansı "şartsız teslim toplantısı,, olarak isimlendirdi

M. Çörçil diyor ki: "Konferansın neticeleri müttefik kıt'aları zafere doğru koşturacaktır,,

Reuter'e göre Kasablanka'da yapılan görüşmelere halk büyük merakla işgal altındaki Avrupaya açılacak taarruz teşkil etmiştir

Berlinde akisler

Ruzvelt ve Çörçil arasındaki görüşmeden sonra Casablanca'da Müttefik subaylar konferansından bir görünüş

İtalyada kömür sıkıntısı

Mektebler iki ay tatil edildi

Roytter ajansına göre Mussolini hastalanmış ve yatağa düşmüş

Sovyetler merkez cephesinde şiddetli bir taarruza geçtiler

Berlin, Stalingrad şehrine giren bir Sovyet grupunun imha edildiğini bildiriyor

Varlık vergisini ödemiyenler

İlk kafile dün akşam Aşkaleye yollandı

Kafile azalarından ikisi son dakikada 497,000 lira tediye ederek serbest bırakıldılar

Aşkale gelcileri tıpkı Uludağ seyahatine çıkar gibi giyinmişlerdi. Ayaklarında golf pantalonları gözlerinde kar gözlükleri vardı

Vagon penceresinden duyulan sesi: "Kurum, möyö Alber, para meselesini çabuk bitir, belki Ankaradan dönerim!,,

Aşkale sefaleti Uşaklara üzerinde sefaletle karşılaşacaklardır

müttefikler 12 adaya hücum edecekler

Moskova Büyük Elçisi

Şehir meclisinin dünkü kararları

Elektrik, havagazı, telefon, nakil vasıtaları ücretlerine ikişer kuruş zam edildi

Ayrıca yapılacak kömür zammı ile elektriğe kilovatı 23 kuruşa zammı evine mükabi 15 kuruşa çıkacak

Takvimlere göre senenin en soğuk günü

Kara kış dün birdenbire bastırdı

VAKIT

Millî Şef Adanada Çörçil'le görüştü

MÜLÂKATTA BAŞVEKİLİMİZLE HARİCİYE VEKİLİMİZ DE BULUNDULAR

Ankarada yeni Alman misyonu şefi

Genel Kurmay Başkanımızın riyasetindeki Türk askerî heyetile İngiliz komutanları arasında da görüşmeler yapıldı

Türk ve Britanyalı devlet adamları Avrupada ve bilhassa Türkiyenin doğrudan doğruya menfaatı mevcut bulunan mıntakalarda vaziyeti birlikte incelemişler ve esaslı noktalar üzerinde görüş birliğine varmışlardır

Stalingratta 15 mihver generali esir edildi

Sivastof şehri de

EK- 8: Vakit Gazetesi 2 Şubat 1943

3 ŞUBAT 1943 ÇARŞAMBA

VAKIT

Hergün 6 Sayfa

Adana görüşmeleri her tarafta büyük bir alâka uyandırdı

Milli Şefin Erbaalara telgrafı

Adana mülâkatı ve yakınşark sulhü

YAZAN: Asım Us

İngiliz gazeteleri diyorlar ki:

Türkiyenin tarafsızlığı müttefiklerin davası için çok faydalıdır

Türkiye müdafaa hususunda şimdi iyi vasıtalara maliktir

Dünyanın bu kısmında emniyetin korunmuş olması müttefiklere diğer bölgelerde hareket serbestisi verecektir

Hariciye Vekilimiz

Fon Papen'

Çörçil diyor ki:

TÜRKLERİN GÖRÜŞLERİ BİZİM GÖRÜŞLERİMİZİN AYNIDIR

Türkiyeye, müdafaa emniyetleri için yardım etmek niyetindeyiz

Rostof geniş bir muhasara çemberi içine alınmak üzere!

Sovyetler bu sabah 40 kilometre mesafede bir noktayı işgal ettiler

Almanlar büyük

EK- 9: Vakit Gazetesi: 9 Şubat 1943

Komitacı Aşkı
Yazan: Murad Sertoğlu

Tanin

Hüseyin Suat Yalçın
Hayatı ve Şiirleri

Üçler Konferansındaki anlaşma

Cezayire bir heyet gönderilmesi kararlaştırıldı

Milli Şef Ziraat Enstitüsünde

Moskova Konferansında varılan ilk müsbet neticeler

Parti Meclis Grupu toplanıyor

Avrupanın sefalet yılında bir adım

Mussolini yeni Faşist ordusu kuruyor

Vergi ödevi?..

EK- 10: Tanin Gazetesi 31 Ekim 1943

Komitacı Aşkı
Yazan: Murad Bertoğlu

Tanin

Hüseyin Suat Yalçın
Hayat ve Şiirleri

İkinci cephe meselesi

Milli Şef bugün tarihi bir nutuk irad edecek

Parti Grupu dün Başvekilin bir beyanatiyle açıldı

Sovyetler Perekop'u 35 km. mesafede

Moskova Konferansı

Anlaşma yakında imzalanacak - Stalin mütarekeden bir gün sonra Moskova'ya bir ziyaret yaptı

Almanya ve Balkanlar

Portekiz Başvekili

EK- 11: Tanin Gazetesi 1 Aralık 1943

Devlet Kütüphanesi

Bu sabah halen bir sis tabakası yüzünden hiç bir hatta vapur işlemedi

AKŞAM

Mart ve nisan aylarına ait ekmek kartlarının basılması bitti

Sovyetler Birliğinin Japonya'ya karşı harbe gireceği bildiriliyor

Üçler toplantısı tam anlaşma ile neticelendi

Toplantı Kırım'ın Yalta şehrinde yapıldı, bir tebliğ neşredildi

Toplantıda varılan kararlar İngiltere ve Amerikada memnuniyetle karşılandı

Vaşington'dan gelen haber

Sovyetler Birliğinin birleşmiş milletlerin toplanacağı 25 nisanda kararını bildirmesi muhtemel

Oder boyunda katî bir savaş başladı

Bu muazzam savaşın neticesi, muharebenin devamı üzerinde tesir yapacak

Kuzeyde Breslau'a 100 kilometre kalmadığı Berlin cephesi çöktü; Breslau'a 80, Stettin'e 24, Cüneyt'e 88 kilometre mesafede bulunuyor

Bu sabahki sis

Bir günlerden sonra bir kaç kadar vapurlar işleyemedi

Bahr'da yeni muvaffakiyetler

Kanadalılar, Clève'i, Amerikalılar Prum'u zaptettiler

Günün Gayretkeşi

Kambura benzetmek lâzım

EK- 12: Akşam Gazetesi 13 Şubat 1945

AKŞAM

YAVUZ SULTAN SELİM

ALBAYRAK PİRİNÇ ve HUBUBAT UNLARI

Berlin'e katî hücum başlıyor

İngiliz Başbakanı inanıyor ve güveniyor

M. Roosevelt diyor ki..

"Bundan sonra artık harb olmıyacak,,

"Yalta konferansında bazı gizli anlaşmalar yapıldı,,

Almanya'da işgal edilecek sahalar — Rusya'nın Pasifik harbindeki taraftarlığına rıza gösteriliyor

Moskova radyosu Berlin halkına ihtarda bulundu

Son hava hücumu neticesinde Berlin'de 25-40 bin kişi öldü, 400 bin kişi yersiz kaldı

Sovyet kıtaları dün Pomeranya'da Baltık istikametinde yeniden ilerlediler

Berlinde Üçüncü Reich sarayı

Kolonya şehrine 10 kilometre kaldı

Amerikan kuvvetleri Erft nehrini geçtiler, ilerlemekte devam ediyorlar

Almanya'ya yeniden büyük hava akınları yapıldı, Berlin tekrar bombardıman edildi

Yedi aylık bütçe

Maliye Bakanı mühim demeçte bulundu

İtalya'dan çekiliyorlar mı?

Yeni ileri hareketi

Hava akınları

ÇARŞAMBA
2
MAYIS
1945
5 kuruş

ULUS

ADIMIZ ANDIMIZDIR

Kavaklıdere şarapları Limited Şirketinden:

Alman radyosu tarafından dün gece yarısına doğru bildirildiğine göre

HİTLER DÜN BERLİN'DE ÖLDÜ

Yerine Amiral Dönitz geçti

Dönitz harbe devam edileceğini söyledi

Faşizm yere serilirken

Hitler'in ölmeden bir gün önce Dönitz'i halef seçtiği bildiriliyor

Amiral Dönitz

Hitler Berlin'de savaşıyor

"Vahim ve önemli tebliğ"

★ Sonu 3. üncü sayfada

1 Mayıs dolayısiyle

Mareşal Stalin bir günlükemir çıkardı

Mareşal Stalin

Dışişleri Bakanımız M. Stettinius ile bir saat görüştü

B. Hasan Saka söylevini yakında verecek

Dışleri Bakanımız B. Hasan Saka

Arjantin'in Konferansa çağrılması kararlaştı

Viyana'da kurulan hükümet

Amerika, İngiltere bu yeni hükümeti tanımıyorlar

İspanyada vahim olaylardan bahsediliyor

Fransa'daki seçimlerde

M. Churchill'in demeci

İngiliz Başbakanı bu hafta önemli haberler beklendiğini bildirdi

Bernadotte, Almanlardan Müttefiklere hiç bir teklif getirmediğini söyledi

Müttefikler Brenner'de

Berlin garnizonu dar bir yere sıkıştırıldı

SON DAKİKA

Hitler'in ölüm haberi ile Alman teklifine dair dikkate değer bir konuşma

Bahar Bayramı çok neşeli geçti

Bahar Bayramı dün şehrimizde neşeli bir şekilde geçmiştir. Bütün Ankaralılar karlara ve bahçelere dökülmüşlerdir. Yukarıdaki resim bayrama hatıları neşeli bir grupu göstermektedir. Bu hususdaki tafsilât ikinci sayfamızdadır. Bahar Bayramına ait bir röportaj da bugün dördüncü sayfamızda okuyacaksınız.

EK- 14: Ulus Gazetesi 2 Mayıs 1945

Londra'da yeraltı şimendifer garlarındaki eğlenceler kapatıldı

AKŞAM

Sina mücadele ekipleri yarından itibaren mıntıkayı ziyaret etmeğe başlıyacaklar

AVRUPA HARBİ SONA ERDİ

BÜTÜN DÜNYA ŞENLİK YAPIYOR

Avrupanın büyük günü: 8 Mayıs 1945

İnsanlığın zaferi

Almanya kayıtsız şartsız nasıl teslim oldu?

Bazı münferit noktalar müstesna her tarafta harb harekâtı durdu, Breslau kalesi de dün teslim oldu

Bugün saat 16 da M. Churchill, Truman, Stalin ve Gl. de Gaulle radyoda birer nutuk söyliyecekler

Prag kurtarıldı

Amerikan tankları şehre girdiler

Times'in makalesi

«Niçin kaybettik, neden galip geldik?

Japonyaya karşı harb

7 milyon Amerikan askeri harekete hazır

Hitler'in otomobili ele geçirildi

Amerikan ordusu Elbe'nin gerisine çekiliyor

Londra'da eğlenceler kapandı

Teslim olan gemiler

Günler Geçerken

Memur sayısı meselesi

EK- 15: Akşam Gazetesi 8 Mayıs 1945

VAKIT

Sanfransısko konferansı dün Truman'ın bir nutkile kapandı

Birleşmiş milletler anayasası konferansın son oturumunda ittifakla kabul edildi

Truman dedi ki:

Değerli bir alet vücude getirilmiştir; bunu iyi kullanmazsak ölülerimize hıyanet etmiş oluruz

Birleşmiş Milletler Cemiyeti

Tehlikeli meseleler hâlâ vardır, fakat bunlar halledilecektir

Amerikayı Sovyet Rusyaya karşı harbe fışkırtanlar varmış!

Japonyaya çıkarma

Büyük bir istilâ donanması yola çıktı

Japon imparatoru da istilâdan bahsediyor

Bulgaristandan kaçarak yolunu şaşıran iki Sovyet uçağı Ankara civarında düştü

Paraşütle atlayan pilotlar Sovyet elçiliğine verildi

EK- 16: Vakit Gazetesi 27 Haziran 1945

VAKIT

Potsdamda alınan kararlar

7500 kelimelik bir tebliğ çıkarıldı

Alman milleti yok edilmeyecek ve esaret altına alınmayacak

Sulh muahedelerini hazırlamak üzere beş büyük devlet Dış Bakanlarından mürekkep bir konsey kurulacak

Üç lider, konferansın, üç hükûmeti birbirine bağlayan bağları sıkılaştırdığını belirtiyorlar

8000 ton bomba taşıyan 1200 uçakle

Japonyaya karşı harekete geçiriliyor

Bir günde 6000 ton bomba atıldı

Tebliğin özeti

Konferansın son oturumu

Truman Neticeden çok memnun

İngiliz Kralı Trumanla görüştü

Truman Amerikaya hareket etti

EK- 17: Vakit Gazetesi 3 Ağustos 1945